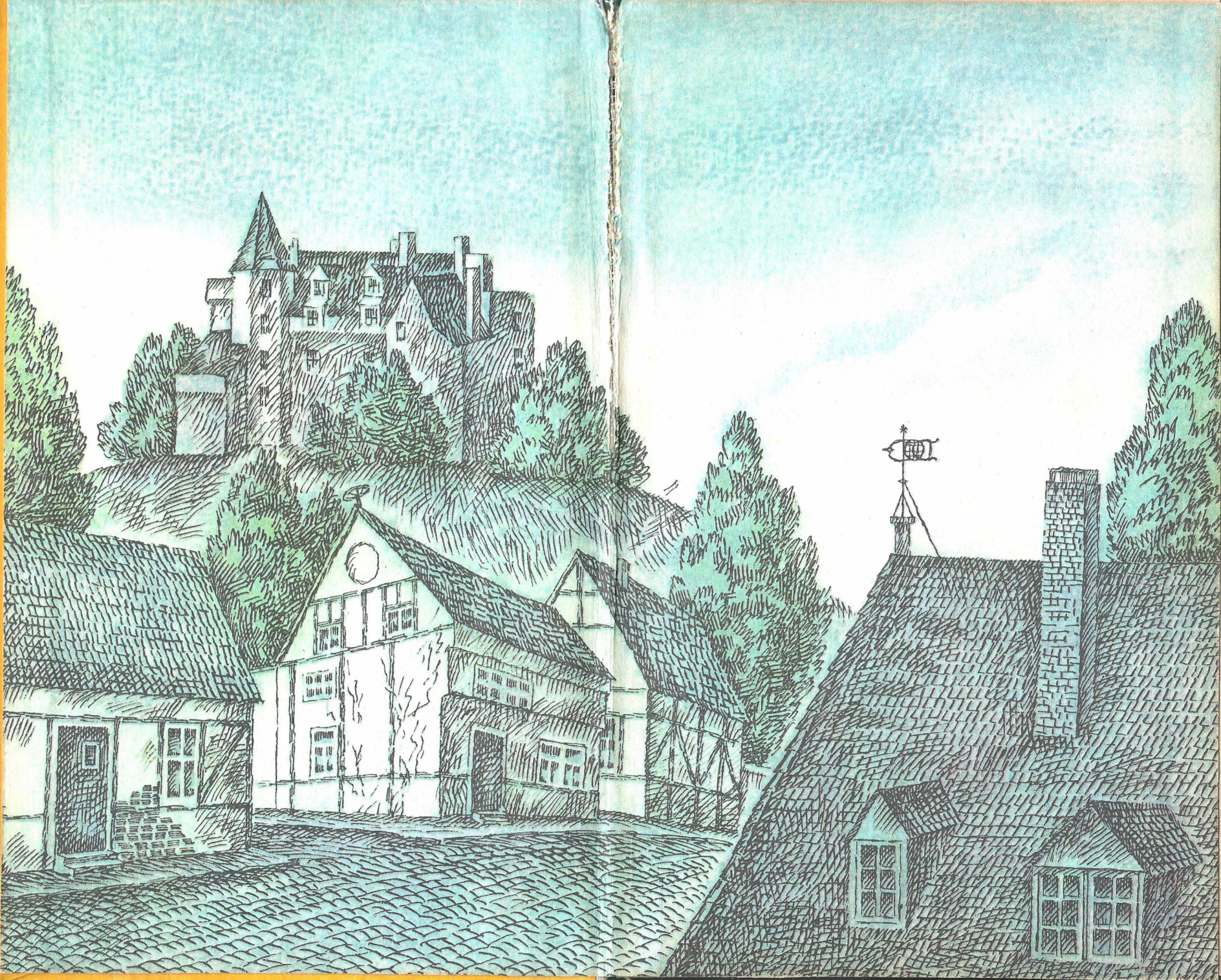

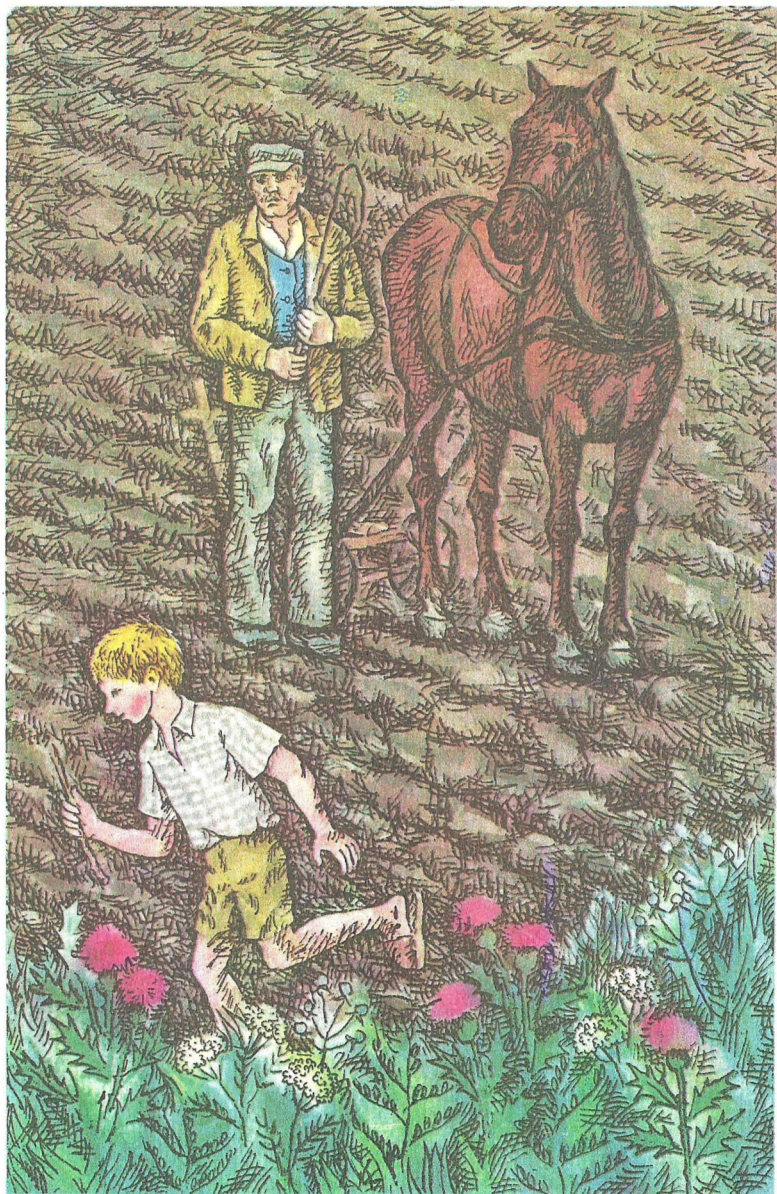
809Т
ШТРАТ

ЕРВІН ШТРИТМАТТЕР

ТІНКО

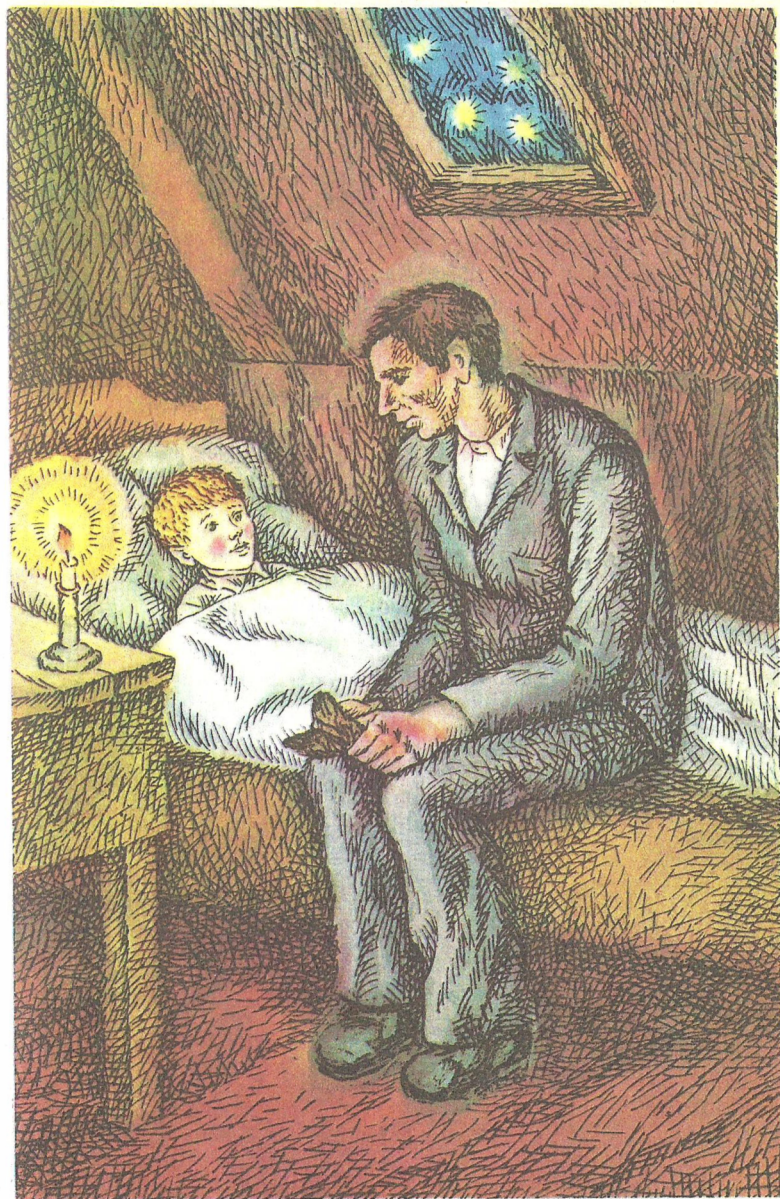

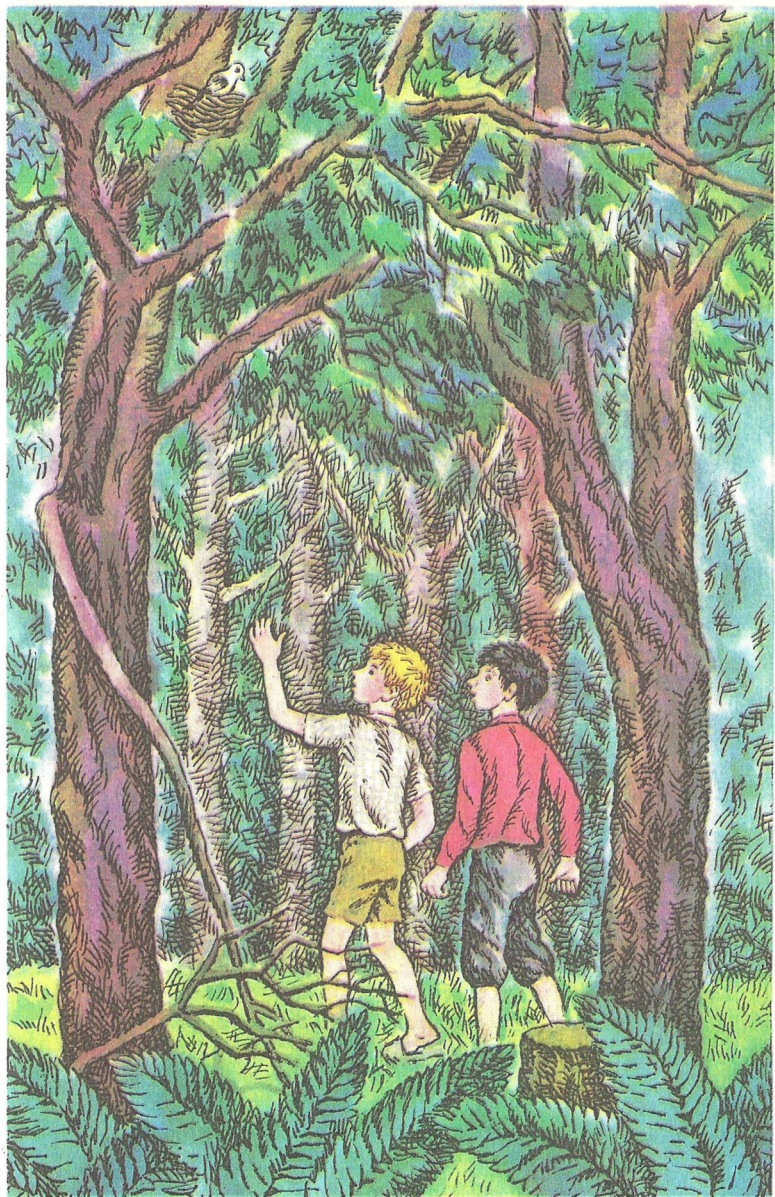

До розділу I

До розділу VII

ЕРВІН ШТРИТМАТТЕР

ТІНКО

РОМАН

Для середнього і старшого
шкільного віку

Переклад з німецької
ОЛЕКСИ ЛОГВИНЕНКА

КИЇВ
«ВЕСЕЛКА»
1979

Наукова бібліотека 13
ім. М. Максимовича

КНУ

ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

1007013

И (Нім)
Ш93

*Роман відомого письменника з НДР
про перші повоєнні роки
в німецькому селі,
про будівництво нового життя
і виховання нової людини.*

Малюнки ЛЮДМИЛИ МІТЧЕНКО

*Післямова доктора філологічних наук
НАДІЇ МАТУЗОВОЇ*

1007013

*Перекладено за виданням:
Erwin Strittmatter, Tinko. Roman.
Der Kinderbuchverlag, Berlin, 1959.*

Ш 70803—185
М206(04) 142—79 4803020000

© Видавництво «Веселка»,
переклад українською
мовою, післямова, ілюстрації

РОЗДІЛ I

Вже зранку надворі неначе весна. Я зриваю з календаря вчорашнє число, і з'являється велике чорне 10. Вгорі місяць — жовтень. Ось уже другий день я не йду до школи. Це все через діда з його картоплею.

Завтра в класі здаватимуть домашній твір на тему: «В чому я бачу щастя». Мого твору вчитель Керн не прочитає. Своє щастя я бачу в тому, щоб знов піти до школи. Там принаймні не треба гнути спину, поки в ній кілок стане.

Я спроквола плентаю на поле. Сонце пригріває. Повітря тепле, м'яке. На межі ласка ганяється за мишею.

— Ти, розбишако, не души мишки!

Ласка вражено застигає. Якусь мить вона дивиться на мене своїми оченятами-мачинками, потім ховається в нірку. Мишка врятована! Я наступаю дерев'яною підошвою на ласчину нірку:

— А тепер спробуй вилізти! І працюй, як хочеш їсти!

Дійшовши до межі, дід дає Язикатому, нашому гнідому коневі, перепочити, а сам похмуро втуплює в мене очі. Я згаяв багато робочого часу і тепер мушу якось піддобритись до діда.

— Б'юсь об заклад, дідусю, ті, що робили календар, трохи наплутали.

Дід задумливо киває головою і мовчки зав'язує на батогу ще один гудзь. Язикатий знає, що тепер за ним не дивляться, і підступає все ближче й ближче до межі. Плуг уже вивернувся з борозни й волочиться за ним. На межі кінь починає скубти сизу від роси траву. Дід тим часом витирає червоною хусточкою з вусів дрібненькі краплинки. То йому туман спав на вуса.

— Наче весна... — промовляє дід. — Об заклад я з тобою не битимусь. Ті, що роблять календарі, цілий рік сидять по своїх кабінетах та записують день по дню.

І так усі триста шістдесят п'ять днів. І кожний же треба якось назвати. І про місяць не забути, щонеділі намалювати його — чи то молодий, чи то повний. О, це робота кропітка! А що, як котрийсь із них погано поснідає? Стає він тоді до свого верстата й, не довго думаючи, записує: «Хмарно». Ось тобі в календарі на один похмурий день уже й більше. Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Погано поснідаєш — погоди не вгадаєш. — З-під дідових вусів виглядають чорні від жувального тютюну зуби. — Авжеж, так воно і є! — Раптом він помічає на межі Язикатого. — От ненажера, от прожра! Він би й мох на даху поїв, якби дістав. Вйо, ти, гаття!

Ми вибираємо картоплю. Плуг вивертає корчі нагору. Картопля пахуча. Чорна земля теж пахуча. Не всім картоплинам хочеться до наших кошиків. Одні ховаються під сухим картоплинням, інші під скибою землі, що її крає плуг. Ми намагаємось їх знайти — баба, пані Кларі і я. Коли прогавимо картоплину-дві, дід нас завертає назад. Він сердито хльоскає батогом і кричить: «Ви що тут збираєте — картоплю чи зірки на небі? От уже содні мухи! Треба брати все, що земля дає».

Пані Кларі здригається і починає бігати туди-сюди, мов мурашка. Баба охає і крекче. У мене ніє спина, в п'ятах повно колючок, але витягати їх ніколи.

Ми працюємо, зігнувшись у три погібелі. Похапки, мов зголодніле гайвороння, визбируємо плоди землі. За нашими зболілими спинами полуденне сонце спокійно котиться своїм шляхом. Лагідний вітрець несе над полем запах прив'ялого листя.

Дяка небові і його сонечку за те, що опівдні Язикатому треба дати їсти. Кінь спиняється, і вже ні прокльони, ні батіг з місця його не зрушать. Поможє тут лише рептук. І дід стягає його з воза.

Так завдяки Язикатому і нам можна опівдні перепочити. Кожне поквално запихає до рота бутерброди, боязко поглядає на Язикатого і молить бога, щоб кінь не так швидко хрумав корм і дав нам трохи посидіти. Земля на пальцях у нас висихає, обертається на кірку і починає облуплюватись. Хліб і земля в наших долонях змішуються. Хліб м'який, земля — тверда. Вона рипить на зубах. Ми виполіскуємо її з рота холодною ячмінною кавою.

Навколо нас пурхає трясихвістка. Теплий день послав їй на обід ситеньких мух. Там і там спалахують багат-

тя — то люди палять картоплиння. Над полями з краю в край пливе приймний кислуватий дим.

Мене посилають до Кімпелів позичити мішків на картоплю.

— Я вже домовився, — каже дід, і я щасливий, що нарешті можу розігнути спину й піти звідси.

Ясна, погожа днина. Коники, мов божевільні, крешуть задніми лапками по своїх блискучих крильцях: сюррр, сюррр, сюррр! Знов ожили джмелі. Наче помпончики з чорного оксамиту, погойдуються вони на суцвіттях пізно розквітлого вересу. Джеркочуть, вишвистують шпаки. То вони літо додому проводжають.

У Кімпелів я нікого вдома не застаю. Прив'язані ланцюгами собаки повилягалися на сонці й вишукують у шерсті бліх. Собаки мене знають. Вони лише підводять голови й метляють майже облізлими хвостами по піску. Я вже повертаюся, щоб рушити поза городами назад, коли це вікно в хатині Шепелявої Кімпельки розчиняється.

— Що ти шукаєш, серденько? — гукає стара.

— Нічого, — відказую я.

Мішків вона все одно не може позичити. Тепер Кімпель до свого двору її не пускає.

— Якщо ти, золотко, шукаєш Фріцика, то він у піщаному кар'єрі. Він туди покричати бігає.

А що — подамся я, мабуть, до Фріца.

— Славно сьогодні надворі, еге ж, синку?

— Еге, бабусю. Деревя, видко, знов цвістимуть.

До стіни хатини поприлипали великі осінні мухи. Вони випростують задні лапки і наче розгладжують ними крильця. Мухам що — вони позіхають від нудьги, а мені нема коли придивлятися до них.

Складаєш ти календарі,
не молодий вже, постарів.
А взяв би глянув сам хоч раз:
в календарях не все гарзд!.. —

наспівую я, простуючи нагору до піщаного кар'єру.

— Гу-гу-гу! — чути з-за куща ожини.

Серед багряного осіннього листя світить білявий вихор. Та кошлата білява голова — Тео Вунш. Ми називаємо його Гудзиком, бо в нього очі сині й блищать, як новенькі гудзики.

— Я впізнав тебе, Гудзику! Годі ховатися, виходь!

Гудзик навкарачки вилазить з-під розлогої берези. Він висолоплює язика, морщить носа і відкопилює верхню губу. Що це з ним? Чи не оса вкусила? Гудзик шкирить зуби, гарчить і сичить. Потім зненацька кидається до мене, намагаючись вкусити за литку. Я відскакую вбік. Гудзик з роззявленим ротом летить у колючий верес.

— Ви що, мабуть, граєтесь у перекупщиків і собак? — питаю я, витягаючи з п'яти будяка.

Тео, скрегочучи зубами, підводиться.

— Я гірше, ніж собака! Я вовк! — гарчить він.

— Щербатих вовків не буває, ти, опудало горохвяне!

— Червону Шапочку з'їсти у мене зубів ще стане!

— Я так не граюся! — гукає з березового гайка дівчинка.

— Чому, Стефані?

— Хіба це вовк? Розводить на дорозі з людьми теревені.

З куців виходить Стефані Кларі, в руках у неї драгий кошик. У кошику букет зів'ялих польових гвоздик.

— А в казці написано, що вовк їсть крейду і розмовляє, — бурмоче Гудзик і дістає з кишені шматок крейди. Гудзик уже й не знає, хто він тепер: ще вовк чи вже людина. — А Фріца Кімпеля тільки по смерть посилати, щоб ви знали!

Фріц Кімпель мав грати мисливця. Він пішов до кар'єру по рушницю і досі не повернувся. Ми йдемо шукати його.

— Зіпсував нам усю гру! — лається Гудзик. — Я так гарчав та гавкав, аж у носі закрутило і язик отерп. А він рушницю знайти не може, тюхтій отакій!

З кар'єру назустріч нам вилазить Чех Зепп. Він пригладжує свій чорний чубчик, що стирчить їжачком.

— А я знайшов щастя!

— Щастя? — рвучко обертається Стефані. Її зв'язані кіски метляються по спині.

Пальці в Чеха Зеппа зелені від трави. Він простягає нам кулак і поволі, майже врочисто розтуляє його. На позеленілій долоні лежить брунатний кремій. Камінець гладенький і блискучий. Це земля обсмоктала його, а потім виплюнула.

— Бачите, схожий на яйце. Такий камінець приносить щастя, — запевняє нас Зепп.

— А ти запусти ним пекареві у вікно, тоді щастя саме поженеться за тобою, ще й штахетину прихопить! — дражнить його Гудзик.

Зепп замріяно всміхається:

— Треба тільки закинути його далеко-далеко. Де він упаде, там щось і знайдеш.

— Собачий послід знайдеш ти, Зеппе!

Потім усі ми спускаємося в кар'єр шукати щасливих камінців. Я зовсім забуваю, що мене послали по мішки на картоплю. Мені також попадається схожий на яйце сирій камінець. Він невеличкий і принесе мені невелике щастя.

Гудзик камінця не шукає, він хоче знайти цвіркуна.

— Якщо мені пощастить, то я хоч одного, а таки впи́ймаю, — каже він. — А ви жбурляйте свої камінці куди хочете!

Стефані постягала з ніг панчохи і пов'язала собі на шию. Панчохи Стефані доводиться штопати самій. У Чеха Зеппа ноги сірі, як земля. На лівій широка подряпина. Зепп замазав її глиною.

Нарешті кожне має свій щасливий камінець. Ми вилазимо з кар'єру. Дрібненькі камінчики, дзвінко постукуючи, скочуються на дно. З сільської кузні долинає перестук молотків. За селом на полі хтось вибиває один об один облиплі землею дерев'яні черевики. Цього осіннього дня повітря ніби зіткане з шовку, і кожен грубий звук у ньому — мов ненароком затягнена петля. Нам аж свербить спробувати своє щастя. Першою посилає свій камінець шукати щастя Стефані. Вона кидає, не згинаючи руки.

— Сказано — дівчина! — підсміюється Гудзик. — Жабка й та далі плигне. — Він кидається на землю за коником, але той утікає.

Ми затамовуємо дух. Стефані біжить по свій камінець. Там, де він упав, Стефані нахилиється і починає шукати. Вона йде все далі й далі.

— Її камінець був не зовсім гладенький, — виправдовується Чех Зепп.

Раптом Стефані радісно скрикує:

— Ось воно! Ось! Знайшла!

Ми біжимо до Стефані.

— Ось! — Стефані показує нам блідий горицвіт. Перший приморозок не зашкодив йому. Квітка щастя! Стефані понесе її матері.

— Краще принеси їй що-небудь помазати спину. Вона вибирає в Краске картоплю,— каже Гудзик. Він так ввіймав коника.

Стефані затуляє бліду квіточку долонею, мов свічку, що може згаснути.

Чех Зепп довго лаштується кинути свій камінець. У нього він так схожий на яйце, одне слово — щасливий камінець. Зепп далеко розбігається, висолоплює язика і кидає. Камінець летить, поблискуючи у промінні призахідного сонця. Завмирають берези, нишкне трава, і камінець падає.

— Бачили, як блищав?!

Чех Зепп мчить по своєму щастю, як мисливський собака по здобич. Ми сідаємо навпочіпки у вересі і ждемо. Своє щастя кожен має знайти сам. А Зепп шукає та й шукає. Він уже мало не обнюхує землю і заходить ще далі, ніж Стефані.

— Так він скоро й до Горндорфа дійде! — жартує Гудзик.— Там його гедзі покусають, ото й буде йому щастя!

— Слухай, Гудзику, сьогодні ти псуєш нам усі забавки.

— Хто, я? А хіба з мене був поганий вовк?

— А якщо він справді знайде своє щастя?

— Я й не проти. Тільки тоді можете називати мене коров'ячим хвостом!

Чех Зепп застіває з переливами. Він нахилиється, бере щось із землі і запахає в кишені. Потім нахилиється знов і все напихає кишені. Стефані кидається бігти, щоб і собі вхопити його щастя. Ми мовчки рушаємо за нею.

Фазаняче гніздо з яйцями — ось яке щастя знайшов Чех Зепп. Гудзик збовтує одне яйце і підносить Зеппові до вуха.

— На ось, послухай, як вони колотяться. Ох і смердїтиме ж твоє щастя, як розіб'ється!

Дев'ятеро фазанячих яєць. Чех Зепп знов ховає їх до кишень. Ступає він обережно, не згинаючи ніг, щоб не занастити свого щастя. Кишені його ряхих штанів повіддimalися, і Зепп про всяк випадок притримує їх руками.

Фррр! — Це в блакитному небі летить мій камінець, немовби великий хрущ, що поспішає до корму.

Ми проводжаємо поглядами коротку дугу, що її камінець описує в повітрі, і він зникає в кар'єрі. Чути, як камінець падає на бляху. Оце-то так! Мій камінець упав у яму, куди селяни скидають усілякий домашній непотріб. Там валяються погнуті відра, іржаві кавники, діряві бідончики, шматки колючого дроту. Цей іржавий мотлох може дещо розповісти про руки, які його доглядали, про кухні й покої, де він колись служив. Час позмивав до цієї ями навіть сміття війни: спалені автомашини, ящики з-під набоїв, залізні гільзи. Яюсь там причаїлася була смерть, чигаючи на хлопчачі руки. Вона розтрощила ті невеличкі цікаві реченята і виплюнула їх на глиняну стінку. Я нерішуче підступаю до цієї жахливої ями. Гудзик пробує стримати мене. Стефані й Зепп також не хочуть розділити мого щастя.

На краю ями з'являється іржава каска. Вона погойдуеться. На наші голови сиплються прокльони. Потім з ями вилітає гострий камінець і падає, підскакуючи, перед самісіньким носом у Стефані.

— Ваше щастя, що я натяг каску, а то був би мені вже каюк. Знайшли забавку! Ви що, надумали закидати мисливця камінням на смерть? — лементує Фріц, розмахуючи кривою залізною трубкою від ліжка. Це його рушниця, з неї він хотів убити вовка. Раптом Кімпель перечіпається в траві, каска з'їжджає йому на очі, і «мисливець» гепає. Каска з гуркотом летить на землю. Ми всі регочемо, а Стефані від захвату аж перестрибує з ноги на ногу.

— Це все через вас! — невдоволено бурмоче Фріц і встає. — А де вовк? Я прошю йому голову!

Гудзик розпростує плечі:

— Ха! Де ти бачив такого дурного вовка, щоб ждав, поки мисливець знайде рушницю?!

— Коли я призначив тебе вовком, то будь вовком і жди. Зараз ти сам побачиш, маю я рушницю чи ні.

Фріц рушає до Гудзика, але в цю мить між ними стає Чех Зепп. Він обережно кладе руки на свої кишені.

— У мене тут фазанячі яйця, Фріце.

Кімпель опускає трубку.

— Скільки?

— Дев'ятеро. І знайшов їх мій щасливий камінець.

— От паскуда!

— Хто?

— Та фазаниха. Я ціле літо шукав її гніздо. А вона весь час за ніс мене водила. Просто з-під ніг випурхувала. Я за нею, а вона — фррр! — і тільки її й бачив. Яєць я так і не знайшов. Аж дев'ятеро, еге? Ану покажи. О, тепер ми пограємо в перекупщиків.

Ми починаємо грати в перекупщиків яєць. Фріц розподіляє ролі.

— Перекупщиком буду я, — вирішує він.

Чеха Зеппа Фріц бере своїм водієм. Я і Стефані будуємо селяни. Зепп віддає нам яйця дуже неохоче.

— А я — поліція! — оголошує Гудзик. — О!

— Будеш жандармом. Тільки щоб не таким пришелепкуватим, як тоді, коли був за вовка.

— Жандармом, жандармом! Ти говориш, як старий дід. Я буду поліцейським. Поліцейським народної поліції.

— Жандарм краще. — Фріц пов'язує собі на шию носову хусточку. Це має бути у перекупщика стоячий комірець.

— Наче ти й справді знаєш, що краще — поліцейський чи жандарм! — Гудзик підперізується шматком дроту — це ремінь у поліцейського народної поліції.

— З жандармом можна побалакати й домовитись, каже батько, а з поліцейським краще діла не мати.

— Я не дозволю ніяких балачок, як схоплю перекупщика. Я — народна поліція!

— Атож, народна поліція! — І Стефані знов починає стрибати з ноги на ногу.

Гудзик має стояти на варті в кар'єрі. Фріц тим часом приготується перепродувати яйця.

— Якщо спробуєш підслуховувати, сипону межі очі піском! — рішуче попереджує Кімпель.

Гудзик, як йому й наказано, спускається в кар'єр. Зепп пильнуватиме, щоб він не підслуховував, як перепродують яйця. Фріц знаходить у звалищі ящик з-під набоїв. Це буде його автомашина. Потім він приносить ще стару каністру. В каністрі булькає дощова вода. Стефані виклала з камінців на землі квадрат. Це наш будинок. Фазанячі яйця лежать на жмуті трави в комірчині. Зепп і Фріц здіймають галас — татакають, гудуть, бібікають. Машина під'їздить до «будинку».

— Спершу нехай господар вийде до воріт, — порядкує Фріц. — Але він ще не знає — несуться в нього кури чи ні.

Я господар, отож виходжу до воріт.

— Гарна сьогодні погода, — звертається до мене перекупщик.

— У вашій кареті, видно, кінчився бензин? — питаю я. — Але допомогти я вам не можу. Я не знаю, чи вже несуться в нас кури.

— Дурниці мелеш! — Фріц рішуче махає рукою, все відкидаючи. — До чого тут карета? Це справжня автомашина, називається «мерседес». А про курей скажеш тоді, як тебе спитають. Зрозумів?

Починаємо все спочатку. Кімпель ще раз, кречучи, вилазить з машини. Чех Зепп вдає, ніби відчиняє перед ним дверцята. Випнувши черево, Фріц іде перевальцем до мене.

— Прекрасний «мерседес», — кажу я. — Про курей я мовчати, поки ви мене спитаєте.

Фріц роздратовано крутить головою, хапає з землі камінець і люто жбурляє ним у Гудзика.

— От погань, підслуховує!

Гудзикова голова зникає в кар'єрі. Фріц знов випинає живіт і, прибравши бундючного вигляду, поважно заводить розмову:

— Вибачте, е-е, в нас, на превеликий жаль, кінчилась у радіаторі вода. Чи не зробили б ви нам послугу і не дали б трохи води?

Я відповідаю:

— Спершу мені треба попитати в старої. Бо я не знаю, чи є в криниці вода.

Фріц морщить лоба. Видно, знов незадоволений моєю відповіддю.

— Невже у вас, е-е, не знайдеться в домі трохи води?

— А ви самі витягніть з криниці! — пищить Стефани. — Он яке черево наїли!

— О, з приємністю, ласкава пані! — відказує перекупщик і кличе свого водія: — Вільгельме, принесіть, будь ласка, каністру на воду.

Тим часом перекупщиківі ще раз доводиться запустити в Гудзика камінцем. Фріц бере його просто з стіни нашого «будинку».

— Ви не маєте права розбирати наш дім, кабан годованийий!

— За нами підглядають нечисті очі, — згорда відповідає перекупщик. — Не галасуйте, чоловіче, ми непогано вам заплатимо.

Водій вносить до «будинку» каністру. Стефані грає господиню. Вона саме заплітає коси.

— Чоловіче, але ж у вашій каністрі ще чимало води! Спершу залийте її, — кажу я.

Це знов дратує Кімпеля:

— Не роззявляй рота, поки я тебе не спитав!

Від злості черево в нього стухає. Він дістає з кишені дві палички і знов надимається. Палички — це сигари. Одну Фріц дає мені.

— А може, ви, е-е, продасте нам курей — тих, які ще не вилупились? — Перекупщик роззявляє рота і вдає, ніби пахкає димом.

— Та я ще не знаю, чи в нас уже є кури...

Черево в Кімпеля враз спадає:

— У тебе що — клепки не вистачає? Я ж тобі вже про яйця кажу!

— А-а! Ну то я в жінки питаю.

— Спитайте, будь ласка. А де ж вона?

— Та ось же вона сидить! У вас, бачу, теж одної клепки немає.

— Ласкава пані, краще я побалакаю з вами. З жінками завжди легше домовитись. То ви продасте яйця? Я добре плачу. У мене скрізь знайомства, навіть у Шенеберзі.

Стефані закидає кіски за спину. На пальці в неї сплетена з польової гвоздики каблучка. Засохла квіточка — це коштовний камінь.

Стефані прикладає руку з розчепіреними пальцями до грудей і каже:

— І що ви собі тільки думаєте! Невже вам усе мало? В нашому селі переселенці, їм теж хочеться яйце з'їсти.

Кімпель невдоволений не лише мною, а й Стефані:

— Так, звичайно, теж можна сказати. Але потім ти все одно повинна продати мені яйця. А то як же я покажу, де їх ховати, щоб не знайшов жандарм?

Стефані хоче грати не так:

— За гроші в нас ніхто не піде працювати в полі. А якщо я дам переселенцям яєць для дітей, то вони працюватимуть залюбки.

— Але ж ви, е-е, не роздаватимете яєць всяким прибудам, коли я плачу вам добрі гроші.

Гудзик уже й камінців не боїться. Він вилазить по пояс з кар'єру і показує нам на березовий кущ. За кущем стоїть якийсь чоловік. Він виходить зі своєї

схованки й, широко ступаючи, простує до нас. Костюм на ньому з солдатської матерії, але взагалі вигляд у нього кращий, ніж у солдата. Комірець сіро-зеленої сорочки підв'язаний чорною краваткою. Чоловік одягнений так, ніби зібрався в неділю до шинку. Штани заправлені в сірі парусинові гамаші. Очі всміхаються, а сам серйозний. Ми збиваємось до гурту і стоїмо, пороззявлявши роти. Гудзик вибирається з ями. Чех Зепп злазить з ящика-«автомашини».

— Неправильно ви граєте, — лагідно промовляє чоловік. — Зовсім неправильно.

Ми підштовхуємо одне одного ліктями і шкіримося. Кімпель сідає на свою каністру.

— Неправильно? — перепитує він. — Як це — неправильно?

— А так. Ні перекупщикам, ані переселенцям яєць не треба давати. Всі яйця слід здавати на приймальний пункт, розумієте? А то де їх куплятимуть ті, що живуть у місті?

Фріц трохи сміливішає:

— Ми граємо в справжніх господарів, а не в таких, про яких у газетах пишуть.

— Це ж про яких у газетах пишуть? — питає незнайомець і замислюється.

— А про таких, що навіть штани ножем з виделкою натягають!

— Хто це тобі сказав?

— Батько.

— А як тебе звати?

— Фріц Кімпель.

— А цього як звати?

— Зепп Вурм. Але ми називаємо його Чехом Зеппом. Бо вони втекли від чехів і щонеділі їдять кнедлики.

— А отого? Як отого звати? — Чоловік показує на мене.

— Це Тінко. Його звати Мартін Краске. Батька в нього ще немає, тільки дід та баба.

Чоловік втуплює в мене погляд. Очі в нього поблизкують, мов скляні. Він прискіпливо розглядає мою курточку, черевики на дерев'яних підшвах. Я намагаюся сховати під шкіряним верхом драну панчошу. Запали щоки в чоловіка надимаються, він зітхає і простягає мені руку:

— Здоров, Тінку.

Я спершу витираю руки об штани. Долоня в нього тверда, як дошка, але тепла. Чоловік подає руку також Стефані, Гудзикові, Фріцу і Чехові Зелпу.

— Оце так ви, значить, граєтесь... Так, так. Але без приймального пункту діло не піде. А Тінко б не пішов зі мною до своїх діда й баби?

— А це вже нехай він як сам знає, — відказує Фріц.

Я відразу пригадую, що мене ж послали по мішки на картоплю. Якщо я вернуся без мішків, дід дасть мені прочуханки. А ще більше перепаде мені, коли я приведу з собою якогось перекупщика.

— Я з вами не піду, — кажу я чоловікові, не підводьчи очей. — Спочатку ми кінчимо грати.

Чоловік розводить руками, його долоні безсило падають на коліна, він повертається і йде геть.

Ми сідаємо навпочіпки і ждемо, поки він зникне за деревами.

— Тінку, це ваш солдат повернувся з полону.

— Що ти мелеш, Стефані!

— Слово честі! Щоб я вмерла, тьху, тьху, тьху! Я зустріла його по дорозі до кар'єру.

— Тоді це дядько Маттес. Я бачив його на фотокарточці, — кажу я. — Тільки там він був без краватки.

— А що як... а що як він тобі щось привіз?

— Та ну вас з вашими солдатами! — лається Фріц і розбиває фазаняче яйце. — Фу, вони тхнуть! Ті солдати й самі не мають чого їсти.

— Це правда, — кажу я. Кажу так через те, що боюся дідової прочуханки. — Он до Мачке теж повернувся солдат з полону. Привіз дідові отакенну гору сигарет. А тоді взяв і скурив усі сам...

— А в Цехів що було? — перебиває мене Фріц. — Спершу Віллі діставав лупки лише від матері. Потім до них теж прийшов солдат, Віллі мусив називати його батьком, і хлопцеві ще й від нього перепадало на горіхи.

— А до нас уже ніхто не прийде, — щечече Стефані. — Мій татко помер. Нам надіслали його гаманець. Там лежало пасмо мого волоссячка. А в волоссячку були воші... Мама мене ніколи не б'є.

— Того ж ти така біленька й свята, як ангелятко, — глузує Кімпель. — Хто сорочки не носить, той її і не забруднить.

Стефані думає, що Фріц натякає на її сорочку, і надимає губки:

— Я ж тільки влітку не ношу сорочки. Бо в мене їх лише дві, коротенькі. Вони потрібні на зиму.

— От нечепура! А я ось часом ношу по дві сорочки зразу, — хвалиться Фріц. — Забрудниться одна — я поверх неї вдягаю другу.

— Відні люди мусять берегти одержу, — кидає мимохідь Гудзик, загинаючи камінцем на шкіряному верху своїх черевиків дротяну стяжку.

— Це ти правду кажеш, — притакує Фріц. — Он Цехів Віллі не має права навіть шибку розбити. Йому й за це доводиться страждати. Якось ми з ним вікно в кузні розбили. Чиста робота — метрів з десяти невеличким камінчиком. Довелося, звичайно, заплатити. Ковальчук усе бачив. Цехи не мали чим заплатити за себе. А мій батько заплатив за мене — і будьте здорові. А Віллі спочатку налупцювали дубцем, а потім він мусив ще два тижні роздмухувати в коваля міх. Я б йому роздмухав!

— Ох і дурний ти, Кімпелю! А якщо в них немає грошей? Що ж йому робити? — Гудзик схоплюється на ноги.

— От-от, ото ж то й воно! — хихоче Фріц. — Хто не має грошей, той платить двічі. Підставляє зад ще й ковальський міх тягає! А коли в домі ще й отакий солдат, доводиться й частіше платити. Тоді то одне лупки дасть, то інше. Зачепили б вони мене!

Гудзик бере в руку свій черевик на дерев'яній підшві й погрожує:

— А ти не дуже гни кирпу! Куркулик!

— Хто-хто? Який я тобі кулик?

— Куркуль ти, ось хто.

— Хто це так каже?

— Люди кажуть.

— І що ж це таке?

— А таке, що гіршого вже не буває.

— Гірше від свині?

— Куркуль — це, щоб ти знав, майже як мавпа.

— Ось я тобі покажу мавпу!.. — Фріц шукає свою трубку від ліжка.

— Думаєш, я не знаю, де ти хотів сховати яйця? — дрочить його Гудзик.

— Звідки тобі знати? Ану скажи. Якщо вгадаєш, не битиму.

— Боюсь я твоєї трубки! Ти хотів повкидати яйця в каністру. Правда ж, Стефані? Я б однаково їх знайшов. І посадив би тебе в холодну.

— Бо ти підглядав, от і знаєш.

— Тю на тебе! — відказує Гудзик і стукає себе пальцем по лобі. — Я це в газеті прочитав.

Чех Зепп починає вже потерпати за свої фазанячі яйця. Здається, тут пахне бійкою. Зепп мерщій ховає яйця знов до кишень. Стефані накопилує губки:

— Чого ви все сваритесь, сваритесь? Не хочу я більше з вами гратися! — Вона встає і рушає до села.

— Ви тільки подивіться, як вона пишається своїм голим пузом! Стефані Голопуз! Стефані Голопуз!

Стефані обертається і показує язика.

— А ти куркуль, куркуль! І скоро станеш мавпою!

Чех Зепп від захвату аж вищить. Потім рушає вслід за Стефані, про всяк випадок притримуючи руками кишень.

Співають цвіркуни. На вершечках будяків погойдуються шиглики. Сонце робиться червоним. Повіває легенький вітрець. З беріз нечутно спадає жовте листя і пролітає над вересом. З лісу лине дух живиці.

— Я йду шукати пташині гнізда. Тінку, ти підеш зі мною? — питає по хвилі Фріц.

— Знайдеш ти їх, аякже! Тебе он і фазаниха піддурила, — збиткується Гудзик.

— Ще й як знайду! В мене ж очі, а не гудзики, як у тебе!

Я вагаюся. Що мені робити в тому лісі? Гнізд із яйцями все одно вже нема.

— То ходімо, Тінку!

— Не хочу.

— Що? Не хочеш? Тоді віддавай борги. Зараз мені віддавай!

— Я не маю ані пфеніга.

— Ага, ані пфеніга, кажеш? А уроки вчора й сьогодні прогуляв. Я в школі розкажу, що ти зовсім не хворий.

— Я вибирав картоплю.

— Де, в кар'єрі?!

— Ну, то я... я піду з тобою.

Мені спадає на думку, що дід, мабуть, ще не забув про мішки. Гудзик весь цей час сидів на землі і пильно дивився на мене. Нарешті він, не встаючи, взуває черевики, підводиться, зневажливо закидає назад голову й рушає вслід за Зеппом і Стефані.

РОЗДІЛ II

Спадають сутінки. У лісі ми нічого не знайшли, і я йду додому. В кухні стоїть баба і щось показує мені на мигах. Чути, як у кімнаті бряжчать тарілки. Я згадую про мішки.

— Та я туди ходив... Але застав тільки стару Кімпельку.

— Цсс! — цикає баба і прикладає до губів потрісканого пальця. — Спершу треба вмитися і обтруситись, — шепоче вона. — До нас хтось приїхав. — Вона покvapно витирає мокрою ганчіркою мое обличчя, а другою рукою обтрушує курточку. — Скидай панчохи. У тебе он з-під них голе тіло світить.

— Бабусю, це дядько Маттес приїхав?

— Який там дядько! Твій батько приїхав.

— А-а, то це був він?

Баба береться кулаками в боки. З-під хустки в неї вибиваються пасма рудуватого волосся. Воно попримало до спітнілого чола.

— Та вже ж, — каже баба. — Звідки ж тобі знати його!

— Я його знаю, бабусю. Він хотів навчити нас, як грати в перекупщиків. Тільки він і сам не знає, як треба перепродувати яйця.

Баба хитає головою. Вона розтирає мої холодні руки і не може збагнути, про що я кажу.

— Ось я вам дам! Не смійте гратися в таке погане!

— Бабусю...

— Чого тобі?

— А ті, що повертаються з полону, б'ють дітей. Он Цехів Віллі двічі поплатився. І лупки дістав, і міх у коваля роздмухував.

Баба затуляє мені ганчіркою рота.

— Хто це там базикає? — долинає з кімнати рипучий дідів голос. — Тінко? Ану покажись. У нас гість.

— Як подаси татові руку, вклонися. — Баба ще встигає хутенько зачесати мене дерев'яним гребінцем з великими зубцями.

— Я двічі не вітаюся з однією людиною, бабусю.

— Не будь таким розумним. Іди мерщій!

У кімнаті накурено. В солдата з рота дим валує, як із комина. Дід також курить цигарку з довгим паперовим мундштуком. В його почорнілих від жувального тютюну губах мундштук став теж чорним.

— То що ти нам скажеш? — Дід хапає мене за комір і підводить до столу.

— Облиш його, батьку, — каже чоловік. Потім бере мене за руку і хоче притягти до себе. Я опинаюся. Тоді він лівою рукою захоплює мене, мов кліщами, вище ліктя, а праву кладе мені на плечі. Я впираюся руками йому в груди. Чоловік пахне соломкою і тютюном. Він гладить мене по голові. А я бурчу:

— Так ви зіпсуєте мені весь проділ!

— Ти диви, він уже й носа дерти навчився! — І чоловік пускає мене.

На порозі стоїть баба й витирає сльози.

— Та він ще не звик, Ернсте, — каже вона.

— Не розпускай патьоки, рево стара! — гримає дід.

Я сідаю на канапі і починаю обводити пальцем візерунок на плюші. Але й тут відчуваю, що солдат дивиться на мене. Його цупкі пальці струшують на край тарілки попіл від цигарки. Баба ставить переді мною тарілку зі смаженою картоплею.

— Не хочу я смаженої картоплі.

— Хочеш каші з молоком, Тінку?

— Не хочу.

— Що ж ти їстимеш?

— Яйця.

— Яйця то й яйця. Дай хлопцеві яєць, — наказує дід бабі. — Він на полі гне спину, як старий, тож нехай і їсть, що йому до смаку.

Про мішки дід уже не згадує. Солдат прокашлюється, випинає своє гостре підборіддя і починає тихенько

насвистувати крізь зуби. Здається, то вітер шумить у траві. «Свисти, свисти, — думаю я. — Однаково я на тебе й не гляну. Завтра ти вже лупцюватимеш мене». Чути, як у кухні баба розбиває на сковороду яйця. Від голоду в мене аж живіт зводить. Я б і смажену картоплю одним духом проковтнув, але не доторкнуся до неї, поки на мене дивитиметься отой чоловік за столом. Чого він розсівся? Повечеряв — нехай іде собі з кімнати.

Яечня готова. Пахне так, що аж у кімнаті чути. Баба приносить її просто на сковороді. А той чоловік усе не встає з-за столу.

— Я хотів не таких яєць, — кажу я і відсовую сковороду.

— А яких же, Тінку?

— Інших.

— Варених?

— Угу, варених.

Солдат починає соватися на стільці і тарабанить пальцями по столу. Здається, наче то падають важкі дощові краплі. Такого батька я теж не хочу. Я хочу, щоб у мого батька було округле привітне обличчя. На бабиному комоді стоїть карточка мого батька. Ото батько.

— Чи ти зразу не могла спитати хлопця, яких він хоче яєць? — бурчить дід.

— Я думала... Він же завжди любив...

— Думала, думала, — перекиривляє бабу дід. — У такого сюрчка апетит — як цапок: то в один бік скочить, то в другий.

Баба, зітхаючи, йде на кухню і ставить на плиту воду. Солдат закурює нову цигарку.

— А ти смалиш нівроку, — каже дід і дивиться на солдата. — Це обходитья недешево.

Чоловік махає рукою. Я сиджу й висмикую з штанів нитки.

— Мазаний хлопець, — промовляє чоловік і поводить плечем у мій бік.

— Та ти поглянь на його руки! — Дід бере мене за лікоть. — У нас тут байдиків ніхто не б'є.

— А по-моєму, мазаний.

— Де там мазаний! У нас п'ятдесят моргенів¹ під плугом, а йому що ж, по-твоєму, голодувати?

¹ Морген — німецька одиниця земельної площі (0,25 га).

— Господарство ти застав слава богу,— підпрягається баба. Обличчя в неї аж цвіте.— Матері немає, та ще й голодом хлопця морити? Гарне мені діло!

Дід ляскає долонею по столу і підкручує свої посріблені вуса.

— Щоб справжній господар та пошкодував для хлопця якусь дрібницю! — Дід гордо вмощується на стільці і обводять усіх важким, зухвалим поглядом своїх сірих очей.

Солдат знов насвистує крізь зуби. І звідки лише в діда така пиxa?

— Справжній господар, кажеш? Швидко ж ти звук до дарованої сорочки,— різко кидає солдат, примруживши ліве око.

Дід замислюється. А й справді: адже не завжди він був господарем. І шести пар штанів не встиг протерти на шкільній лаві, як батько, Крістіан Краске, вже послав його до мулярів. «Ремесло — це ремесло,— сказав мій прадід.— Вивчишся — не доведеться милостивим панам Буковіцям у ноги кланятись». І дід пішов на будівництво. Замішував розчин, носив каміння, просіював пісок. Так він заробив собі торбу за плечі, кельму і ватерпас. А через три роки купив три літри горілки, три майстри випили ту горілку, і дід став помічником муляра.

Разом з іншими мулярами дід пішов до міста, будував там фабрики і багаті будинки. Там-таки він став червоним.

— Дідусю, а в якому саме місці ти був червоним?

— Дурненький, збоку цього не видно. Це так більше про душу кажуть.

Щоранку дід чесав по тринадцять кілометрів до міста, а ввечері всі ті тринадцять кілометрів ледве волочив ноги назад.

— Я б на крилах летів додому, якби міг,— розповідає дід.— Бо треба ж було пильнувати, щоб ніхто не накинув оком на Мінну.

Мінна — це моя баба. Вона жила тоді разом з прабабою на невеличкому клапті землі, викопувала на горі біле й довге, як гадюки, коріння пирію і наспівувала:

Якби гроші та чорнило,
якби ручка та перо,
написала б тобі, милий,
як нам любо вдвох було...

«Годі тобі курникати дурниці! — бурчала прабаба. — Дивись краще, щоб не лишалося коріння. Он знов яко-го батого пропустила! Він усю картоплю нам заглушить!» А баба все нишком на дорогу позирає. Ні, не видно її Августа...

Згодом баба Мінна взяла собі за чоловіка діда Августа — чи то дід Август узяв собі за дружину бабу Мінну. Щодо цього вони й досі не можуть погодитись і ще й тепер, бува, сперечаються.

Прадід з прабабою додали бабі до скрині з посагом два моргени землі. А всього вони мали вісім моргенів. Дід Август одразу пустив на цих двох моргенах коріння. До мулярів у місто він уже не пішов, а найнявся пічником на скляному заводі в Зандберге. Отож тепер йому доводилося бігти вранці тільки чотири кілометри. Додому він повертався раніше і міг допомагати бабі. Цеглу на хату дід з бабою возили возиком з цегельні. А потім пішли діти. Перший був Ернст — це той самий солдат, що сидить коло столу і слухає, як дід на всі заставки вихваляється. Потім Маттес. Дядька Маттеса я знаю тільки з фотокартки.

— Я завжди був наскрізь червоним, і в селі мене терпів лиш той, хто й сам був хоч трохи червоний. Щоб я крізь землю провалився! — клянеться дід.

Разом з тими, хто був «хоч трохи червоний», дід загнував у селі таке собі не зовсім червоне товариство. Головою товариства обрали мого діда, бо колись він, мовляв, трохи понюхав був міського повітря.

У бабиній спальні й досі висить дідова фотокарточка, як він ще був головою того товариства. Дід сидить верхи на бочці з-під пива, а в руках у нього прапор. На прапорі написано: «На вічний спомин про святкування 5-х роковин Мерцбахського місцевого товариства». Решта червоних стоять позад діда і цокаються пивними кухлями. А один лежить у дитячому візку, поспускавши з нього ноги. Інший заливає йому просто в горлянку пиво. Праворуч і ліворуч від бочки, на якій сидить верхи дід, ще двоє червоних. Вони лежать просто на землі, в руках у них мішені.

— Стріляли ми в своєму товаристві — просто шик! Адже більшість із нас побували у війську. Як тільки, було, Спілка колишніх фронтовиків влаштує стрілецькі змагання, всі перші призи в нас. Коли прийшли наци-

сти, цю фотокарточку довелось сховати, — пояснює дід. — Вони таке вистежували.

— Хто це тебе вистежував? — перепитує баба.

— А ти хіба не помітила, як пастор косо позирав на карточку? Того дня, як конфірмавали¹ Маттеса.

Баба нічого такого не пригадує.

— Політика для тебе — темний ліс, — робить висновок дід.

Потім у товаристві всі перегризлися. Дід кинув головувати і став звичайним членом. Він, як сам каже, хотів бути вільним. Решта членів товариства теж хотіли бути вільними. Дід їм показав, як це треба зробити, але вони були такі дурноверхі, що нічого в нього не навчилися.

А було все ось як. У маєтку поміщика фон Буковіца муляр покинув роботу. Йому мало платили. Дід прийшов до Буковіца й каже: «Як дасте мені в оренду трохи землі, ласкавий пане, то те, що покинув ваш муляр, я дороблю вечорами сам». Поміщик згодився, і дід узяв у нього в оренду чотири моргени пісної землі на пустирищі. Це був, на його думку, найкращий спосіб стати вільним господарем. Вечорами він бігав до маєтку і доробляв роботу, яку покинув муляр. А коли на скляному заводі починали страйкувати, дідові це на руку ковінка — він знов біг до маєтку. Так йому не треба було платити оренду за ті чотири моргени піску. Видається місячна ніч — дід длубається сам на своєму клаптеві. «Якщо хочеш бути вільним, нічого вилежуватись», — казав він. Решта членів товариства питали його: «І що ти за чоловік, Августе? Лижеш баронові фон Буковіцу п'яти!» Діда страшенно дратувало те, що вони не визнавали його «лінії». Він казав: «Клапоть по клаптю ми заорендуємо в нього всю земельку. Ось тоді він і побачить, з чим залишився. Треба тільки дочекатися, коли в нього настануть тяжкі часи і йому доведеться здавати землю в оренду». Діда підняли на сміх. Отоді вони й перегризлися. Дід покинув свій високий пост, і головою обрали Цвірбель-Шустера. Цьому не треба було відвойовувати гроші на папір для протоколів у касі товариства. Він був церковний староста в нашій парамії і міг там брати паперу скільки завгодно.

¹ Конфірмавати — здійснювати обряд прилучення юнаків та дівчат, що досягли 16 років, до церкви.

А дід працював не розгинаючи спину — і на своєму клаптеві, і в маєтку. І коли в неділю на сковороді шкварчала качка, він багатозначно поглядав на бабу й щоразу казав: «Чуєш, як співає? А запах! Так пахне свобода». Дід аж шаленів, коли баба відказувала, що качку вона просто мусила зарізати — картопля ж бо ось-ось кінчиться. Дід хапав тачку і угноював далі пухку землю барона фон Буковіца, а з баби на власному полі градом котився піт...

А потім настала війна. Хіба барон фон Буковіц був у цьому винен? Адже барон її не замовляв. Розумну війну може вести лише німецький кайзер, а не якийсь там австрійський куцовусий єфрейтор.

Дід був проти війни. Двадцять років тому йому, ополченцеві, вже довелося побачити останні дні війни. І все ж, коли радіо кричало про те, що армія Гітлера блискуче перемогла поляків, він промовив: «От молодчаги ми!» Згодом, коли німецькі війська окупували й Францію, він навіть зауважив: «Так, німець — він може все!» Та вже через два роки дід сказав: «Ми позавойовували стільки земель, що про чотири моргени, я думаю, вже нема чого й балакати». Це він сказав баронові фон Буковіцу, коли той покликав його до маєтку і заявив, що тепер йому самому потрібен кожен клаптик землі. Звісно, барон тоді вже прочув, що чотири моргени піску дід таки довів до пугтя. А дід, аби йому тільки лишили той клопоть, свині б не пожалів, та що там свині — душу віддав би. Поміщик розмовляв з ним шляхетно й привітно, однак землю забрав.

На діда наче сказ найшов. А баба мусила все терпіти. Дід знов став червоним. Він лазив потай на горище і поглядав на одну відому фотокарточку. Вона стриміла там за кроквою заклеєним другим боком до солом'яної покрівлі. Дід бурчав: «Якби ж вони тоді слухали були мене та робили, як я! Гуртом ми були б дужчі. І ніхто б йому землі не віддавав. Ми б із нього просто посміялися. Але ж ні, ті дурні не послухались мене».

Коли рештки гітлерівського війська тікали з фронту через Мерцбах до Берліна, дід геть посмілішав. «Через три дні тут будуть росіяни», — казали сусіди. Вони склали своє добро і подавалися за біженцями. У селі лишилися Шепелява Кімпелька, двоє-троє беззубих дідів, кілька складувів та мої дід із бабою. «Аякже, зараз! Я піду, а ці падлюки мою корову заріжуть», — сказав

дід бабі. Він мав на увазі гітлерівських солдатів, що забиралися в порожні хати й шукали цивільну одягу.— Краще я росіянам корову віддам. Що має бути, того не минути. А отим телепням, що бігали за Гітлером і програли війну, я нізачо її не залишу». Баба тільки притакувала. Вона притакувала все життя, хоч би що дід казав чи робив. Баба мала на це свої причини.

До Мерцбаха ввійшли радянські солдати. Дід як міг намагався не попадатись їм на очі. Він собі годував корову. А баба варила солдатам їсти. Корму для корови було скільки завгодно. Поля і луки барона фон Буковіца лишилися без господаря. «Помста солодка, як мед»,— казав дід. Свою Мотріну він виганяв на найкращу пашу. А повернувшись додому, вишкрібав з бабиних казанів рештки і вперто чогось ждав. І діждався. Одного дня його повели до комендатури. Комендант розмовляв з дідом через перекладача. Коли в діда спитали, чи був він нацистом, він замахав руками і затрясся так, наче під сорочкою в нього було повно вошей. Діда хотіли поставити бургомістром. А чом би й ні? Хоч якась робота, поки нема до чого по-справжньому прикласти руки. Він дістав з горища стару фотокарточку і знов почепив її в спальні. Тепер кожен міг бачити: мій дід ще он коли борюся за справедливість.

Помалу люди поверталися до села. Боротьбу за справедливість можна було починати знов. Скільки дідові довелося попобігати, покричати, списати паперу!

Першим з полону вернувся Пауле Вунш. Дід і йому чимало порозказував про свою боротьбу за справедливість. Тільки він забув, що замолоду Пауле теж належав до того товариства. Але вони вигнали Вунша. Він був надто червоний. Такий червоний, що мало не комуніст. Вунш підморгнув дідові лівим оком і сказав: «А чого ж, пригадую, ти ще тоді хотів одібрати в барона землю, тільки все в тебе виходило якось навпаки».

Дід не знав, що йому на такі слова відповісти. Колишня недовіра до Пауле прокинулася в ньому знов. Але тепер Вунш, дід та інші чоловіки і справді почали ділити землю барона фон Буковіца.

Ось чому гордість так розпирає дідові груди. Тільки тепер він уже не бургомістр. Та кінь, якого йому подарував радянський комендант, ще о-го-го як бігає, досить дідові лише замахнутися батогом. Масті він гнідої. Але

язик у нього такий довгий, що ніяк не вміщається в роті. Кінь завжди показує його богові і всім на світі. В селі його так і прозвали: Язикатий.

— Коня теж маємо, — хвалиться дід перед солдатом. Той кидає насвистувати й перепитує:

— Коня? Купили?

Дід пропускає це запитання повз вуха.

— Отакенного воза тягне, — провадить він далі й розводить руками, ніби хоче охопити всю кімнату. — Двоє інших коней удвічі меншого воза з місця не зрушать, а мій Язикатий везе й не оглянеться.

Солдат усміхається і припалює нову цигарку.

— Ти знов куриш? Так усе господарство пропахати можна, — дорікає йому дід.

А солдат тільки всміхається.

Баба приносить варені яйця. Від них ще йде пара.

— Я взагалі більш не їстиму яєць.

— Чому не їстимеш, Тінку?

— Яйця треба здавати на приймальний пункт. — Мені ой як цікаво, що на це скаже солдат.

А солдат спершу вражено зводить на мене погляд, далі блідне, а тоді як гахне кулаком по столу:

— Оце-то так! Вигодували ж ви його, виховали!

— Та чого ти розходився? — гримає на нього дід. — Не хоче, нехай не їсть. Переживає, либонь.

Баба заходжується прибирати зі столу. Вона вже потерпає, щоб порожні тарілки не полетіли на долівку, і махає мені крадькома рукою. Я боком вислизаю за нею в кухню. Тут я з'їдаю все підряд — і смажену картоплю, і яечню, і варені яйця. Баба занепокоєно дивиться на мене й каже:

— Гляди не лусни!

А в кімнаті дід ніяк не нахвалиться:

— П'ятдесят моргенів під плугом! Про луки та ліс уже й не кажу. Так що й ми тепер не з лика шиті. І все це я, Август Краске. Хе-хе!

Солдат прокашлюється і зауважує:

— Ти б краще сказав: з дарованого лика.

Дід оглядає свої руки, потім каже:

— Молодий ти ще, зелений. А скільки я мав клопоту, поки був бургомістром? То, по-твоєму, даремно я старався, га? Інші тільки готовенького ждали, а я мусив усе розподіляти, мізки собі сушити. Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Коли вже ти не вмієш узяти то-

го, що саме до рук пливе, то осел ти ослом. А крім того, щоб ти знав, ми за свою земельку виплачуємо.

— І багато?

— Не дуже. Та й що б вони робили з усією землею? Пустку б завели? Барон наживав п'ятами. А тут тепер кожна картоплинка потрібна. Війна скінчилась, але ж голод живе. Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Голод і є той вдівець, що його залишає після себе жінка-війна.

— Атож, голод і здирство, — докидає баба, дістаючи з комода штопані панчохи. — Тепер ні наймита не знайдеш, ні хатньої робітниці. Хіба що на день-другий хтось найметься.

Дід спалахує:

— І чого ти все стогнеш? Тобі б якби паляниці взагалі в роті росли!

Баба сідає на ослін коло плити і сумно дивиться собі під ноги. Її зашкарублі й вузлуваті, схожі на старе коріння пальці розгладжують грубий фартух.

— Тепер ось матимеш поміч, — уже спокійніше каже дід.

— А ти спитав Ернста, чи ж він помагатиме нам?

— Спитав, спитав, — перекиривляє її дід. — Може, ще й заяву подати? Хотів би я, щоб мені хоч раз у житті пощастило так, як оцим шмаркачам. Приїхав додому, трохи покрутився по господарству — і маєш спадщину. Хіба вони знають, як то ждати своєї земельки? Правду я кажу, га, Ернсте?

Солдат ні погоджується, ні заперечує. Він мовчки дивиться перед себе й закурює нову цигарку.

— Уже, либонь, десяту смокчеш. Ти б краще тютюн жував — і гроші цілі, й здоров'я не прокурював би.

Ох і наївся ж я! По зав'язку. До кімнати я вже не піду. Солдата мені і в щілину видно. Цікаво, де він спатиме? Тільки не зі мною.

Надворі лунають кроки. Загавкав Тіло. Чути, як він аж рветься на ланцюгу. Його вгамовує жіночий голос. Кухонні двері легенько прочиняються. Це пані Кларі. Вона всміхається до мене. Я простягаю їй руку. Вона пригортає мене і гладить. Я не перечу. Я люблю пані Кларі. Очі в неї такі великі-великі. Вони голубі й зовсім не злі. А коси в пані Кларі темно-русяві і зав'язані ззаду у великий вузол. Шия в неї наче порцелянова.

Я вже не пригадую, яка була моя мама, тільки часом у пам'яті промайне щось невизначне. Коли я дивлюсь на пані Кларі, в ній щось нагадує мені маму.

З кімнати входить баба. Вона відчиняє навстіж двері і каже солдатові:

— Ось він, твій Тінко!

Я червонію. І треба ж було йому зазирнути сюди й побачити, як мене гладить пані Кларі! Пані Кларі теж ніяковіє.

— Заходьте, заходьте, пані Кларі! У нас тут такий гість... Назавжди приїхав.

Пані Кларі оглядає себе згори донизу, скидає черевки на дерев'яній підшві і нерішуче ступає до кімнати. Пані Кларі розмовляє не так, як усі ми. Я люблю її слухати. Вона не скаже: «Подай мені сапу», а: «Підкинь-но сапу». Я питаю: «Куди ж її підкинути?» А вона: «Пуцьверінку, ти ж знаєш, що я хочу!» А я їй: «Хіба я пуцьверінок? Отуди-бо, адже пуцьверінок не підніме сапи!» Отак ми й передражнюємо одне одного на полі.

Пані Кларі ступає босоніж по кімнаті. Спершу вона вітається з дідом, бабою, а вже потім з солдатом. По його обличчю наче сонячний зайчик пробіг — так він усміхнувся. То он який він може бути!

До Вундерліхів також повернувся солдат з полону. Вони з ним живуть у злагоді. Ганс уже навіть називає його татом. Минулої зими тато-солдат змайстрував Гансові санки. Полозки він пооббивав дротом. Ті санки не їздили, а літали, і ніхто їх не міг наздогнати. Бувають і такі солдати...

— Здорова була, косулю, — каже дід до пані Кларі. — А чого ж, вона така струнка, що й справді схожа на косулю, правда ж? — звертається він до солдата.

Той киває головою і дивиться на мене. Ніби це я косуля, а не пані Кларі. Пані Кларі червоніє і відвертається. Спідня губа в неї блищить, як стигла вишня. Баба заходжується поправляти ослін. Дід човгає під столом повстяними виступцями і мовить:

— То що це я хотів сказати?.. Виходить, голубко, що зміна твоя до нас прийшла. Ось бачиш, відпочив і приїхав...

Очі в пані Кларі тьмяніють, і вона промовляє:

— Так, я бачу.

— Старий нечема! — сичить баба на діда і заспокійливо торкається плеча пані Кларі своїми зашкарубленими вузлуватими пальцями.

А мені так і хочеться сказати пані Кларі: «Не йдіть од нас, нехай краще оцей дядько йде!»

— Сама знаєш, золотко, як воно буває. Воював солдат, воював, а тепер, як бачиш, вернувся. Охо-хо, — проказує баба.

А пані Кларі тільки відмахується обома руками:

— Та гаразд уже, гаразд. Я того й пришла до вас. Не довіку ж людині блукати десь, як сонцю взимку. Я й сама хотіла сказати, що йду од вас.

— Та й одним ротом у хаті більше, — грубо кидає дід, і пані Кларі стає ще прикріше.

Солдат кілька разів завзято пахкає димом, потім підхоплюється і кладе пані Кларі на плече свою широку долоню:

— Поспішати нема куди, шановна пані, їй-богу нема куди. Я й сам не знаю, як воно буде.

Я щосили гупаю за дверима ногами. Нехай зараз же скине руку з плеча пані Кларі! Це наша пані Кларі!

Пані Кларі сама відсмикує плече, так ніби солдатова рука обпекла її. Часом не плаче вона? Пані Кларі взувається, мимохідь пригортає мене до себе і квапно виходить. От тобі й маєш: цей солдатюра прогнав нашу пані Кларі! В кімнаті всі мовчать.

Я сиджу в кухні на ящику з дровами і думаю про пані Кларі. Вона прийшла в село з гуртом переселенців¹ одразу після війни. Всі вони були з того берега Нейсе². В руках пані Кларі несла якийсь згорток. Це була загорнена в ганчір'я Стефані. Стефані могла стояти лиш тоді, як її прихияляли до стіни. Біля них крутилося невеличке сіре цуценя. Зле таке, як оса. А дід тоді ще був бургомістром. Показує він на той згорток, де була Стефані, й питає:

«А це що у вас?»

А цуценя — хап! — і вчепилося йому за рукав. Дід почав стріпувати руку, ніби щойно витяг її з мурашника. А цуценя ніяк не відпускає, тільки гарчить.

«Ох ти ж капосне!» — кричить дід.

Пані Кларі підскакує і хапає цуценя:

¹ Йдеться про німців, переселених після війни за рішенням великих держав з Польщі та Чехословаччини.

² Ріка на кордоні між Польщею і Німеччиною.

«Зараз мені відпусти, Тіло!»

Цуценя враз відпало від діда, немов кліщ, що насмок-
тався крові. Стоїть, усе нап'ялилось, мов опудало соба-
че, і навіть гарчати перестало.

«На дідька вам оця шельма?» — сердито питає дід.

«Це мій Тіло!» — пхикає Стефані. Вона ступає кіль-
ка кроків од стіни і падає. Пані Кларі зводить її на
ніжки й затискає собі між колін.

«Собачка з нами ще з дому», — пояснює вона.

«Самим нема чого їсти, а собаку держите!»

«Та я хіба раз його вже проганяла? А він усе назад
біжить», — жаліється пані Кларі.

«Віддаси його тут одному складувові. Він це гадюче-
ня перетопить так, що й кігтів не залишиться».

«Це мій Тіло!» — скиглить Стефані.

Пані Кларі хитає головою:

«Ні, не віддам я Тіло. Мій чоловік так його любив...»

«Задля цуценяти відриватимеш у дитини хліб від ро-
та?»

Пані Кларі схлипує.

«З цією псятиною тебе в селі ніхто до хати не пу-
стить. Май розум, дурна жінко!»

«З нього непоганий сторож, — каже пані Кларі. — Вся-
кому б господареві догодив».

«Ще б пак, кидається на самого бургомистра! Кращої
рекомендації годі й придумати». — І дід пхає цуценя
ногою.

Раз! — і воно схопило діда за холошню.

«Ох, Тіло, Тіло, накличеш ти біду на нашу голову». Сі-
рими від роботи р'уками пані Кларі витирає з облич-
чя сльози.

Цуценя відскакує назад і сідає коло Стефані, пози-
раючи на діда.

«Ну гаразд, я не такий лихий, — каже дід, розглядаю-
чи свої розірвані штани. — Можеш залишити цю щипав-
ку в мене. Нічний сторож ходитиме з нею, як із при-
щепкою на холошні. Але якщо воно зачепить Тінка,
я його порішу. Ти це втокмач йому. І чіплятися мені
до рукавів нехай забуває. Так йому й поясни».

Пані Кларі згодилась. Їй треба було десь прилашту-
вати на ніч Стефані. Вона погладила цуценя, щось
йому сказала, потім узяла його й дала мені в руки.
А коли переселенці рушили за дідом у село, Тіло аж
затремтів у мене в руках.

Але притулку в селян пані Кларі не вдалося знайти і без Тіло. Хвора Стефані була для всіх ще більшим тягарем, ніж собака. Отож матір з дочкою поселили разом з іншими переселенцями в старому поміщицькому будинку. Цей будинок у селі називали замком. Пані Кларі відвели там кімнату, дали соломи й чим укритись. Помалу придбали вони сяке-таке майно.

Згодом з'ясувалося, що Стефані прибилась до нашого села не для того, щоб помирати. Просто вона дуже охляла після переїзду. Дівчинка обома ноженятами ставала тоді в один мій черевик на дерев'яній підшві. Ходити їй довелось учитися заново. Та минуло кілька тижнів, і вона вже майже не трималася за дерева. Приходила вона й до нас, сідала біля собачої будки і довго розказувала Тіло всілякі історії. Ті історії Стефані знала від мами. В одній з них розповідалося про тата Стефані, який їздив повсюди вантажною машиною, поки одного дня йому довелося поїхати просто на війну. Війна вбила тата Стефані, а машину проковтнула. Історії, що їх розповідала Стефані, були дуже сумні. Але я все одно любив їх слухати. Часом баба виносила мені до собачої будки чашку молока. Вона давала молоко й Стефані, тільки як дід не бачив. Ми сьорбали молоко, а Тіло жадібно злизував крапельки, що капали у нас з губів.

«Це просто дурниця, що кожен мусить неодмінно мати батька», — якось сказав я.

«А я хочу мати тата», — стояла на своєму Стефані.

«Коли немає батька, є дід, а з дідом теж можна жити».

Проте Стефані хотіла мати все-таки батька.

«Коли я виросту, я вийду заміж за тата, і в мене буде тато», — казала вона й, похитуючись, ішла з двору.

Тіло скавулів і рвався з ланцюга за Стефані.

«В пані Кларі золоті руки», — якось почув я.

«А хіба руки бувають золоті?» — спитав я.

«Так кажуть про людину, яка з нічого вміє зробити все».

Наприклад, з старої чоловічої куртки пані Кларі могла пошити цілий костюмчик на невеличкого хлопчика. Той костюмчик можна було вдягати навіть у неділю. Старий Кімпель усе невдоволено бурчав: «І чого ви не поселили ту молодицю до мене? У мене для неї роботи хоч греблю гати — латати, штопати. А мені таких

ледацюг поселили! Тільки й знають на скляний завод бігати, а ввечері посідають коло вікна й витріщаються на мій двір».

З вдячності за те, що баба часом пригощала Стефані чашечкою молока, пані Кларі пошила новий костюм і мені. Вона перешила його з старого дідового пальта. Дід носив те пальто колись давно, ще як ходив узимку на роботу. «Тепер ти більше схожий на спадкоємця п'ятдесяти моргенів,— сказав дід.— Золоті в тої жінки руки».

Баба завжди привітна з пані Кларі. Навіть часом дає їй трохи сиру. Пані Кларі за це дуже вдячна бабі. Коли вона не дуже заклопотана вдома, то приходиться допомагати нам. Але до горшків і взагалі на кухню баба її не пускає.

— Вона ж бо, вважайте, з Польщі,— каже баба.— А в них там інша мода. Наварять кисло-солодкої баланди — і вже для них царство небесне.

Пані Кларі і на поле з нами ходить. Картоплю вона підгортає навколішки. Так роблять у них удома. А дід сміється: «Го-го-го!» І питає пані Кларі, чи не збирається вона часом мити в полі підлогу. Пані Кларі мити підлогу в полі не збирається. Вона нишком усміхається і не дає збити себе з пантелику. На другий день вона вже не стає навколішки, а підгортає картоплю, як ми, — нагнувшись. А лопату, вила та граблі пані Кларі вже навчилася тримати в руках так само вправно, як і голку. Дід усе частіше не може обійтися в полі без неї. Вона й харчується в нас. А після роботи, коли йде додому, їй дають дещо для Стефані. Вечорами пані Кларі сидить у своїй темній кімнаті і шие селянам, поки їй засне за роботою.

А солдат усе ходить по кімнаті і човгає ногами так, наче сіно згрібає. Його горбуватий ніс розтинає клуби цигаркового диму, як ото човен хвилі. Дід кладе за свою обвислу щоку пучку жувального тютюну. Солдат спляється перед дідом і каже:

— Ти що думаєш? Мені вже не сімнадцять! І нема чого замахуватись на мене!

— Виходить, ти й далі збираєшся байдики бити,— бурчить дід.

— Байдики бити? — перепитує солдат.

— Видно, у росіян ти не дуже старавсь. Я б теж не став надсаджуватися.

— Я працював у колгоспі.

— От-от. А хто ж там як слід працюватиме! Вибитися в люди нема чого й думати. Все йде в спільний казан. Один на одного роботу спихає.

— Сапою там картоплю не підгортають.

— Я теж сапи в руки не беру, — бундючиться дід. — Це діло жіноче. Нащо б я тоді коня держав?

— А жінки?

— Кожне знає свою роботу, так уже ведеться. А в колгоспі що — картопля сама в мішки скаче?

— Сама скаче? Можна й так сказати. Тільки не скаче, а котиться по конвейєру.

Дід гучно регоче: «Го-го-го!» — і аж ногами тупає. Потім підходить до кухонних дверей і гукає мені:

— Ти чув, Тінку? Тут один рибу граблями ловить! Каже, що картопля скаче в мішок, як горобці, — чи то пак, котиться, як їжачки клубочками! Го-го-го! Може, ти ще скажеш, що вона під музику скаче?

— А чого ж, скажу. — На губах у солдата з'являється лукава усмішка. — У них там на польових станах гучномовці грають.

Дід знов як зарегоче — аж гудзики на жилетці застрибали:

— Го-го-го! Картоп... Го-го-го! Картопля скаче під соціалістичний марш! — Раптом дід знов робиться серйозний: — Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Хто продав себе в колгосп, той і рідному батькові мусить ману в очі пускати!

В розмову втручається баба:

— Та не горлайте, як п'яні гульвіси!

Я просовую в двері ніс. У мене аж щоки побіліли, так я прилип до одвірка. Ох і кумедні ж історії розповідає цей солдат! Тільки нехай на кухню не виходить. Може, він ще й не такого набреше.

Але солдат більш нічого не розповідає. Обличчя в нього знов спохмурніло, і він говорить:

— Я б міг розказати вам багато чого...

— Ой, розкажи, розкажи! — раптом вихоплюється в мене.

Солдат здивовано позирає на двері, а я хутко ховаюся за ящик з дровами.

— Ось настане зима, отоді й брехатимеш нам скільки влізе. — Дід розстібає жилетку. — Взимку нам є коли слухати такі теревені. А поки що в нас свого клопоту

хоч гать гати. — Після цього дід підходить до баби й каже: — Вихохала синочка — от і маєш! — І, бурмочучи собі під ніс, іде до спальні.

А солдат усе курить та ходить по кімнаті — гуп-гуп, гуп-гуп. Баба мовчить і думає про щось своє. Потім солдат відчиняє ногою двері — видно, хоче походити й по кухні — і бачить мене. Я весь зіщулююсь на ящику з дровами. А він як уздрів на столі порожню сковороду, аж крізь зуби свиснув. Невже знов захотів їсти? Проте він мовчки підходить до мене, бере за руку й питає:

— Ти що — боїшся мене? Невже я такий страшний? Я ж твій батько. О-о, то оце такий у тебе страшний батько?!

А я сиджу й не писну. В очах у солдата скачуть вогники. Я опускаю голову і вдаю, ніби відколупую нігтем від поліна скіпку. На кухню, човгаючи, входить стурбована баба. Солдат виходить надвір. Баба гукає йому вслід:

— А ти часом не набрехав нам про Росію, Ернсте?

— Нічого я вам не набрехав, мамо.

Я прослизав у спальню, роздягаюсь і забираюся до діда в ліжко. Нехай солдат спить, де хоче, звідси я вже не вилізу. Тіло гавкає і рветься з ланцюга. Виходить, і йому цей солдат не до вподоби. Дід уві сні важко дихає. Вуса в нього стирчать. Засинаючи, я бачу, як Фріц Кімпель кидає в глечик з молоком щасливий камінець. «І нащо ото так довго шукати щастя? — каже він. — Сметана сама підходить догори».

Зненацька я прокидаюся. Чути, як за стіною в кімнаті плаче баба. Солдат знай ходить з кутка в куток — гуп-гуп, гуп-гуп.

— А я такі надії поклала на тебе! Ти був для мене найкращий, я тебе найдужче любила.

— А панькалася завжди з Маттесом! — різко відповідає солдат.

— Облиш ти Маттеса! — схлипує баба. — Пухом йому земля...

— Багато з тих, кого записали були в покійники, вернулися. Я не хочу ставати Маттесові поперек дороги.

— Невже ти не простиш йому й після смерті?

— Та ні, я не злопам'ятний.

— Тепер господарство буде твоє.

— Не хочу я кидатися сторчголов у ці жорна.

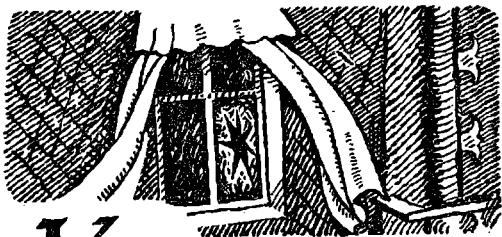
— Ох і свербить у тебе язик, ще біду накличеш! Ми ж із батьком здоров'я не шкодували...

— І лишилися б ні з чим, якби все не повернулось так, як воно повернулось.

— Як на мене, то краще б у нас лишилося тільки те, що ми своїми руками надбали. З чужою землею в дім прийшла й пиха. Батька несила вже терпіти. Жадібність його опосіла. Все гроші складає. Ніхто йому тепер не догодить, ніким він не вдоволений. Все він та він. Я на тебе так сподівалася... А тепер ти, виходить, і хлопця забереш у мене? Забереш, га, Ернсте?

Я починаю кричати. Дід схоплюється. За стіною стає тихо. З кімнати крізь щілину в дверях до спальні падає смужка світла. Дід шпурляє в стіну виступцем і гупає:

— Спати лягайте! Не набалакаєтесь ніяк! А вранці вас не добудиться!

РОЗДІЛ III

Картоплю ми вже докопуємо. На зиму ми кагатуємо її в садку або вона сама скочується жолобком у льох. Жолобок змайстрував наш солдат. Отож тепер їм з дідом не доводиться зносити її вниз у мішках по драбині. І найбільші картоплини, що підуть на деруни, і середні, які баба варитиме щодня, і зовсім невеличкі, кругленькі — ці залишаться на посадку — всі котяться в льох. Кожен сорт до своєї міни.

Віз картоплі дідові треба відвезти до міста. Це наш податок. Лаючись, дід розгортає картоплю на возі.

— Пора, пора рушати, — каже солдат. — Здамо — й забудемо.

— Устигнеш з козами на торг, — кидає дід. Йому страх як не хочеться відвезити картоплю до міста. — Чорти б їх забрали! Вже й картопля не вся твоя. І куди тільки в тих городян стільки картоплі влазить?

Повз наш двір іде старий Кімпель.

— Стільки картоплі? — озивається він. — Та її в місті ніхто й не бачить! Горілку з неї гонять. А росіяни її жулкують.

Наш солдат супитись й каже Кімпелєві:

— А ти ж яку горілку жулкуєш — з помідорів, чи що?

Кімпель насторожується. Спершу він сердито зиркає на солдата, потім його кругле, як місяць уповні, обличчя розпливається в усмішці.

— Та я ж пожартував, Ернсте! Без жартів не проживеш. Сам знаєш: життя штука серйозна. Як оце ти. — І Кімпель дістає з кишені невелику пляшку горілки. Спочатку він простягає її дідові, потім п'є нахильці сам. Горілка чиста, як сльоза. Солдатові Кімпель пропонує решту. Але той відмовляється. Тоді Кімпель, лукаво прижмуривши очі, дістає з кишені сигарету. Сигарету солдат бере.

— Цю курити можна, — примовляє Кімпель. — Не те, що оті, з картону.

Солдат віддає сигарету назад.

На село спускається туман. Він змішується з пахучою теплою парою від буряків — їх варять тепер худобі в усіх дворах. У садках на деревах сидять, настовбурчившись, ворони. Скоро в селі почнуть колоти свиней, і ворони ждуть, що і їм щось перепаде. Карр, карр! Шматочок-два шкурки та кілька хрящів — ось і все, що їм дістанеться, коли перекинуть балію. Карр, карр! А може, як пощастить, ще й свиняча ратичка? В сизій імлі ніхто не бачить, як ворони злітаються до села, а коли настають присмерки, вони так само непомітно вертаються ночувати до лісу.

Знімається вітер і розганяє туман. Вітер зриває з лип останнє листя і грає на комині, мов на дуді. В лад його музиці з розжареної плити вихоплюються червоні язички. Але поблизу їм нема чого лизнути, і вони знов ховаються в плиту, щось собі гугочучи. В хаті пахне головошками.

Солдат залишився в нас. Він дуже любить бабу й не може покинути її, коли бачить, як вона плаче й побивається.

— Бабусю, нащо ти його вмовила? — питаю я.

— Кого вмовила?

— Таж солдата.

— І коли вже ти звикнеш називати його батьком?

— Хіба я знаю.

Насправді я вже давно до нього звик. Він більше не хапає мене за руку. Іноді я кришу йому тютюн. Фріц Кімпель мені сказав, що до тютюну час від часу треба додавати трішки нігтя. Тоді тютюну, мовляв, надовше вистачить. Хто накуриться такого тютюну, того нібито занудить. Але нашого солдата так і не занудило. Він тільки надалі сам почав кришити тютюн.

— Ще палець собі відбатуєш,— сказав він.— Шматок нігтя від твого великого пальця я вже знайшов у тютюні.

Мороз усе намагається розмалювати шибки білими квітами. Але наша плита так старанно гуготить, що мороз зрештою кидає свій замір. Якось уранці виглянув я у вікно й бачу — всі дерева, паркан, подвір'я вкрила пліснява. То іній осів повсюди манюсінськими кришталіками-пушинками. Навіть у Тіло на морді примостився. Тіло відразу наче сивим дідком став. А мій дід стоїть у кухні біля вікна, дивиться, як мерехтить подвір'я, і бурмоче:

— І що це він знов надумав?

Це дід про нашого солдата каже. Гупаючи дерев'яними підошвами своїх нових черевиків, я йду надвір. Мені теж кортить поглянути, що там знов надумав солдат.

— Ти часом не знаєш,— звертається він до мене,— де у вас кирка?

Де в нас кирка, я знаю і швиденько приношу її. Солдат нацюкав лопатою на мерзлій землі квадрат і тепер заходжується довбати задублий ґрунт. Земля під ногами аж двигтить. Мерзлі грудки відлітають і б'ються об мої черевики. Чи не збирається він копати серед двору ставок? Може, спитати? Проте я нічого не питаю.

— Візьми залізні граблі й вигрібай з ямки землю,— каже мені солдат.

А чом би й не допомогти йому? Може, він тоді скаже, що оце довбає. Я заходжуюсь вигрібати з ямки грудки землі. А солдат нічого не каже. Земля промерзла ще не дуже глибоко. Далі ґрунт уже теплий, пухкий і навіть трохи пахне. Тепер солдат може копати самою лопатою.

З хати виходить дід. Руки в кишенях штанів, вуса понуро обвисли.

— Що це тут робиться?

Наш солдат починає насвистувати крізь зуби. Так ніби дід не до нього звертається. Хвилину дід мовчки дивиться на нас. І раптом каже:

— То он воно що! — Після цього він сходить до нас у яму, хапає за держак лопату, яку тримає солдат, і шепоче: — Гадаєш, вона не погние, якщо ми її отак прикопаємо? Я вже й сам не раз думав про те, щоб сховати центнер-два.

— Сховати? — перепитує солдат. — Що сховати? — Він випростується. В його очах зблискують холодні вогники. — Я не збираюся нічого тут ховати.

Дід перекладає язиком свою жуйку від однієї щоки під другу. Він вочевидь розчарований. Йому хотілося приховати картоплю. А солдат знов береться за лопату, бурмочучи собі під ніс:

— Я хочу... Куди воно годиться, щоб гній валявся де попало. Адже він вивітрується. От я й вирішив викопати гноярку.

Дід спльовує в яму жовтою від тютюну слиною:

— Ет, дурне це діло! Як тобі нема чого робити, то йшов би краще січку різати.

— Дарма ти все пляєшся. Краще поміг би. Тебе, видно, якась муха вкусила. — І солдат викидає лопату піску просто дідові під ноги.

Дід відступає назад.

— Щоб я тобі помагав? — обурюється він. — Вигадав дурницю, сам і роби.

— Дурницю, кажеш? Злежаний перегній — це, потвоєму, дурниця?

— Гній набирається жиру в хліву. Теж мені нова мода: що божого дня вчищати гній! Аякже, ще кінь ревматизму дохопить чи свиня ногу вивихне!

— Коли в хліву буде сухо, то цього якраз і не станеться.

— Це ти, видно, в своєму колгоспі навчився? — глузує дід, намотуючи на палець ланцюжок від годинника й випинаючи груди. — Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Хто вкрав чуже добро, той і ховає його в яму, щоб не витрусили. Вони там у селян усю худобу позабирали. Не залишили нікому ні корівчини, ні поросяти. А гній на грядку кожному потрібен. Чи тепер у них удома ні садка, ні грядочки, га?

Солдат кидає копати і, спершись на лопату, люто зиркає на діда:

— Годі вже каркати, хай йому чорт! Хіба я тобі не розказував...

А дідові тільки того й треба, щоб подратувати солдата:

— Ти нам баєчки розказував, щоб не так нудно було в хаті сидіти. Думаєш, тобі хтось повірив? Он Тінко й той не повірив.— Дід бере мене за комір.— Ходімо, Тінку, ходімо до хати. Він тут дурня клеїть, а ти собі носа відморозиш.— І тягне мене за собою.

Солдат з усієї сили загання в землю кирку, немовби має розбити ціле військо ворогів. Голови він уже не підводить. Навіть свистіти перестав.

Я бачу з вікна, як він кидає в яму гній. Тоді виносить товсті дошки і обкладає стінки ями. Дід знов садить мене грати в «шістдесят шість». Але я граю не уважно.

— Вчись грати як слід, а то неуком виростеш! — гримає дід.

Ми починаємо спочатку, і я намагаюсь набрати козиром якомога більше очок. Дід тасує карти, щось бурмоче під ніс, потім, задоволено всміхаючись, замислюється. Я крадькома знов визираю у вікно. Наш солдат уже накидав повну яму гною. Кострубата купа, що лежала під хлівом, зникла. Солдат відрізає дошки і накриває ними яму. На подвір'ї стало просторіше. Тепер по ямі й возом можна проїхати.

— Жир козир! — кричить дід і ляпає козирним тузом по столу.

Довго тягнеться зима. Добре, що груба гріє. Та й ліжка м'які. Нас замело снігом. А зайці заскакують аж у наш садок. Їхні сліди біжать через поле, немов шви. Адже в садку капуста. Баба залишила її на різдво. Та голодним зайцям так хочеться поласувати капустою! Вони пролізають крізь паркан і обгризають нижні листки. А потім добираються й до верхніх. І як вони примудряються? Мабуть, стають на задні лапи. Якби я спав нагорі, то вночі підгледів би, як зайці дістають до верхніх листків. Але заради цього я не піду спати нагору до солдата.

— Дідусю, що ти робиш?

— Сильця ставлю.

Дід прив'язує дротяні сильця до дерев'яних кілочків. Кілочки він забиває в засніжену землю сокирою. Сильця

стоять якраз напроти дірок, у які зайці пролазять до садка.

— Тепер нехай спробують поласувати капусткою! Тільки поткнуться, а ці пояски й позатягають їм животики, щоб голод їх не зводив, — утішається дід.

Уночі прибігають зайці. Але крізь паркан вони не полізли. Почули запах дідового тютюну на сильцях і подалися назад. Вранці ми це побачили по їхніх слідах.

Потім випав свіжий сніг. Він притрусив петлі й забив на них дідів запах. А зайці позабували, що біля паркану людина влаштувала їм пастку. І вже на другий ранок у сильцях лежать двоє мертвих зайців. Очі в них витріщені. Зайців уже припорошив сніг. А навколо силець він наче перекопаний.

— Хто зазіхне на чуже добро, тому не минути лиха, — каже дід і кидає мертвих зайців у кухню на стіл.

— Я їх не їстиму, вони дохлі, — озивається баба і поправляє волосся, що вибілося з-під хустки.

— Ось хай вони заспівають на сковороді, тоді твій ніс ураз до них прислухається, — відповідає дід, нагострюючи ножа.

Потім він білує зайців. Мені віддають пухнасті задні лапки. Я беру їх до школи. Ними добре стирати з дошки крейду. Зайці зовсім не ситі. Вони дуже довго голодували. А коли їм набридло голодувати, вони попали в сильце.

Дід знову ставить у садку сильця.

— Хоч круть, хоч верть, а що виходить? — каже він. — Отак і вигонять нудьгу з двору.

Наш солдат не нудьгує. Він то книжечки тоненькі читає, то листи пише. Або на горищі прибере чи інструмент полагодить. А то заходить ся стругати нові зубці до граблів. Увечері його рідко коли застанеш удома. І куди він усе ходить?

День видався білий-білий, наче з молоком. У клуні бадьоро жикає пилака нашого солдата. Ось він виходить з малих дверей, оглядає двір і вікна будинку. Потім, озираючись, виносить якісь планки й дощечки. Я тихенько підкрадаюся до брами клуні. Крізь щілину і дірочки від сучків я бачу, що солдат майструє невеличкий будиночок. Раптом його пилака перестає співати. Солдат випростується і повертає голову до брами. Не вже помітив мене? Я кидаюся до хати.

На обід у нас kwasоляний суп. У супі плавають жир-

ні шматочки свинячої черевини. До настовбурчених дідових вусів прилипла лушпинка від квасоліни. Він постукує ложкою по тарілці й питає через стіл солдата:

— Що це ти знов надумав?

— Надумав? Ти про що?

— Сам знаєш, про що.

Солдат мовчки втуплюється в тарілку. Тоді починає насвистувати крізь зуби, але, похопившись, дмухає на ложку, ніби студить квасолію.

— Облиш його, — втручається баба. — Нехай взимку робить, що хоче. — І доливає собі в суп оцту.

Солдат зводить на неї вдячний погляд.

— Краще б відпочивав, — бурчить дід так, немов солдата вже й нема за столом.

Солдат кладе ложку.

— Мені ваше господарство вже в печінках сидить, — каже він і сумно дивиться на мене. — Я хотів хлопцеві на Новий рік подарунок зробити.

— Я не дам у моєму домі кролів розводити!

— Душити зайців воно, звісно, дешевше, еге? — різко кидає солдат.

— Легше вигодувати одну свиню, ніж десяток кролів, — відповідає дід.

Нарешті я здогадуюся, що в клуні наш солдат майструє мені клітку на кролів.

— А я хочу кроликів, дідусю! — озиваюсь я.

— Може, ти ще чогось хочеш? — гримає дід і стукає ложкою по столу.

Солдат устає й виходить з хати. Він так і не покуштував супу. Баба витирає краєм фартуха стіл, хоч там і нема чого витирати.

— І треба ж було Новий рік хлопцеві зіпсувати, нечемо ти отакій! — дорікає баба дідові.

Дід мовчки сьорбає суп. Шматочки свинини один по одному зникають за його вусами.

— Я куплю тобі порося, Тінку. Порося і все, що для нього треба. А ота погань, кролі, ще знюхаються з пацюками, і тоді тут буде не двір, а чисте пекло!

— Не хочу я поросяти! Не хочу ніякого смердючого поросяти! Я хочу... хочу клітку і кроликів хочу!

— Купимо тобі біленьке, чистеньке-чистеньке поросятко. Таке кругленьке й гладеньке, як гарбузик. А взимку наробимо з нього ковбаски, смачної-смачної.

— Не хочу я гладенького гарбузика! Хочу кроликів!

— Заткни пельку! — гаркає дід і лупить кулаком по столу.

Так клітка й стоїть недороблена у клуні.

Сніг злежується, осідає. Сонце починає його потроху злизувати. Та скоро воно стомлюється і лягає за важкими хмарами-перинами спати. Вночі з лісу вискакує вітер. Він свистить, люто бурхає у дворі, шарпає нашу липу і молоденькі сливи за хатою. На ранок у сніговому покривалі видно прогрізені дірки. То все голодний вітер. Він усе жере сніг, жере, поки на землі не залишається й латки, а повітря пахне так, наче води напилосся.

— Ой-ой-ой, — бідкається дід, грючись у кімнаті під грубою. — Що тепер буде з озиминою? Ні снігу, ні весни, чим воно скінчиться?

Я мушу робити уроки. Нам загадали написати про зайців. «Що ми знаємо про зайців?» Я знаю, що зайці об'їдають різдвяну капусту. Гризне раз, гризне другий, а тоді бере й стромляє голову в сильце. Тепер він уже не голодує...

Мій дід завжди чимось невдоволений, завжди бурчить.

— Що це ти все пишеш і пишеш? — чіпляється він до мене. — Чорнило переводиш, папір переводиш, а для селянина головне що? Нюх на погоду мати. Ось у чому річ. Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Без доброї жінки селянин собі раду дасть, без доброї погоди — ніколи. Вчитель у школі вам казав, що як місяць молодий, то мороз дужчає?

— Ні, дідусю, не казав. У зайця...

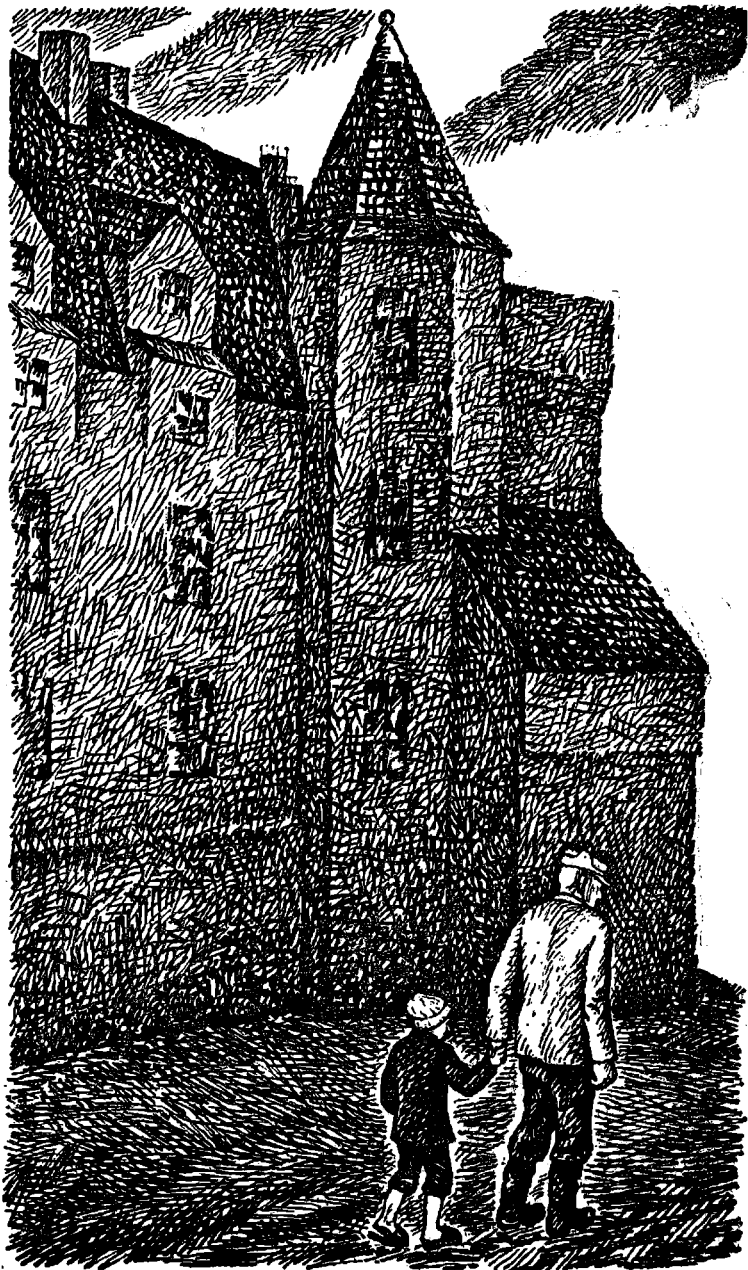
— Та що там у твого зайця! А він казав, що сіяти треба, як місяць уповні?

— Ні, дідусю, не казав. У зайця... у зайця вуха довші, ніж у свині...

— Та кинь торочити про вуха! Виходить, і про місяць уповні він нічого не казав. Це на нього й схоже. А що він робив до того, як його прислали до вас учителем?

— Пекарем був.

— Ну ось, тепер ти сам бачиш. Звідки пекар знає, коли треба сіяти, а коли жати? Товчеться в своєму борошні та спітнілі лапи об тісто витирає. А він вам не

казав, що пекарі часом плюють у тісто, коли на когось зуб мають?

— Ні, не казав. А ще в зайця...

— Ну звісно, і не скаже! — Дід випльовує на долоню свою жуйку і кладе її на карниз груби. Коли тютюн висохне, дід покришить його і натопче в люльку. — Та облиш ту писанину про зайців! Ходімо до Кімпелів. Про зайців допишеш увечері. Як на мене, то хоч і про жаб та мишей пиши. Кімпель... хазяїн Кімпель хоче, щоб ти погрався з його сином.

Ми йдемо через вигін, минаємо школу. Смеркає. В учителя Керна світиться. Видно, як він сидить коло вікна з книжкою в руках.

— Знов порпається в книжках, щоб завтра мучити вас, — каже дід. На ньому невисокі чоботи і нова сукняна куртка, що не промокає. За цю зелену куртку дід віддав перед різдвом якомусь чоловікові з міста двадцять фунтів пшеничного борошна. Нашому солдатові казати про це не можна.

Ми виходимо на сільську вулицю. Попереду, мов чорна гора, бовваніє старий поміщицький будинок. У пані Кларі темно. Пані Кларі тепер працює на скляному заводі в Зандберге. Але вечорами вона й досі шие селянам одіж. Я трохи нудьгую за пані Кларі.

Дерев'яні підшви моїх черевиків гуркочуть по місточку через нашу сільську річечку. Дід спиняється і поводить носом.

— Хоч би знову сніг випав, — промовляє він.

Річечка вкрита льодом. На березі повисідали качки, повтягали шії.

— Ви б хоч теплі панчохи повдягали, дурепи! — гукає їм дід.

А качки трясуть гузном, наче й справді щось розуміють.

У Кімпелів будинок новий і великий. Решта хат у Мерцбаху старі. Перед війною дід помагав Кімпелеві будуватись. Про той час дід так говорить:

— Я був тоді ще жовторотим хлопчаком. А тепер заходиш у цей дім як своя людина, тебе поважають, ти хазяїн, рівня решті хазяїв. Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Чоловік може добитися багато, якщо про своє добро дбає.

— Дідусю, а нащо то в Кімпелів збоку на будинку коробка?

— Ех, дурне ти теля! Балкон то! Така штука не для простолюду. Захочеш свіжого повітря ковтнути — ви́йшов, і ніг не забрудниш.

— А нащо ж нам ноги бруднити?

— Ми собі аж два балкони зробимо, коли новий будинок ставитимемо. Спереду і ззаду.

Кімпеля і його Фріца ми застаємо в кімнаті, яку вони називають ідальнею. Тут стоїть великий темний стіл. Такий великий, що через нього і в вухо не зацідиш, поки не ляжеш животом на стільницю. Якось ми з Фріцом намазали цей стіл милом, повилазили і ну кататись. У ідальні ще стоять стільці з різьбленими спинками. Того стола, стільці з різьбленими спинками й величезну шафу Кімпель відкупив у барона перед тим, як той утік. Однак спершу всі меблі стояли в поміщицькому будинку, хоч і належали Кімпелеві. А коли після війни Кімпель схотів забрати куплене добро до себе, в селі багатьом людям здалося, що він не має на це права. Тоді Кімпель показав якийсь папір. На ньому сам барон написав, що Кімпель відкупив у нього ідальню. Мій дід — а він був тоді бургомістром — сказав: «Треба вчинити по справедливості», — і видав меблі Кімпелеві. В селі дехто ще й досі сердиться на діда за те, що він був таким справедливим бургомістром.

Кімпель сидить за столом і вписує до книги якісь цифри. Перо в нього рипить, а сам він аж крекче. На зріст Кімпель чоловік невеличкий, і, коли сяде як слід на стілець, ноги його до підлоги не дістають. Голова в нього лиса і блищить, мов навощена. В селі багато хто так і називає Кімпеля: Лисий Куцак.

Дід скидає кашкет і спиняється на порозі.

— Ми вам не дуже завадили, хазяїне? — питає він.

— Та що ви, що ви! Тут не знаєш, де дітися з нудьги.

Лисий Куцак дістає з великої шафи пляшку горілки й приносить колоду карт. Вони з дідом сідають до столу грати.

Фріц розмахує батьковим батогом по кімнаті, ляскає залізним наконечником по грубі, приказуючи:

— Он куди вона сховалася!

— Хто?

— Кішка.

Виявляється, Фріц укинув у паперовий мішечок тринадцять горошин, надув його і прив'язав кішці до

хвоста. Кішка, звісно, злякалася такої торохтілки в себе на хвості і вискочила на грубу. Фріц — за нею. Він став на дверцята груби і намагається дістати кішку пужалном. Кішка вилітає, наче вітер у комині. А Фріц знай штурхає її. Кішка пирхає, сичить. Чути, як вона шкребе кігтями по грубі. Лисий Куцак за столом регоче. Здається, наче то цап бекає в порожню діжку.

— Подай стілець, Тінку! — наказує Фріц. — Я вилізу з цього боку, а ти — з того, тоді вона не знатиме, куди дітись, і плигне через наші голови. Так дресирують левів і вчать їх стрибати. Мені розказував наш молодий наймит.

Я підтягаю стілець з різьбленою спинкою і стаю на нього. Але зазирнути на грубу мені не вдається, і я вибираюсь на спинку. Фріц перелазить з припічка на карниз і постукує пужалном по кахлях. Сіра, смугаста, мов тигрєня, кішка сидить, зіщулившись, у самому куточку. Вона шипить, очі в неї зблискують, так наче в них хтось іскри креше.

— Лізь вище! — наказує мені Фріц. — Щоб їй було вище стрибати.

Я лізу вище. Фріц і собі дереться далі.

— А тепер гляди! — кричить Фріц і штурхає кішку батоґом.

І кішка стрибає. Але не через наші голови, ні. Вона стрибає просто на Фріца і впивається йому в груди кігтями. Фріц з гуркотом гепається на підлогу, хапаючи ротом повітря. Тут він дістає зверху по голові ще й важким пужалном. Кішці добре — їй було м'яко падати. Вона зіскакує зі свого мучителя і зникає під канапою. Сховавшись між пружинами, вона почуває себе в безпеці. А Фріц лежить горілиць на підлозі і стогне. Лисий Куцак і дід схоплюються з-за столу.

— Забився?

Фріц стогне ще голосніше. Лисий Куцак хапає його на руки. Дід помагає віднести Фріца на канапу.

— От падлюка! — лається Лисий Куцак.

Дід кішки не лає. Дід лає мене. Падаючи з стільця, я відломив одне крило в різьбленого орла на спинці.

— Це ж орел німецької свободи! — не може вгамуватися дід, намагаючись приладнати крило. Але воно не тримається. Тоді дід стягає мене зі стільця і починає трясти. — Я тебе навчу, як треба поводитись у порядних людей!

Лисому Куцакові ці слова — як медом по губах,
— Облиш хлопця, Краске,— каже він.— Це кішка
винна. І куди вона забігла, відьма пазуриста?

Фріц ураз приходить до тями.

— Під канапу, гадина! — озивається він.

— Хвалити бога, що ти хоч в'язів собі не скрутив,
синку. А ту погань, що кладе в коморі поклади, я на
шматки роздеру. Йй-богу. Шкода тільки, що рушниці не-
має. Всі до одної позабирали, собаки. Залишили нас
геть беззахисних! Може, вони й вуса нам скоро пого-
лять, га, Краске? А тій паскуді я голову скручу!

І Кімпель заходжується гамселити пужалном по ка-
напі. Кішка озивається: «Няв, няв!» Лисий Куцак стягає
Фріца з канапи. Фріц уже й сам не проти знов покази-
тися. Полювання на кішку триває далі. Дід помагає
Лисому Куцакові підняти канапу.

— Батога подай! — кричить. Кімпель і починає сам
штурхати ним між пружини та мотузки.

Звідти стрілою вилітає нещасна кішка. Вона виска-
кує на стіл і перекидає пляшку з горілкою. Зі столу
кішка плигає на шафу. Лисий Куцак запускає в неї
батогом. Пужално попадає в скляні дверцята. Трах,
дзень! Очманіла кішка стрибає у вікно. Шибки розлі-
таються, і кішка зникає. Кімпель кидається надвір. Дід
намагається приліпити слиною до спинки стільця від-
ламане крило імперського орла. Лисий Куцак скликає
надворі всю свою челядь. Здіймається гармидер. Найми-
ти свистять. Люди бігають з ліхтарями. Весь двір ходо-
ром ходить. Важко сказати, на кого свистять хлопці —
на кішку чи на Лисого Куцака. Вони ганяються з пали-
цями, присвічують у діжки, гупають по них, зазирають
в усі кутки й закутки. Дівчата від утіхи аж верещать.
Лисий Куцак шаленіє, але кішка немовби крізь землю
запалася. Фріц збуджено метушиться по двору, знахо-
дить усе нові й нові схованки, проте кішки ніде нема.
Наче у воду впала.

Лисий Куцак виносить якийсь пакуночок.

— Де її миска? — питає він.

Стара хатня робітниця приносить миску, з якої го-
дують кішку. Кімпель висипає з пакуночка в миску з
молоком білий порошок і примовляє:

— Тепер у неї всі кишечки полопають!

Берта, хатня робітниця, починає голосити:

— Кішка ніколи не зробила нічого поганого! Це ви її довели! Довели! Тепер миші в комірчині нам і вуха пообгризають, якщо ви вб'єте її!

— Не реви! — гримає на неї Лисий Куцак. — Віднеси ось краще раму до столяра. Та мерщій! Скажеш, щоб зараз мені шибки повставляв, а то я йому покажу! — Він улесливо повертається до діда: — Без жартів не проживеш, друже Краске!

Стара Берта пов'язується чистим фартухом, скидає з завієс раму й рушає до села.

Лисий Куцак з дідом сідають на кухні грати далі.

— Шибок не шкода, — каже Кімпель, тасуючи карти. — А от хлоп'єць трохи собі в'язів не скрутив.

З кімнати, яку Кімпелі називають вітальнею, ми з Фріцом приносимо опудало дикого кабана. Його теж купили в Буковіца.

— Барон його сам застрелив, — розповідає Фріц. — Це вепр.

Кабан стоїть, упершись ногами в дошку. З пащі в нього стирчать двоє кривих ікол. Хвіст закручений.

— Це він до бою приготувався, — пояснює Фріц. — Що нам цей вепр? Стоїть, розставивши ноги, немов коза перед цапом!

Фріц приносить ланцюга. Ми прив'язуємо його кабанові до передньої ноги. Фріц сідає на опудало верхи, а я тягну його за ланцюг через кухню. Ми знімаємо такий рейвах, що чашки в миснику починають дзвеніти, а Лисому Куцакові з дідом, щоб почути один одного, доводиться кричати. Фріц показує на кабані циркові номери, аж поки летить сторчака на підлогу.

Тепер моя черга кататися. Я вмощуюсь на спині в кабана і стискаю його коліними. Фріц хитрий — починає забалакувати мені зуби, щоб я забув, де сиджу. Та не на того наскочив! Раптом Фріц рвучко смикає за ланцюг, щось тріскає, права передня нога в кабана відломлюється й зависає на дротині.

— Ого! — Лисий Куцак кидає грати і чухає потилицю.

— Хто це натворив — ти, Тінку? — грізно питає дід.

Я похнюплюю голову. У Фріца рот аж до вух.

— Тут діло таке... — мимрить Лисий Куцак. — Барон як вернеться та зажадає свого кабана назад... — Він силкується приладнати відламану ногу на місце.

— Якщо це зробив ти, Тінку, то начувайся, прийдешно мені додому, — погрожує дід.

— Можна приклеїти клеєм, барон нічого й не помітить, — вирішує Лисий Куцак і обережно відносить кабана назад до вітальні.

Фріц нишком щипав мене за ногу й шепоче:

— Свиначий вершник!

Я боюся навіть поворухнутись, щоб не дратувати діда.

Надворі небо морозяне, чисте. Ясно-зеленими вогниками мерехтять зорі. Я втягаю голову в комір курточки і ховаю руки до попрориваних кишень штанів. Коліна в мене теплі. Дід, закинувши назад голову, розглядає небо.

— Ой-ой-ой, — хитає він головою. — Що буде з озиминою...

— Дідусю, я не ламав кабанові ноги.

— Хоч круть, хоч верть, а що виходить? — відказує дід. — Лисячий хвіст курки не крав, але ж він був з лисицею! З такими людьми, як хазяїн Кімпель, треба завжди вдавати, що винен ти. Так воно буде краще.

— Але ж кабанові не краще, — кажу я, — коли в нього нога відламана.

— Чи так, чи інак, а снігу нам ой як треба! — І дід знов обмацує очима всіяне зорями небо.

РОЗДІЛ IV

На вечерю в нас гречана запіканка з салом. Ложки тарабаняють у тарілках. І де це знов того солдата носить?

Входить Шепелява Кімпелька. Панчохи в неї обшиті мішковиною. Вона прочалапує, мов ведмедиця, через кухню і, не чекаючи запрошення, сідає коло плити.

— Прийшла спідницю погріти? — дразнить її дід.

— Холодно у мене в комірчині, чоловіче добрий, ой холодно,— каже Шепелява.— Дров мені Кімпель більш не дає. Я йому папір на виділ показую, а він мені: «Можеш його на гвіздок почепити».

— Та годі тобі, помовч! — кричить дід і затуляє вуха.— Хоч круть, хоч верть, а що виходить! Чим дужче язиком ляпаєш, тим тепліше. А ще як кави вип'єш, то язик у тебе затіпається, мов гузка в качки.

І дід іде до повітки підкинути Язикатому сина. Гнідий, побачивши діда, радісно ірже.

— А твій старий сьогодні на мене чортом дише. Чого це він? — питає Шепелява в баби.— Я не відьма, яка ж я відьма? То вони все вигадали. Бог його знає, від кого це пішло.

Баба стомлено відмахується. У відьом вона не вірить. Вона вірить у бога. Баба приносить із сіней старі мішки й сідає їх латати. Шепелява сьорбає темну жолудеву каву.

— Людина, Шепелява,— що та кульбаба на пригірку,— зітхає баба.— Дмухне вітрець — і нема кількох пушинок. Спершу зуби, потім волосся, а там, дивись, і на вуха не дочуваєш. Мені той вітрець помалу очі гасить. Вже й голки не бачу. Краще б уже він спершу за вуха взявся...

Шепелява Кімпелька старіша від своєї баби, але на обличчі в неї зморщок майже немає. Вона ще мішок жита перенесе на плечах через усе село і ні разу не стане. Її худе лице виглядає з-під чорної вовняної хустки, немов із-під толевого дашка. А червоний від морозу гачкуватий ніс аж лякає. Він зовсім не пасує до жалісно скривлених губів. Але люди кажуть, що губи в Шепелявої не завжди були такі жалісно скривлені.

Шепелява гріє під синім накрохмаленим фартухом свої подагричні руки й мовчить. Та коло теплої плити її думки немовби відтають. Стара починає розповідати, і здається, ніби вона вибирає з свого минулого один по одному найщасливіші шматочки. Колись Шепелява була в Кімпелів старшою наймичкою. А наймалася вона ще до Готгарда Кімпеля, батька Лисого Куцака. Після того, як на світ з'явився Лисий Куцак, Готгардова жінка вже не встала з постелі. Старшій наймичці довелося і хазяйнувати, і доглядати хвору господиню та її малого синочка.

Готгард Кімпель мав натуру непостійну. Та й нашо йому була хвора жінка? Готгардові подобалася старша наймичка Ханна, здорова й міцна. Але Ханна ставилася до нього не так, як йому хотілося б.

Згодом господиня захиріла й померла, а Лисий Куцак мав тоді всього три рочки. Старша наймичка була для нього як рідна мати. Не минув і рік після смерті, а Готгард уже почав серйозно свататися до Ханни. Ханна закинула назад голову, засміялася йому в очі і сказала: «Не годимося ми з тобою для одного запрягу. Синові твоєму я буду матір'ю, а про інше й забудь».

Кімпель трохи почекав, подумав і став свататися знов. Ханна й на цей раз йому відмовила, тільки міцно пригорнула до себе хлопчика.

Але недаремно люди кажуть, що й найхитріша гуска не бачить лиса в очереті. Почав Кімпель щонеділі їздити в начищеній до блиску бричці по сусідніх селах на гулянки. Скоро пішла по Мерцбаху чутка: Готгард Кімпель надумав удруге женитися. Нібито знайшов у сусідньому селі якусь стару дівку, дочку багатого хазяїна. А якось у неділю той і справді привіз дочку до Кімпеля на оглядини.

У нареченої виявилася заяча губа. А щоб люди до тієї губи не дуже придивлялись, у вухах дівка носила блискучі сережки. Виряджена, мов циркова кобила, вона ходила по господі, хлівах, повітках. Навіть вим'я в корів перемацала, а тоді зажадала, щоб їй відімкнули стінну шафу. В тій шафі Кімпель держав усю свою готівку. А малий Лисий Куцак саме грався на порозі. Вичепурена наречена взяла та й відіпхнула його ногою вбік. Він — у сльози й почав гукати Ханну. Та підхопила його й віднесла до своєї комірчини. Тут вона приголубила малого і сховала від бундючної багачки у своєму соломяному матраці. На другий день прийшла Ханна до Кімпеля й питає:

«Слухай, хазяїне, ти й справді хочеш узяти оцю пихату корову своєму хлопцеві за матір?»

«Справді», — насторожившись, відповів Кімпель.

Утретє йому не довелося свататись до Ханни. Так старша наймичка на якийсь час стала законною матір'ю Лисому Куцакові.

Вчився Лисий Куцак у бароновій приватній школі. Баронові синки й пасторова донька, з якими він грався, насміхалися з нього і дражнили мамулою. «У тебе

мати брудна доярка! — гукали вони. — Вона тобі коров'яче вим'я давала ссати!»

Лисому Куцакові теж хотілося, щоб у нього була мати, яка сякається в хусточку, а не в фартух з мішко-вину. І почав він Ханні дошкуляти. Побачить на вулиці і давай вкупі з пасторовою дочкою глузувати з її драної спідниці.

Ханна Кімпелів не кидала, але жила й далі в наймитській комірчині. Як тільки господар почне невдоволено бурчати, вона зразу й дасть йому відкоша: «Хіба я лишилася в тебе, щоб стати тобі жінкою?» В шинку чоловіки сміялися з Готгарда: «Взяв собі городне опудало, тепер горобців ним лякай!» Це, як розповідають, дуже ображало чоловічу гідність Кімпеля, він з горя запив та так і помер від горілки.

Лисий Куцак на зріст не вдався, але був, як казали люди, неабиякий шибайголова. Невдовзі ніхто, дивлячись на нього, вже й не подумав би, що в дитинстві сльози йому втирала наймичка Ханна. А Ханна змирилася з тим, що Лисий Куцак її просто зневажав. «Я ж бо знала, що не рівня їм, — казала вона. — Любов до дітей часом може обернутися ярмом на все життя. Добре, що я не встромила в це ярмо свою голову».

Коли Кімпель одружився, молода господиня не заохотила мати в своєму домі надто розумну наймичку. Що ж було з Ханною робити? Адже вона — законна вдова старого Кімпеля. І їй відвели кімнатку у прибудові для прислуги. Їсти їй туди приносили. Перші роки Кімпелі ще с'як-так виконували умови контракту про виділ. На свята Ханні посилали пиріг, під Новий рік — трохи грошенят, а восени — дрова.

У молодій дружини Лисого Куцака народився син. Якось, коли хлопчик ще повзав у самій сорочечці, він грався на подвір'ї. Ханна підійшла до огорожі й поклікала його. А за контрактом про виділ вона не мала права заходити у двір до Кімпелів. У неї був окремий вхід через садок. Малий порачкував до Ханни. Коли молода господиня почула радісний вереск свого первістка й побачила його на руках у старої наймички, вона розлютилася. Дівчата-служниці з криком кинулися забирати дитя. Пізніше хлопчик бігав до Шепелявої тоді, як його ніхто не глядів. А господиня стала розпускати по селу чутки, нібито стара наймичка чарує дітей.

Через любов до малого Ханні судилося зазнати ще й

не такого лиха. Якось трирічний хлопчик знайшов на городі серп і сів ним гратися. Ханна побачила це з вікна своєї комірчини. Забувши про контракт і заборону, вона обійшла город з другого боку і почала тихенько підкрадатися ззаду до хлопчика, щоб не злякати його. Нагострений серп так і блищав на сонці. Малий усе намагався зрізати ним пучок трави — він бачив, що так роблять наймички. Ханна нахилилась над хлопчиком, щоб обережно вихопити в нього серп, але не подумала про свою тінь. Малюк з жахом втупився в тінь, закричав і кинув серп позад себе.

Гострий кінчик розсік Ханні верхню губу до самого носа. Кров цівкою вдарила на хлопчика. З його долоні вона скапувала на жовті пелюстки квіточок.

В домі Кімпелів зробився такий гвалт, що йому, здавалося, не буде кінця-краю. Молода господиня кричала, що у двір забралася відьма і скалічила дитя. Лисий Куцак на всі ці жіночі пересварки вже давно не зважав. Не обходило його й те, що дружина перестала виконувати умови контракту з колишньою наймичкою і його названою матір'ю. Губа в Ханни зажила без лікаря. Тільки відтоді вона почала шепелявити. А невдовзі її прозвали в селі Шепелявою Кімпелькою.

Хоч у словах Ханни гордощів і поменшало, в душі вона лишилася та сама. Через контракт вона не стала сваритися. З комірчини її не вигнали, навіть стос дров на зиму дали. Господиня вчинила так зумисне, щоб у селі менше балачок було. Ханна найнялася до барона і щоранку вкупі з іншими його робітниками ходила на поле. Заробіток вона мала мізерний.

Як колись Лисий Куцак, так тепер і його син почав насміхатися з Ханни і дражнити її. Він розповідав усім, що коли Шепелява ще мала над ним владу, то зачарувала його і він лишився без одного пальця. І все ж, коли його вбили на війні, Ханна побивалася за ним дужче, ніж батько-мати.

Однак балачки про те, нібито Шепелява Кімпелька відьмує, в селі багато хто слухав, роззявивши рота. Ті балачки плодилися в головах деяких жінок і черв'яками розповзалися в гнилій соломі невігластва чоловіків. У Лисого Куцака народився спадкоємець — Фріц Кімпель. Мати стерегла його, як собака щеня. Візок обв'язували вовняною хусткою — щоб малого відьомське око не зурочило. Так маленький Фріц лишився в дитинстві

без свіжого повітря і без синього літнього неба над головою. А люди в селі почали шепотіти одне одному на вухо, що в господині Кімпеля не всі вдома.

Так воно й насправді було. Якось вона сховала дитя в комиц, і воно трохи не задихнулося. Тепер жінка ходила по селу і всім розказувала, що Шепелява і її саму зачарувала. Вона повсюди носила з собою старого змєтеного віника — щоб відлякувати відьму. А одного разу замкнула трирічного Фріца в скрині на горищі. Хлопчик кричав не своїм голосом, а мати казала молодій наймищці: «Чуєш? То відьма на горищі вие!»

Якось уночі господиня вибігла роздягнена надвір і, на втіху наймитам, заходилася скакати верхи на мітлі навколо гноярки. Хлопці закидали її кінськими балабухами. Після цього дружину Лисого Куцака спровадили до божевільні. Невдовзі вона разом з рештою хворих померла. В селі пішла чутка, що божевільних потруїли газом, бо ті покидьки, якими їх годували, обходилися державі надто дорого. Хворі, мовляв, поїдали картоплю, яка так потрібна нашим хоробрим солдатам.

Лисий Куцак рішуче виступив проти цих балачок: на таке свинство, запевняв він, наш фіюрер не піде. Просто їм, Кімпелям, не щастить з жінками. Всі вони душевнохворі, ось у чім річ.

Помалу до Мерцбаха підкрадалася війна. Лисий Куцак утік одразу після того, як один куций міністр із довгим язиком оголосив по радіо: росіяни кожному, хто попадеться їм до рук, випечуть ззаду свастику. Такої оздоби Лисий Куцак, звісно, не хотів мати на своїй сідниці. Втікаючи, він так поспішав, що навіть забув прихопити з собою сина. І знов не хто інший як Шепелява підбрала покинуте дитя. Але тепер їй не треба було боятися порушити контракт. Будинок Кімпеля стояв порожній, прислуга розбіглася, майже всю худобу переїзали німецькі мародери.

До Шепелявої заходили односельці й умовляли її втікати разом з ними. Але вона, як і колись, закидала назад голову й відповідала:

«Я нікому нічого не зробила, то й мені ніхто нічого не зробить».

«За відьму нема чого боятися — з дияволом вона вже якось поладнає», — казали про неї.

Коли до Мерцбаха ввійшли радянські солдати, Шепелява прибігла з Фріцом до нас. Солдати знайшли мене

й Фріца в кутку за грубою. Вони взяли нас на руки й почали притискати до своїх колючих щік. Це була велика хвилина в житті Шепелявої. Вона побачила, що на світі є й інші люди, які люблять чужих дітей, мов рідних.

Незабаром Лисий Куцак повернувся. Видно, його все ж таки трохи непокоїла доля покинутого сина. Але ні подяки, ні доброго слова Шепелява від нього не почувала.

Лисий Куцак довів бургомістру, моему дідові, що завжди боровся проти нацизму. Він просто показав кілька подячних листів, датованих 1936 і 1939 роками. Ті листи написав Кімпелєві з Голландії кайзер Вільгельм II. Колишній монарх потверджував, що за страшних часів панування Гітлера в Крістофа Кімпеля ставало необхідності надсилати з позбавленої кайзера Німеччини до Голландії йому, його величності, посилки з м'ясом та ковбасами. До дня народження Вільгельма II Лисий Куцак щоразу колов свиню. Ні, він таки не даремно протирав штани в приватній школі барона.

І мій дід, що завжди боровся за справедливість, потис Лисому Куцакові руку. А Шепелява Кімпелька відтоді стала одержувати дров на зиму все менше й менше. Торік їй привезли самих вузлуватих пеньків, але все-таки то було паливо. Ніхто не посміє сказати, що Лисий Куцак — найпослідуший чоловік.

У селі дехто подекує, ніби отой знак на її верхній губі — божа кара. Мовляв, господь покарав Шепеляву за те, що вона відбила в одної дівки з заячою губою нареченого. І взагалі Шепелява, мовляв, — відьма. Але є в селі й інші люди, вони кажуть, що хто називає Ханну відьмою, той сам скоро стратиться розуму, як колись жінка Лисого Куцака.

Шепелява присовується ближче до плити. В каструлі співає вода. Бабині пальці перебирають грубу мішковину.

— Як ітимеш, візьмеш у мене в'язочку дровець, — каже баба. Глянувши на мене, вона нахилється до Шепелявої і шепоче: — Я покладу їх коло хвіртки. А моему старому не конче знати про всіх тарганів у запічку.

— Господь віддячить тобі, Мінно. Тільки не люблю я старцювати. Краще вже вкрасти те, що однаково мені належить. Я б могла й найнятися, але люди щоразу та придумують щось, аби не пустити мене на поле.

— Ох-ох-ох,— зітхає баба.— Курячий у людей розум. Скільки таких, що гладять вовка, а вовк їх за горло хапає...

Надворі біля колодязя дід бряжчить відрами, наспівуючи:

Відьма, відьма, відьмоха,
відьма, відьма, сіро...

Ножиці випадають у баби з рук і з дзенькотом та брязкотом летять на підлогу. Але Шепелява вже почула дідову пісню. Вона випростує спину і прислухається. Хустка сповзає у неї з голови і торкається плити. Очі блищать, обличчя все почервоніло.

— Я не відьма!

Баба намагається вгамувати її:

— Ні, не відьма, щоб я з цього місця не встала! Чого це ти взуваєшся? То старий просто щось собі під ніс бурмоче. Либонь, десь уже чарку хильнув.

Шепелява грізно свариться в бік вікна:

— Нехай він у моїй комірчині хоч догори ногами все перекине — ні шматочка диявольського посліду не знайде!

— Бабусю, а чим пахне диявольський послід?

— Сіркою і чумою, хлопче. Заведеться в домі манюсінька купка — як ото муха посадила, і вже нічим запаху не виведеш.

Баба старанно орудує голкою. З повітки вертається дід. На Шепеляву й не дивиться. Дістає колоду карт і пропускає її під зашкарублим великим пальцем.

— То як, Тінку, перекинемось?

— Мені ще треба уроки вчити, дідусю.

— Що-що? Знов шкрябатимеш про своїх дурнуватих зайців? Напиши так: «Зайця ми з'їли». І не буде більш про що писати.

Дід тасує карти. Я вже не опираюсь.

Цокає годинник. У повітці бряжчить ланцюгом Язикатий. Баба вивертає мішок. Шепелява вже заспокоїлась. Нагрівшись коло плити, вона позіхає і застерігає мене:

— У картах, хлопче, сидить рогатий. Старий Кімпель в останні роки життя з колодою, отим чортовим молитовником, не розлучався.

Дід саме лічить козири, і ці теревені його дратують. Він човгає під столом ногами, мов кінь з нетерплячки, й каже:

— І ти ще про чорта розводишся? Та ж він у тебе самої он з-під спідниці виглядає!

Шепелява випростується. Я чую навіть, як хрущать її старечі кості. Біля дверей вона обертається і погрожує дідові кулаком. Дід і собі підхоплюється й кричить:

— Ти й мене зачарувати надумала, стерво? — І кидається шукати віника.

Шепелява незворушно виходить. Баба поспішає за нею. Я чую, як надворі Шепелява каже їй:

— І тріски у вас не візьму!

Годинник усе цокає, цокає. Голос у нього міняється лиш тоді, як трохи підняти рукою гирю на тоненькому ланцюжку. Дід програє мені тричі підряд.

— Це та відьма мене зачарувала! — каже він і, не догравши четвертої партії, спересердя кидає карти на стіл.

Зима тягнеться довго, ой довго. З даху звисають бурюльки. Буває, вдень їх починає обсмоктувати сонце. Але потім налітає сірий у цятку вітер зі снігом. Він стирає з неба сонце, як у школі стирають губкою з чорної дошки круглий нуль.

А зайці? Невже вони бояться тепер попастися в сильце? Ні, просто в нашому садку більш немає капусти. Тепер вухані обгризають кору на щепках. Їх посадив пізньої осені наш солдат. Але зайцям байдуже до того, хто посадив деревця. Їм хочеться їсти. Солдат знаходить клубок тонкого дроту і обмотує ним молоденькі стовбури. Так заяча комора з дня на день порожніє. Вуханям доводиться гризти суху кору пижмових кущиків край дороги.

Наш солдат майструє гнізда для курей. Як тільки курка сідає на таке гніздо, кришка зачиняється і курка вже не злетить, поки солдат її не випустить. Тепер він завжди знає, чи знесла курка яєчко, чи просто так кудкудакала. А ще він поприв'язував курям до крил невеличкі бляшані бирочки. На них чорною тушшю написані номери. Кожна має свій номер. Тільки півень без номера. Він не несеться. Солдат занотовує в своєму записнику: «Курка № 7 знесла сьогодні 1 яйце».

— Він ще поприробляє курям до хвостів лічильники, — кидає дід, роздаючи карти.

Вечорами наш солдат любить посидіти на ослінчику біля плити. Обличчя в нього бліде, щоки позападали. З кишені своєї солдатської куртки він дістає тоненьку книжечку і ще якісь папери.

— Що там на зборах було? — питає баба.

Солдат не чує. Він слинить потрісканою спідньою губою палець і гортає книжечку.

— Так нікуди не годиться, Тінку, — картає мене дід. — Про що ти тільки думаєш? Так можна все на світі програти! — І штурхає мене під столом ногою. — Скажи батькові, нехай іде з нами грати.

— Хлопцеві пора спати, — каже солдат, не підводячи голови від паперів.

— Я про це не питаю. Я тільки хочу знати, чи ти з нами гратимеш. А малий, як стільки спатиме, то й розум проспить.

— Тоді нехай прочитає чи візьметься за щось путяще.

— Почитає? Щоб висох отак, як ти? Б'юсь об заклад, ти вже й туза в колоді не знайдеш!

— Ох, скоріше б весна, — зітхає баба. — Тоді кожен мав би свою роботу.

Але діда вже не спинити:

— Еге, наче в книжці щось путяще вичитаєш!

— Ось поглянь. — Солдат кладе перед дідом один із своїх папірців. — Тут написано, що треба сіяти й садити в цьому році.

Дід змітає папірець зі столу, мов якийсь сміття. Отуди-бо — вже й до сварки дійшло. Не помагає навіть те, що втручається баба.

— І чого ти все до Селянської взаємодопомоги бігаєш? — бурчить на солдата дід. — Я ж її член, а не ти!

— Вони кажуть, що ти туди не заглядаєш, отож доводиться мені йти.

Дід не хоче мати ніякого діла з голодранцями-ледацюгами зі Спілки селянської взаємодопомоги¹. Вони, мовляв, тільки й ждуть, щоб хтось із заможніших господарів привів їм свого коня. Коровами ж бо пирію не виореш. Нашого солдата ці слова обурюють. Він дідові й слова не змовчить. Дід спересердя випльовує свою жуйку просто на долівку й каже:

— Ти ба! Прийшов з колгоспу і зразу нову моду за-

¹ Добровільна спілка селян у перші повоєнні роки в Німеччині. Створена з метою взаємодопомоги між її членами тяглом, реманентом тощо.

водити, еге? В нас Німеччина, а не Росія! Тут тобі не шушваль якась, а порядні люди. Одне слово — господарі! А господареві шана й кредит. Він сіє, що йому вигідно. Головне, щоб він мав що збирати й запихати чимось голодні роти. «Більше худоби!» — кричать вони. Але ж у кого немає пасовищ, той не продержить і десятка корів. Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Хто вправляє свої закони, у того з-під шапки ослячі вуха ростуть. Чим корів годувати? Може, трісками?

— Пасовища, пасовища! — повторює солдат і кривить верхню губу. — Перед тим, як давати корові картоплю, кинь трохи силосу, після соломи — теж трохи силосу, та не забувай про конюшину й люцерну. Це куди краще, ніж пісна трава на пасовищі.

— Еге, хитруй, хитруй! А ти скажи: сіно на зиму звідки береться? — питає дід у солдата.

Солдат постукує пальцем по своїй книжечці й каже:

— Треба насилосувати зелених кормів і насушити конюшини та серадели.

Дід регоче, аж заходиться:

— Го-го-го! Ой держіть мене — така смакота, що просто не можу! Все як по писаному. По-їхньому виходить, що коня треба задом до стайні заводити, а під хвіст йому відро чіпляти!

Одне слово, нехай солдат не пхає свого носа в те, в чому нічого не тямить. Складув — не землероб. Складув знає своє діло: варити скло. А нічого не вийшло — він те скло знов у піч.

Дідові слова зачіпають солдата за живе — адже він складув. Солдат підхоплюється, зіжмакує свої папери і жбурляє дідові під ноги. Папери на долівці помалу, мов живі, починають розправлятися. В кімнаті робиться так тихо, що чути, як шурхотить і потріскує папір. Дід задерикувато дивиться на солдата, поправляючи свої закасані рукава. Солдат раптом хапається за груди. У нього такий вигляд, неначе він узяв сам себе за барки й виходить з хати. Я чую, як його підбиті цвяхами черевки гупають на сходах.

Баба, крекчучи, підбирає з долівки зіжмакані папери, розгладжує їх і несе солдатові на горище. Я знаю: на горі вона розплачеться. А солдат після того вгамується. Цілими днями нікати́ме по господі і сл́ва не зронить, а очі будуть сумні-сумні. І нащо йому робити все інакше, все не так, як дід?

РОЗДІЛ V

Знов випав сніг. М'який, пухнастий. Він довго не пролежав. Навкруги все мокре, скрізь калюжі. Вже й потічки дзюркочуть. Вони збираються в ямках та рівчачках. Набереться повна ямка — і вода розливається, біжить мандрувати далі. Помалу всі потічки збираються до ставка. Але спочатку їх, задоволено прицокуючи та булькаючи, приймає сільський струмок. Він стає дедалі ширший і мчить усе швидше. Дорогою струмок підмиває свої береги, і в жовту, як суп, воду падають грудки землі. Усяка дрібна живина, що цілу зиму проспала в нірках край струмка, хіть-не-хіть пускається плавом хто на чому. Кілька днів надворі стоїть така тиша, що, здається, почув би, як розпукуються бруньки. Але бруньки ще не розпукуються.

— Бариться весна, ще в дорозі, — каже дід, сидючи біля плити. — Собача погода!

Язикатий з жиру б'є копитом у стіни стайні, аж у хаті наче грім гуркає.

І ось якось уночі зривається вітер. У верховіттях зчепилися весна з зимою. Сухе гілля летить додолу і розсипається на друзки. День і ніч, ніч і день угорі стоїть глухий свист. Вікна й двері робляться впертими, не слухаються. Калюж більш немає — це вітер їх слизав, як кішка молоко.

Нашому солдагові погода не завада. Він усе ходить по двору: там щось приб'є, там полагодить, там пошкребе чи почистить. За столом їсть мовчки, все про щось міркує. Вечорами шурхотить паперами, гортає книжки або йде до когось з односельців. А недавно зняв із горіща старі віконні рами, десь роздобув скло і тепер у клуні вставляє в старі рами нові шибки.

— Він ще повставляє в свинарнику вікна й почепить у корівнику люстру! — насміхається дід. Він стискає в кишенях кулаки і не перестає жувати тютюн.

— Нехай собі робить, що хоче! — сердиться баба. — Чого ти до нього все чіпляєшся й чіпляєшся? Ще візьме та й піде від нас.

Дід щось мурмоче собі під ніс. Він уже не зважається так різко заперечувати бабі. Дід бачить, що ось-ось настане весна, а з нею і гора роботи. Взимку він ще любив покопити губу й дорікнути солдатів та бабі: «Всі ви мій хліб їсте!»

Прилетів перший шпак. Сів на яблуні й приглядається до своєї шпаківні. Але звідти раптом вилітають настобурчені горобці й проганяють шпака. Шпак летить по допомогі. Фюїть! Ось він і знов тут. Але вже не сам. Ціла зграя його приятелів з тріском і свистом сідає на сливах. Сіро-бура голівка горобця хутко зникає у вічку шпаківні. Його зимовій оселі загрожує небезпека! Завтра почнеться битва за шпаківню. Весна воює з зимою. Шпаки — з горобцями. Дід воює з нашим солдатом.

Грати в карти мені більш не хочеться. За зиму їх так замацали, що вони вже аж масні. Бува, як позлипаються, то нерідко кидаєш по дві зразу.

— Гляди, вітрянки доскочиш, Тінку! — застерігає мене дід.

Але я все одно біжу надвір. Наш солдат мене спершу не помічає. Вітер гуляє у кронах лип. Я стиха кашляю. Нехай солдат знає: це я прийшов подивитися, що він тут робить. Він обертається. По його губах пробігає усмішка. Він саме закріплює тоненькими цвяшками шибки в рамі. Потім відриває від великого кавалка трохи замазки, розминає її, ліпить тоненькі ковбаски і замазує шибки по краях. Я підступаю ближче і втокмачую палець у замазку. Солдат нічого не бачить. Він стоїть до мене спиною і постукує молотком. Схочу — цілу жменю замазки відщипну. Замазка прохолодна і не липне до рук. Я починаю її розминати. Вона і в мене стає м'якенька. Тепер можна виліпити з неї що завгодно. Солдатові знов потрібна замазка — треба замазати нову шибку. Я подаю йому готову ковбаску. Він бере. Я бачу, як зблискують його білі, аж голубуваті, зуби.

— А гляди, дід нагодиться?

— Я не піду до хати.

— Так-таки й не підеш?

— Не піду. Я хочу помагати тобі.

— Помагати? А знаєш, що оце ми з тобою робимо? Ми, щоб ти знав, склимо шибки.

— Я знаю, дядьку солдат.

— Хіба ти й досі не знаєш, що я твій батько?

— Мені казали...

У клуні западає тиша. В садку щебече синичка.

— Ну гаразд. Ми з тобою зробимо парникову раму.

— Добре, що в нас буде свій парник. У садівника Мачке їх он скільки.

Ми працюємо далі. Солдат тихенько насвистує. Що він посадить у своєму парнику? Я знов подаю йому ковбаску з замазки.

— Гарно в тебе вийшло! Наче ліверна ковбаса. Аж укусити хочеться!

В садку вже дійшло до сварки. Горобець кричить на все горло: «Цінь-цвірінь!» Шпак усівся на кілочку під вічком: ану вилазь, вилазь, горобчику! А горобець не сидітиме ж усю весну в шпаківні, йому треба летіти по крихти. Отоді шпак і займе свою оселю. Того ж таки дня все переміниться: горобець стрибатиме по дашку, а шпак, виткнувши з вічка голову, лаятиме його. Кінець кінцем усе це набридне шпаківі, він випурхне і добряче поскубе горобця своїм гострим дзьобом. Полетить пір'я, і клубок пташиних тіл упаде на землю.

— Ти що, вже не хочеш помагати? — питає солдат, простягаючи мені порожню долоню.

А ковбаска в мене ще й не готова. Я заходжуюсь гарячково розминати замазку. Не хочеться, щоб солдат думав про мене погано.

— От спасибі, у тебе знов славна ковбаска вийшла! А що ми посадимо в нашому парнику? Може, салат?

— Ні, редиску.

— Редиску?

— Я й печені гарбузи люблю.

— Гарбузи садити ще рано. Ми посадимо їх просто на гноярці. А парник буде на дині. Ти коли-небудь куштував диню?

Дині я зроду не їв, але від самої назви в мене вже потекла слинка.

Бруньки погойдуються на вітрі. Вони сидять у своїх лусочках і терпляче ждуть. Вітер провесни здається їм надто злим. А сонечко облизує бруньки, як ото корова своє щойно народжене телятко. Бруньки прокидаються, потягуються, починають ворухитись, набухають.

Розсунувши лусочки, вони витикають надвір зелені носики й цілий день п'ють березневе повітря. А на ніч їм уже не вдається схвати свої зелені носики до лусочок. На ранок знов виглядає сонечко. Трісь! Лусочки відпадають, і ось уже є і ніжно-зелене листячко.

Шпак походжає по зазеленілому лужку. Він вибирує ранніх жучків і, низько кланяючись, дістає з кругленьких нірок надто зарозумілих черв'яків. Додому шпак повертається з таким собі вусами — то в нього у дзьобі суха трава на гніздо. Траву він кладе на дно шпаківні й притоптує. Потім умощується на кілочку й хутенько заводить пісню. Шпак співає про голубе, як поли сюртука у нашого музиканта, коли той сідає в церкві за орган.

Щоб провітрити парник, солдат трохи підіймає раму, і тоді листочки салату починають гратися з зеленими вушками редиски. Є тут і розсада капусти, тютюну. В моєї редиски з'явилися червоні намистинки. Нехай ще трохи підростуть у цій пухкій землі. А про дині наш солдат щось уже й не згадує...

— Я, Тінку, поїду сіяти моркву, — каже він і закидає ногу на свій старий велосипед.

Велосипед солдат склав узимку з старих частин, що валялися у дворі. Якщо я помагатиму йому, він дасть мені покататися.

Солдат поглядає на сонце, що зблискує крізь верхівку липи, й каже:

— Через годинку дай розсаді подихати, чуєш? Підіймеш трохи раму й підіпреш кілочком.

— Добре.

— Тільки гляди, Тінку, не забудь.

— Не забуду, дядьку солдат.

Година минає швидко. З садка я далеко не йду. До мене, пурхаючи, підлітає жовта лимонниця. Вона подумала, що моя картата сорочка — квітка. Сідай, метелику, сідай, будеш мені замість яскравої краватки! Але метелик не хоче сідати. Видно, почув, що я наївся сиру з цибулею. Я беру дві палички і примощуюсь біля паркану — хочеться трошки пограти на скрипочці. У мене скрипочка краща, ніж у музикантів на карнавалі. Вона вміє не тільки грати, а й співати.

Є крильця, та не пташка.
Вгадай, хто це такий.

А як бити ногою в бляшану накривку на паркані, то вийде, ніби я вибиваю під скрипку в бубон. Півень прийшов послухати, як я граю. Поважно ступаючи, він ходить довкола й оглядає мене з усіх боків. Лусь! Це в моїй скрипочці лопнула струна. Та мені не треба її зв'язувати, як Фімпелю-Тімпелю, нашому сільському музиці. До моєї скрипочки повсюди скільки завгодно нових струн. Я ловлю сонячний промінчик, зсукою його між долонями — і струна готова. А тоненька яка! Тепер моя скрипочка починає співати тоненько-тоненько, як комарик.

— Чого це ти пишшиш? Чи тобі нема чого робити? — Дід стоїть переді мною в розхристаній робочій куртці і жує хліб з сиром.

— Я граю на скрипочці й наглядаю за салатом, ді-дусю.

— Це він тобі сказав?

— Коли сонце підіб'ється над липою, мені треба про-вітрити салат.

— От дурниці! Казна-що вигадав ще й няньку зна-йшов! Ходи за мною, допоможеш насипати овес у мішки.

— Дідусю, а ти мені скажеш, коли мине година?

— Помовч! — Дід не на жарт розсердився. Він зав-жди сердиться, коли треба щось робити.

Я більш нічого не кажу.

Дух од мішків затхлий. Довгасті зернинки вівса, перешіптуючись, скочуються з дідової дерев'яної лопати на дно мішка. Вони проспали на горищі від самої мо-лотьби і тепер перепитують одна одну: «Куди це ми? Куди це ми?» Я зазираю до темного мішка й бачу, як зернинки туляться одна до одної.

— Прийми голову! — буркає дід. — А то вівса за ко-мір насипаю!

Мішок повний. Я збираю у жмені його краї, а дід за-в'язує мішок у мене під руками мотузком. Потім я при-сідаю навпочіпки, намагаючись розгледіти крізь вікно в даху, чи високо вже піднялося сонце.

— Чого ти присідаєш? Не пустуй, берися до роботи!

— Дідусю, вже минула година?

— Не мели дурниць!

Ми люди роботящі. З-під наших рук один по одному в-ряд стають туго набиті мішки. Вони стоять шеренгою,

наче пuzаті дядьки з маленькими головами. І кожен схожий на шинкаря Карнауке. На гребінь даху сіла якась пташка, почистила дзьобик, тьохнула й полетіла собі. Її злякав шурхіт дідової лопати.

— От погань! — лається дід і другим боком лопати б'є по купі вівса.

Він вигріб мишаче гніздо. Миші розбігаються хто куди, ховаються в старому мотлоху, лізуть по кроквах.

— Бий їх! Бий! — Дід так розходився, що його жовта від тютюну слина аж бризкає мені межі очі. Він розмахує лопатою, наче вітряк крилами, але жодної миші ніяк не вцілить.

А чим же я їх битиму? Голими руками, чи що? Миші так прудко повтікали, що навіть сподобалися мені. Краще я кішку покличу:

— Міно! Міно!

— Атож, Міно! — перекиривляє мене хтось ізнизу.

Так і є — наш солдат! Я вмить згадую про салат і від страху та сорому злітаю по драбині з горища.

— Хіба година вже минула, дядьку солдат?

Солдат люто глипає на мене, хапає за плече і щосили трясє. Я в крик. Я знаю: тепер він мене битиме, всі солдати б'ють дітей.

Дід запускає з горища в солдата лопатою, але не влучає. Тоді він сам з гуркотом злазить по драбині. Очі в нього витріщилися, з сиріх зробились аж білі. Але солдат все одно не пускає мене.

— Я кому казав, що треба провітрити парник?! — кричить він.

З очей у мене бризкають сльози.

Дід хапає лопату й замагується на солдата:

— Ану пусти хлопця! Ти чуєш? Я тобі голову розвалю, якщо ти, дармоїде, хоч пальцем його зачепиш.

З хати вибігає баба:

— Ой людоньки, та чи ти з глузду з'їхав, старий! Ні як розуму не наберешся! Тільки й знаєш колотнечу робити, собака скажений! Кинь лопату! Ану кинь, кажу! — Стиснувши кулаки, маленька баба стає перед осатанілим дідом.

Вуса в діда обвисли, як у півня хвіст після дощу.

— Через його трикляту салат світ перевертом не піде! Та хто їстиме той бур'ян?

Солдат стоїть білий як стіна. Потім відпускає мене і мовчки заходжується щось шукати у дворі. Коли ба-

чу — схопив орчика від воза. Дід відразу опускає лопату. Очі в нього — наче набрякли у воді горошини.

— Ернсте, Ернсте, не треба! — голосить баба.— На гвалт кричатиму, якщо обидва не візьметесь за розум! Чи ви глузду одбилися? Май хоч ти голову на в'язах, Ернсте, уваж старому, коли вже він з розум, спав!

Баба кидається солдатові на груди. А він стоїть і все гупає орчиком у землю. Залізне кільце на орчику загрозливо бряжчить. Баба розмахує маленькими кулачками і все свариться на діда:

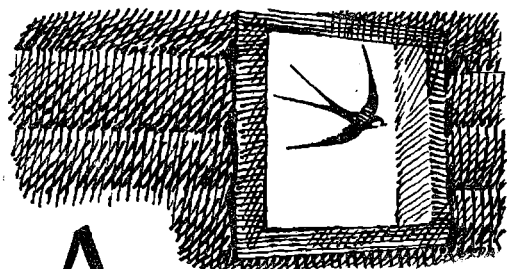
— Ти таки доведеш його, що він покине нас! Він уже не маленький! Чи він нам щось погане зробив? Нехай живе, як хоче. Ти чуєш, що я кажу?

Дід повертається і мовчки лізе знов на горище.

— Хлопець буде хазяйнувати, а не квіточки розводити. Я вам покажу, у кого віжки в руках! — кричить він.

Солдат, похитуючи головою, чіпляє орчик назад до воза. Мені хочеться йому сказати, що я ні на мить не забував про салат. Та ні, я нічого йому не скажу. Він хотів набити мене. Що ж мені тепер робити? Губи в мене тремтять.

Солдат іде до хати. Я скрадаюся в садок. У парнику листочки салату зів'яли й полягли. Моя редиска теж задихнулася. Я беру поливальницю і бризкаю на рослинки водою. Але вони не підводяться, вони померли. Ось валяється моя скрипочка. Нащо вона тепер мені? Краще подамся на вулицю. Не хочеться мені бачити нашого солдата. Ні його, ні діда...

РОЗДІЛ VI

Липи на вигоні вже понапинали зелені шатра. Під ними влаштували собі хованку пташки. Чути, як вони витьохкують, щебечуть, але видно їх рідко. Прилетіли ластівки. «Чінь-чіріль, чінь-чіріль!» — клопочуться вони, шугаючи туди-сюди у відчинене

віконце корівника. Цілий день ластівки щось переказують одна одній: «Чінь-чірінь, чінь-чірінь!» А на кішку, що гріється у дворі й на сонці, вони люто сичать. Коли накрапає квітневий дощик, ластівки сидять на гнізді або пурхають по корівнику, ловлячи мух. Наша Мотріна тільки махає головою. Ланцюг, яким вона прив'язана, б'ється об ясла і бряжчить. Ластівки пролітають над самісінькою спиною корови і зганяють з неї мух. Мотріні вони чиргикають на самісіньке вухо: «Мотріно, красенько дякуємо за двох ситих мух!» Але корова не розуміє ластів'ячої мови і лише мукає: «Та ну-у вас!»

Зранку йшов дощ. Після дощу свіже повітря сповнив запах розквітлої вишні. Над полудень виглянуло сонце. Поля аж парують. Ластівки чорними стрілами шугають над луками. Шуг, шуг, хап, хап! Ще мляві після зими комарі та мухи просто самі летять ластівкам у дзьоб.

До школи мені йти на другу зміну. Сидіти вдома не хочеться. Дід бурчить, солдат і собі не мовчить, баба охає та ахає. Краще піду я до Кімпеля. Ми вирушаємо з Фріцом у мокрий після дощу садок шукати зелених жабок. А знаходимо їжака й ропуху. Нащо нам цей їжак та ропуха, коли ми хотіли зелених жабок?

У Кімпелів на обід ячня і м'ята картопля, ще й ціла миска зеленого салату. Але мене ніхто й не питає, чи я голодний.

У нас на обід теж м'ята картопля, тільки замість салату — кисле молоко. А я не хочу кислого молока. Я теж хочу їсти картоплю з ячнею і салатом!

— Зроби малому ячню! — наказує бабі дід.

Солдат похмуро блимає на мене з-під брів і нетерпляче помішує ложкою кисле молоко. Дід іде до кімнати, виносить марку й каже мені:

— На, купи собі в садівника салату!

— Могли б свій салат мати! — кидає солдат і студить у ложці гарячу картоплю.

— Витребеньки! — буркає дід і загортає мені гроші у шматок газети. — Тільки гляди, не загуби. Візьмеш п'ять пучків. Їж досхочу.

Солдат кладе ложку і мовчки встає з-за столу. Я дивлюся, чи нема в моїх кишенях дірок. В обох кишенях дірки. З комори виходить баба, береться в боки й про щось замислюється.

— Чого стоїш? Смаж хлопцеві яечню, кажу!

Баба підпирає пальцем щоку. Отже, щось підраховує. Я кладу марку в картуз і рушаю до дверей.

— Тінку, ти скільки яєць випив за вчора й сьогодні? — раптом питає баба.

— Та нехай собі п'є, — озивається дід, витираючи з вусів молоко.

— Не вистачає п'ятеро яєць. Ще вчора надвечір лічила...

— П'ятеро яєць? То й що? Такий здоровий хлопчик, як наш, вип'є їх одним духом. Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Хіба в Тінка дід — не господар?

— Я більш не п'ю сирих яєць з цукром, бабусю.

— Не п'єш? — перепитує дід і спирається підборіддям на кулак. — Виходить, ти не брав яєць, еге?

— Ти правду кажеш, Тінку? — насторожується баба.

— Правду, бабусю. Я їх не люблю — вони тягнуться.

— Он як!

— Були яйця і — фррр! — нема яєць! У них повиростали ніжки, й вони повтікали! — Дід зганяє зі столу муху і бере свій кашкет. — Повиростали ніжки, а на них — підбиті цвяшками черевички. Отакої!

— От старе луб'я! Хоч би гріха на душу не брав! — лається баба і знов іде до комори.

Солдат мовчить. Потім, так і не доторкнувшись до обіду, сердито виходить з хати.

У садівника Мачке салату вже нема. Весь салат він одвіз до міста.

— Таж у селі в кожного свій салат, — каже мені пані Мачке. — А у вас що — вимерз?

— Ні, не вимерз.

— Твій батько... Ми чули, що він заклав парник.

— Заклав.

— Мабуть, у вас розсада не прийнялася?

— Ні, розсада прийнялася.

— То, може, сорт поганий?

— Та ні, сорт непоганий.

Пані Мачке дивиться на мене, мов на чудо якесь.

— Ти диви, який кумедний пущверінок! Чи тобі сказали мовчати? Заборонили розповідати?

— Ніхто мені не забороняв. До побачення, пані Мачке! А ви маєте насіння динь?

— Яких динь?

— А отаких! — показую я руками.

— Такого й на світі не буває. І чого це ти мені голову морочиш? Стривай, ось розкажу я твоєму батькові!

Що їй від мене треба? Однаково не признаюся, що то я недогледів наш салат.

Вдома дід запрягає Язикатого. Солдат носить на віз мішки з картоплею.

— Немає в них салату, дідусю. Ось гроші.

Дід вражено спиняється. Солдат тільки мовчки киває головою і йде по новий мішок.

— Добрі мені садівники! Йшли б краще на скляний завод! — невдоволено бурчить дід.

— Вони салат у місто відвезли, дідусю.

— В місто? То вони геть з глузду з'їхали! Це їм отой бургомістр загадав, щоб він сказився!

— Хіба я знаю.

Баба закутується, бере свій клумак і кладе на віз. Ми їдемо садити картоплю. Поправляючи упряж, дід знову заводиться з бабою. Адже тепер він має за що полатись!

— А ти чого не посадила в садку салат? І що тільки в тебе в голові? Бач, залишила хлопця без зелені. Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Як нічого не посієш, то нічого й не збереш.

— Відчепись, старе одоробло! — лається баба. — Сам за той салат трохи Ернста не вбив, а тепер прикидаєшся, наче з неба впав. — І баба завдає солдатові на спину мішок.

— Салат, салат! — сичить на неї дід. — Хоч би що путне, а то — салат! Тільки живіт од нього болить. Після цього бур'яну пронесе, як корову!

Дід виводить із стайні Язикатого, а баба про щось перешіптується з солдатом. Солдат нервує. Він бере мішок, потім знов ставить його на землю.

— То мені що — заяву писати задля п'яти яєць? — питає він.

— Цсс! — утихомирює його баба.

Але в діда добрі вуха. Він чує навіть, про що таргани за плитою шепочуться.

— Ну, то хто? Хто взяв яйця? А що я казав! Твій колгоспний проповідник, святий Іван! — зловтішно вигукує він од стайні.

У нашому селі дві школи — стара й нова. До старої школи ми вже не ходимо. Надто маленькі там вікна.

І в класі завжди смерділо козячими буруб'яками. Коли в школі ще вчилася баба, їхній учитель наказав прибудувати до класу хлів. Так він заразом наглядав і за школярами, і за кітними козами. Сільська громадська рада закрила стару школу. В класі поставили дощану перегородку, і тепер там живуть дві сім'ї переселенців. Але в дошках позалишалися дірки від сучків, і крізь них можна підглядати з кімнати в кімнату. Тому ті сім'ї весь час і сваряться.

Якось у неділю вранці пані Бограцька підійшла до дірочки й зазирнула в кімнату Вурмів. Вурми — це батьки Чеха Зеппа. Але пані Бограцькій не вдалося нічого розгледіти, бо з другого боку в ту дірочку саме підглядала пані Вурм. Пані Бограцька ображено відійшла від перегородки й сказала своєму чоловікові:

«Чехи заткнули дірку. Аякже, бояться, щоб ми їхніх кнедликів не спристрітили!»

А пані Вурм по другий бік перегородки заявила:

«Я хотіла тільки подивитися, чи поляки знов картоплю з лушпинням їдять. Та де там! Завели, бач, нову моду — забили дірку!»

«Нехай собі їдять, як хочуть, — відказав їй чоловік. — Я знаю одне: в нас картопля вийшла. А коли вони і їдять картоплю з лушпинням, то це не в поляків така мода, а в голоду».

Жінки переселенців говорили все своїм чоловікам пошепки, а пан Вурм сказав те, що думав, голосно і відверто. Бограцькі розчули тільки слова «картопля з лушпинням» та «поляки». І знов дійшло до сварки. Бо переселенці дуже ображаються, коли їм кажуть щось погане про їхні рідні місця. Скільки їм довелося почути всіляких докорів, поки вони дісталися до Мерцбаха! Переселенці з різних місць теж не люблять одне одного.

В новій школі класів два. Ми сидимо на низеньких стільчиках за низенькими столиками. Хліва для кіз тут нема. Але Фріц Кімпель каже, що пані Керн сама як коза. Вчитель Керн живе тут-таки, при школі. А ще в школі є зала, де збирається громадська рада. Другий учитель, пан Грюн, живе в бургомістра Кальдауне.

Пан Керн приїхав до села після війни. Люди казали, нібито раніше він був пекарем. Так воно й було насправді. Нашому пекареві Нагорі тоді доводилося пекти хліб аж на четверо сіл. А помічника він мав лише

одного та ще й хворів на астму. Правда, люди балакали, що ніяка то не астма, а просто в пекаря гладке черево, от він і задихається. Якось у крамниці його жінка завела розмову з пані Керн. Пані Керн і розповіла їй, що до війни її чоловік був пекарем. Тоді пані Нагора й подумала: «Коли він пік хліб до війни, то зможе пекти й тепер». І спитала у пані Керн: «Любі, а чи не зміг би ваш чоловік трохи помагати нам?»

Пані Керн одразу згадала про порожню хлібницю вдома на миснику і подумала про те, що самé вчителювання їх теж не прогодує.

Пан Керн — добра людина. Скаже йому дружині: «Пограйся з малим, мені до крамниці треба», — і вчитель заходжується переповивати свого синочка. Але коли замість пелюшки візьме рушника, дружина дуже гнівається.

Якось пані Керн сказала чоловікові: «Ти б міг щоранку, до уроків, трохи помагати Нагорі. Наша хлібниця майже завжди порожня!» Відтоді наш учитель почав допомагати пекареві. Мати в домі зайву хлібину ніколи не вадить. До пекаря вчитель бігав рано-вранці і пополудні, після уроків. А до уроків готувався вночі. О четвертій ранку він ішов пекти хліб, а о сьомій був уже в школі. В Нагорі вчитель добре снідав, і коли вдень його брали позіхи, він переконував себе, що зовсім не стомивсь, а просто надихався борошняного плу. Жінка пошила йому з двох старих хусточок пекарський ковпак. Одного ранку пан Керн забув його скинути й так і прийшов у клас. Що тоді зчинилося!

Діти порозказували про той ковпак удома. Громадська рада не схотіла, щоб сільський вчитель пік хліб. Шкільному радникові це також не сподобалось, і він засудив поведінку учителя Керна. Той вибачився і сказав, що це його захопив колишній фах, та й пекарева астіа трохи винна. Шкільний радник тільки всміхнувся. В нього вдома хлібниця була теж не завжди повна. Після тої історії пана Керна послали на курси нових учителів. Там він, мовляв, забуде про пекарню.

В учителя Керна власний садочок і п'ятеро курей. Його дружина ходить до селян у найми і приносить курям корм. В селі люблять пані Керн, як ми колись любили нашу пані Кларі. Вона вміє робити будь-яку селянську роботу і не корчить із себе великосвітську пані, яка тільки й знає, що висиджувати в кріслах. Хо-

дила вона й до Кімпелів, поки якось дістала за свою роботу хліба з висівок. Хліб був недопечений, глевкий і розпадався в руках. Жінка віднесла його назад. Стара Берта послала її до Лисого Куцака. Той вклонився, вибачивсь і пояснив, що хліб пекли не для пані Керн, а для перекупщиків з міста, на обмін. Он воно що, сказала пані Керн. І розповіла про це в селі. Відтоді Фріц Кімпель і називає її козою.

У квітневого дня свої примхи. Важкі грозові хмари пливуть по небу. В класі доводиться ввімкнути світло. Та минає трохи часу — і знов виглядає сонце. Ми вмикаємо світло і розчиняємо вікна. Квітневий вітрець приносить з садків весняні пахощі. Та перерва скоро кінчається. Важко дихаючи, ми вбігаємо до класу, сідаємо, але ноги так і випорснули б з-під столиків...

— Сьогодні в нас урок біології, — каже вчитель Керн. — Розберемо свійську курку...

— Свійську курку краще розбирати ножем та виделкою! — мурмоче під ніс Фріц Кімпель. Гудзик почув це і тепер аж лоба морщить, щоб не пирхнути зо сміху.

Вчитель Керн знає свійських курей як свої п'ять пальців. Удома в нього сірі італійські кури. Подивився на них — всі однаковісінькі, пір'їнка в пір'їнку. Але для пана Керна вони не схожі одна на одну. Кожна має навіть свою кличку: Пумпель, Гірре, Краке... Вчитель добре знає, котра нестиметься завтра, а котра — після-завтра. Він їх мацає. Його курям не потрібні бирочки з номерками. В нього курей не стільки, як у нас на подвір'ї. Любить наш учитель поговорити про курей. А я слухаю і думаю про тих п'ятеро яєць, що зникли з дому. І де їх наш солдат дів? Може, повипивав?

Учитель розповідає нам про різні породи курей. Виявляється, є кури з зовсім голими шиями, є кури-карлики, а є й кури-велети. «Але ж я ніколи не бачив, щоб наш солдат пив яйця, — спадає мені на думку. — Мабуть, він попродав їх».

— Тінку, як називається порода найбільших курей? — запитує вчитель.

— Пор... порцелянова, — затинаючись, відповідаю я.

— Ні. Ти не слухаєш, Тінку. Порцелянова — це порода карликових курей. А порода найбільших курей називається брама.

Фріц смикає мене за холошню:

— А в нас найбільші кури — півні.

— Півні несуть криві яйця, — пошепки відказую я. Фріц тихенько хихотить.

— Увага! — лунає вчителів голос. — Кімпель і Краске знов узялися за свої витівки!

Всі хлопці й дівчата обертаються до нас. Фріц схиляє голову.

— Сідай! — докірливо каже мені вчитель.

На душі в мене гірко. Це ж виходить, що я нічого не знаю про курей? Я чекаю, поки вчитель питає: «А хто ще знає щось про курей?» — і підіймаю руку. Зараз я доведу панові Керну, що він обходиться з своїми курми неправильно.

— Мацати курей непристойно, — починаю я. — Треба поприв'язувати їм до крил бирочки з номерками, щоб знати, котра вже знеслася, а котра — ні. А потім усе слід записати в зошит.

— Звідки ти це знаєш? — питає вчитель.

— Так наш дядько солдат робить.

— Ти хочеш сказати, твій батько?

— Ага.

Стефані Кларі підносить руку і від нетерплячки ляскає пальцями. Видно, теж щось знає про курей.

— А що знаєш ти, Стефані? У вас удома теж є кури?

— Ні, курей у нас немає. Але яйця записують не тільки для того, щоб знати, яка курка знеслася.

— А навіщо?

— Через місяць або через два можна полічити всі яйця, і тоді знатимеш, яка курка несеться найкраще. Від неї виводять курчат. Курчата виростуть і будуть нести стільки яець, скільки їхня мати.

— Так помалу підвищують несучість курей, — закінчує вчитель. — Дуже добре, Стефані. А звідки ти це знаєш?

Стефані закушує спідню губу й позирає на мене.

— Ти це дізналася з книжки? — питає вчитель.

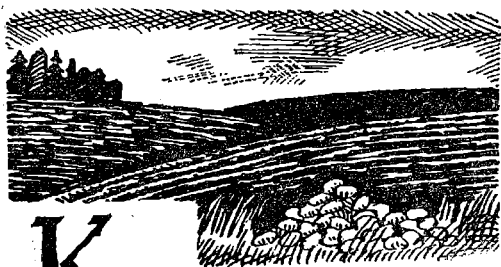
— Ні, не з книжки. Це розказував солдат, що повернувся до Краске.

О, тепер я знаю, куди солдат ходить вечорами і де діваються наші яйця!

На перерві ми заводимо гру «Сиділа Маріхен на камені». За Маріхен у нас Стефані. Вона сидить на ка-

мені й наминає бутерброд з яйцем. Решта дітей водять навколо неї танок і співають: «Сиділа Маріхен на камені, на камені, на камені...»

А я з ними не гратиму, поки за Маріхен буде Стефані!

РОЗДІЛ VII

Картопля в нас усе тане й тане. У квітні кожній картоплинці кортить чимшвидше в землю. А якщо люди не чинять її волю, вона в льоху сама нагадує про себе — пускає бліді, наче безкровні пальчики, пагони. Худобі ці пагони давати не можна — вони отруйні. Так у квітні картопля бореться за те, щоб опинитися в землі.

А тільки-но картоплина потрапить у землю, вона, мов той карлик, починає в темряві працювати. Якомога глибше пускає свої корінчики-шупальці помацати, чи нема де перегною, та ще й такого, що добре розклався. І коли знаходить, одразу на radoщах підіймає над землею, мов прапорці, темно-зелені листочки. «Гарно зійшла картопля», — кажуть тоді люди.

В землі картоплина звиває собі гніздо. Потім у неї народжуються діти. Восени ми, копаючи картоплю, часто знаходимо в корчах ще зовсім малесенькі картоплинки. По них зразу видно, що вони тільки-тільки на світ з'явилися. Але попадаються й картоплини, більші від самої матері. А мати вже постаріла й розсипалась. Місцями вона геть згнила і змішалася з землею. Це тому, що вона вигодувала й виростила так багато дітей.

Картопля по-різному потрапляє в землю. Одні люди садять її мотикою, схожою на серце. Жінки прив'язують поперед себе, на живіт, мішок з картоплею. Важкий цей мішок, він тягне жінок до землі. Отак, зігнувшись, вони й ступають по ріллі. Мотику на короткому держаку треба загнати в пухку землю, трохи потягти на

себе, потім дістати з мішка картоплину і вкинути її під мотику в ямку.

Як вийняти мотику, то земля присипає картоплину. А жінки ідуть далі, притоптуючи ямки черевиками на дерев'яних підшвах. Картопля потрапила в землю, і їй тільки того й треба. Жінки порепаними руками розтирають собі спину і згинаються все нижче й нижче. А ввечері, згорблені, ледве переставляючи ноги, рушають з поля додому і тільки охають. А як треба кинути коровам у ясла сіна, то аж стогнуть. Довго ще не розгинається в них спина. А в декого й повік...

Інші люди садять картоплю не так. Поперед жінок іде чоловік з копаницею. Вона схожа на чотири скріплені між собою штахетини, повернуті гостряками вниз. Іноді ті гостряки оббивають залізом, щоб легше було робити дірки в глинястому ґрунті. Чоловік підіймає високо ці штахетини і щосили заганяє в землю. Коли він витягне їх, у землі залишаються чотири круглі дірки. За день руки в чоловіка так стомлюються, що він уже їх не чує і ввечері мусить натирати мурашиним спиртом. Від мурашиного спирту м'якшають затверділі, як камінь, м'язи. Але на другий день чоловік ладен покинути руки в постелі, так вони в нього болять. Та треба знов брати копаницю і довбати землю, поки вся картопля з льоху і з кагатів перекочує на поле.

Жінкам, що садять картоплю за чоловіком з такою копаницею, трохи легше. Їм не доводиться тягати по полю мотику. Вони лише вкидають картоплю в готові ямки. Однак ходити їй вони мусять згорбившись, бо на животі в них також мішок з картоплею...

Картоплю вкидають не лише жінки, а й діти. Тільки мішки в дітей не такі важкі, як у жінок. Зате ж і сили в дітей менше. Їм частіше доводиться бігати на межу й досипати в мішки картоплю. Від цього, а також від того, що ямки треба притоптувати, вони й стомлюються. До вечора від втоми всі падають з ніг — і чоловіки, й жінки, й діти.

Хто має коня, той садить картоплю під плуг. Плуг відвертає скибу землі, а жінки та діти поспішають ззаду і стромляють картоплю в цю скибу. Ті картоплини, що скотилися в борозну, треба швиденько підібрати і встромили знов у скибу, а то вони опиняться надто глибоко в землі й довго вибиватимуться нагору. Може, навіть не встигнуть викинути на сонце листочки й так і задих-

нутья під землею, згниють, не привівши на світ маленьких картоплинок.

Ми садимо картоплю під плуг. Так робота йде швидше, ніж з мотикою чи копаницею. Робота йде так, як захочуть дід з Язикатим.

— Нехай, звісно, бог боронить, але сьогодні я б не проти, якби він трохи припав на ногу, — зітхаючи, каже баба. Хтозна, кого вона має на увазі — діда чи коня.

Майже до самого вечора баба з солдатом втикають у скиби картоплю. Тепер і я прийшов їм допомогти. Я — це свіжа сила. Дід поганяє Язикатого. Не досадили ми ще й борозни, а вже Язикатий форкає у баби за спиною.

— Заганяєш ти нас сьогодні, старий! — жаліється баба.

Та діда не розжалобиш. Він боїться відстати від решти господарів. Щоб Краске та пізніше за всіх посадив картоплю? Овва!

Плуг пригортає повтикану картоплю і крає нову скибу. Але нам треба вертатися на той кінець поля і шпигувати борозну картоплею звідти. І знов на п'яти нам наступає Язикатий та лається, цоб-цабекає дід.

З ліска виповзають сутінки. На узліссі сидять дикі кролики. Їм хочеться скоріше на поле. Ми перебиваємо їм вечерю. На верхівку сосни сідає сірий дрозд і, задерши до темних хмар голову, заводить пісню. Баба сидить у борозні й стогне.

— Що з тобою, бабусю?

— Ох, Тінку, я більше не можу!

Я підбігаю до баби і хочу їй допомогти. З того краю поля підходить наш солдат. Удвох ми кінчаємо бабин клопот. А баба сидить у борозні і плаче. Побрязкуючи, підходять дід з Язикатим.

— Ану кий із борозни, а то приорю! — кричить дід.

— Та воно б і краще, — відказує баба і надається встати. Але враз падає, мов надламана бузинова гілка. Її мішок з картоплею сповзає на землю. Солдат відв'язує його. Сама баба вже не може підвестися. Солдат бере її, мов дитину, на руки, несе до межі і там садить серед розквітлої дикої редьки та братків.

— Годі на сьогодні! Кінчаймо! — гукає він до діда.

— Тпрр! — спиняє дід Язикатого і випростується. Його темна постать непорушно бовваніє на тлі червоного вечірнього неба. Дід стоїть, немов бог полів.

Потім він гучно ляскає батоном і кричить: — Ледацюги! Ви б тільки сиділи! Ще цілих десять борозен, а ви вже відпочивати? П'ять в один бік та п'ять у другий. А завтра знов тут товктися? До чого ми так докотимось?

— Сам бачиш, до чого ми докотилися, — кричить солдат і чорним від землі пальцем показує на бабу.

— Дурниці! До ярмарку вичухається! — кидає дід і спльовує в борозну. — Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Хто в роботі спину шкодує, того скоро лінь опанує. Нема чого стояти. Цоб-цабе!

Солдат хитає головою. Його сіра в сутінках постать вся здригається. Він рушає до межі і присідає навпочіпки перед бабою. Потім бере її старечі руки, кладе на свої плечі й садить її собі на спину. Баба мовчки слухається, мов дитина. Нарешті солдат устає і киває мені головою: мовляв, ходімо додому. А я стою як укопаний. Це мене дідові прокльони зачарували. Баба притисла своє зморшкувате обличчя до спини солдата. Я бачу, як на його куртці проступають темні плями від її сліз. У сутінках сіра постать солдата з бабою на спині видається якоюсь величезною горбатою істотою. По зораному полю іде, похитуючись, і не людина, і не звір.

Дідові теж доводиться кинути роботу. Зі мною решту десять борозен він не засадить. Згорбившись, дід сидить на возі, віз торохтить, і дід уже зовсім не схожий на бога полів. Так собі, миршавенький дідок з обвислими вусами.

— Дідусю, а чого ми не візьемо в Селянської взаємодопомоги картоплесаджалку? — питаю я.

— Еге, сьогодні я позичу в них машину, а завтра вони прибіжать позичати в мене Язикатого. У мене що — не всі вдома? Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Коня та жінку господар у позички не дасть. Уже краще жінку. Своя рука — владика!

Дід радий, що їде не сам, що на возі є хоч одна жива душа, з якою можна погомоніти. Та жива душа — я. Дідові слова бризкають на мене, ніби вода з джерела.

— Дідусю, а Кімпелева картоплесаджалка?

— У Кімпеля я візьму, хлопче. Ось зараз і піду до нього.

— А бабуся захворіла...

— Захворіла? Та вже ж, захворіла... гм... Стривай, що це ти кажеш? Захворіла? Господи боже! Надибцялася вона, перевтомилась. Воно, звісно... Але Кімпелеві ма-

шина ще самому потрібна. Та мені він дасть. Якщо обсадився, то мені дасть. Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Ми ж бо з ним у дружбі...

Картоплесаджалкою за годину можна наробити ямок на доброму клапті поля. Тоді й дід міг би прив'язати до живота мішок і вкидати картоплю разом з нами. Але так дід не хоче. «Це жіноча робота», — каже він. А дід же в нас господар, коня держить!

На кухні весна відчувається не так. Навколо марлі, крізь яку проціджують молоко, гудуть мухи. В плиті тихенько гугонить вогонь. Але марно він старається — варити йому нема чого. Баба злягла.

— Зваріть собі щось на вечерю самі! — гукає вона зі спальні. — Завтра я вже, либонь, устану. Це картопляний чорт мені в крижі заліз. Ось я зараз ляжу на нього й задушу його, окаянного. Нехай іде геть! Навіщо він мені здався!

Наш солдат уже вмився. Тепер він нахилився над відром і, дивлячись на себе у воді, великим гребінцем розчісує на проділ мокре волосся. Щіткою для взуття він зчищає пилюку з солдатської куртки і черевиків. Дід подався до Кімпея.

— Ти, хлопче, уроки повчив? — питає мене солдат.

І чого це він питає про уроки? Адже він не робитиме їх за мене. Стефані Кларі легше. Їй не треба садити картоплю.

— Не вчив я уроків, — кажу. — Я стомився.

— Що правда, то правда. Тут нічого не скажеш, — бурмоче солдат. — То ти їх завтра повчиш?

— Повчу, як буде коли.

— Дістається ж тобі, хлопче, ох дістається! Ну, лягай спати, лягай. Ой, сто чортів! Ой, болить!..

Я кладу голову на стіл. Люблю я погомоніти отак з нашим солдатом. Чом би йому не розповісти що-небудь і мені про те, що він робитиме зі своїми нумерованими курми? А чого він не питає мене, чи хочу я їсти? Ось він знову простягає руку, щоб погладити мене по голові. Не люблю я цього. Нехай свою Стефані гладить. Що я йому — корова чи теля? Я нахилиюся під стіл і стягаю панчохи. Ноги в мене сірі і в смужках від пилюки, а між пальцями чорні гнізда. Не митиму я ніг! Однаково завтра будуть такі самі. І взагалі, краще мені вшитися з кухні. А то хто знає, що ще зайде в

голову цьому солдатіві. Я прослизаю до спальні, скидаю курточку, штани і лізу в дідове ліжко.

Засинаючи, я бачу довге-довге поле. Воно тягнеться аж за ліс бургомистра Кальдауне. Поле все в ямках і схоже на бджолині соти. А з ямок виглядають борода-ті чортенята і кричать, щоб давали картоплі.

Раптом я розплющую очі й бачу: наш солдат сидить скраю на бабиному ліжку. Це він своїм басом мене розбудив.

— Дарма ти стараєшся, мамо, — каже він. — Коли зайця під кущем немає, то його звідти й не виженеш.

Я ховаюся з головою під ковдру і залишаю дірочку, щоб підглядати. А то ще, чого доброго, солдатіві спаде на думку схопити мене за чуба!

— А я так хочу, сину, щоб заєць там був, — зітхає баба. Вона лежить і не поворухнеться. Здається, вона промовляє до стелі. — Не можу я далі, несила моя. А молода жінка впоралася б завиграшки.

Солдат мовчить, тільки задумливо погладжує на колінах свої сірі штани.

— А де... Де ключ від комори, мамо? — нарешті питає він.

— Я зараз, зараз... — Баба починає соватись, силкується встати. Але біль у спині приковує її до постелі. — Він у мене...

— Ти забрала його?

— Ти б казав мені, коли хочеш здати яєць і вторгувати гроші на пиво.

— Я доглядаю курей, а яйця ви складаєте у свій горщик. Це, по-вашому, справедливо?

Баба зітхає:

— Ключ, щоб ти знав, лежить у годиннику, але батько...

— Я чути про нього не хочу! — перебиває її солдат.

Бабині ліжко рипить. Це солдат підхопився на ноги. Місячне світло кидає на побілену стіну його невизначну тінь.

— Яйця треба здавати на приймальний пункт! — вигукую я. — Ти сам казав мені, дядьку солдат!

— О боже, боже! — стогне баба. — Ану стули рота! — І намагається дотягтися до мене рукою. Але ні моєї голови, ні губів вона не знаходить.

А солдат став і стоїть, наче стовп кам'яний. Бачу — ось-ось цей стовп на мене повалиться. Ба ні. Солдат

безпорадно роззирається, потім довго дивиться на свої черевики і зрештою озивається:

— Облиш його, мамо. Він правду каже.

Блискавка блиснула, але грім, від якого я вже сховав був голову, не вдарив. У діда після кожної блискавки б'є грім. Невже наш солдат не такий, як дід?

Сіра тінь рушає до дверей. Вже тримаючись за клямку, солдат каже:

— Твоя правда, хлопче, та не зовсім. Яєць я не продаю. І не спекулюю ними.

— Ти носиш їх пані Кларі, еге?

Відповіді я не чую. Тільки баба охає та стогне. Солдат пішов. Чути, як у дверях комори клацає ключ.

Нарешті я про все дізнаюся. Фріц Кімпель мені розповів. Виявляється, наш солдат у партії. То он він який! Сам про це мовчить, але я все одно довідався.

У нашому селі не всі в партії. Гудзиків батько в партії. Він у них головний. Учитель Керн також у партії. І Білий Клаушке. Клаушке продає в кооперативній крамниці мармелад і щітки для підлоги. Бургомістр Кальдауне, кілька переселенців та дехто зі складувів теж партійні. Складуви ходять на роботу до Зандберге, а живуть у селян, переважно в горішніх комірчинах. Пастор не партійний. «Господь, наш владика, в політику не втручається», — каже пастор. Як добре подумати, то виявиться, що в партії досить-таки багато людей. Навіть жінки є — наприклад, пані Керн і продавщиця з кооперативної крамниці. А от хазяйських жінок у партії нема. Ніколи їм бігати на збори — так вони самі кажуть. Зате вони в Жіночій спілці. Там теж збори бувають. Досить з них і цього. Тепер я, виходить, теж у партії. Адже всі кажуть, що наш солдат — мій батько. І Гудзик у партії. Так що ми з ним родичі.

В нас у селі всякі є люди. Трапляються такі, що аж очі закочують і трохи язика не, зламають, як почнуть говорити про партію. А Білий Клаушке, той усе виголошує в крамниці промови. Тільки їх ніхто не розуміє. А дехто, перше ніж сказати про партію, спочатку оглянеться на всі боки — мовляв, чи ж ніхто не підслуховує. Дід з Лисим Куцаком випроваджують мене й Фріца надвір, коли заходжуються лаяти партію.

— Партія може все, а чого вона досі не зробила, те вона ще зробить, — каже пан Вунш. І коли він так за-

певня, то в це можна вірити. Бо він для всього села наче рідний батько.

Недавно партія навіть дитяче свято влаштувала. Так гарно було! Нас усіх пригостили пирогом і цукерками. А коли партія розподіляє серед переселенців черевики, штани й матерію на костюми, тоді її називають Народною солідарністю¹. Багато переселенців хвалять партійців за те, що вони придумали Народну солідарність. Але бувають і такі переселенці, що й чути не хочуть про партію. Мовляв, нехай вона спершу подбає про те, щоб їм повернули все, що вони мали раніше. Пан Вунш виступав перед переселенцями з промовою. «Партія може зробити багато, — сказав він. — А ще більше вона зробить, коли всі їй помагатимуть. Бідними нас зробила війна, а війну розв'язали багатії. Вони на війні заробляють. А маленькі люди страждають».

Дехто з переселенців казав після тої промови: «Вунш слушно говорить. Аби лиш війни не було. Бо коли в рідному домі війна, тоді й дім не дім».

Є переселенці, які вже обжилися в Мерцбаху. Працюють на скляному заводі, завели собі нові меблі і всяку домашню всячину. А ті, котрим партія поставила нові будинки, за батьківщиною вже й не тужать. «Картопля та жито родять скрізь, — кажуть вони. — І хто не лінується, той скрізь проживе».

Але трапляються й такі переселенці, які не забувають рідних місць. Вони ладні босоніж туди бігти. Як, скажімо, Вурми й Бограцькі. Ці й досі сплять на соломі, а вкриваються всяким лахміттям. Навіть поганенької шафи не мають. А сяке-таке добро держать у старих ящиках із залізничної станції. Старих меблів, що валялися на горищах у селян, Вурмам і Бограцьким не вистачило. Колись пан Бограцький був годинником, але потім став солдатом — щоб і там сказати своє слово. Працювати на скляному заводі йому не подобається. Та й будь-яка інша робота, де він не може сказати свого слова, йому не до вподоби. Він уже наймався і там і сям і повсюди з усіма перелаявся, бо одразу береться командувати.

Мій дід також був у партії. Коли він ще був бургомістром, то ходив на всі збори і брав участь у всіх комісіях. Та коли йому довелося піти з того поста, ото-

¹ Демократична масова організація в НДР.

ді й вибухнув скандал. Люди почали говорити, що дід, як був бургомістром і розподіляв землю, прирізав собі найкращі поля барона фон Буковіца.

Пауле Вунш, голова партії, не брав собі землі зовсім. Він працює майстром на скляному заводі в Зандберге, а кімнату наймає в селі.

За те, що партія повелася з дідом так невдячно, він зігнав злість на бабі. Виходить, коли ти бургомістр і працюєш не покладаючи рук, то мусиш брати собі найгіршу землю?

«Ні, звісно», — відказала баба.

«Як це ні? — закричав дід. — То я не мав права брати найкращу землю?»

«Егеж, егеж», — зітхнула баба.

Але діда не вдовольнила й ця відповідь.

«А, то ти їм підтакуєш? — гримнув він. — Я вам покажу, хто такий Август Краске!»

І показав. Дід порвав свій партійний квиток і кинув у плиту. Відтоді він уже не в партії. «Хіба тепер це партія?» — бурчить він. Вона, мовляв, не веде лінії якогось пана Лассалья¹, про якого дід колись щось читав. Той Лассаль уже давно помер.

Відколи дід довідався, що наш солдат у партії, нема того дня, щоб вони не полаялись. А лаються вони такими словами, яких ми з бабою не розуміємо, і через це нічого не можемо сказати. Дід завжди хоче, щоб його було зверху. А солдат з ним не згоджується. Дід зі злості запускає в стіну тарілкою, у нього разом із слиною аж тютюн з рота летить, а солдат не згоджується і край.

Шпаки трохи вгамувалися. Та й які там співи, коли в дзьобі ціла хура черв'яків! Навіть коли шпак вилітає з шпаківні, дзьоб у нього все одно не порожній — адже треба прибрати за виводком. Тільки ввечері, коли пташенята вмосяться під крилом шпачихи, шпак іноді сяде на яблуні і спробує посвистіти, заллється треллю, затріскотить.

Картопля наша стоїть, як ліс. Коли над полем пролетить вітрець, бадилля так і попригинається. Он яка вже

¹ Лассаль, Фердинанд (1825—1864) — дрібнобуржуазний політичний діяч, засновник і президент загальної німецької спілки робітників (1863).

вигналася в нас картопля! А бур'янів ніби й не було. Дід з Язикатим випололи культиватором усю лободу, дикі братки і польову редьку. Тепер бур'яни лежать у борознах, перегнивають і помагають угноювати картоплю. Тільки осот ніяк не піддається. Глибоко він пускає в землю міцне молочне коріння. Нам з бабою доводиться виколупувати його ножами. На руку я натяг стару рукавичку, але осот однаково поколов мене. А в баби руки шкарубкі, їх осот не бере. І що мені робити, щоб і в мене руки були такі, як у баби?

Виполотий осот поливають окропом, а потім його, цямкаючи, з'їдають свині. В животах свині переробляють осот на сало.

Вчитель Керн замислено походжає по класу. На лобі в нього зібралися зморшки.

— Дуже шкода, — промовляє він, — але декому з вас доведеться мені поставити погані оцінки.

— Поставив би всім добрі оцінки, то й шкодувати не треба було б, — шепоче Фріц Кімпель.

Щойно Фріц прочитав уголос свій домашній твір про тютюн. Учитель Керн залишився невдоволений. Тепер моя черга читати. Не тільки через те, що в списку Кімпель і Краске стоять поруч, ні. Просто ми в учителя «слабенькі». А Фріц зовсім не слабенький. Він он навіть молодшого Пінкуса набив. Пінкус рік як закінчив школу і носить довгі штани. За віщо Фріц його набив? Пінкус видер вороняче гніздо, яке вже давно мав на оці Кімпель. Вороненят Пінкус забрав додому посмажити, а в порожнє гніздо поклав записку: «Фріцу Кімпелю, синові Лисого Куцака. Ми вже вилетіли. Ворони». Замість крапки в кінці тої записки ворони самі поставили кляксу. За це Фріц і набив Пінкуса.

Я теж не слабенький. Я сам доніс двоє повних відер гноївки од візка Фімпеля-Тімпеля до ліска. Якось Фімпель дорогою на своє поле заглянув на хвилинку до шинкаря Карнауке. А коли приїхав на поле, йому скортіло відпочити. Сів він і задрімав. Тоді я зняв з його візка відра й одніс у лісок. Фімпель знайшов їх аж надвечір.

Потім Фімпель-Тімпель розповідав усім, що над ним відьма позбиткувалася. Вона, мовляв, не може терпіти запаху гноївки, а він, як на те, нагодився з відрами в

поле саме в обідню пору. Фімпель розказав про це й дідові. А дід лише підморгнув мені й, підкрутивши вуса, відповів Фімпелеві:

— В обідню спеку, щоб ти знав, возити гноївку не годиться. Це тобі ще пощастило, що не вигоріла вся кукурудза. Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Гноївка в дощик — буде повен горщик!

Он які ми дужі! Але в учителя Керна Фріц і я все одно «слабенькі». Він і знати не хоче, кого ми подужаємо набити і що ми подужаємо піднести. Він хоче тільки, щоб ми все подужали на уроках і долали всілякі книжні премудрості. А саме це ні в мене, ні у Фріца й не виходить. Після уроків я мушу працювати на полі. Правда, Фріцові на полі працювати не доводиться, але він узагалі проти Керна. Він дражнить учителя борошняною мавпою, а його батько, Лисий Куцак, і слухати не хоче про вчителя, який ніде не вчився. Але ж Керн усе-таки вчився. Він уже не раз бував на курсах і тепер щотижня їздить до міста підучуватись. Однак про це Лисому Куцакові й не кажіть. Він заявляє: «Вчитель повинен бути ще хитріший від лікаря. Бо хворий лежить у ліжку, а дурень бігає, як і всі».

І ось до мене підступає лихо. Воно в окулярах, як і вчитель Керн. Коли воно придивляється, то так само, як і вчитель Керн, мружить очі. А як хоче показати свій гнів, то робиться сумне й бліде — як і вчитель Керн.

— А тепер нам прочитає Тінко, що він написав про тютюн. — Так падає на мене моє лихо.

А я кажу:

— Будь ласка, мені неважко. — І починаю читати:

«Тютюн. Батьківщина тютюну. Тютюн походить із Зандберге або з Котбуса. Він такий дрібненький-дрібненький. У пакетику його майже не видно. На пакетіку написано «Вірджінія», але це брехня.

Вирощування тютюну. Спершу тютюн садять у горщик. Коли він зійде, то важко розібрати, що це — тютюн чи бур'ян. Треба добре дивитися, щоб не вирвати його замість бур'яну. Потім він росте все вище і вище...»

— Вищий і вищий, — поправляє мене вчитель Керн.

— Так, вищий і вищий, — киваю я головою і хочу читати далі.

Хлопці й дівчата хихотять. Чого вони шкірять зуби, дурні? Ще й ця Стефані!

— «Обробіток тютюну. Потім тютюн висаджують. Якщо не хочуть платити податок, його садять серед картоплі або серед буряків...»

— Поміж картоплею, — знов поправляє мене вчитель.

— Ви теж так робите? — питаю я.

Весь клас регоче.

— «Той тютюн, який треба здавати, поливають гноївкою. Тоді листя виростає лапатіше. Але такий тютюн смердить, коли його курять. Зате й важить він більше. Якщо тютюну не поцуплять, його сушать на шворці. А хто курить зелений тютюн, той потім хворіє. Він іде до лікаря, а лікар каже: «Ніякої виразки у вас немає. Менше смалить оту гидоту!»

Поклади тютюну. Тютюн трапляється і в коробках, але тоді його називають сигаретами...»

Вчитель Керн спиняє мене. Весь клас регоче. Чого це вони? Вчитель бере у мене з рук зошита.

— Покажи, де ти щойно читав.

Я не можу показати. Твір я списав у Фріца. Але той дістав погану оцінку, і я свій твір нашвидкуруч переробив. Виходить, Лисий Куцак каже неправду. Наш учитель, видно, все-таки вчився, та ще й як учився, коли зразу помітив, що я перебрехав чужий твір. Тепер він і мені поставить погану оцінку. Нехай ставить, аби лише гвалту не здіймав. Не хочу я, щоб мені вичитували перед Стефані й усім класом.

Учитель гвалту не здіймає. Він тільки питає мене:

— Тінку, чому ти сам не написав, що знаєш про тютюн?

— Я полов осот, пане Керн.

Учитель неквапно підходить до кафедри. В журнал він ніякої оцінки не ставить. Сідає, підпирає голову з обох боків кулаками і мовчки дивиться перед себе. Клас прикишк. Чути навіть, як у шкільному саду щебечуть пташки. Фріц відкушує під столом бутерброд. Що ж це я зробив з нашим учителем?

На перерві я ні з ким не розмовляю. Знати я їх не хочу. Вони сміялися з мене. Я й сам пограюсь.

Я сідаю на землю, підкладаю під сідниці руки і з усієї сили намагаюсь підняти себе. Я так стараюся, що аж стогну від натуги. Але в мене нічого не виходить. Підняти себе не вдається ні на міліметр. І чого в мене такі кволі руки, що не можуть відірвати тіло від землі? Геп! І я знов сиджу на складених руках. А вчора

вечері, коли я перед сном уявив собі, як підйму себе над землею, у мене все вийшло досить легко.

А в що там грають хлопці й дівчата? Походжають парами, співають. Тільки Стефані сидить збоку, затуливши фартушком обличчя. Що вони співають? Не встаючи з землі, я підсовуюсь трохи ближче.

Тільки-но ступить дитя перший крок,
бризне сльозинка солона в пісок...

Це весільна пісня. Хлопці й дівчата граються у дружок та боярів. Я теж люблю гратись у весілля. Найкраще в мене виходить п'яний гість. Ось Фріц кличе мене до гурту. Він іде останнім і підхоплює мене під руку.

- А хто наречена; Фріце?
- Інга Кальдауне. Вона грає пані Кларі.
- Хіба пані Кларі виходить заміж?
- Питаєш!
- А за кого?

Іх очі зустрілись. Прекрасная мить!
І щастям сльоза в молодіої бринить!—

виводить Фріц. Він так старається, аж голову назад закинув.

- Хто ж її бере, Фріце?
- Ти хіба не знаєш? Та ваш солдат з нею ходить, — відказує Фріц і знов тягне: .

Обнялись, поцілувались та й побралися навек...

Тепер я розумію, чому Стефані затулилася фартушком. Я б теж затулився, якби мав фартушка.

РОЗДІЛ VIII

Навколо хати шугають кажани. Як тільки стемніє, вони наче з неба падають. А вдень хоч скільки їх шукаю, жодного не знаходжу. Ось підкину

я вгору старий дідів капелюх — може, до нього залетять кажани. Але ж ні, не залітають.

— Бабусю, злови мені ти кажана!

— Я? А чого я?

— Бо Фріц каже, що як тільки кажан побачить жінку, одразу вчепиться їй у коси!

— Та воно-то так, але ж потім жінка мусить обстригати коси, щоб виплутати кажана. Бррр!

Бабі, звичайно, не хочеться обстригатися, тож і ловити мені кажана вона не йде.

Сьогодні і я не ловитиму кажанів. Я чіпляюся руками й однією ногою до залізної ручки водяного насоса, і, розгойдуючись, поглядаю на солдата. Він саме скидає з воза конюшину. Хотів би я знати, де він житиме, як одружиться з пані Кларі, — переїде до неї чи залишиться в нас? Дід розпрягає Язикатого. Коневі кортить скоріше в стайню і допастися до вівса. Ось брязнув ланцюжок на хвіртці. Кого це ще принесло? Керна!

Я біжу до баби на кухню. Там з вікна буде видно, що робитиме вчитель.

А він одразу рушає до нашого солдата. Я бачу, як дід підглядає крізь щілину в брамі стайні і прислухається. Солдат вітається з учителем так, наче вони давно знайомі. Потім устромляє вила в конюшину, збиває кашкет на потилицю, злазить з воза і йде з учителем до хати.

Де б його сховатися? Куди вони підуть — на кухню чи до кімнати? Я забираюся в дідове ліжко і нашорошую вуха. Чути, як обидва гупають по сходах. Отже, пішли нагору, до солдатової комірчини. На кухню входить дід.

— І що тому зануді тут треба? — питає він.

— Такий приємний чоловік, — каже баба.

— У тебе приємний всякий, хто не наступає тобі на спідницю! Ця мавпа в окулярах теж у партії? Видно, там нагорі вони знов щось висидять...

Дід стає біля сходів і прислухається. Але про що розмовляють ті двоє нагорі, він розібрати не може і злиться.

— Я не допущу такого в своєму домі! — бурчить він. — Коли вже занадився вчитель, жди судового виконання!

Я скрадаюся на горище. Солдатова комірчина зовсім поруч. Серце у мене б'ється, немов звіря в клітці, коли хоче вирватися на волю. Я припадаю вухом до стіни.

— Ти повинен знати, товаришу Краске, що хлопець зовсім не робить уроків, — говорить за стіною вчитель Керн.

— Не робить уроків? Так, звичайно, уроків він не робить... Це сумно, дуже сумно. А все неправильне виховання...

Ти ба, яке велике цабе! Ще ж і обіцяє подбати про те, щоб дід мене більше так не експлуатував. Експлуатував? А це що таке? Може, це дід так про школу казав? Та звідки цьому солдатові знати, чи охота мені робити уроки, чи ні! Вірші — будь ласка, вірші я люблю вчити. Вони в мене йдуть як із маслом. Один раз загляну в книжку — і знаю. А буває, що я вчу вірша просто на уроці, поки решта учнів відповідають. А от домашні твори я не дуже люблю, особливо коли загадують писати про історію, про всякі там дати... Що було колись, того я не бачив. Мені легше написати про перекупщиків, про зайців або про те, як цвіте жито чи як гусинь об'їдає яблуні. Все це я бачив на власні очі.

Коли дід забороняє мені писати вдома твір про минуле з усілякими датами, я тільки радію. Та коли він забороняє писати про європейську болотяну черепаху, я вже не так радію. Правда, часом краще писати про комара звичайного, ніж вислуховувати на полі дідову буркотню. Але сумно, як оце сказав солдат, на полі ніколи не буває. Там завжди цікаво. Коли я вдома неправильно розв'язу задачу, вчитель ставить мені погану оцінку. Коли я зовсім її не розв'язу, він також ставить мені погану оцінку. Оце вже сумно. Дід так і каже: «Жаба нічого не виграє, коли сховається від дощу в ставку».

Чути, як за стіною наш солдат клацає запальничкою. Мабуть, люльки закурили.

— А ти як гадаєш, товаришу Керн? — питає солдат.

— Я завжди казав: діди та баби дітей тільки псують. Вони й мене колись розпестили. Важко мені потім довелось. Двічі тікав од свого майстра.

То он який наш учитель! А перед нами бундючаться! Оце-то так.

На хвилину голоси в комірчині змовкають. Я відхилиюся від стіни. Надто вже гучно гукає в мене серце. Ще, гляди, почують там, за стіною.

— Одне слово, — зітхає солдат, — треба одружуватись, так?

— Свою думку я вже сказав тобі.

То ось вони що задумали, гади! Щоб Стефані стала моєю сестрою? Вона залізе до діда в ліжко, а я що робитиму? Я тоді піду спати на сінник і заб'юся в самісінський куточок. Нехай попошукають. Нехай попоплачуть. Задихнуся, помру, а не писну.

Я починаю щосили гатити кулаком у стіну.

— О, хтось стукає! Сюди ніхто не прийде? — питає в солдата вчитель.

Я витираю другим боком долоні сльози і з гуркотом збігаю сходами вниз.

Двері нагорі відчиняються. Байдуже, нехай знають, що я все чув!

— Бабусю, він одружиться з нею! Тільки якщо сюди прийде Стефані, ви мене більш не побачите. Будете шукати і плакати отакенними слізьми! — кричу я.

— Що з тобою, хлопче?

Я ридаю ридма.

— Ой лишенько, чи ти не забився, Тінку?

Я падаю на дідову постіль. Кап-кап-кап — капають на подушку сльози. Що ж мені тепер робити? Поруч сідає баба.

Я розповідаю все, що знаю.

— А в школі вони граються у весілля, бабусю, і кажуть, що це наш солдат і пані Кларі одружуються!

— Не плач, Тінку, язик у людей без кісток, — втішає мене баба.

За кар'єром у березовому гаю кує зозуля. Її кування нагадує якийсь далекий передзвін. Так, наче вітер доносить із-за лісу бемкання зандберзьких дзвонів. Зозуля подає голос то за кар'єром, то з сосняка. Залітає вона й до нас у садок і кує на вершечку яблуні. І чого це зозуля ніяк не нагріє собі місця? Що вона шукає? Вона шукає гніздо. Хіба вона не має свого? А не має. Якось ми з Фріцом весь ліс обшукали. Він був лісовиком, а я — птахоловом. Всякі нам гнізда попадалися — воронячі, сорочі, гніздо яструба, білочки, сойки, синички, дупла дятлів. Зозулиного гнізда ми так і не знайшли.

А зозуля все шастає по лісі, все визирає та підглядає, аж поки набачить гніздо синички. А синичок якраз нема вдома — полетіли по харч, і їхні ячка лежать у гнізді без догляду. Тоді зозуля підлітає і кладе своє ве-

лике яйце в чуже гніздо. І синички, ні про що не здогадуючись, висиджують зозулине яйце разом зі своїми. Потім вилуплюється зозуля, витріщає на синичок очі і роззявляє великий голодний дзьоб. І синички добувають черв'ячків, попелицю, всіляких жучків. Ніяк не нагодують вони цього ненажеру. А голодні пташенята-синички хиріють. Зозуля підрастає, а маленькі синичата все чахнуть і чахнуть. Настає день, і цей ненажеру й зовсім випихає їх із гнізда. Невдовзі гніздо він запаскуджує, а потім уже й сам виростає з нього. Нарешті кидає гніздо й летить геть. «Ку-ку, ку-ку, які ж бо ви дурні, синиці!»

Я наче в мурашнику сиджу. То там засвербить, то там. Стефані — це те саме зозуля. Вона забереться до нашого гнізда. А я, нещасне синичка, зачахну.

— Тінку, я поклала тобі на підвіконня три отакенні сливи! — каже баба.

— Не хочу я слив, бабусю!

— Не хочеш? Ти, бува, не захворів?

— Не захворів, бабусю. Просто я синичка, і доведеться мені захиріти.

А Фріца я так і спитав:

— Ти сам бачив, як наш солдат ходив з пані Кларі?

— Щоб я з цього місця не зійшов! — забожився Фріц. — Та про це всі жаби в ставку знають. Ваш солдат віз возиком осот з поля, а пані Кларі саме верталася зі скляного заводу. Як побачила вона солдата, зразу й побігла за ним. Догнала і підпихає ззаду возик. А солдат чує — щось легше стало тягти. Обертається він — і обоє в сміх. Далі вони вже пішли поруч, як справжні чоловік і жінка. І зовсім не соромились.

Вночі я прокидаюся.

— Чого ти цілу ніч крутишся? — бурчить дід. — Мов черв'як у мене під боком!

Я лежу й не сплю. Мені приснилося, ніби пані Кларі — моя мати і гладить мене. Потім прийшла Стефані. Пані Кларі і її почала гладити. А мені звеліли називати Стефані «сестричкою». «Зозуля вона, а не сестричка!» — гукнув я.

«А я тобі кажу, називай її сестричкою!» — зажадала пані Кларі.

«Зозуля, зозуля!» — кричав я.

Тоді пані Кларі зробилася сумна-сумна. Я не хотів її ображати, але не міг вимовити ані слова, крім «зо-зуля».

Ніяк я не можу заснути. Лежу і думаю про свою маму. Давно вже я не думав про неї. Я тепер рідко згадую, яка була моя мама. А сьогодні вночі згадав. Звідки ці спогади? Може, з місяця впали? Чи їх навіяла своїм шелестом наша липа?

Я чую, як мама співає пісню. Це пісня про мандрівника, який так довго блукав по світу, що вдома його вже всі й забули. Співаючи цю пісню, мама думала про свого чоловіка. Маминого чоловіка я не знав. Якось я спитав її:

«Мамо, а твій чоловік і мені родич?»

«Він твій тато».

У маминих розповідях мій тато був зовсім не такий, як наш солдат. Може, замість тата з війни прийшов хтось інший?

«Чом ти плачеш, садівнице мила,
за трояндою, яку зломила?

Чи фіалок синіх тобі жаль?»

«Ні, ой ні, не та мені печаль...»

Ось яку пісню співала моя мама. Ми жили тоді у маленькому містечку в Тюрингії. Місяць сріблив гори й пагорби. А дах скляного заводу на околиці містечка він усипав усілякими кренделіками та бубликами.

«Отам працював твій тато», — показувала мені мама.

Внизу, під вікном, у липовій алеї шумів вітер...

Тепер я знаю, де так довго барилися мої спогади!

Тоді на наше містечко бомбовози ще не налітали. Вночі ми спокійно спали й ніколи не ховалися в підвал. Але потім нам стало страшно. А найстрашніше було тієї ночі, коли я востаннє бачив маму.

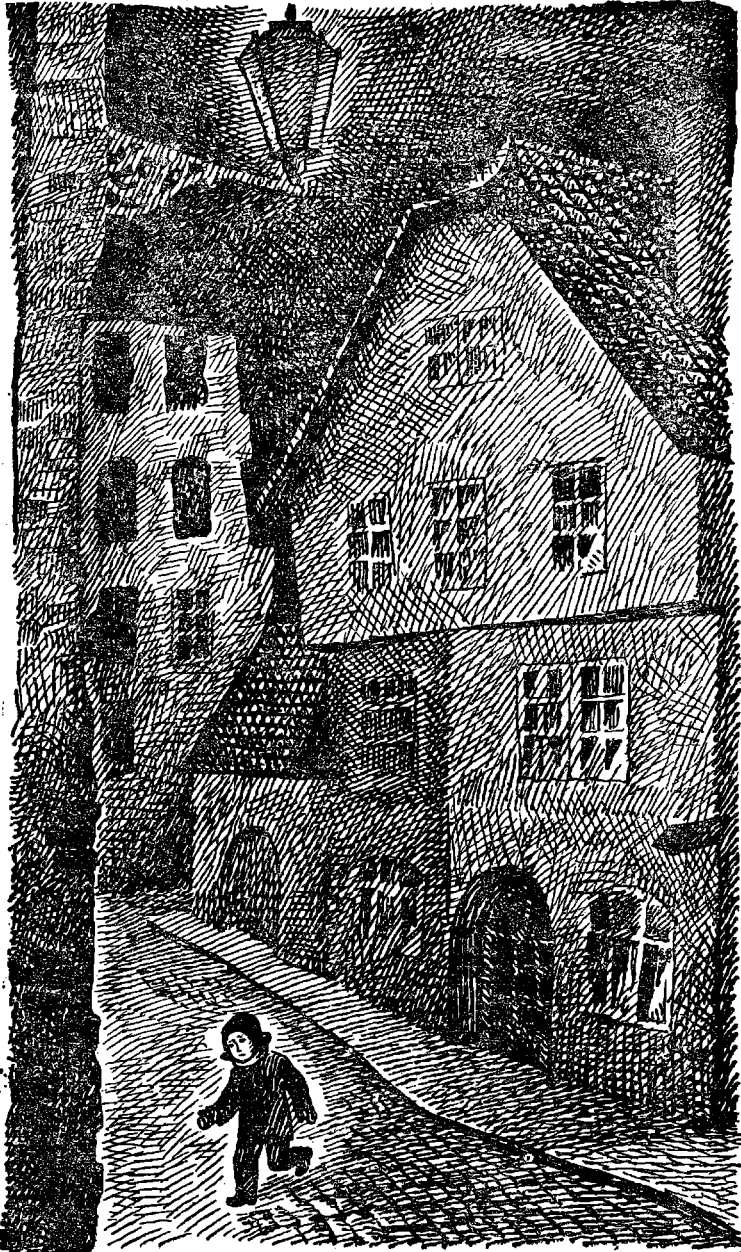
Завили сирени. Ніч була холодна. На дахах поблискував мороз. Ми повдягалися, мама запхала до невеличкої валізи деякі речі.

Коли ми вийшли на вулицю, літаки вже були над містом.

«Штурмовики!» — прошепотіла, важко дихаючи, мама, схопила мене за руку й потягла за собою.

Ми забігли до якогось під'їзду.

Гу-гу-гу, га-гах! — прогуркотів у нас над головою літак. Мама потягла мене далі.

«Мамо, а нащо бомбовози возять бомби?» — пробелькотів я.

«Ой Тінку, мовчи!»

«Хіба літаки нас чують?» — не вгавав я. Я вирішив, що, як тільки прилетить ще один літак, кину в нього камінцем. Що тим страховидлам треба на нашій вулиці, чого вони тут ревуть? Я почав озиратися, шукаючи камінця.

Мама розгнівалася. Нарікаючи на когось, вона все тягла мене кудись і тягла. Потім нам знов довелося забігати до під'їзду.

«Швидше, та швидше, Тінку!» — І мама запхала мене аж у куток.

«Ой матусю, ти мене задушиш! Мені звідси не вид-но літаків. А бомбовоз більший від шершня?»

Мама не відповідала. Вона все притискала мене до стіни. Бах, бах, бах, дзень! Задзвеніли шибки. Згори полетіла цегла. Над скляним заводом здійнявся стовп диму.

«Мамо, бомбовози вже полетіли? Ой, не души мене так, матусю! Пусту голову, мамо, пусту голову!»

Нарешті я випручав голову, присів, виліз з-під мами і вибрався на вулицю. Навкруги було тихо-тихо. Я подивився на небо. Одна зірочка підморгнула мені. Я теж їй підморгнув.

«Мамо, а зірочка дражниться з мене!»

Мама мовчала. Вона сиділа на порозі й тулила руки до грудей. Обличчя в неї було бліде-бліде, як місяць на небі.

«Ходімо додому, мамо, літаки полетіли вечеряти», — белькотів я.

Мамина голова раптом хитнулася назад, ударила об темні двері і впала на груди.

Це була смерть. Тієї миті я зрозумів, що побачив смерть. Більш я вже не зважувався заговорити до мами. Стояла могильна тиша. На вулиці ні душі. В цілому місті я був сам. У жодному вікні не світилося. Вкриті інеєм дерева застигли. Я був сам на цілому світі. Я не хотів бути сам на цілому світі. Але куди бігти? Я ступив крок, другий. Ноги ще несли мене. Я поскакав на одній нозі через вулицю. Адже так я легший, а треба ж пильнувати, щоб не потрапити ногою між камінці, бо вони поколятья...

Чи мама померла насправжки? Колись я бачив, як

дядьки у високих чорних капелюхах везли на кладовище мертвих людей. Чорного воза тягли накриті чорними попонами коні. А мертві лежали в труні. Всі мертві, яких я бачив, помирали в труні. Виходить, моя мама не померла.

Я голосно заплакав. Знов завила сирена. Це вона помагає мені плакати. Треба побігти до неї. Де ж вона? Тільки сирена на цілому світі помагає мені...

Назустріч по вулиці йшли люди. А я все плакав, плакав...

— Що це з хлопцем? Чого він схлипує? Чи не захворів? — примовляє дід і кладе мені на лоб свою вузлувату долоню.

Рука в діда прохолодна. Я засинаю.

РОЗДІЛ ІХ

От картопля вигналася! Не картопля, а цілий ліс. Якщо лягти в неї горілиць, то небо побачиш таким, яким його бачать всілякі жучки, черв'ячки та стоноги. Таке голубе-голубе, а по ньому борошняні хмарки пливуть. Так, ніби ті, що живуть на небі, трусили в своїй голубій залі мішки з-під борошна. А сонце — то золотий павук, що лізе по голубій стелі. Хто на нього довго дивитиметься, той осліпне. А хто тільки гляне на золотого павука, тому він бризне в очі чорними бризками. Роздивлятися павука можна аж увечері, перед тим як він сховається в лісі. Тоді він дуже стомлений, і йому байдуже до хлоп'ячих очей, які так зацікавлено розглядають його.

Сутеніє. Дід стоїть у хаті коло вікна, виглядає надвір і бурчить. Потім нахиляється, щоб краще розгледіти, і знов бурчить, але вже голосніше. Невже на голубів, що сваряться за сідала на ніч?

— І чого ти стовбичиш під вікном? — сердиться баба. — Так і очі можна видивитись!

А дід усе бурчить і бурчить. Тоді баба й собі підходить до вікна.

— Оце дивлюсь, і мені аж очі на лоба лізуть! — каже дід. — Наша картопля сама з двору тікає! — Він хапає бабу за руку і торсає її.

Так воно і є. Наш солдат згріб картоплю, що лишилася в клуні після посадки, — у нього набралось з півмішка, — закинув мішок на спину і, зігнувшись, рушив до хвіртки.

Дід так розходився, що спересердя аж кулаком по підвіконню гупає. Шибки деренчать.

— Діждалася?! — кричить він. — Спершу яйця, тоді картопля, а скоро він і ковдру з тебе стягне!

— Та цить, угамуйся! — Баба смикає за рукав розгніваного діда, мов малого бешкетника, підморгує мені й помалу відтягує діда од вікна.

Дід хоч-не-хоч сідає на канапу. В баби такий загадковий вигляд, що і його розбирає цікавість.

Баба розповідає все, що я казав їй про нашого солдата і пані Кларі. Найжачені дідові брови сходяться до купи і поволі розходяться. Старий відкушує трохи жувального тютюну, хитає головою і починає вголос міркувати. Ні, ви тільки послушайте! Виявляється, він не має нічого проти, коли йдеться про пані Кларі! Про Стефані дід з бабою і не згадують. О, вони ще здивуються! «А де це наш Тінко?» — «Хіба його немає?» — «Я вже не бачив його два дні і дві ночі». — «Де ж це наш хлопчик? Де наш онучок?» — «Його викинула з гнізда зозуля Стефані!» — «Ой лишенько!..»

Дід з бабою так і сяк обговорюють це одруження.

— Нехай носить їй картоплю, про мене. Вона б, звісно, і свиням не завадила... Та біс із нею! Але навіщо ж отак нишком?

— Хіба ти не бачив, як він її брав? — каже баба і лукаво підморгує. — Він же не ждав ночі. Тоді б ми справді нічого не знали. От тільки спитати він той... Такий упертий... А від кого в нього ця впертість, га? — І баба хутко проводить маленькою сухою рукою по дідовому чубі.

— То хто це заміж зібрався — ти чи пані Кларі? — кидає дід і враз відштовхує бабину руку. — Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Молоді кістки не гуркочуть!

А жіночка вона молода. Та й на скляний завод бігає. Так що грошки в нас тепер заведуться. І на полі зеленітиме.

Баба задоволена. Вона розглядає свої зморшкуваті руки. Покручені подагрою пальці хрускають.

Мені хочеться бути кажаном. Я б тоді щовечора зазиравав швиденько до старих Краске у вікно. Замість мене біля столу сидітиме Стефані й наминатиме ложкою яечню. А мене ніхто вже ніколи не побачить — ні вдень ні вночі. Всі мене шукатимуть, шукатимуть, поки захворіють і стануть сумні-сумні. А як тільки Стефані вийде ввечері надвір, я одразу вчеплюся їй у коси. Прибіжить із ножицями пані Кларі, чик, чик — і нема в Стефані кіс. Тоді нехай вона бігає до школи, наче об'їдений гусінню качан капусти. Отака їй буде покута!

Хто там стукає?

— Заходьте, заходьте!

Поволі відчиняються двері. Торік двері частенько так відчинялися. Хто тоді приходив до нас на кухню? Звичайно, пані Кларі. І сьогодні вона прийшла. А це що? Баба мишкою прослизає до кімнати, щось показує дідові на мигах, поправляє скатерку і підсовує стілець. А дід оглядає пані Кларі так, як у неділю оглядає свого Язикатого після того, як добре його почистить. Дідові так і кортить спитати пані Кларі, як колись: «Ну що, косулю?» Але він похлоплюється і тільки каже:

— Ну що... Ти той...

Пані Кларі сідає і здивовано дивиться на бабу, яка наче аж пританцьовує. Дід починає длубатися в коробці з тютюном. На пані Кларі літня квітчаста сукня. Ноги в неї без панчох і ще зовсім білі. На скляний завод сонце не заглядає.

— Дивишся на мої ноги, Тінку? Білі, як сир, еге? — каже пані Кларі і ховає ноги під стілець.

Її білі парусинові черевички труться під стільцем один об один, наче пустотливі кошенята. Тепер пані Кларі геть як молода дівчина. Я й досі люблю, коли вона приходить до нас, хоч удома в неї і сидить ота зозуля Стефані.

— Ви не сердитесь, що я так давно не приходила до вас?

Ні, дід із бабою зовсім не сердяться на пані Кларі, анітрішечки.

— Навпаки... Гм, гм.— Дід дурнувато всміхається.

Пані Кларі, дід і баба заводять мову про погоду. Не завадило б дощу, а то з буряків пуття не буде. А от на жито дощу більш не треба, ні, не треба. Картопля гарно піднялася, атож, нівроку.

Розмовляючи, дід підступає до цілком певної картоплі. Авжеж, картоплі вже цвітуть! Дасть бог, цього року добрий врожай буде. Не те що торік. Біда та й годі — де в кого в погребі вже ні картоплини не лишилось. А пані Кларі має ще картоплю в погребі? А, пані Кларі погреб не має, а картоплю ще має.

— Он як?! — І дід з бабою багатозначно презираються.

Виявляється, пані Кларі заробила собі шиттям досить картоплі в селян. Навіть поділилася з деким із переселенців — приміром, з тими ж таки Вурмами, та Бограцькими, що живуть у старій школі, атож.

— Хе-хе-хе! — знов посміюється дід.

— Ернст, наш син,— ви ж знаєте,— озивається баба,— не застане вас удома. А він оце якраз до вас пішов, як то кажуть... Гм, гм...

— До мене? — неабияк дивується пані Кларі.— Це ви його послали?

— Та ні, ми його не послали, хіба ж так годиться...

Дід відставляє коробку з тютюном так, наче вона обпекла йому пальці. Баба поправляє хустку на голові.

— Отож воно так і буває... Він пішов до вас, так би мовити, в гості. Як ото молоді ходять одне до одного в гості...

Пані Кларі ніби й не пригадує, щоб наш солдат колинебудь заходив до неї в гості. Вона вся зашарілася, брови посмикуються. Зрештою, Стефані все одно вдома, вона скаже солдатові, що мати пішла до старих Краске. Баба дивиться на мене так, немов жеде від мене допомоги. А хіба я можу їй допомогти? Адже я не бачив, як пані Кларі везла з нашим солдатом осот. То Фріц бачив.

Одне слово, дід з бабою не вірять пані Кларі, що наш солдат ніколи не заходив до неї. А коли вона запропонувала допомогти косити жито, старі й зовсім перестали їй вірити. Пані Кларі хотіла взяти на скляному заводі відпустку і, як і раніше, прийти до нас на роботу.

— Ви лишень подивіться! — каже баба і береться руками в боки.— Отак з доброго дива прийдете помагати

нам? І до чого тільки додумується нинішня молодь!
Ох-ох-ох!

— Тепер ви можете приходити до нас, як своя, — задоволено каже дід.

Пані Кларі знов червоніє. Потім встає і квапно прощається:

— Ну, то я прийду, як ви не проти.

— Чого ж проти! Приходьте! Хе-хе-хе! — хихотить дід і ляскає себе по ногах.

То куди це наш солдат поніс картоплю?

Вже давно не було дощу. Гичка на буряках полягла. А коли йдеш через картоплю, здіймається курява. Трава на узбіччях посохла. Возів та коней у хмарах пилюки й не видно. Колеса риплять. Коні стомлено хропуть. Копита гупають глухо, ніби коні ступають по борошні.

Дід скаржиться: «Слина в роті пересохла!» У баби шкіра на руках і на обличчі зробилася, мов пергамент. Уранці наш солдат, поки ми, спітнілі й розморені, вибралися з постелей, уже встиг відвезти на буряки бочку води зі ставка. Але дід однаково невдоволено бурчить. Коли він запрягає Язикатого, кінь уже стомлений. «А все через кляту квашену капусту!» Але дід бурчить тихенько, собі під ніс. Він не хоче сердити солдата. Адже скоро жнива, солдат йому буде ще й як погрібний.

Так що буряки наші не згоріли. Пощастило й капусті — білокачанній, савойській, червоній та цвітній. Вона в нас посаджена між буряками.

— Ти уроки повчив? — питає мене солдат.

— Нам не задавали. Жарко дуже, — брешу я.

— Вчитель добре робить. Хочеш збирати гусинь на капусті? Назбираєш сотню — дам десять пфенігів.

— О, це я швидко зроблю!

Я збираю гусинь, і долоні в мене аж зелені. Ввечері я лічу гусинь перед солдатом. Я лічу, і кури лічать разом зі мною. Вони клюють одна одну і б'ються за кожен кинуту гусинь. Солдат дає мені тридцять пфенігів.

На другий день солдат знов питає про уроки.

— Та жарко ще, — знов брешу я.

— Дивно... Ви там узагалі що-небудь учите? — замишено питає він.

На третій день солдат знов питає те саме. Щоб він ні про віщо не здогадався, я кажу, нібито сьогодні мушу вчити уроки.

— Повчи, а тоді підеш збирати гусінь!

От добре я придумав!

Я йду до кімнати і починаю ловити мух. Власне, мені треба було написати, що я знаю про якусь французьку революцію. «Вони там побилися між собою — ото й усе. Що ж ще писати?» — сказав Фріц, коли ми йшли додому. Я теж нічого не писатиму. Та й не запам'ятовуються мені всі оті дати.

Краще я й на кухні мух переловлю. Он у мене в мисці вже добра сотня їх плаває. Так наче то суп із чорниць. А наш солдат думає, що я уроки вчу!

— Та-ак, — проказує він задумливо. — Отак-то. Треба вміти домовитись. Тоді все можна владнати. Навіть про найважче слід говорити як є. Адже ти хлопець тямущий, Тінку. — І поплескує мене по плечу.

— Було, звісно, важко, але все владналось, — відповідаю я і йду збирати гусінь.

Я заробив на гусіні вже сімдесят пфенігів. Скоро буде ціла марка. А коли набереться п'ятдесят марок, я відкуплю у Фімпеля-Тімпеля старий велосипед. У нього в шинку повно боргів, і він ладен продати велосипед за такі гроші. Ніхто не хоче купляти у Фімпеля-Тімпеля велосипед, а я візьму й куплю. Ще й як куплю! Ніхто в світі не вміє збирати гусінь так, як я!

Увечері я налічую триста п'ятдесят гусениць.

— О, це вже тридцять п'ять пфенігів! — каже солдат.

— Дядьку солдат, а ти мух не купляєш? — питаю я.

— Яких мух?

Я приношу миску з мухами. Солдат так регоче, що аж півень з переляку починає сокотати. Тіло сердиться на півня і дзявкає. За дві сотні мух солдат платить мені п'ять пфенігів. Мухи дешевші від гусені. Краще я збиратиму більше гусені.

На другий день мені щастить зібрати на капусті всього півтори сотні гусениць. Мало в нас лишилося гусені. Я виходжу на дорогу і зганяю на узбіччі білих метеликів. Кашкетом я жену їх на наше поле. Нехай не кладуть яйця на чужій капусті. Нам і самим вони потрібні. Але капустані білани не слухаються мене і перелітають через нашу капусту. Доводиться оббігати поле з другого боку і гнати їх назад. Нелегко примусити метеликів

сісти на нашу капусту. Ой, ніколи не бачити мені велосипеда!

Через день у мене в коробці ще менше гусені. Треба йти на город до садівника Мачке.

А в Мачке на капусті стільки гусені, що в мене аж сорочка до спини прилипла. Просто очі розбігаються. Тепер я король над усіма, хто збирає гусінь!

Я й не почув, як із пагорка зійшла пані Мачке.

— То ти, хлопче, капусту крадеш? — раптом лунає позад мене її голос.

— Та що ви, тітонько, я краду у вас лише гусінь.

Пані Мачке сміється. Від сміху живіт у неї здригається, широкі криси солом'яного капелюшка тремтять.

— Гусінь можеш красти. Бачиш оці три великі сливи? На, ти слухняний хлопчина.

— Авжеж, тітонько, я слухняний. А коли матиму велосипед, то буду ще слухняніший!

Нарешті вдарила гроза. Кілька днів над селом пропливали хмари. Люди поглядали на них і все ждали дощу. Але хмари минали нас. До Мерцбаха, до наших буряків і картоплі їм не було ніякого діла. Ставок у селі вже почав пересихати.

Гроза вдарила вночі. Навіть не одна, а цілих дві. Одна надійшла з боку кар'єру, а друга — з-за сосняка. Баба відразу розбудила мене. Удвох із нею ми будимо діда й нашого солдата. Солдат уставати не хоче, тільки бурмотить:

— Грім гримить — дощ буде. Це непогано, атож, непогано.

Баба ніяк не вгамується. Хіба ж, мовляв, можна в грозу спати!

— Бабусю, а що коли заснеш міцно-міцно і не почувеш, як гуркоче грім?

— Тоді ти спиш, як у бога за дверима.

— А в бога двері великі?

— Цить, хлопче, не бери гріха на душу!

Надворі торохає і гримає грім. Електричне світло гасне. Баба приносить свічку. Спалахує блискавка і вихлоплює з п'ятьма білу бабину нічну сорочку. А дощу й досі нема. Тільки вітер бурхає в липах на вигоні. Трах-тарарах! Грім ударив десь зовсім поруч.

Баба щось мурмоче собі під ніс.

— Що ти там шепочеш, бабусю?

— Не заважай, хлопче, я молюся.

Дід ходить з кутка в куток по кімнаті, виглядає у вікно — чи всі двері в повітках позачинювані? Знов блискає блискавка. Видно навіть головки гвинтів на брамі клуні.

— О, вже шумить, дідусю!

— Це дощ.

— А куди тепер поховалися метелики й гусінь?

— Та помовч, ти, базікало!

Баба прислухається. Блискавка облизує небо, мов змія язиком. Баба щось мурмоче. Але грім заглушає її мурмотіння, як рвучкий осінній вітер заглушає хлопчачий свист. По двору вже біжать невеличкі струмки. Раз у раз торохкає грім, спалахують блискавки. Це налетіла друга гроза.

— Він що — так і вилежуватиметься там нагорі? — Це дід про нашого солдата каже.

А баба думає, що то він про господа бога, і починає голосно дорікати дідові:

— Не гоже всує згадувати ім'я всевишнього, нашого господа...

Трісь-трісь-трісь-трісь! Блискавка попала в липи на вигоні. В хаті наче вогонь по стінах розлився. На кухні брязкотить посуд.

— Хіба в тебе немає біблії? — питає дід бабу, що стоїть навколішки. Баба не відповідає. — Можна було б покласти її на стіл. Кажуть, вона відводить блискавку.

А це що? Невже хтось горохом по шибках пороснув? Ні, то град пустився. В хаті робиться прохолодно. Я присідаю навпочіпки, щоб схвати під нічною сорочкою ноги. Град тарабанить по даху, оббиває листя на деревах, періщить по воротях та стінах хати.

— Хоч би чого не скоїлось!

Від граду у дворі стає аж біло. Гблуба, що звечора не знайшов собі притулку й заночував у ринві, град збиває на землю. Лопочучи крилами, він перекочується під клуню.

— Дідусю, а град може пробити черепицю?

— Та замовкни ж нарешті, Тінку!

Дід починає молитися. Мабуть, треба й собі помолитися. І я бубоню: «Прийди, боже, до нас у гості, благослови те, що послав нам. І жте на здоров'ячко!..»

Дощ і град прогнали всю гусінь. Головки капусти від граду порепали. А гичка на буряках висить побита, подірвана, як старі штани в нашого солдата. Град увесь розтанув і перетворився на калюжі. На городі рівчачками біжить вода, а в ній плавають полівки. Повітря прохолодне. Картопля полягла.

— Ох-ох-ох,— зітхає солдат.— І коли тільки людина прибере воду до рук? Робити залізну грозу — війну — вона вміє, а от погоду — ні!

До нього ніхто не обзивається. Дід прогортає лопатою невеликі рівчачки й відводить із двору воду. Баба кладе в калюжі камінці, щоб перейти до Мотріни й решти корів.

Я стою на вигоні й розглядаю побиту блискавкою липу. Кора на стовбурі відстала. Блискавка розітнула її, мов ніж різника свиняче черево.

Ось і настали літні канікули. Ми називаємо їх жнив'яними. Кажуть, у місті діти роз'їдяться на канікули хто куди — одні на море, інші ще куди-небудь. А ми їдемо в поле. Коли в школі уроки, на полі ми працюємо тільки після обіду. Але на жнив'яні канікули ми, як і дорослі, в полі від рання до смеркання. Тільки Фріцові добре: Лисий Куцак має свої машини, а в жнива наймає людей.

Та діти все одно дуже раді, коли настають жнив'яні канікули. Останнього дня в школі кожен одягається в свою найкращу одягу — вихідну. На Стефані біленький мереживний комірць. На нього спадають русьві кучерики й аж мерехтять, а очі блищать, мов начищені.

Гудзик підстригся. Чубчик, що залишився, він намочив водою і гладенько прилизав. Тепер Гудзик наче поменшав.

У Чеха Зеппа штани ззаду світяться новою латкою. А накрохмалена майка шурхотить, як газетний папір.

Всі причепурилися, повзували черевики, вимили руки.

Великий Шуріхт причепив до лацкана піджака бляшаний едельвейс. Поцупив його в батька з кашкета. Шуріхтів батько теж з полону вернувся.

А що зробив я, того ніхто не бачить. Я почистив зуби. Наш солдат приніс мені з Зандберге зубну щітку і тубик з сиром. На смак той сир як м'ятні цукерки, тільки ковтати його не можна. Ним лише намазують зуби, щоб вони були білі-білі.

Але Стефані така оката, що від неї нічого не сховаєш.

— Ви тільки подивіться — Тінко пив кисле молоко! У нього весь рот білий!

— Та ні, то він намазав зуби білою ваксою! — кричить Білий Клаушке.

Я жбурляю в Стефані та Білого Клаушке жменю піску. Тепер вони мої вороги. Потім я ховаюся за клен і витираю зуби рукавом. Рукав білий, мов у крейді, і пахне м'ятними цукерками.

Сьогодні до школи ні ранця, ні портфеля ніхто не брав. Сьогодні нам роздадуть табелі. Вчитель Керн щонебудь розкаже. Ми заспіваємо пісеньку, побажаємо одне одному веселих канікул і розбіжимося по домівках. Отоді й почнеться в нас гаряча пора на полях.

Тільки у Фріца за плечима, як завжди, ранець. Він добряче потертий. А книжки у Фріца такі, наче він гортав їх граблями, а не руками.

— Що в тебе в торбі, Фріце?

— Я байдиків не б'ю! — відповідає Фріц і на весь рот регоче. А рот у нього такий, що туди влізе десятків зо два вишень або двоє невеликих яблук.

Учитель Керн убрався в темно-синій костюм і пов'язав червону краватку. Він усміхається, киває всім головою і махає лівою рукою. Під правою в нього папка з нашими табелями. Він роздивляється на нас, ніби на клумбу квітів. Зиркнув учитель мимохідь і на мене. Видно, я мов той будяк на його клумбі, бо чоло в нього враз узялося зморшками. Отже, табель у мене поганий.

Учитель оглядає проходи між столами — чи не брудно, чи не валяються паперові кульки. Тільки в середньому ряду йому щось не сподобалось.

— Підбери, будь ласка, — докірливо каже він Стефані.

В Керна окуляри з товстими скельцями. Далеко він не бачить. Ось і тепер йому здалося, що на підлозі біліє папір. А насправді то половинка шкаралупи від яйця. До шкаралупи приклеєна записка: «Виселих конікул!» Стефані дівчинка слухняна і оцінки в табелі матиме добрі. Вона закидає кіски за спину і нахиляється, щоб узяти шкаралупу. Та як тільки Стефані торкається до неї рукою, шкаралупа тікає і з шурхотом біжить проходом до вчителя. Кернові теж хочеться роздивитися, що воно повзає по підлозі, і він ступає на-

зустріч шкаралупі. Але шкаралупа враз повертається і суне попід столами до дівчат. Дівчата зчиняють вереск. Вони підбирають ноги, вискакують на стільці, лізуть на столи. Хлопці всі попідхоплювались. Вони кидаються під дівчачі столи, намагаючись упіймати це живе яйце. Тільки Фріц як сидів, так і сидить. Він згорнув руки і розглядає портрет на стіні тақ, наче вперше його бачить. Я теж не встаю. Я не хочу, щоб оцінки в моєму табелі стали ще гірші, ніж є. Хлопці заганяють шкаралупу до вікна. Ти диви! Шкаралупа дереться по шкарубкій стіні вгору, досягає занавіски і лізе по ній далі. Коли вона дістається нарешті до карниза, все стає зрозуміло. Ми бачимо, як шкаралупа чеберяє чотирма лапками. А лапки в неї мишачі! Всі одразу здогадуються, хто це вигадав. Фріцові вже нема чого так старанно вдавати з себе святого. Дівчата без упину верещать і показують пальцем на нього. Хтось смикає занавіску. Миша не втримується і летить перекидом на підвіконня. Падає вона догори лапками, на шкаралупу, і починає перебирати лапками в повітрі, як ото черепаха, коли її перекинути на спину, тільки швидко-швидко. Тепер усі бачать, що Фріц прив'язав мишу до шкаралупи білими нитками. В дірочку визирає гостра сіренька мордочка й маленькі оченята. Миші було добре видно, куди бігти.

Зепп виймає мишу з її хатки-шкаралупи. Потім відчиняє вікно і садить звірятко на підвіконня. Шасть — і мишка зникає у винограді під вікном. Учителів півень здивовано спиняється перед виноградом і про всяк випадок попереджає своїх курей.

— Ось бачите, винуватці самі себе виказали! — промовляє вчитель і стомлено йде до кафедри.

Мені хочеться крикнути: «Ні, сьогодні це не я! Не я! Я не хотів засмутити вас, пане Керн!» Чому Фріц не скаже вчителю, що я зовсім непричетний до його дурнуватої миші? Он він уже показує мені кулака. Це щоб я не виказував, що він устругнув усе сам.

А вчитель уже розгортає папку з нашими табелями.

— Діти! Сьогодні вночі я майже не стулив очей. Не легко зважитись учителю залишити учня на другий рік. Адже цей учень на рік пізніше закінчить школу, якщо він узагалі хоче її закінчити. Але неподобство, яке сьогодні вчинили Кімпель та Краске, говорить про те, що моє рішення правильне. Так-так, правильне! Ра-

но ще їм переходити до наступного класу. Так, рано. Навіть коли не зважати на безладдя, якого вони наробили в класі, завдавши звіряткові стільки мук, то й тоді Кімпель двома помилками у словах «Виселих конікул!» довів, що незадовільну оцінку з мови він заслужив. Так, заслужив!

Я сиджу, і мені здається, що я засинаю. Вчителів голос лунає десь далеко-далеко. Весь клас наче в тумані. В голові все переплуталось, гуде: «Я залишився на другий рік! Я другорічник!»

Торік сидіти залишився Малий Шуріхт. Ми його так зацькували, що він поліз на електричний стовп. Відохла хотів схопитися за дріт і померти. Тоді його старший брат з криком побіг до вчителя.

Керн узяв Малеого Шуріхта на руки й покликав усіх нас до себе. Малий Шуріхт зовсім не був винен у тому, що залишився на другий рік. Просто він разом з батьками-переселенцями довго переїздив з місця на місце і не ходив до школи. Він не вмів як слід ні читати, ні писати, а уроки йому задавали такі самі, як нам.

Коли вчитель усе це розповів, нам стало шкода Малеого Шуріхта. Ми кинули дражнити його і взяли грати з собою в партизанів. Навіть вибрали своїм командиром і надягли йому на голову вінок з польових гвоздик. Малий Шуріхт одразу запишався і сказав, що він, може, й не схопився б за дріт, а лише взявся б рукою за ізолятор. Але його брат Віллі признався нам, що Малий Шуріхт таки схопився б за дріт. Він у них нібито вже вішався. Батько тоді набив хлопчика за те, що в них зникла хлібна картка. Матері довелося перерізати петлю. А хлібну картку з поточеного мисника насправді вкрала миша. Вона обмстила нею своє гніздо за комодом.

— Ти чуєш, що я кажу, Тінку? — долинає до мене вчителів голос.

Я встаю. Я нічого не чув.

— Мартіне Краске, що я сказав про табель?

— У кого погані оцінки, той сидітиме другий рік.

Клас пирскає зо сміху.

— А після канікул ходитиме до школи з малишвою, — додаю я.

— Ось бачиш, і ти заслужив погану оцінку з поведінки. А я сказав: табелі дасте підписати батькам.

У кого немає батька, нехай дасть матері. Тепер ти знаєш, що робити?

— Знаю, пане Керн.

І знов думки несуть мене далеко-далеко. Я аж здригаюсь, коли весь клас підхоплюється на ноги і заводить пісню:

Лине щебет, пахнуть квіти,
ліс і поле зеленіють...

А я не знаю — можна мені співати чи ні. Адже я вже не з цього класу. Краще помовчу. Клас починає другий куплет, Фріц штурхає мене ліктем під бік і співає:

У Грети не всі дома,
поприходять аж над вечір...

Свій табель Фріц тримає перед очима, ніби ноти. Він то гуде басом, як старий, то верещить, мов порося.

Коли пісня кінчається, вчитель потискує всім руку. А Стефані навіть гладить по голові. У неї табель найкращий. Добре, що на той рік я не ходитиму з Стефані в один клас. Якщо ми одружимося з цими Кларі, то Стефані не зможе доносити вдома, які нам задали уроки.

Вчитель проникливо дивиться мені в очі й подає руку.
— Подумай добре, Краске. Твоєму батькові це буде, мабуть, не дуже приємно.

Краще б він уже нагримав на мене. Коли вчитель отак сумно дивиться мені в очі, у мене завжди стискається серце. Ось-ось розревуся.

Фріцові вчитель теж подає руку. Але Кімпель дивиться вбік. Його погляд падає на глобус, що стоїть на класній шафі. На глобусі сидить велика гнойова муха. Вона примостилася на білих вершинах Альп і чистить крильця. Фріцові Керн нічого не каже. А Фріц плює собі на руку, яку щойно подавав учителеві, і витирає її ззаду об штани.

Немов табун лошаг, вибігаємо ми зі школи. Над позовклыми стиглими житами пригріває сонце. Кругом гудуть бджоли та мухи. В садках пахнуть квіти.

— Тільки не забувайте геть про книжки! — гукає навздогінці нам з вікна вчитель. — Влітку ж бувають і дощові дні!

У відповідь лунає дружний сміх.

Біля шкільної хвіртки стоять Чех Зепп, Білий Клаушке і Великий Шуріхт. Це хлопці нас із Фріцом дожида-

ють. Що їм від нас треба? Фріц наказує мені роззутися. Я скидаю черевики на дерев'яній підосшві і віддаю йому.

Не доходимо ми ще й до кленів, як позад нас хлопці в один голос кричать:

— Хто по два роки ходить в один клас? Сви-но-пас!

Фріц спритно, мов собака, що ловить зубами власний хвіст, обертається і запускає моїм черевиком у крикунів. Черевик ні в кого не влучає. Всі сміються з Фріца. Тоді Кімпель жбурляє другий черевик і поціляє Велико-го Шуріхта в руку. Від болю у того аж обличчя пере-кривилося, але хлопець не плаче, а хапає черевик і ки-дає назад. Черевик і в нас не влучає. Другий черевик жбурляє Білий Клаушке і попадає у Фріців ранець. Я підбираю черевики і хутко взуваюсь.

— Хто по два роки ходить в один клас? Сви-но-пас!

А Фріц кричить у відповідь:

Другорічник — хлопець бравий,
а не Кернів пес кульгавий.

У верхівках кленів співають зяблики. З повіток до-линає мукання корів. Високо в небі шугають ластівки. Повітря над полями мерехтить від спеки.

— Хто по два роки ходить в один клас? Сви-но-пас! — лунає вслід нам від усіх тинів і живоплотів.

Другорічник — хлопець бравий,
а не Кернів пес кульгавий! —

кричимо ми. Фріц обіймає мене за плечі, і ми, горлаю-чи, йдемо через село. Ми хлопці браві.

Ш

паки затихли. Всі свої пісні вони згодували другому виводкові. Опівдні, коли припікає сонце, шпаки сідають на кілочку під вічком трохи пере-почити. Вони роззявляють дзьобики і часто дихають. Видно, як під лискучим пір'ячком на грудях у них б'є-

РОЗДІЛ X

ться серце. Але пташенята не дають їм спочинку. Їхні широко роззявлені рожеві дзьоби раз у раз з'являються у вічку. А в самій шпаківні весь час шарудить, шипить, неначе там, у темряві, щось вариться. Шпак летить на вигін. Там на луках після першого укусу підростає свіжа трава. Акації, бузина і липи вже одцвілися.

Червоні вишні в нашому садку темніють і робляться солодкі. Я сиджу на крихкій гілляці старої вишні і плююся криваво-червоними кісточками на курей. Вони повигрібали кубла просто під вишнею і тепер порпаються, купаються в пилюці, вдоволено витягаючи лапи. Крізь листя проглядає синє небо. Сонце мене тут не дістане. В полі воно спекло мені спину, і тепер лущиться шкіра. Якби я взяв та продерся крізь кущі, як ото ящірка, то виліз би з новою шкірою. Від кисло-солодких вишень мені вже зводить щелепи і дере в горлі. Але тут, у цьому зеленому шатрі, мене жодна душа не знайде. Щодня я мрію про те, щоб мене тут забули, коли йтимуть на поле косити жито. Таж ні, не забувають. Бо я — робоча сила. Як тільки я почую на подвір'ї дідів голос, мені здається, наче мене кропивою шмагнули.

У садибах перегукуються молотки — то селяни клепають коси. Вранці один одного вітають півні, вдень — молотки, в сутінках — коники в садку, а вночі — собаки по дворах. Молоток у нас на подвір'ї змовкає. Сонце пече. От якби отут, серед листя, заснути! Живіт у мене набитий вишнями, а пальці червоні від соку.

— Тінку! Тінку-у-у!

Це гукає дід. Краще б полежати на сні, ніж бити п'яти по сухій стерні.

— Тінку! Тінку-у-у!

Пора, мабуть, іти. Он уже й дід коло хвіртки з'явився. Поли розстебнутої жилетки звисають з його плечей, мовби крила у змореного птаха.

— Куди це ти знов забрався?

— Я тут, дідусю!

— Щоб ти не смів мені жлуктити воду після вишень, а то в животі бурчатиме! А тепер злазь, та скоріше!

Сонце пече немилосердно. Чшшш, чшшш — стинають стигле жито коси. Дерев'яні грабки підхоплюють тоненькими зубцями скошені стебла і кладуть у покоси. Крок за кроком посуваються дід з нашим солдатом. Поперед них хвилями гоїдається жито, позаду цупкою шіткою стирчить стерня. За дідом снопи в'яже баба, за

солдатом — пані Кларі. Я помагаю бабі: скручую перевесла, щоб їй не доводилось розгинатися. Бабі важко й боляче раз у раз згинати й розгинати спину. Коли вже вона нагнулась, то краще їй не розгинатися. Спираючись на серп, баба переходить від снопа до снопа, наче якийсь охлялий звір. Де вже відпочивати! Нам не можна відставати від діда, а то потім не переслухаєш його лайки...

— Ви що — хочете, щоб на полі нас білі мухи застали? — Підганяючи нас, дід zarazом відпочиває.

Всіх мучить спрага. До межі лишилося кроків п'ятдесят. Там стоїть глечик з водою, заправленою оцтом. П'ятдесят кроків туди, п'ятдесят назад — за цей час можна зв'язати аж п'ять снопів. Доводиться ковтати спрагу. Але вона липка, застряє в горлі і мучить нас далі.

Дід із солдатом косять наввипередки. Кожен хоче бути першим — мовляв, я кращий косар. Як тільки солдат виходить уперед, дід одразу біжить перевіряти, чи не надто вузьку ручку той бере. Потім, хитаючи головою, вертається назад. Він ніяк не може збагнути, як це солдат косить більше і швидше від нього.

Солдат і пані Кларі весь час перемовляються. Мабуть, вони зумисне працюють так швидко, щоб утекти від нас і ми не чули їхньої розмови. Баба рада, що скошено вже стільки жита. Але те, що солдат і пані Кларі мають якісь таємниці, бабу не тішить. За роботою їй важко говорити, а от послухати інших кортіло б.

У стерні, мов краплини крові, світяться зірочки. Ці квіти такі маленькі, що їх і коса не бере. Слава червоним зірочкам та зеленим бур'янам! На них відпочивають наші осліплені сонцем очі. Закричав фазан. Це хтось із косарів зігнав його з насидженого місця. Сполоханий заєць біжить до ліска. Палить спека. Жодної пташини не чути.

Солдат з пані Кларі випередили нас на цілу ручку. Он вони вже наступають нам на п'яти. Тепер ми з бабою і поготів не перепочинемо. Нас підганятимуть і спереду, і ззаду. Солдат лає осот і розповідає пані Кларі про якийсь порошок. Розкидаєш його, коли сієш жито, і він знищить усі сходи бур'яну. На другий рік солдат обіцяє роздобути цей порошок. Цікаво, де він його візьме? Часом не в Росії?

Сонце, золотий цей павук, підтяглося на невидимий павутині до самого синього склепіння неба. Там воно приліпило свою павутину і тепер поволі спускається до лісу. На полях то тут, то там усю частіше чути зітхання та стогін.

Стіна жита перед нами стає дедалі тоншою. Он уже крізь неї зеленіє трава на межі. Та навіть коли на цьому полі впаде останній колосок, спочинку нам не буде. Нашій роботі кінця не видно.

Завтра нас чекає нова смужка, на іншому полі. І знову від першого крику півнів до пізнього стогону пугача ми коситимемо стигле жито.

За Зандберге, у Кляйн-Шморгау, партія, кажуть, має влаштувати велику машинну станцію. Там люди позичатимуть трактори і жнивarki. Добре там буде і старим і малим. Трактора не треба годувати ні вівсом, ні конюшиною. Селяни в Кляйн-Шморгау просто ходитимуть собі за машинами, як на прогулянці. Я б теж хотів жити там.

Достигло жито, достиг і осот. Листочки в нього зробилися тоненькі, мов цигарковий папір, і колючі-колючі.

У баби руки зашкарублі, у пані Кларі — м'які, ніжні. Це вони від шліфувальної води на скляному заводі стали такими. Пані Кларі хапається за осот і тихо скрикує. Наш солдат кладе косу і помагає пані Кларі витягати з долоні колючки. А ми навіть трохи радіємо, що пані Кларі покололася.

Пані Кларі дивиться на солдата, а солдат дивиться на пані Кларі. Чого він дивиться, адже в її очах нема колючок! Маленька ручка пані Кларі лежить на широкій і твердій, як дошка, долоні нашого солдата, немов голуб, що гріється на сонці. Баба відразу сідає на сніп і поглядає збоку на солдата й пані Кларі. Зморшкувате обличчя в баби почервоніло і вкрилося краплинами поту. Ледве помітна усмішка промайнула в кутиках рота. Дід, здивований тим, що позад нього раптом стало так тихо, спиняється.

— Що там у вас таке? — гукає він. — До вечері ще далеко!

— Спасибі, — каже пані Кларі і не зводить з нашого солдата очей.

А той уже мантачить косу і лише киває головою. На пані Кларі він уже не дивиться. Баба, охаючи, знов

береться до роботи. Позад нас шурхає коса солдата. Коли він ступає, чути, як у баклажці з водою тарабанить мантачка. Треба нам поспішати.

Так, як оце ми, мучиться небагато селян. Ми теж могли б позичити в Селянської взаємодопомоги жниварку. Але дід не хоче. Де там! Щоб він чекав, поки ті паскуди змилюються й дадуть йому жниварку!

Наш Язикатий у стайні вже застоявся і з нудьги починає пустувати. Він вистромяє понад штабою з відчинених дверей голову і форкає на голубів, що скльовують перед повіткою розсипаний овес. Голуби, важко махаючи крилами, злітають на дах. А Язикатий б'є заднім копитом у залізне відро.

Люди кажуть, що в Кляйн-Шморгау партія дбає про машини. А в нашому Мерцбаху партія ні про що не дбає. Над мокрим від поту лобом у мене гуде рій мух, а в голові, наче маленькі комарі, гудуть думки.

В Радянському Союзі, або в Росії, де наш солдат був у колгоспі, жниварку по полю тягає трактор. До жниварки вони там приробили такий молотильний ящик. Йй-бо, не брешу. Це нам солдат розказував. Тягне трактор жниварку, і вона одразу й косить, і молотить. Тільки вози додому солому та лантухи з зерном. Наче в країні чудес. А от цікаво: чи вірить наш солдат сам у те, що розповідає? Он пані Кларі глянула на нього збоку і розсміялася. Він і собі сміється. Чого ж він сміється, коли не збрехав?

— Давай перевесло! — гукає баба.

От тобі й маєш — я задумався і не встиг скрутити перевесло!

Дід скоса позирає на нас. Я не хочу, щоб він казав, нібито я лінуюсь. Не хочеться мені і щоб баба раз по раз розгиналася та стогнала. Я працюю, як перевесло-крутильна машина.

— На, бабусю, перевесло! — гукаю я, а сам уже роблю нове.

Солдат і пані Кларі тихенько шепочуться, але я однаково все чую.

— Шкода мені хлопця, тихо каже пані Кларі. — Моїй Стефані теж доводиться дещо робити, але Тінка вже просто замучили.

— Звичайно, це не виховання, а казна-що! — відказує солдат, не кидаючи косити. Він уже наздогнав нас, і доводиться озиратись, щоб його коса не чиркнула мене

по п'ятах. Якщо солдат вріже мене косою, то я крові й піском не спиню. От як поколеш ноги стернею або ще чимось, тоді присиплеш ранку порохом, і все.

— Ви повинні твердо сказати своє слово! Адже ви — батько, — шепоче пані Кларі.

— Звичайно, — зітхає солдат. — Воно, звісно, так, але ми з ним наче трохи чужі — хлопець і я. Звичайно, правда ваша...

Ні, краще нехай він не каже твердо свого слова. А то, чого доброго, йому ще схочеться поставити в моєму табелі свій твердий підпис! А дід, як підписує табель, на оцінки не дивиться. Хіба лише мовить: «Що, знов ця бридота?» І дуже старається не зробити після свого прізвища ляпки.

— Нехай Тінко зносить докупи снопи! — кричить дід, поглядаючи на сонце. — Скоро вже сьома година.

Баба, стогнучи, розгинає спину. Тепер їй доведеться самій крутити перевесла. Я й собі зітхаю. Та так, щоб і пані Кларі почула. Мені приємно, що вона жаліє мене. Пані Кларі підходить і гладить мене по голові. Мені робиться солодко-солодко. І я знов зітхаю.

— Скоро докосимо, хлопчику, правда? — промовляє пані Кларі, зв'язуючи перевеслом сніп.

— Стомився? — повертає до мене голову солдат, не перестаючи косити.

— Гм...

Солдат і пані Кларі вже знов дійшли до нижнього краю поля. Я кручусь біля них. Як тільки сніп у пані Кларі готовий, вона одразу кидає його мені, і я вже не бігаю сюди-туди по стерні.

Через поля в'ється дорога на Горндорф. Вона вкрита сірою пилюкою. На гарячому піску видно рясні сліди босих ніг, коров'ячих ратиць та кінських копит. У кущах шипшини вицвіркує волове очко. Але справжня пісня і в нього тепер не виходить. Ягоди на кущах ще зелені. Коли вони достигнуть і стануть червоні, ми поробимо з них намисто. Тоді й сонце вже не так припікатиме з неба, але спина в кожного з нас однак болітиме. Тільки вже від того, що ми копатимемо картоплю.

— Добрий день і в добру путь! Привітатись не забудь, — чути позаду.

Хтось підійшов босоніж до нас піщаною дорогою. Це Фімпель-Тімпель. У руці в нього різьблена палиця з ліщини. Драні холошні внизу зібрані зав'язками від

мішка. З-під розхристаної байкової сорочки виглядають волохаті груди і латка живота. Шия у Фімпеля-Тімпеля тонка й довга, а кадик — як огірок. Коли Фімпель п'є горілку, кадик у нього починає кумедно бігати вгору-вниз. І бігає він так частенько й залюбки. З-під низького лоба на світ лупають маленькі пороссячі оченята з білявими віями. А сама голова у Фімпеля лиса і кругла, як гарбуз.

Жінки у Фімпеля-Тімпеля нема. Люди кажуть, нібито вона втекла від нього через те, що він такий пришелепкуватий. А взагалі Фімпель чоловік веселий. Розповідають, що колись він з катеринкою та дурним собачам пішов блукати по світу. Довго в селі про нього нічого не чули. В його невеличкій хатині край вигону, крім мишей та котів, що ганялися за ними, ніхто не жив. Повернувшись, Фімпель привіз чорний костюм і трохи грошей. Катеринки й кумедного собачати з ним уже не було. За гроші Фімпель купив у громади морген перелогу, обробив його і посадив город. Навколо городу він позабивав березові кілки й пообплітав їх хмизом. Кілків та сухого хмизу на пліт він понаносив з навколишніх лісів. Фімпель ніколи не працює підряд більш як годину. «Робота, — каже він, — може злякатися, втече — і лови вітра в полі!» На городі Фімпель-Тімпель садить картоплю, огірки, капусту і всяке-таке. Але самої городини на життя йому замало. Йому потрібне, скажімо, м'ясо. М'ясо Фімпель ловить сильцем у лісі. Потрібна йому й горілка. Горілку він заробляє собі музикою. Грати Фімпель-Тімпель навчився ще в батька, старого поміщицького пастуха. Фімпель уміє грати все, що взагалі можна грати на скрипці та кларнеті. Якось молоді музиканти посадили Фімпеля-Тімпеля за рояль. Він і там не розгубився. Правда, почав грати на тому роялі таке, що хлопці позатуляли вуха і заходилися, мов божевільні, скакати по сцені та верещати. Опісля Фімпель-Тімпель запевняв, що грав «Лапландський марш». Мовляв, він находився по світу і вивчився грати на лапландському роялі. На німецькому він так добре грати не вміє, бо там нібито тугіші педалі, і через те в нього болить живіт.

За капельмейстера у Фімпеля-Тімпеля садівник Мачке. Коли в неділю вночі Мачке платить Фімпелеві за музику, то одразу й податок з нього збирає, бо Фімпель завжди забуває його заплатити.

— Ти своє, бачу, сьогодні вже відробив, Фімпелью-Тімпелью, — каже наш солдат.

Фімпель спиняється край дороги і наспівує:

За лісами сонце сіло,
кинув Фімпель всяке діло.
Хто гне спину, тратить силу,
зажене себе в могилу!

— Ти хоч би трохи пособив нам, а то ми справді заженемо себе в могилу! — каже до нього солдат.

— Як даси півмарки ти, пов'яжу тобі й снопи! — відповідає Фімпель-Тімпель.

— Ага, то, значить, пов'яжеш?! — вигукує солдат і риється в кишнях штанів. — Ловлю тебе на слові, Фімпелью. Ось тобі півмарки.

Фімпель-Тімпель бере гроші і, поплювавши на них, ховає в капшучок на очкурі.

— Хто чарку мені піднесе, того я люблю над усе, — приспівує Фімпель і, підходячи до діда, вже як його наймит заявляє: — Ось зараз Фімпель дасть урок — підуть снопи твої в танок!

Дід супиться. Але Фімпель-Тімпель уміє розвеселити й не такого буркуна. Навіть наш пастор не може втриматися від сміху, коли Фімпель скидає з нього капелюха, а там виявляється горобине гніздо. Фімпель сягає рукою в пасторів капелюх, і звідти чується такий писк, наче там повно горобенят. Нема в світі такої пташки, щоб Фімпель не вмів, як вона, співати, кричати чи каркати.

— Дід Краске не гуляє, він діло своє знає — хазяїн і хитряк, уміє так не всяк, — звертається Фімпель-Тімпель до діда.

Обличчя в діда ясніє, так наче сонце виглянуло з-за хмар. Ось уже й він риється в кишнях, щоб дати Фімпелєві завдаток за роботу на своєму полі. Дід навіть повертає кишеньку жидетки, але й там нічого не знаходить. Баба тим часом сіла перепочити.

— Хоч ноша не легенька, хазяйка веселенька, — каже Фімпель до баби.

Вигляд у баби зовсім не веселий.

— Іди вже, йди собі, опудало городнє! Годі насміхатися над змореними людьми!

Та Фімпель-Тімпель знає підхід і до баби. Він приставляє до губів, як кларнет, свою палицю з ліщини і починає вигравати «Ой ти, шведе». Послухаєш — наче

й справді на кларнеті грає. Наостанку Фімпель підкидає палицю над головою, але вона все одно грає й далі. А Фімпель-Тімпель ляскає в лад себе по колінах. Ось уже й баба не витримала, сміється; замолоду вона не раз чула цю пісеньку. А Фімпель врочисто, пританцювуючи, вже рушає до діда. Той так нічого й не знайшов у своїх кишенях, крім коробки з жувальним тютюном. Дід простягає Фімпелеві ту чорну гидоту, щоб і він трохи відкусив та посмакував. Фімпель присідає, по-собачому гавкає і зубами вихоплює у діда з руки весь тютюн. Потім з гарчанням біжить зносити снопи. Спинившись коло мене, Фімпель оглядає ряди снопів, які я вже встиг позносити. Раптом він хапає мене за очкур, так ніби я сніп, і кидає до решти снопів. А я лежу і вдаю, що мертвий. Фімпель підступає ближче й підморгує мені.

— Фімпелю-Тімпелю, — кажу я, — а ти ще не продав свого велосипеда? Я вже заробив на гусені три марки й шістьдесят пфенігів. Я куплю в тебе велосипед.

— Була веломашина, та лопнула в ній шина. Машину треба збути й на radoщах гульнути. Як завдатку не даси, то продати й не проси! — відповідає Фімпель.

Полагодити велосипед у Фімпеля-Тімпеля нема за що. Шина на задньому колесі протерлась і лопнула. Та й узагалі той велосипед не спортивний, а звичайнісінький. Ланцюг спав, рама у трьох місцях зварена, кермо погнуте, а в передньому колесі вісімка. Та якби мені хоч такий велосипед! Я б його вже якось довів до ладу. Може, навіть мені б наш солдат поміг. Є солдати, які ще й не таке роблять для дітей.

— Гроші я тобі принесу, Фімпелю-Тімпелю, тільки ти нікому не віддавай велосипеда, гаразд?

— По гроші я прийду, тебе ж як не знайду, то матимеш біду! — примовляє Фімпель.

Отже, так ми й домовились. Тепер я матиму велосипед і їздитиму по селу, як листоноша чи бургомістр. А як побачу Стефані, то злякаю її ззаду дзвінком. Дітлахів, що граються в куряві, я садитиму на раму й кататиму по вулицях.

Хто це взяв мене за руку? Диви, наш солдат!

— Іди додому, Тінку, пограйся трохи, — каже він.

— Треба ж...

Солдат затуляє мені рота своєю твердою долонею, кидає погляд у бік діда і підштовхує мене до дороги. Фім-

пель-Тімпель махає мені рукою і щось показує на мигах. А тоді починає крутити ногами, ніби їде на велосипеді. Це, щоб я скоріше тікав додому і не забував про нашу угоду. Довго він на полі не гнутиме спини. Вчитель Керн казав нам: «Фімпель ухиляється від роботи». Я пускаюся бігти. Але на душі в мене так, наче я роблю щось погане. Якщо я піду з поля зарані, то дістану від діда прочуханки.

Куди ж мені тепер поткнутися, що робити? Село немовби вимерло. Всі дорослі і старші хлопці в полі. А дрібнога позбиралася гуртами, і одні в кар'єрі, другі на вигоні, треті коло ставка виробляють бозна-що. Шкіра в мене пече. Поколоті стернею литки та п'яти сверблять від пилюки. От якби зараз пірнути в ставок! Правда, там можуть поприсисатися до ніг п'явки. Дарма! Я їх повідриваю і кину в траву. Нехай тоді спробують доповзти до води, коли вони такі цікаві й кусають за ноги такого знаменитого чоловіка й велосипедиста, як я!

Від ставка долинає дитячий вереск. Чути, як хлюпоче вода. Від бризок повітря стає прохолодне, свіже. Я біжу швидше. На березі під дубами стоїть увесь замурзаний мулом Малий Кубашк. Це його хлопці так викупали. Кубашк спльовує мул. Таке кволе хлоп'я можуть викупати тільки боягузи.

— Що з тобою, Кубашку? — питаю я.

Той випльовує мул і раптом починає кричати:

— Свинопас! По два роки ходить в один клас!

Ватага на березі спершу торопіє, потім підхоплює:

— Хто по два роки ходить в один клас? Свинопас!

Навіть жовтороті пущверінки й ті пищать:

— Свинопас! Свинопас!

— А ви жаби болотяні! Ха, мул жеруть! Жеріть, жеріть! — кричу я. Але їх стільки, що мене й не чути. Гурт підступає ближче. Я повертаюся до них спиною, стаю навкарачки і, мов дикий крблік, заходжуюся гребти на них грязюкою. Земля впереміш із кінськими балябухами та коров'ячими коржами летить з-під моїх ніг просто їм межі очі. Чех Зепп уже починає плюватися. Ватага відступає, гукаючи:

— Свинопас! Свинопас!

Фріца Кімпеля на ставку нема. Мабуть, вони і його прогнали. Щоб не чути більше цього огидного крику, я біжу до Фріца.

Удома в Кімпелів нікого нема. Тільки стара Берта порається на кухні для челяді. Вона варить наймитам зелені боби. Їхній запах розливається по всьому двору. Фріц теж сидить на кухні і нарізає кубиками хліб. Це він скупав у ставку малого Кубашка, аж той мулу наковтався. Решта хлопців од Фріца втекли. Тремтячи від люті, Фріц нахваляється:

— А Зеппові, отому чехові, ще попаде!

Фріц кидає ножа на стіл і далі кришить окраєць руками. Хліб пахне так смачно! Мені хочеться їсти.

— Ти зібрався вечеряти, Фріце?

— Думаєш, я даваюсь увечері сухим хлібом?

— Гусенят годуватимеш?

— Не гусенят, а курей, щоб йому добра не було! Навіщо він залишив нас на другий рік? Це він у всьому винен!

Фріц згортає накришений хліб у кашкет, махає мені рукою, і ми йдемо до їдальні. Там Фріц дістає з буфета пляшку з горілкою, відкорковує її і нахильці випиває ковток.

— Спочатку треба промочити горло, тоді все піде як по маслу, — каже Фріц і дає пляшку мені.

В ніс б'є горілчаний дух. Мені аж з душі верне, але я все ж таки надпиваю ковток. Я не хочу, щоб Фріц потім дражнився, нібито я не вмю пити горілку. В горлі пече, мене знов усього пересмикує і я кажу:

— Щось прохолодно у вас...

Тим часом Фріц дістає з буфета глибоку тарілку, наливає в неї трохи горілки і висипає туди з кашкета кришки. Сухий хліб одразу вбирає всю горілку. Фріц перемішує пальцем хліб і знов поливає його горілкою. Хліб вбирає і цю горілку.

— Ну, тепер нехай радіє! — промовляє Фріц і висипає просякнутий горілкою хліб у кашкет.

Сонце вже сіло на ліс. Навколо сонця розлилася криваво-червона калюжа. На полях ще сокотять жнивварки Селянської взаємодопомоги. Під лісом снують Кімпелеві жнивварки. Ластівки на дротах співають свою вечірню пісню. Ми з Фріцом сидимо на розлогому клені перед школою. Його нижні гілляки простягаються над шкільним подвір'ям. Учитель Керн сидить у горішній кімнаті і вчить уроки. Скоро йому знов складати іспити, щоб бути справжнім учителем. Краще б його навчили не залишати Фріца й мене на другий рік. Пані Керн удома

якраз нема — вона найнялася до селян жати. Кури сидять перед літньою кухнею і ждуть пані Керн. Вони голодні і хочуть на сідало, але дверцята в курнику причинені.

— Ціп, ціп, ціп, ціп, ціп! — кличе тихенько Фріц із клена.

Кури підводять голови, прислухаються. Фріц сипле з кашкета хліб на подвір'я. Голодні кури біжать під дерево. У півня лапи довші, він випереджає курей, перший хапає хліб, випускає його, оглядає з усіх боків і трясє головою. Видно, горілка йому не до смаку, і він хоче її витрясти. Кури з хлібом так не церемоняться. Вони вихоплюють його одна з-поберег одної. Спершу ковтають просякнутий горілкою хліб, а вже потім трясуть головою. Але за останній шматочок вони навіть зчинили бійку й заходилися клювати одна одну.

Фріц кидає на подвір'я ще жменю кришок. Тепер уже й півень жадібно накидається на них. Кури трясуть головами, але все одно клюють той хліб.

— Ось вони вп'яніють, повилітають на дерева й понесуться у воронячих гніздах, — каже Фріц, витрушуючи з кашкета решту кришок. — Тоді Кернові доведеться збирати собі яйця на вечерю по акаціях.

Ми сидимо на дереві, зачаївши дух. Під штани нам уже поналазило мурашок, що збирають тут кленовий сік, та лісових клопів. А півень на шкільному дворі все клює і клює кришки з горілкою. Раптом Фріц шепоче:

— Дивись, дивись!

Півень випростує крила, б'є ними себе по боках і безсило опускає їх, немов сидить на тину. Потім пробує кукурікнути, але видає такий звук, наче лопнула пружина в матраці. Він так розкукурікався, що втрачає рівновагу і сідає на довгий хвіст, як ото богомільна жінка на свої спідниці, але кукурікає, не вгаває. Ти диви, виходить, він і навсидьки вміє кукурікати! На крик п'яного півня відгукується сусідський півень. Це зачіпає вчительського півня за живе, і він намагається зіп'ястись на ноги. Йому ледве вдається. Раптом одна курка й собі починає кукурікати. Так голосно, як у півня, в неї, правда, не виходить, але сокаче вона ще дужче. Півень оторопіло застигає. Такого він іще не чув! Курка кукурікає ще раз і, похитуючись, плентає до миски з водою. А півневі починає здаватися, що це й справді не його курка, а сусідський півень. Він витягує шию до

землі й, розпустивши крила, рушає на курку. Та задумливо чвалає собі далі. Півень пробігає мимо і заривається дзьобом у пісок. Ми з Фріцом затуляємо один одному роти. Від утіхи Фріц ляскає себе по ногах. Почувши ці звуки, кури й собі збираються політати. Вони розправляють крила, розганяються і з кудкудаканням літають по подвір'ї. Дві курки заводяться битись, як справжні півні. Зчиняється такий крик, наче лисиця в курник зашелепалась. Одній курці заманулося пройти по драбинці в курник. Але вона оступилася й тепер, лопочучи крильми, летить поруч з драбинкою вгору, перебираючи в повітрі тоненькими лапами, так ніби й справді переступає по щаблях.

— Тепер в очах у них усе двоїться! — шепоче Фріц. — От тільки вдвічі більше яєць вони не знесуть.

— А якщо хтось дізнається, Фріце?

— А як він дізнається? Ми сидимо на дереві, нас ніхто не бачить, — відповідає Фріц, дожовуючи рештки хліба, що попримішав до підкладки кашкета. Потім натягає кашкет на голову, але козирком набік. Одна курка, кудкудакаючи, злітає на дах. Але встояти на гладенькій покрівлі їй не вдається, вона сповзає вниз і, знов кудкудакаючи та б'ючи крильми, падає на подвір'я. Півень думає, що це шуліка, тривожно кукурає і кидається в атаку.

Риплять двері, і з школи виходить Керн. Він ніяк не збагне, чого це півень мотлошить курку. Вчитель підходить ближче і хоче розборонити забіяк. Тоді півень повертається проти вчителя. Він підскакує і хоче дзьобнути Керна за ногу. Той обороняється. Півень підлітає вище і намагається сісти вчителєві на голову. Тим часом одна курка, облетівши подвір'я, б'ється в стіну сарая і падає на спину. Лежачи на землі, вона дригає лапами і кричить не своїм голосом. Здається, ніби на подвір'ї в учителя курей ріжуть. Але вчителєві не до неї, йому треба відбиватися від півня й захищати окуляри. Керн усе розмахує руками й нарешті влучає півня по гребеню. Півень одразу вгамовується і сідає, наче курка на яйця, коло вчителєвих ніг. Добра порада й справді дорожча від золота. Кури кудкудачуть, мов несамовиті. «Мабуть, понаїдалися карбїду, — думає вчитель, — і тепер у них животи розболілися». Але в жодній із своїх книжок про курей вчителєві не траплялося читати про таку хворобу.

Та ми з Фріцом знаємо, що в курей не животи розболілися. Їм просто дуже весело і хочеться літати по білому світу, як ото літають фазани чи куріпки.

— Фріце, а куди ото вчитель пішов?

— Нехай собі йде, куди хо-хоче! Хіба це гріх — курей горілкою нап-поїти? Он шинкар Карнауке людей напу-пуває, і ніхто йому за це ні-нічого не робить, — затинаючись, відповідає Фріц.

— Що це з тобою, Фріце? Ти хворий? Чи тебе комар за язик укусив?

— Та я теж трохи той... уп'янів. «На горищі — тра-ля-ля, — на горищі — тра-ля-ля — в горобця було гніздечко...» — раптом заводить він.

— Ти що — з глузду з'їхав?!

Ні, Фріц з глузду не з'їхав. Просто йому теж закортіло політати, як ото курям. І чого це в людей не ростуть крила? Фріц чіпляється за гілляку і розмахує над подвір'ям босими і чорними, як рілля, ногами. А кури ніяк не збагнуть, звідкіля це на дереві взялися дві людські ноги. Їм хочеться політати ще трохи, але вони дуже зморилися. Похитуючись і безладно кудкудакаючи, вони дістаються до сарая і там засинають. Фріц знов сідає коло мене.

— Аж очі повитріщали, як побачили мої ноги! — переможно каже він.

І що це наш солдат забув на шкільному подвір'ї? А, то вчитель Керн його привів. А як він здогадався, що це я напоїв курей? Солдат сам пустив мене погуляти. Тепер він нізащо не пустить мене гуляти, раз я напуваю курей горілкою. Серце в мене калатає. Я вже потерпаю, що гілляка піді мною почне тремтіти і викриє нас із Фріцом.

Солдат прибіг з поля в чому був і тепер оглядає вчительських курей. Ось він ловить одну курку — це й не важко, вони всі сонні — і розкриває їй дзьоба. Видно, хоче подивитись, чи не наїлася вона гарячої картоплі або чи не причепилась до неї якась болячка.

— Твої кури просто п'яні. Де ти держиш свою горілку, товаришу Керн?

«Товариш Керн» горілки взагалі не держить. Він хоче знати, чи не передохнуть тепер його кури. Ні, кури не передохнуть. Вони проспляться і знов нестимуть

ййця. Наш солдат помагає вчителеві ловити курей. Півень відступає від солдата так, наче ось-ось знесеться. Курей учитель з солдатом відносять до сарая. Тепер Керн, звичайно, розповість нашому солдатові про те, що я залишився на другий рік, і той захоче подивитися мій табель. Ох, і нащо тільки ми понапували цих курей!..

— Чого скривився, як середа на п'ятницю! — шепоче Фріц і, штурхонувши мене ногою, починає злазити з дерева. — Хутчіш! Щоб і духу нашого тут не було!

Пора й справді злазити, а то нас тут ще знайдуть. Гоп! Ми скачемо просто в пісок. Фріц, тримаючись за паркан, ледве зводиться на ноги. Спотикаючись, ми плентаємо лугами й виходимо між пекарнею та шинком на зандберзьке шосе. Перед вітриною пекарні юрмляться діти. Мабуть, якісь нові цукерки привезли. Діти прикидають, скільки талонів на цукор треба на десяток різнобарвних цукерок. Малий Кубашк помічає нас і починає кричати:

— Свинопаси! Свинопаси!

Решта забуває відразу про цукерки і підхоплює гуртом:

— Хто по два роки ходить в'один клас? Сви-но-пас! Важко хекаючи, ми з Фріцом біжимо геть.

— Завтра ніхто з них і не писне! Я сам подбаю про це! — крекче Кімпель.

— А що ти їм зробиш, Фріце?

— Приходь, сам побачиш. Нам з тобою треба держатися купи.

— Хто не держиться купи, того й миша налупить!

Ми злякано озираемось на цей голос. У сутінках на східцях шинку сидить Фімпель-Тімпель і махає нам своєю волохатою, як у мавпи, рукою. Я спиняюся, а Фріц біжить далі. Самому мені трохи страшно вато підходити до цього чоловіка. А він махає знов. Доводиться сісти коло нього на східцях. Фімпель нагадує про велосипед і вмовляє мене дати йому завдаток з грошей, зароблених на гусені. Як тільки я виплачу половину, він, мовляв, одразу віддасть мені велосипед. А машина з самої Центральної Австрії, і взагалі, це одна з найкращих марок у світі. Як треба, на ній і без шин їздити можна. А їде вона напрочуд легко. Тільки закинь на сідло ногу, трохи натисни на педалі — і полетиш, мов на крилах. Він, Фімпель, ніколи б не продав велосипеда, якби не така скрута. Він навіть дізнається, де є багато гусені, і

негайно повідомить мені. Колись у Лапландії він бачив поля, геть устелені гусінню. Все поле ворушилось, мов живе. Покладеш мішок зі свіжим листям капусти — і гусінь сама в нього заповзає. А якщо я не піднесу мішка сам, Фімпель-Тімпель підвезе його на своєму візку.

Я пробираюсь додому. На подвір'ї лаються дід з солдатом. Кричать про якийсь право на виховання. Один одного звинувачує, що той те право втратив. Хтозна, куди вони запроторили його.

— Ти з хати поки що не виходь, Тінку, — каже мені пані Кларі. Вона помагає бабі на кухні. Руки в неї тремтять. А сама чогось така бліда...

— Тобі нема чого боятися, пані Кларі. Нехай собі кричать, тобі вони нічого не зроблять.

— Ох, Тінку, Тінку, — зітхає пані Кларі.

Я лізу під комод по свої гроші. Я загорнув їх у газету і сховав у таке місце, куди баба ніколи й віником не дістає. От тобі й маєш! Невже нема? Ба, ні, ось вони. Мабуть, у грозу трохи далі засунулись. Тепер можна віднести їх Фімпелеві-Тімпелеві...

Фімпель грошей навіть не лічить. Він ховає їх до кишені штанів, лякає зверху долонею і каже:

— У кишеню покладу — потім вип'ю до ладу!

І наче кризь землю провалюється.

РОЗДІЛ XI

На багатьох полях уже стоять рядами житні бабки. Це вони вишикувалися до походу в клуні. З дня на день бабок стає все більше й більше. А там, де жито косили машини Селянської взаємодопомоги, бабок уже й не видно. Ми пасемо задніх. Люди вже позвозили свій урожай. Снопи просохли, можна молотити. І хоч би як дід гарячкував, хоч би скільки покрикував на нас, Селянської взаємодопомоги йому вже

не наздогнати. У нас ще багато жита на пні. Так і не докосивши його, ми починаємо звозити снопи до клуні. Снопи звозимо, а на полі робота стоїть. Ох, скільки ще в нас тої роботи!.. І з дня на день її більшає. Вона росте, як ото бур'яни на полі.

Після того як Кімпель докосить у себе, він дасть нам свою жниварку. Та коли це буде!.. Поки що ми мусимо косити і в'язати снопи руками. Може, Лисий Куцак розщедриться й на коня. Бо наш Язикатий сам жниварку не потягне. Машину Кімпель позичить задарма, бо дід із ним товаришує. А от за коня доведеться платити вівсяними снопами. Коня дружбою не нагодуєш...

А про те, хто нагодував тоді вчителєвих курей, так ніхто й не довідався. Хоч Керн і залишив мене на другий рік, я на нього не ображаюся. Він про це не доніс нашому солдатові. А солдат тепер не мовчить, коли дід починає чіплятися до нього. Тільки як баба його попросить, він через силу стримається і промовить, закасуєчи рукава: «Їє ми ще побачимо! Атож, побачимо!» І швидко так гляне на пані Кларі. Мені навіть здається, що пані Кларі у відповідь легенько кивне йому головою, а її великі голубі очі наче притакнуть: «Атож, атож!»

— Можеш трохи погуляти, хлопче, — каже мені по-полудні солдат.

— Бабусі важко буде, дядьку солдат.

— Ми самі поможемо бабусі.

Солдат і справді заходжується сам в'язати після себе снопи, а пані Кларі допомагає бабі. Звичайно, солдат встигне косити і в'язати сам. Дід ще тільки заходить ручку, а він уже кінчає. І поки дід наздожене солдата, в того вже всі снопи пов'язані. Дід спльовує і бурчить, але на кого він бурчить — хтозна. Йому доводиться придержувати язика, а то солдат і пані Кларі покинуть його серед поля самого.

Тепер у мене щодня після обіду канікули, як у міських дітей. Я йду до Кімпелів. Пробираюсь поза городами, бо на вулиці з мене дражнитимуться хлопці.

Фріц уже чекає мене. Він сидить на ослінчику в садку і дресирує двох цвіркунів. Хочє навчити їх плавати в мисці з водою. Але цвіркунам більше хочеться літати. У воді їхні крильця геть закоцюбли. Тепер вони вже не можуть ні плавати, ні літати.

— Ну, почнемо! — раптом каже Фріц і підхоплюється. Під курточку він ховає велику банку з маззю до воза.

Ми рушаємо до ставка. Тут нас знов зустрічають гострі, як колючки, вигуки:

— Хто по два роки ходить в один клас? Свинопас!

Ми сміливо простуємо до гурту. Хлопці починають розбігатися — видно, щось запідозрили. Тоді ми з Фріцом сідаємо на березі, виглядаємо жаб і тихо перемовляємось. Хлопці здалеку знов дражняться:

— Хто по два роки ходить в один клас? Свинопас!

Найголосніше кричить Білий Клаушке. Він старший від мене, але я дужчий.

— Цього ми схопимо першого, — шепоче Фріц. — А як не допоможе, візьмемо за решту.

Раптом Фріц починає хльоскати дубцем по каламутній воді і кричить:

— Гадюка! Дивись, он вона! Гадюка!

Я не бачу ніякої гадюки. Там, куди показує дубцем Кімпель, з води стирчить шматок іржавого обруча від діжки. Хлопці підходять ближче. Їм теж кортить глянути на гадюку.

— Ти бачив, Тінку, як вона проковтнула жабу?

Ні гадюки, ні жаби я не бачив.

Білий Клаушке завжди любить усе знати. Він підступає до берега, щоб і собі побачити гадюку. Фріц схоплюється і хапає його. Отепер усе й починається. Фріц наказує мені тримати Білого Клаушке. Той уже здогадується, чим тут пахне, і кричить не своїм голосом. Але я не відпускаю його.

— Знатимеш тепер свинопасів! — кажу я.

— Другорічник — хлопець бравий! — вигукує Кімпель, намазуючи маззою обличчя Білого Клаушке.

Той пирхає, плюється, а Фріц розмазує мазь йому по щоках та лобі. Потім я чую наказ пригнути хлопця до землі. Фріц набирає ще мазі і ставить Білому Клаушке заду на штани печатку. Нехай усі бачать, що він зачепив нас. Решта хлопців повтікали на той бік ставка й кричать:

— Хто по два роки ходить в один клас? Свинопас!

— А тепер спіймаємо Чеха Зеппа, — шепоче Фріц.

Білий Клаушке біжить до хлопців, а ті сміються з нього:

— Нащо ж ти їм до рук поліз? Сажотрус!

Білий Клаушке пробує відмити обличчя в ставку. Ватага регоче ще гучніше:

— Дивіться, він ще чорніший робиться!

Ми з Фріцом тим часом тихенько підкрадаємося до Чеха Зеппа. Дівчата попереджують його, та вже пізно. Він кидається вбік, але потрапляє просто Кімпелеві в руки. Зепп також дістає печатку від двох порядних другорічників. Щоб знав, як дражнитися. Ми вже так набили руку ставити свої печатки, що робимо це швидше, ніж дядьки овець стрижуть. Хлопці й дівчата тікають від нас. Одні кричать:

— Свинопаси! Свинопаси!

А інші гукають:

— О, дивіться, негри біжать!

Але Фріцові цього ще мало.

— Треба ще Кубашка розмалювати! — каже він, витираючи з лоба піт. Тепер він і сам весь у мазі. — Вдома зітру маслом, — сопе Фріц. — Гайда ловити Кубашка. Він бігати не вміє.

Ми ганяємося за Малим Кубашком. Той кидається з боку в бік, мов скажена миша. Помалу ми його оточуємо. Він падає на спину, дригає ногами і кричить:

— Пустіть мене! Пустіть! Я більш не буду дражнитися! Пустіть!

А мені шкода Малого Кубашка. Нехай собі дражниться, коли так хоче. Колись же йому однаково набридне. Кімпель стоїть над малюком, що звивається на землі, і каже:

— Бреше. Цей пацюк знов дражнитиметься. Треба і його добре вимазати!

— Фріцику, любий! Я більш не буду! — пхитькає Малий Кубашк. Він тулить до грудей свої пухкенькі руки і все дригає ногами.

— Ану сядь на нього і придерж! — наказує мені Кімпель.

— Не буду я держати його!

— Він заплямував твою честь. Її треба відмити!

— Не буду я його держати. Хлопця ще корчі схоплять!

— Ніякий дідько його не схопить! Держи добре, а то й тебе вимажу. Я й утопити тебе можу. Ти в моїх руках! — цідить крізь зуби Фріц, дико витріщивши на мене очі.

Я нерішуче підступаю до Малого Кубашка.

— Тінку, Тіночку! Я вам груш принесу. Не мажте мене, ой, не мажте!..

Зненацька перед нами виростає Шепелява Кімпелька. Звідки вона взялася? Вона розставляє руки і розганяє нас, як ото розганяють півнів. Фріц точиться назад. Видно, боїться, що Шепелява його зачарує. А я радий, що можна чкурнути геть. Шепелява не каже й слова. З-за кущів на березі я бачу, як вона схиляється над Малим Кубашком. Малюк усе плаче й плаче. Шепелява бере його на руки, а він обіймає її за шию і схлипує:

— Тітонько, ви мене врятували...

Я вже шкодую, що злигався з Кімпелем. Дожитись до того, щоб мучити Малого Кубашка!

Цей Кімпель завжди мені погрожує. Ще позаминулої зими я дав йому слово честі, і тепер він тримає мене в своїх руках. Ми ходили тоді до ставка на ковзанку. Я ще добре не вмів кататися. Гудзик, Чех Зепп, Фріц і дівчата зробили гарну ковзанку. Вона тяглася через увесь ставок і огинала ополонку. Ту ополонку щоранку прорубував Фімпель-Тімпель — щоб коропи не позади-халися. Це він у Лапландії так навчився. Фімпель казав, що вони там і оселедців узимку доїли.

Отож стою я і дивлюсь, як хлопці й дівчата катаються. Кімпель розганяється від самої дороги, мчить ковзанкою, перед ополонкою звертає вбік і робить гарний поворот. У Гудзика теж непогано виходить, але заїжджає він не так далеко. Я теж розбігаюсь, але доїжджаю тільки до половини ковзанки. Всі сміються з мене. «Міське теля! — регоче Фріц. — Хіба ж воно вміє на ковзанці кататися! Йому тільки в пантофлях по підлозі човгати! А в нас тут Олімпійські ігри!» — І так розганяється, ніби через увесь ставок перескочити хоче. Вилетівши на ковзанку, він присідає, скидає перед дівчатами шапку і показує мені язика. Доїхавши до самої ополонки, він підскакує, повертається в повітрі спиною наперед і так об'їздить ополонку. «Отак треба кататися!» — кричить.

«У нього ж полозочки до підшов прив'язані! — гукають дівчата. — Подумаєш, з полозочками кожен може!»

«В мене не полозочки, а павутина підмотана! — кричить Кімпель. — А хто не вірить, нехай сам подивиться!»

Гудзик, Чех Зепп і Великий Шуріхт кидаються за Фріцом. Вони хочуть подивитись, чи в нього до дерев'яних підшов справді прироблені полозочки, і таки наздоганяють його. Тоді Фріц скидає черевики —

і драла. «Урра-а!» — кричать хлопці. Вони таки побачили те, що хотіли. У Фріца під дерев'яними підшвами й справді полозочки з тонкого дроту. Звісно, чого б так не кататися!

Вдома я попросив діда:

«Прироби мені до черевиків полозочки, дідусю. Я теж хочу кататися так, як Фріц».

Дід приробив мені до підшов дротинки від староїпташиної клітки і сказав:

«Тільки гляди, не розбий голови! Тепер твої черевики самі літатимуть!»

«Зараз я вам покажу, як треба кататися!» — похвалився я коло ставка. Потім розігнався ще далі, ніж Фріц, і непомітно розстібнув куртку. Подумаєш, прокатався навприсідки! Я ось серед ковзанки, не спиняючись, скину куртку і жбурну дівчатам!

Та тільки-но я спробував присісти, як полетів сторчака. Хлопці й дівчата від реготу трохи не попадали. «Смійтеся, смійтеся! Я вам ще покажу, що ставок для мене замалий». Ставок малим не виявився, а от ополонка виявилась надто широкою. Звернути вбік я не встиг. Черевики поїхали, куди самі схотіли, і я шубовснув у воду. А Фріц стоїть і вигукує: «Тепер ви бачите, як треба ловити рибу? Та вже ж, куди там міському теляті на такій ковзанці кататись! У міських і ноги як слід не згинаються!» Коли це чую, Гудзик кричить: «Гвалт! Рятуйте! Дивіться, він потопав!» Вода в ополонці крижана, проте я не кричу, а мовчки намагаюся вилізти сам. Тільки вхоплюся рукою за лід, а він — трісь! — і відламається. Гудзик подав мені руку, я дотягся, але лід знову тріснув, і Гудзик трохи й сам не шубовснув до мене. А вода холодна-холоднюща. Коли я впав в ополонку, то пірнув з головою і наковтався повен живіт води. Щастя, що хоч під лід не пішов. Довелось мені й батька пригадати. От він би мене врятував. Гудзик спробував ще раз подати руку, я хотів схопити її, але лід знов відломився.

«От дурні!» — крикнув Фріц і кудись побіг.

«Кімпель злякався! — залементував Гудзик. — Держись, я принесу тичку!»

І Гудзик теж помчав геть. А час минає. Вода холодна. Діти стоять круг ополонки і плачуть.

Згодом Фріц приніс драбину, поклав на лід, а сам ліг животом на неї і простяг мені обидві руки. Я помалу

вибрався з ополонки. Все на мені мокре, важке, наче мішок з картоплею. Але я врятований. Я живий!

Діти кругом принишкли. Фріц тільки й мовив: «Подивіться на цього мокрого кота!» А я стою, тремчу, зуб на зуб не попадає. Надворі стає дедалі холодніше й холодніше. В мене вже й ноги підтинатися почали. Страшно стало. Сльози так і котяться з очей.

«А де мої черевики?» — питаю.

«Тепер у них коропа катаються!» — відповідає Фріц і бере на плече драбину.

На другий день у школі хлопці мені сказали: «Ти повинен дати Кімпелеві марку на льодяники. Талони на цукор він свої має. Фріц урятував тобі життя, і ти повинен це зробити».

Марки я не мав, отож і заплатити за своє життя не міг.

«Тоді будеш у моїх руках, поки не заплатиш марки», — заявив Фріц. Мене змусили потиснути йому руку і дати слово честі. Після цього мені довелося ще тричі сплюнути через плече: «Тьху, тьху, тьху!» І всі, хто стояв поруч за свідків, теж мусили тричі сплюнути.

Це було позаминоюлої зими. А тепер літо. З горищ на хатах виповзають сутінки. Цілий день вони вилежуються під дахами та вигріваються перед холодною ніччю.

Я б міг заплатити за своє життя грішми, вирученими за гусінь. Але мені дужче від життя хочеться мати велосипед. За життя мені лишилося доплатити всього сімдесят пфенігів. Фріц, коли я для нього щось роблю, помалу по три-п'ять пфенігів списує при свідках мій борг. А часто він і геть забуває списувати. А я багато чого робив для нього. Приміром, помагав зганяти з груби кішку, дер гнізда, дав списати домашній твір про зайців. Як тільки Фімпель-Тімпель покаже мені поле, де водиться багато гусені, я насамперед виплачу сімдесят пфенігів за своє життя.

Зі стайні виходить дід. Руки в нього безсило обвисли, очі, мов у божевільного, так і бігають по двору. Він заходить до корів, потім до свиней і, зрештою, навіть у курник. Язикатий шез.

— Ти, видно, стайню не зачинив на засув, — каже баба і задумливо шкребе своє підборіддя в червонуватих прожилках.

Дід божитья, що зачинив.

— Ти вже не раз божився, а тоді виходило, що брехав,— кидає баба.

— Ти мені побалакай! — не може змовчати дід.— А хто ж то винен, якщо я й не засунув засув? Хто ж, як не ти!

І де це дівся наш Язикатий? Може, втік у розчинені ворота кудись на пашу? Чи десь до лісу забіг? Або в овес зашелепався? Он у старого Кімпеля кінь колись забіг до лісу і там здичавів. Потім його довелося застрелити. Може, наш Язикатий таки не втік до лісу. А може, його вкрали? Не доведи господи! Баба каже, що й упряж уся зникла.

Пані Кларі і наш солдат вертаються з поля.

— Дядьку солдат, а наш Язикатий пропав!

— Хто тобі, Тінку, сказав, що він пропав? Я його одвів до Селянської взаємодопомоги.

— Що-що ти з ним зробив? — перепитує дід.

— Те, що сказав.

— А яка це тебе муха вкусила?

— Ніяка муха не кусала мене.

— То чий же це кінь — твій чи мій?

— Кінь наш. Радянський комендант дав його тобі не для того, щоб він у стайні дарма стояв та жирів.

— Він подарував мені коня, бо ми з ним товаришували.

— Він би з тобою й товаришувати не схотів, якби знав, що далі своїх воріт ти нічого не бачиш.

— Ах ти ж...— Дід не знає, що сказати, і тільки торгає зі злості полудрабок воза.

Солдат кладе куртку й хапається за лушню.

Пані Кларі підходить до діда. Її порцелянова шия від сонця порожевіла. До волосся начіплялося устюків та колосочків.

— Дядьку Август, ви, мабуть, і не бачите, що у вас ось немає двох гудзиків? — питає вона.

Дід оглядає згори донизу всі гудзики на своїй куртці.

— П'ятдесят моргенів землі, а ходите без гудзиків,— провадить далі пані Кларі.— Давайте я вам пришию.

— Не господарство; а якийсь свинюшник! — сичить дід і відходить від воза.— А як вони щось зроблять коневі?

— Нічого вони йому не зроблять, дядьку Август,— втішає діда пані Кларі і гладить його обвислу руку.

Усе тіло в діда починає здригатися. Він плаче. Дві великі сльозини скапують на кінчики вусів і зависають, мов роса на льону. Баба все поправляє хустку на голові. Солдат мие біля колодязя руки. Дід легенько відштовхує пані Кларі вбік і стомлено плентає за ворота. Він іде шукати коня.

Не встиг дід відійти далеко від двору, як через задню хвіртку на подвір'я заводять Язикатого. Побачивши нас, кінь форкає і радісно ірже. Ніхто йому нічого не зробив.

— Добри вечір! — вітається наш сусід, стельмах Фельно. — Ось і ваш Язикатий. Завтра можете взяти в нас жниварку. А як схочете, то я вам і свого вола дам.

— Спасибі, сусіде! Доброго вам урожаю!

Пані Кларі з бабою варять вечерю. Баба хвалиться не нахвалиться своєю молодшою помічницею. Пані Кларі сором'язливо опускає очі на свої босі ноги. У сінях хтось гупаючи скидає черевики на дерев'яних підосвах. Двері на кухню рвучко відчиняються. На порозі стає червона від гніву пані Вурм з вимазаними хлопчачими штаньми в руках. Вона тиче їх бабі просто в обличчя. Через руку в пані Вурм перекинута замащена синова сорочка. Я відчуваю, що мені краще чкурнути під стіл. Гнівні слова пані Вурм градом сипляться на наші голови:

— Хіба це життя? Це просто паскудство, чорт забирай!

Баба нічого не розуміє.

— А бог їх знає, де ці дітлахи так вимурзуються, матінко Вурм...

— Не матінко Вурм, а пані Вурм! З нами роблять, що кому заманеться! Бо ми чужі тут, біженці. Але господь покарає всіх! Мило дороге. Хлопець он удома на соломі лежить. Остання сорочка була! Стулила йому з старих клаптів від чоловікової одежі...

— Вони ж, либонь, не зумисне так вимастили її, люба пані Вурм, — промовляє баба.

— Не зумисне?! Отож-то й воно, що зумисне. Щоб я з цього місця не зійшла!

— Ану покажи руки, Тінку!

Рук я не боюсь показати. На них і сліду немає від мазі.

— Ти там був, Тінку?

— Був, бабусю. Вони весь час дражнилися з нас.

— Як же вони з вас дражнилися? — питає пані Кларі.

— А так. Обзивали нас негарними словами.

Пані Кларі бере в пані Вурм із рук зашмаровані сорочку й штани Чеха Зеппа й каже:

— Діти посварились, діти й помиряться. Спробуйте розібратися, хто з них винний, пані Вурм. Ми теж переселенці, і якби я ображалась на все, що кричать услід моїй Стефані... У мене і язик не повернеться все те повторити. А сорочку й штанці я вам до завтра виперу.

Баба повними сліз очима вдячно дивиться на пані Кларі. А мені хочеться обняти її. Але пані Вурм сказала ще не все.

— А з лицем його що вони зробили? Якби хлопець не лежав зараз голий удома на соломі, я б його привела показати. Як він тепер на люди вийде? Мазь у шкіру в'їлася. Я все обличчя йому щіткою пороздирала.

Баба йде до комірчини і приносить шматок масла.

— Намажте йому на ніч лице. Вранці легше буде мазь відмити. Правду кажу.

Пані Вурм усміхається:

— Самі знаєте, хіба ж хочеться сваритись, коли залітаєш до чужого гнізда? І так на душі гірко. Красенько вам дякую! Бог їх знає, хто з них винен. Бувайте здорові!

Знадвору входить солдат.

— Чого це вона так кричала?

— Та хлопці між собою трохи пересварились. Вимагали один одного колісною маззю,— каже пані Кларі.

Дід вернувся додому аж уночі і п'яний. Язикатого він, звичайно, так і не знайшов. Тепер ходить з кутка в куток по хаті, натикається на стільці, вмикає підп'яну руч радіо. За хвилину з коробки долинає чоловічий голос. Дід щось бурчить про своїх ворогів з Селянської взаємодопомоги і вимагає, щоб той чоловік у коробці замовк. Чоловік не слухається. Дід погрожує в бік приймача кулаком:

— Ти, балакун нещасний, ти знаєш, хто я такий? Я Август Краске! Я сам вибився в люди і коня свого нікому не віддам!

— «Робота в колективі дає радість...» — каже чоловік у коробці.

— Заткни пельку! — гаркає дід.

— «У багатьох громадах округу Науен селяни збирали врожай спільно. Всі помагали одне одному, і ніхто не затримався з косовицею».

— А в нас, щоб ти знав, коней крадуть просто зі стайні,— знов звертається дід до приймача.

— «А тепер перевірте ваші годинники. Удар гонга пролунає рівно о двадцять третій годині чотирнадцять хвилин...»

— А щоб тебе!..— кидає дід і більш не слухає чоловіка з коробки. Лаючись, він входить до нас у спальню.

Ми з бабою ховаємося під ковдру, як ото кури ховаються від шуліки.

РОЗДІЛ XII

Удвір до нас заходить, мукаючи, віл стельмаха Фелько. Він тягне жниварку Селянської взаємодопомоги. Стельмах квапно пояснює:

— До нас учора ніхто з вас не прийшов помагати, отож і я не залишусь.

Фелько обсмикує свій синій фартух і дріботить за ворота. А віл стоїть серед двору й не знає, на що його сюди привели. Тоді починає принохуватись, відчуває запах дикого винограду, що в'ється по стіні хати, і, гуркочучи жниваркою, рушає до зеленого листя. Солдат хапає його за хомут:

— Тпрр, ти куди?!

Дід невдоволено гукає з вікна:

— Щоб ніхто мені не посмів запрягати Язикатого з цим носорогом! Кімпель дасть мені машину!

Ну й добре, нехай віл об'їдає виноград. Солдат його більш не тримає, у нього повно роботи в курнику.

З'являється пані Кларі.

— Ну ось, усе вже чистеньке,— каже вона і весело киває мені головою. Пані Кларі має на увазі сорочку

й штани Чеха Зеппа. Волові вона кидає під мокру від слини морду оберемок сіна. Віл його швидко з'їдає. Жодної травинки не лишається на землі. В череві у вола щось бурчить. Він відригує сіно і починає пережовувати його заново. Так віл знаходить собі роботу і тільки стомлено позирає на голубів, що кружляють довкола.

Минає дві години. Кімпелевої жниварки не видно. Мене посилають до Лисого Куцака. Але й там машини у дворі нема.

— І що тільки у твого діда в голові?! — гукає старий Густав зі стайні. — Позичити жниварку? То він, мабуть, з п'яних очей тебе послав! У нас он у самих три смужки вівса на пні стоять!

Дід проклинає свою дружбу з Лисим Куцаком.

Та нарешті й на нашому полі стрекоче жниварка. Солдат раз у раз поганяє вола, щоб не відставав від Язикатого. Жниварці нічого не варто проковтнути морген стиглого жита. Тепер нам жити стає легше. Баба може зостатися вдома. Пані Кларі перев'язує погано зв'язані жниваркою снопи і помагає мені зносити їх до купи. Опівдні, коли ми ставимо бабки, нам помагає солдат. Настрій у нього радісний. Зв'язуючи бабки, він погладжує пані Кларі по руці. Це мені не подобається. Я йому цього не забуду. Пані Кларі перекидає через бабку перевесло, але солдат його не підхоплює. Йому знов хочеться погладити її руку.

— Гляди, пані Кларі, зараз він знов схопить тебе за руку! — кричу я.

Пані Кларі червоніє, а солдат починає крізь зуби на-свистувати.

Дід пішов з косяю до другої нашої смужки — закошувати край. Йому несила дивитися, як його Язикатий тюпає поруч з волом. «Хіба ми погоничі волів? — усе бурчав він. — Та кожен господар зайдеться з реготу, як побачить оцього рогатого бегемота в одному запрягу зі справжнім конем!»

Пополудні ми звозимо снопи на тік. Жниварку забирають інші селяни, а вола поки що залишають нам. Хуру ми накладаємо горою. Дід поганяти цією парою не хоче і йде збоку, ніби він і не наш. От ганьба!

На току дід вилами скидає з хури снопи. Я їх приймаю. Наш солдат і пані Кларі складають снопи в клу-

ню. Всі кречуть і вмиваються потом. Раптом хтось смикає за ланцюжок коло дишла. Це Фріц.

— О, та це ж Фріцик Кімпель! — промовляє дід так лагідно, як тільки може. — А жниварочка вам ще самим, либонь, потрібна, еге?

— Не знаю.

— А татусь твій здоровий?

— Він лиш в обід видужав.

— Та-ак, хоч круть, хоч верть, а що виходить? З хворобою жарти погані. Вона як гості з міста: нагодиться тоді, коли її не ждуть. А ти прийшов трохи погратися з нашим Тінком, еге?

— Угу, — буркає Фріц і чухає собі палець на нозі.

Ось я й вільний. Дід відпустив мене без балачок.

— У вас уже були з замащеними сорочками? — питає мене Фріц.

— Ага, і з штаньми теж.

До Кімпелів приходив батько Білого Клаушке. Лисий Куцак тільки посміявся з чорного заду на штанях у малого Білого Клаушке. Тоді великий Білий Клаушке як розійшовся. Просто на кухні, при всіх кімпелівських наймицках, він стяг зі свого хлопця штани й сорочку і жбурнув їх на казан з картоплею. Тоді Лисий Куцак наказав старій Берті знайти для малого Білого Клаушке старі штани й сорочку Фріца. Але великого Білого Клаушке такий обмін не вдовольнив. Він зажадав од Кімпеля нову одягу або гроші на нову одягу. Лисий Куцак у відповідь захихотів і одразу дістав гроші. Після цього малий Білий Клаушке хотів був знов одягти вищезгадані штани та сорочку. Але Кімпель не дав. «Хіба я не заплатив вам за це ганчір'я?» — сказав він. Отож старі штани й сорочка малого Білого Клаушке zostалися в Лисого Куцака. Хлопчик зарюмсавав. Тоді батько потяг його роздягненого надвір і хотів був так і на вулицю йти. Нехай, мовляв, усі бачать, яка підла людина цей Кімпель! Але стара Берта не витримала. Вона принесла свій фартух з мішковини, і малий Білий Клаушке затулювався ним. Отак обидва Білі Клаушке й пішли через усе село. Кажуть, тепер це діло розбиратимуть на зборах громади.

— А ти б вийшов отак голяка на вулицю, щоб усі на тебе пальцем показували? — питає мене Фріц.

Я не знаю, що сказати.

Ми плентаємо по селу.

— По-моєму, це Шепелява нас зачарувала,— каже Фріц.— Вони й досі дражнять нас «свинопасами».

— Шепелява не вміє чарувати, Фріце.

— Звідки ти знаєш?

— У неї вдома немає диявольського посліду. Вона сама каже.

— Зате у хліву в неї стоїть зачарована коза.

Нас гукає Малий Кубашк. Лець прочинивши хвіртку, він простягає нам груші. Такі жовтобокi, гарні житнички. Фріц запихає до рота одразу аж три і, як віл стельмаха Фелька, помалу їх пережовує. От якби всі хлопці були такі, як цей Кубашк!

Узяти хоча б того ж таки Чеха Зеппа. Він і досі схожий на маленького сажотруса. Завжди кричить нам услід «свинопаси» і відразу ховається. Ось і тепер він горлає:

— Ага, а я вашим маслом помазав собі живіт всередині, а не пику! Дурні ви набиті!

Що ж нам робити? З мерцбахськими дітьми тепер ми не можемо водитися.

— Голодранці,— каже про них Фріц.— Тепер ми будемо гратися з горндорфськими хлопцями.

У Горндорфі перед самими канікулами в школі організували якусь дитячу спілку. Ото спілка! Вони там навіть футбольний м'яч мають.

Якби нам велосипед, ми швидко були б у Горндорфі.

— А вони приймуть нас?

— Та вони раденькі, коли до них у спілку хтось записується! Їхня спілка ще так кумедно називається. Тільки я забув як. Горндорфські хлопці й дівчата називають нас, мерцбахських, відсталими, бо в нас немає у школі такої спілки.

Отже, вирішено: ми з Фріцом запишемось до горндорфської шкільної спілки. Адже ми кращі люди в селі, а не якісь там відсталі елементи!

Фріцові вже давно обіцяли купити велосипед. Його батько навіть двічі їздив до Берліна. Але в Шенеберзі¹ багато всіляких домів, де в людей забирають гроші. Обидва рази їх і в Лисого Куцака забирали. Отож він щоразу й вертався додому без велосипеда.

— Ага, Фріце, а в мене скоро буде велосипед!

— Шенеберзький?

¹ Приміський район Берліна.

— Ні, Фімпеля-Тімпеля.

— Драчка то, а не велосипед!

— А от і ні! Це велосипед з самої Центральної Ампулії! Літає, як скажений!

— З Центральної Ампулії? Такого й на світі немає!

— Зате велосипед є! Він майже як спортивний.

І я розповідаю Фріцові, скільки ще гусені мені треба зібрати, щоб відкупити у Фімпеля-Тімпеля велосипед.

— Гусені? — перепитує Кімпель, жуючи травинку. — Я знаю, де є гусинь, яка вже обернулася на гроші. Ціла скриня!

— Хто ж її обернув на гроші, Фріце?

— Зараз сам побачиш.

Ми додаємо ходи.

Шепелява Кімпелька щодня йде до лісу і назбирує в'язку хмизу. Цієї зими їй не хочеться мерзнути. Та й руки в неї не позичені. І ніхто не забороняє старій збирати в лісі хмиз. Стос палива перед її хатиною з дня на день росте. Ми залягаємо за цим стосом. Фріц бере соснову шишку й кидає у вікно Шепелявої.

— Якщо вона вдома, то вигляне. — Фріц шукає ще одну шишку.

— А не буде лаятись?

— Шепелява, щоб ти знав, ніколи дітей не лає. Вона тільки питає: «Ти не голодний, золотко?» Або дасть талон на цукор. Вона свого цукру ніколи не викупляє. Відьми солодкого не їдять. З харчів у відьми нічого не треба брати — вона домішує туди диявольського посліду. А от талони на цукор можна взяти.

Фріц знов кидає у вікно шишку. І на цей раз ніхто не виглядає. Видно, Шепелява пішла до лісу. Ми з Фріцом вискакуємо з-за хмизу і, мов білки, перебігаємо до хліва. Крізь дірочку від сучка Фріц зазирає всередину. Шепелявої і там нема. Фріц знає, яка дошка в стіні прибита погано. Ми залазимо в хлів і ставимо дошку на місце. Стара коза Шепелявої починає брикатись і хоче відірватися.

— Гляди, коза зачарована! — застерігає мене Фріц. — Вона плюється. Куди попадає її слина, там робляться дірки.

— А на тебе вона вже плювала?

— Ще й як! — І Фріц показує мені ззаду на своїх штанах дірку. — Осюди вона плюнула на тому тижні.

Від хліва ми пробираємось до хатини Шепелявої. Засув рипить.

— Фріце, а якщо зараз прийде Шепелява?

— Нехай приходять! Вона тільки скаже: «Ой лишенько, у мене ж гості! Хочете хліба з сливовим повидлом?» Але їсти той хліб не можна. Як тільки вийдеш надвір, одразу викинь хліб на гноярку. Бо Шепелява вже плюнула в повидло.

Ні, я не візьму в Шепелявої хліба з повидлом.

Хатина в старій низенька й душна, але скрізь чисто, в усіх кутках підметено, а долівка посипана білим пісочком. На стіні висить гасова лампа, скло витерте. Поруч — картонка від старого календаря. На ній малюнок: молода жінка тримає на колінах малюка, а той грається трояндою. На ліжку строката перина, а підбиті подушки схожі на гладких індиків. Стіл та лава вимиті, аж білі. На столі можна було б навіть тлю помітити. В духовці невеличкої груби булькає картопля. Шибки спітніли. Звісно, парі хочеться на волю, щоб пливти хмаркою по небу. В кутку стоїть темна скриня. Темно-буре віко розмальоване квітками. Незабудки, волошки і дикий мак сплетені у віночки або в букети. На комоді — фотокарточки; одні в тоненьких рамках, інші просто зіперті на стіну. На карточках здебільшого діти.

— А оце, кажуть, — я! — показує Фріц на пущверінка в сорочечці. — Мене зняли російські солдати і подарували карточку Шепелявій. От брехня! Таким пришелепкуватим я ніколи не був! Ти тільки поглянь на оцей дурний писок!

Я мимоволі пригадую три груші, що їх Фріц недавно запхав до рота.

— А це, кажуть, мій брат. Він був сесесівцем, чи як там їх називають... Мав два залізни хрести. Він загинув як герой. У нього бракувало одного пальця. Тут видно. То йому Шепелява серпом відбатувала. От відьма!

Фріц показує мені на карточці і свого батька. Лисий Куцак у дитячій сорочечці.

— Бач, яким дурненьким був! — каже Фріц і зшкрібає нігтем з дитячого личка слід мухи. — Мати в нього теж дурнувата була, а моя витанцьовувала гола на гноярці.

На стіні цокає невеличкий різьблений годинник з дєрева.

Що це у мене ворушиться в грудях? Пара від картоплі чи, може, цікавість, а то й страх?

— А де ж та гусінь, що обернена на гроші, Фріце?

— Зараз побачиш.

Фріц висовує з комода верхню шухляду і починає порпатися в ній. Нарешті його сіра від бруду рука дістає ключ. Ним Фріц відмикає скриню в темному кутку. Віко набрякло і не хоче відчинятися. Ми обидва натискаємо на нього знизу, віко рипить, пищить, але все-таки подається.

— Ку-ку, ку-ку, ку-ку, ку-ку! — лунає раптом над нами.

Ми пускаємо віко й відскакуємо назад. Серце гупає мені чомусь у вухах.

— Тьху-тьху-тьху! — спльовуємо ми від страху.

— От клятий годинник!.. — лається Фріц і знов підходить до скрині.

— Який годинник?

— Та он той! Ти що, не бачив, як з нього вискочило оте дерев'яне чуперадло? Вдень той птах сидить на ланцюгу, як собака, і щогодини просить їсти. А вночі Шепелява спускає його з ланцюга, і він залітає через комин до людей чарувати. Ті, до кого він залетить, прокидаються і не можуть заснути. Крутяться з боку на бік, а сон не бере. У дворі виють собаки, а в шибки щось стукає дзьобом.

Мені кортить подивитись на ту птицю. Але зозуля на ланцюгу більш не показується.

— Давай хутчіш, — підганяє мене Фріц. — Над нами влади птах поки що не має. Надворі ще світить сонце.

— Звідки ти знаєш, що він не має над нами влади?

— Мені наша Берта сказала.

Ми знов налягаємо на віко і підіймаємо його. У скрині лежать дівочі спідниці Шепелявої Кімпельки і ціла пака полотняних хусток.

— Це Шепелява собі на весілля наготувала, — пояснює Фріц. — А тепер добро лежить без діла. Який же дурень візьме собі відьму за жінку? — Фріц дістає зі скрині тоненьку кофтину. Під кофтиною лежить різьблена дерев'яна скринька. Фріц відчиняє її. У скриньці повно монет. Це і є обернена на гроші гусінь.

— Ось вони! Бери на велосипед, Тінку!

— Ні, я не візьму.

— Чому?

— Це гроші Шепелявої. А Шепелява нам не родичка.

— І нам не родичка. То брехня, що ми з нею родичі. Не родичатися ж нам із відьмою!

— Ти сам казав, що у відьми не можна брати нічого, крім талонів на цукор.

— Гроші можеш узяти. Як тільки ти віддаси їх кому-небудь, вони знов обернуться на гусінь.

— Тоді Фімпель-Тімпель не продасть мені велосипеда.

— А він нічого й не помітить. Він сховає гроші в кишеню і все. А ти візьмеш велосипед і поїдеш собі. А коли Фімпель-Тімпель схоче заплатити за горілку, то замість грошей покладе на стойку гусінь.

Я уявляю собі гладку піку шинкаря Карнауке, коли Фімпель почне розплачуватись гусінню, і не втримуюсь, щоб не розсміятися. Коза в хліву й собі сміється. Фріц кидає віко скрині.

— Шепелява йде! — шепоче він. — Коза її почула!

Ми вислизаємо надвір. У кінці вулиці, похитуючись, з'являється в'язка хмизу. Це Шепелява Кімпелька. І як ото коза так далеко чує?

Жито ми скопили. Погожими днями звозимо снопи на тік. Якби ми й раніше позичали були сусідам Язикатого, нам давали б тепер щодня ще одного коня чи вола. О, тоді ми хіба б такі хури накладали!

Дід невдоволений собою і всім світом. Дружба з Лисим Куцаком не ладнається. З жнивами дід відстав від усіх. Ми заберемо свої снопи з поля останніми.

— Тут лайкою не зарадиш, — каже наш солдат. — Упертій голові всі двері вузькі.

У дворі стельмаха Фелька вже гурчить молотарка. Дід затикає собі вуха. Якби вона гурчала в нас, дід слухав би її, як справжню музику.

— Коли ви почнете молотити? — питає діда бургомістр Кальдауне.

— Як приберемо з поля всі снопи, телепню!

Кальдауне чухає борідку й каже:

— Гм, важкувато буде.

— Що буде важкувато? — перепитує дід.

— Громада вирішила через тиждень здати всі хлібопоставки, а у вас он іще бабки в полі стоять. Ви б знайшли собі кого-небудь на поміч, поки обмолотите.

Що ж мені — ждати вас? Хіба ви хочете бути винними в тому, що нам не дістанеться окружна премія?

Оце-то ляпас! Дід прикушує вуса і зі злості не знає, де очі діти. Потім біжить на поле, висмикує з снопів колоски і пробує, чи вони вже просохли й чи можна їх звозити. Колоски ще не просохли.

Мерцбах ще торік накидав оком на окружну премію. Але нічого не вийшло. А все через тих, хто відстав з обмолотом. Бургомістр переписав усіх їх і почепив список на воротах нашої пожежні. Дідові тоді пощастило. Він до списку не потрапив. Але цього року таки потрапить. За тиждень ми нізащо не помолотимо весь хліб. От лиха година!

Увечері дід біжить до Лисого Куцака. Добре, коли маєш приятеля. А Лисий Куцак йому:

— Я й не думаю здавати хліб. І ти, Краске, не поспішай, тоді нас буде вже двоє. Ти не сам, і я це сам. Здамо, коли схочемо.

Дід хитає головою. Так воно, то так. Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Йому теж не хочеться ходити в поганих господарях.

— Поганий господар той, хто танцює під чужу дудку, — вмовляє діда Лисий Куцак. — А що ми з тобою матимемо з тої премії? Куди ті гроші підуть? Кальдауне полагодить на них пожежню та трупарню. Добра мені премія, коли вона покійникам дістанеться! Ото зрадіють! У кладовищенській каплиці покійникам за комір і так уже не капає. Стривай, тут у мене дещо знайдеться... — Глузами та сміхом Лисий Куцак розвіює всі дідові сумніви. Кімпель привіз із Шенеберга нову горілку. — Дрібну картопельку хвалю — горілку з неї ой люблю!..

Мрячить дощ. Його ще тільки бракувало! Бабки на полі знов мокнуть. Але діда це вже не турбує. Він походить по двору і лише всміхається.

Приходить бургомістр і питає:

— Хто за вас здаватиме зерно?

— Господь бог, видко, не побажав, щоб ми здавали, — відповідає дід і потягається.

— То, може, він за вас здасть?

— К бісу вашу окружну премію! — визвіряється дід. — Не впорався я, і край! Я задля вас старцювати по селу не піду!

— Значить, Краске, ти не здаватимеш хлібопоставки?

— Не здаватиму! Можеш зразу малювати мене на свій плукат! Мовляв, Краске сякий-такий, мочився на свої снопи, щоб вони не просихали! Біжи малюй, чого стоїш?!

Наш солдат тягне бургомистра за рукав з двору. Біля хвіртки вони спиняються і кілька хвилин про щось розмовляють.

Потім на подвір'ї знов стає тихо.

Фімпель-Тімпель возить на свою капусту гноївку. До нього таки дійшло, що гноївку треба возити на поле тільки в дощ.

— Фімпелю-Тімпелю, коли ти покажеш мені те поле, де повно гусені?

Фімпель-Тімпель перестрибує через дишло свого возика і підбігає до нашого паркана:

— Веломашина може втекти. Є ще один такий, як оце ти!

— Але ж ти казав, що не продаси нікому, якщо я дам завдаток.

— Той заплатить зразу все, ще й сам гроші принесе.

Я вже й не знаю, що мені думати про Фімпеля.

— Фімпелю-Тімпелю, почекай ще один день, — прошу я. — Я зараз побіжу шукати гусінь.

— В дощ такий — це кожен знає — ніхто гусінь не збирає.

— Фімпелю-Тімпелю, а хто хоче купити в тебе велосипед?

— Синок багатійський, скажу тобі так. А звать його батька — Лисий Куцак.

Фімпель накидає на плече шлейку від возика і кричить, як яструб, а потім пищить, як миша, що її схопив яструб. А мені зовсім не смішно...

Виходить, Фріц Кімпель хоче викупити мій велосипед!

— Він дасть тобі повну кишеню гусені замість грошей! — гукаю я вслід Фімпелеві.

Фімпель-Тімпель спиняється, засовує руки в кишені, і його аж пересмикує, так наче в кишенях уже повно гусені.

Дощ пускається рясніший. Усе навкруги робиться меншим. Дощ іде вже другий день. Дід никає по хаті, як

ведмідь у клітці. Солдат струже нові зубці до граблів, потім заходжується вичищати в курнику. Кури попідбирали хвости й насторожено походжають довкола нього. В хаті тепер затишно. У грубі потріскує вогонь. Небо за вікном — наче сіре шатро. По шибках, ніби сльози, збігають краплі...

Відпустка у пані Кларі закінчилась. Не чути вже на подвір'ї її сміху. Ніхто не погладить мене по голові. Заради мене наш солдат міг би одружитися з пані Кларі, щоб вона завжди була з нами. Тільки нехай не хапає її за руку. А Стефані хай лишається там, де живе. Коли солдат захоче її побачити, то сам піде до неї в поміщицький будинок.

На третій день знов визирає сонечко. Над луками здійсмається пара.

Ластівка фіть-фіть,
ластівка фють-фють,
пурхнула на віть —
крильця радо б'ють.
Ластівко, прилинь,
підхопи мене,
і небесна синь
під крилом майне.

Високо здійсмаються ластівки, до самого сонця. Другий їхній виводок уже випурхнув із гнізда і тепер часу в них багато. Пополудні ластівки всідаються довгими рядочками на дротах. Висвистують, щебечуть. Велосипеда вони не мають, а все одно літають до самої Африки.

Дід поки що не знайшов мені роботи, і я вільний. Що б його таке зробити? Я плентаюся вулицею вниз. З такою людиною, як Фріц, що здатний купити поперед мене мій велосипед, я більш не гратимусь. До інших хлопців теж не хочеться йти. Вони дразняться. Може, горндорфські мухолови приймуть мене до своєї спілки? Тільки спершу вони, мабуть, наб'ють мені боки.

З вікна виглядає пані Вунш і махає мені рукою.

— Ваш Гудзик заслаб, пані Вунш?

— Ні, Тео поїхав до діда й баби в Зандберге.

— А-а.

Пані Вунш невеличка, чепурна жінка. Ніс у неї маленький, наче цятка на обличчі. За своїм Гудзиком пані Вунш душі не чує, такий він любий їй. А я нікому не любий. Пані Вунш подає мені з вікна згорнений мішок.

— Велике спасибі твоєму батькові. Так і скажи йому. Нехай не гнівається, що ми довго не віддавали мішка. Картопля нам дуже допомгла. Тепер ми свою маємо. То ти не забудеш переказати батькові спасибі?

Я беру мішок під пахву.

— А яйця вам теж помогли?

— Які яйця?

— А ті, що вам приносив наш солдат.

— Ваш солдат? Хто це?

— Та той, що й картоплю вам приносив.

— Твій батько?

— Ага!

— Звичайно, яйця теж. Він сам приніс. Ми його й не просили. Хіба ми жебраки? Ми подарунків, якщо їх роблять не просто так, не беремо. А коли хтось із партійців виручить — це зовсім інша річ...

Я не розумію, як це можна дарувати яйця не просто так. Пані Вунш розмовляє загадками.

— Так, звісно, часи важкі, — кажу я. — Треба якось протриматись. А вас виручали зовсім іншими речами...

— То не забудеш переказати батькові спасибі?

— Не забуду, пані Вунш, не забуду!

Нарешті я знаю, куди наш солдат носив яйця й картоплю! Хай спробує тепер щось сказати про мій табель, я йому зразу про яйця нагадаю. Дід у хаті все на друзки поб'є, як дізнається, що пан Вунш їсть наші яйця.

А не любить дід пана Вунша через те, що той голова партії. Колись Вунш із своєю партією повелися з дідом невдячно. Вони всі там іще пішки під стіл ходили, як дід уже боровся за справедливість між людьми. Відколи дід покинув партію, несправедливості стає все більше й більше. А тепер он уже до чого дійшло — вимагають, щоб він здавав зерно, яке в нього ще й не молочене. Оце така в них справедливість!

З-за куців проглядає запряна спідничка Стефані. Цього дівчиська мені ще бракувало! Звичайно, вона вже побачила мене, зараз дражнитиметься. Нехай тільки спробує, я накину їй на голову мішок. Але Стефані не дражниться. Забула, що я другорічник? Вона просовує свої тоненькі ручки крізь штахети в паркані стельмаха Фелька і рве квітки. То, звісно, не справжні квіти, а так, бур'ян усякий: волошки, дикий горошок. Пані Кларі хіба ж так радітиме, як прийде з роботи. Тепер можна згорнути мішок і спробувати прослизнути повз

Стефані. Я крадусь попід самими деревами. Тьху ти!.. Це дівчисько вже йде до мене. І що їй треба? Ще й усміхається. Чого це вона? А лице аж буре, наче крашанка, як її пофарбувати цибуляним лушпинням. Спереду один зуб випав, але вже виткнувся новий.

— Ти й досі сердишся? — питає мене Стефані.

— Ви що — виходите за нас заміж?

— Мати каже, що вас треба пожаліти.

— Так і каже?

— Угу.

— Значить, вона вийде за нас заміж.

— Цього вона не казала.

— Але тобі доведеться залишитись удома. У нас стільки ліжок немає.

— А я й так залишаюся вдома. Твій дід геґоїст. Він гризе собі лікті, каже мати.

— Ні, ліктів він не гризе, він тільки тютюн жує.

— Гаррр, гав!

Ми аж здригаємось. Це Фріц Кімпель. Він перескакує через паркан, а в кишенях у нього тарабанить так, наче там повно черепків.

— Переляк — дурноверхого знак! — кричить Фріц, раденький, що так настрахав нас. Змірявши Стефані зухвалім поглядом, він каже: — Ану катай звідси! Нема чого слухати чоловічі розмови.

— Пхе! — мовить Стефані, потім закидає голову назад і неквапно відходить.

— Чуєш, Тінку, — буркає Фріц, — треба щось робити, а то вони й досі дражняться.

— Стефані вже не дражниться. І малий Кубашк не дражниться.

— Я про них і не кажу. А от Чех Зепп дражниться, і Білий Клаушке знов дражниться. Це нас Шепелява заворожила. Перед усім селом зганьбила.

— Я з тобою більш не водитимусь.

— Це ж чого?

— Ти хочеш перекупити мій велосипед.

Кімпель на мить задумується, потім:

— Я кататиму тебе на рамі!

— З таким, як ти, я на раму не сяду.

— А чого ж ти не взяв зачарованої гусені?

— А ти що — узяв?

— Я... І зовсім я її не брав! Але ти однаково у мене в руках. Я можу тебе втопити.

— Тепер ти можеш утопити мене лише на п'ятдесят пфенігів. Можеш утовкмачити мене у воду тільки по пояс.

— Не на п'ятдесят, а на сімдесят. По саму шию! А потім і з головою втовкмачу!

— Бо й на п'ятдесят! Я показував тобі гнізда і помагав ловити kota. Про це ти вже й забув, еге?

— А я й не думав перекупляти твій велосипед!

— А от і думав! Фімпель-Тімпель мені сам сказав.

— А-а, та то ж він...

— Бреши, бреши, та не забріхуйся! Ти і в Шепелявої гроші поцупив!

Фріц робиться блідий як стіна.

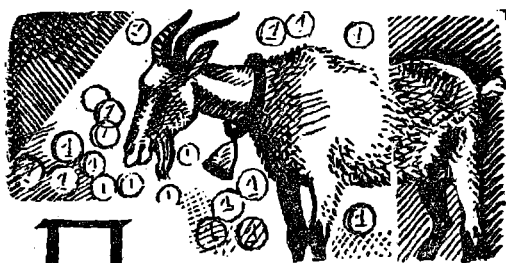
— У кого, в кого я поцупив гроші?

— У Шепелявої, ось у кого!

Кімпель швидко засовує руки в кишені і пригинається, немов хоче стрибнути.

— На ось, щоб знав, які я поцупив гроші!..— кричить він і щось кидає мені межі очі.

Я чую якийсь брязкіт, але величезна хмара раптом заступає світ і збиває мене з ніг. Я падаю навznak. Та мені зовсім не боляче, от тільки дух ніяк не переведу. Повітря наче забило мені весь рот, і я не можу його проковтнути. Стефані кладе мені на груди букетик квітів, стає навколішки і плаче. Я вмираю.

РОЗДІЛ XIII

Помер я всього на два дні. Коли я знов ожив, у мене боліла голова і біль ніяк не минав. Як тільки я розплющував очі, біль градом сипався мені на голову. Баба позавішувала вікна ковдрами, щоб сонце своїм гострим промінням не різало мені очей. Я борсався в кошмарних снах. Фімпель-Тімпель нібито приїхав на своєму велосипеді, а колеса були з гусені.

Фімпель хотів забрати мій табель. А його й досі ніхто не підписав. Тоді табель підписала Стефані, і я зразу перейшов до другого класу. А коза Шепелявої плювала-ся новенькими золотими талерами. Фріц збирав ті талери, підкидав угору, і вони оберталися ластівками. Ластівки злітали в небо і співали голосом Стефані:

Ластівка фіть-фіть,
ластівка фють-фють...

Тепер мені вже краще. Щойно знов приходив лікар. Він повіддирав у мене з обличчя пластирі, постукав по голові, послухав і мовив:

— Ну, тепер усе піде на добре.

— Піде на добре? — перепитала баба і витерла краєчком фартуха сльози. В її заплаканих очах спалахнув вогник надії.

— Піде, матусю Краске! — запевнив лікар і попрощався.

— Бабусю, сьогодні я з'їм десяток яєць. Завиграшки!

— Невже таки цілий десяток? А тобі не буде погано, Тінку?

— Не буде, бабусю.

— Ой-ой-ой! Які ж тоненькі поробилися в тебе ручки! Два дні й рісочки в рот не брав!

Я з'їдаю одне яйце, і мені не стає погано. З'їдаю троє — і знов усе гаразд. А що я казав!

Дід підібрав у садку молоденьку синичку з пізнього виводка. Таке жваве пташеня! Уже пурхає від ліжка до вікна. Баба поклала на підвіконня шкварку. Синичка клює її, мотлошить. Я дивлюся на пташку, і лежати в постелі мені зовсім не нудно. Синичка поцяткувала всю мою ковдру, бо вона ж уміє не тільки їсти. Пробує синичка дзьобиком і пластир у мене на обличчі. Я лежу й не поворухнусь, хоч і лоскітно. Але ось пташка знов полетіла. Та вже ж, адже пластир — не свіженька шкварка!

Дід сидить, упершись руками в коліна, хрускає пальцями і все щось розмірковує.

— І треба ж було вам з Фріциком так посваритися! Як я тепер своєму приятелеві в очі подивлюся? Кажуть, Фріцик собі теж щось зробив.

— Він перекупив мій велосипед, дідусю.

— Та вже ж, велосипед. Я вже чув. Велосипед я тобі куплю. Аби лиш усе було добре.

— Справді купиш?

— Тільки ти спершу видужай. Скільки хоче за той велосипед Фімпель-Тімпель?

— Тридцять марок, дідусю.

— Тридцять марок?! Ну гаразд, спершу видужай.

І дід знов поринає в задуму. У списку, почепленому біля пожежні, його не було. Наш солдат усе залагодив. Він позичив хліб у новосельців і здав нашу норму. Дід про це нічого й не знав. Хоч він і задоволений, що не попав до того списку, але сумніви закралися в його душу. Що ж тепер буде з його дружбою з Кімпелем?

Лисий Куцак назвав діда зрадником. Удома дід розкричався і собі охрестив зрадником солдата. «Ось до чого довела мене рідна сім'я! Не син, а зрадник!»

Премії Мерцбах не одержав, бо Лисий Куцак своєї норми так і не здав. Охочих виручити його не знайшлося. Надто багато довелося б здавати.

Наш солдат також приходить до мене. Він обіцяв розповісти мені про машину в Радянському Союзі, яка відразу і косить, і молотить.

— А це не брехня, дядьку солдат?

— Не брехня.

— То в них усі бабусі можуть сидіти вдома і глядіти курей? А чого в нас не так?

— І в нас так буде.

— А правда, що до Кляйн-Шморгау скоро приїдуть машини і помагатимуть людям на полях?

— Правда.

— А що ж там робитимуть школярі на канікулах?

Солдат низує плечима:

— Мабуть, пустуватимуть...

— То там партія привезе машини для дітей, еге ж?

— І для дітей.

— А чому партія не помагає в нас?

Солдат дивиться на мене так, ніби вперше бачить.

— Ти ба! — каже він. — А макітерка в тебе варить!

І в кого це ти вдався?

— Хіба я знаю, дядьку солдат.

Всі до мене такі добрі, хоч я й другорічник. Пані Кларі приносить мені стиглі серпневі яблука.

— Тепер тобі не доведеться плакати, пані Кларі. Я вже знов їм яйця.

— Справді їси? Та я не плачу, це мені коло ставка мошка в око попала.

— Мабуть, аж дві мошки, пані Кларі. В обоє очей зразу, еге?

Пані Кларі махає на мене обома руками:

— Ох ти ж урвителью!

Вона не знає, за що мене схопити, — адже за голову не можна. Отож вона передумує і гладить мою руку. І знов я відчуваю щось від своєї мами.

Стефані й Гудзик прийшли мене навідати. Он яка я тепер велика цяця! Усі ходять навколо мого ліжка навшпиньки або й зовсім роззуваються. Стефані сидить скраю на ліжку. Хоч би Гудзик не розповів про це в школі! Тоді мене дражнитимуть на додачу ще й дівчуrom.

— Стефані, сядь на стілець.

— Навіщо? Мені й тут добре. М'яко.

— Ліжко дрижить, коли ти смієшся, і в мене шпигає в голові.

— Ой, невже? — І Стефані обережно встає.

Синичка сіла Стефані на голову і вмощується в її каштановому волоссі, немов у гніздечку. Вона посмикує Стефані за кучерики й тихенько попискує. Гудзик при-
мостився на підвіконні.

— Синичку теж можеш принести з собою в шкільну спілку, — каже він мені.

— У вас тепер своя спілка?

— Організуємо.

— А що робитиме в ній синичка? Воротарем буде?

— Ми, щоб ти знав, не тільки у футбол гратимемо. Ми там і вчитимемось.

— Брр! Я в таку спілку не хочу.

Гудзик стенає плечима.

— А ти знаєш, як це сталося? — питає Стефані.

— Що?

— Ну, оце лихо з твоєю головою і все-все.

— Чого б це мені не знати! Небо придушило мене до землі, а повітря забило рот.

— Нічого ти не знаєш. Я чула, лікар теж каже, що ти нічого не знаєш.

— Та ну його, того лікаря... Він тільки й знає: «Все йде на добре». Розкажи, Стефані!

Стефані розгладжує на колінах своє платтячко й розповідає, що чула. Голови вона не повертає, щоб не сположати синички, яка й досі сидить у її косах.

Виявляється, в кишнях Фріц мав гроші Шепелявої

Кімпельки. Він носив їх до Фімпеля-Тімпеля. Той саме сидів на порозі своєї хатини і попросив показати одну монету. Побачивши її, Фімпель сумно похитав головою і сказав:

— На вербі сливки не родять, такі гроші вже не ходять!

Фріц подався геть, проклинаючи відьомські гроші Шепелявої. По дорозі він зустрів мене й Стефані. Стефані одразу пішла, але з нашої розмови дещо почула. Ще б пак, адже Фріц образив її. Отож іде Стефані й прислухається, як ми сваримось. Раптом Фріц як вихопить з кишень гроші та мені межі очі! А гроші важкі — все великі талери, вкриті отруйною мідянкою, та ще й недійсні. Одне слово, давні гроші, що їх колись наскладала була собі Шепелява Кімпелька, а не зачарована гуси́нь. Я так і простягся.

Фріц од страху аж затрусився. Гукає Стефані, а сам з місця не може зрушити.

«Це не я, не я! — кричить. — Це Шепелява його зачарувала!»

А Стефані йому:

«Ні, ти! Ти! Я сама бачила! Ти грубіян і нечема, а тепер ще й нашого Тінка вбив! А ми з ним скоро мали породичатися...»

А Фріц знай репетує:

«Стефані, це не я! Не я! Присягаюся господом богом! Не я!»

Але Стефані затялася:

«Ні, ти! Слово честі, ти! Щоб я вмерла! Тьху, тьху, тьху!»

Тоді Фріц, розмахуючи руками, кинувся навтіки. Не спиняючись, він ще раз оглянувся і крикнув:

«Я викреслю ті сімдесят пфенігів, які він винен мені за своє життя! Тільки нехай не вмирає!»

Стефані побігла до стельмаха Фелька. Той вискочив з своєї майстерні — і до мене.

«Убили? Оце-то так! Просто серед вигону сконав онук Августа Краске? — І ну прислухатися, чи я ще дихаю. Потім закрутив обстриженою сивою головою і знов припав вухом до моїх грудей. Нарешті його бліде обличчя трохи порожевіло. — Живий! Живий!» — загукав він.

— Тепер ти й не дивися у Фріців бік. Це він занапастив твоє здоров'я, — каже Гудзик і зіскакує з підвікон-

ня.— Він усе одно що вбивця. Якщо ти й далі водитимешся з ним, значить, у тебе більш немає і крихти честі.

— Та я тепер і не плюну в його бік!

— Найкраще буде, якщо ти даси йому лупки.

— О, це я завиграшки, Гудзику. Хай-но я тільки пірву його!

Я, правда, не знаю, чи подужаю тепер набити Фріца. Та й не хочеться з ним заводитись. Але ж так Стефані може подумати, що я геть хворий, хирлявий хлопець!

Стефані крутить головою:

— Моя мама каже, що кулаками честі не завоюєш.

— У вас, жінок, може, це й так.

Гудзик бундючно заявляє:

— Я тобі поможу, Тінку. Ти тільки скажи, коли буде треба.

Я радий, що Гудзик ладен допомогти мені. Він би навіть міг бути моїм приятелем. Ми з ним обидва в партії. І чого я не потоваришував з Гудзиком раніше?

У школі знов почалися уроки. А мені дозволяють уставати поки що лише на кілька хвилин. Ходити посправжньому я ще не можу — підтинаються ноги. І голова крутиться. Це все Фріц наробив. А лежати вдома, як ніхто не приходять, так нудно...

В селі гудуть молотарки. Ось і кінець літа. Ластівки вигрівають на сонці своє пір'ячко. Над полущеною стернею зграями літають шпаки. З вікна спальні мені все добре видно. Кортить потримати в руці перші стиглі каштани. Вони такі коричневі, гладенькі і вже випорскують зі своїх колючих сорочечок. Хочеться назбирати стиглих жолудів, висипати в корито і дивитись, як свині їх, плямкаючи, хрумають. А як гарно було б зайти в сосняк, де так пахне живицею, і назбирати лисичок! Вони поховалися в моху, ніби жовтенькі карлики, а ти збираєш їх у кишені, в хусточку...

Стефані провідує мене майже через день. Приносить яблуко чи грушу і розказує про школу. Гудзик, мій новий товариш, теж не забуває мене. Навіть уроки робить на підвіконні.

— Чуєш, Гудзику, а клас тепер у вас новий?

— Як це новий? Усі залишилися ті самі — Стефані, Великий Шуріхт, Чех Зепп, учитель Керн. Усі-всі.

- Всі?
- Уже ж що всі.
- А я?
- Це правда, тебе й Кімпеля немає.
- Ось бачиш.

Не буде мене з ними й тоді, коли я знов піду до школи. Зі мною будуть інші хлопці й дівчата, не ті, з якими я завжди грався на перервах. Лише Кімпель ходитиме зі мною в один клас. Тільки я й бачити його не хочу. Він жодного разу не прийшов мене провідати. Хіба це товариш? Правда, він урятував моє життя. За це мені й довелося йому платити. Але я не так із цим поспішав, як того хотів Фріц. От він і вбив мене. Та своє нове життя я вже йому не продам, нізащо!

— А ти чув про Кімпеля? — питає мене Гудзик, кидаючи малювати в книжці.

— А що мені про нього чути? Він сюди не йде.

— Такий ніколи не прийде до хворого. Це правда, що він хотів перекупити твій велосипед?

— Хто тобі сказав?

— На зборах про це балакали... — Гудзик відкладає підручник, вмощується на підвіконні й, махаючи ногами, починає розповідати.

Виявляється, Фріц поклав зачаровані гроші назад у скриню Шепелявої. Стара й не помітила, що її давні талери, зароблені ще наймичкою, побували хтозна й де. Щодня вона так само йшла до лісу і приносила в'язку паліччя та хмизу на зиму. А Фріц пішов до Берти й спитав:

— Скажи, Берто, як виганяють нечистого?

— Хочеш вигнати з себе того нечистого, що трохи не звів у могилу малого Краске?

— Розкажи, як виганяють нечистого.

— Страхом його виганяють, хлопче, страхом. Отак ні про що не думаєш, а тоді враз як злякаєшся — от нечистий і вискочить з тебе. А людина тільки беркиць — лежить і не може встати. Але диявола в ній уже немає. І ти наче заново народився.

— А ти сама бачила, як його виганяють?

— Сама не бачила. З наших ні в кому нечистого не було. Але баба моя бачила. Вона в графа служила. Того графа нечистий ніколи не кидав.

Фріц і не думав виганяти з себе нечистого. Він хотів вигнати його з Шепелявої. Клята стара геть його

зачарувала. Отож Фріц і вирішив злякати Шепеляву й вигнати з неї диявола. В комірчині для челяді він ви́йняв з велосипедного ліхтаря в наймолодшого наймита карбід. Всипав його в пляшку з-під пива і долив туди води. Далі заткнув пляшку й поклав під вікном у Шепелявої. Стара саме сиділа коло вікна й латала фартух. Фріц сховався за купою хмизу — як тоді, коли ми з ним ходили дивитись обернену на гроші гусінь. А пляшка лежить собі й лежить, не лякає нечистого. Фріцові аж цікаво стало. Розгортає він хмиз, щоб краще було видно пляшку. А пляшка вже шипить, як ото розлючена морська свинка. А тоді раптом як гахне! Аж шибки забряжчали. Шепелява — в крик. Фріц і собі закричав і знов шасть за хмиз. Пильнує, щоб не прогавити, як нечистий вискакуватиме з Шепелявої. А нечистий — розпатланий, обличчя закривавлене — вискакує з дверей і просто до Фріца. Підходить, похитуючись, і питає голосом Шепелявої:

— Ти живий, синку? Ходімо, я тебе перев'яжу!

— Це ти, Шепелява, чи твій нечистий? — жалібно питає Фріц.

— Та господь з тобою, синку! Це я. В моєму домі нечисті немає, — каже Шепелява і тягне Фріца за собою до хати. А з обличчя в неї, мов червоні сльози, на кофту з мішковини та фартух капає кров.

Від гуркоту прокинувся Лисий Куцак, що ліг був подрімати після обіду. Чує — якісь зойки в хатині Шепелявої. Він як був, у самій сорочці, — туди.

— Що тут скоїлося? — кричить. — Знов ти, стара відьмо, за малого взялася? Мало тобі, що старшому палець відбатувала?!

Тоді Шепелява як витріщить на Лисого Куцака очі:

— Я?! Я нічого не зробила, а ось він зробив, як ти його навчив. Еге ж, ти! Якщо в комусь і сидить нечистий, то це в тобі!

Старий Кімпель глядь — а під вікном розбризканий карбід і бите скло. Він схопив Фріца за руку — й ходу.

— Хто це тебе навчив? — став він допитуватися. — Я тебе питаю, хто?

Фріц не знає, що сказати. Таким батька він ще не бачив. Досі той лише посміювався з його витівок і завжди сам усе залагоджував.

— Хто тебе навчив? Хто тебе... Я? Кажі! Хто?

— Берта, — вимовляє Фріц і розпускає п'яточки.

— Он як! Берта?! — Лисий Куцак угамовується, йде до телефону і викликає лікаря. Лікар приходить і каже, що у Фріца всього лиш невеличка подряпина.

— Слава богу! — бурмоче Лисий Куцак. — Ось що може наробити пляшка перекислового вина, пане лікар!

— Пляшка перекислового вина? — здивовано перепитує лікар і підморгує своїми сірими оченятами, схованими за товстими скельцями окулярів.

Потім Лисий Куцак посилає лікаря до Шепелявої. Та лежить у ліжку, обличчя в неї обкладене мокрими ганчірками. Ганчірки просякли кров'ю і зробилися червоні, як матерія на прапори. Лікар заходжується витягати пінцетом з ран на обличчі старої скло. Шепелява стогне і все поривається схопити лікареву руку.

— Ви добра людина, пане лікар! Ви добра людина... — стогне вона.

— А ще в тебе теж од пляшки з перекислим вином? — питає Шепеляву лікар, розглядаючи скалку від шибки.

Стара нічого не відповідає.

Що це сталося з Лисим Куцаком? Ще того ж таки вечора він наказав заскрити Шепелявій вікно. А на другий день перед її хатиною скинули цілу хуру справжніх дров. Лисий Куцак звелів зарізати півника і наварити супу. Він з'їв лише куприка, а решту супу й півника сам відніс старій.

— Це тобі за те, Шепелява, що ти стільки крові втратила. — І Лисий Куцак поставив коло її ліжка каструльку з супом.

А Шепелява лежить і лише в стелю дивиться. Обличчя все заліплене пластирем, перебинтоване. Потім і зовсім очі заплющила. Лисий Куцак обережно бере її за руку і легенько торсає. Шепелява розплющує очі, бачить Лисого Куцака і відразу знов заплющує очі. Кімпель витирає об штани руку, що нею торкався старої.

— Чуєш, Шепелява, — озивається він. — Я сказав, щоб тобі дровець привезли. Гарних дровець — сухеньких, смолистих. Ти мене чуєш? І шибку я звелів нову вставити. Сказав, щоб зарізали півника, а як погано поправлятимешся, то заріжемо ще одного, ти ж бо знаєш. А балакати про те, що скоїлось, не треба. І словом про це, щоб ти знала, не згадаємо.

Шепелява лежить і не ворухиться.

— Тобі що — від страху мову одібрало, Шепелява? Я цього...

— Еге, ти цього тільки й ждеш, гріховоднику! — раптом підхоплює Шепелява. — Забирайся геть, щезни, облуднику отакий!

— Я тебе налякав, Шепелява? Я не хотів, їй-богу. Давай не згадуймо про це, чуєш, не...

— Еге, тобі цього лише й треба! Хочеш, щоб я онімїла, щоб мовчала, як риба. А ти перед усім світом відьму з мене робитимеш! Не дїждеш! Нехай господь одведе й заступить! Щоб я мовчки слухала, як неславлять мене!

— Хай-но я тільки пїрву того, хто тебе взиває відьмою! Ти ж знаєш, Шепелява, я йому так пельку розтовчу...

— Ти спершу собі заткни пельку! — І стара відвертається до стїни. Нехай тепер Лисий Куцак що хоче каже, вона до нього й словом не обїзветься.

Кїмпель не знає, що йому дїяти. Увечерї він їде в комїрчину до наймитів, розсїдається біля холодної груби і закурює сигару. «Чого це він прийшов?» — думають наймити й наймички.

— Гарно цей рік почалася осїнь, — каже Лисий Куцак.

— Авжеж, атож, так-так! — чується з усіх кїнцїв столу.

— А що у вас нинї на вечерю смачненького?

Мовчанка. Наймити тільки PerezираютьсЯ: наче ж не ослїп їхнїй господар...

— Хїба ви не знаєте, хазяїне? — озивається нарештї молодий наймит Роберт. — Бараболя в лушпиннї з ляною олією.

— А-а... А солоних огїркїв вам не дали?

— Та нї, не дали.

— Добре менї дїло! Куди ж воно годиться: бараболя з олією — і без солоних огїркїв! Чи ми дикуни якї! Зараз менї скажїть економцї, щоб принесла огїркїв!

— Авжеж, атож, так-так! — знов чується з усіх кїнцїв столу.

— У Шепелявої, кажуть, теж справи кепськї, — провадїть далї Лисий Куцак. — Нечистий, мабуть, таки добре погарцював по нїй, геть подряпав.

— Отож-то й є, — знов озивається Роберт. — Я чув, той нечистий прискакав верхи на плящї з карбїдом,

а бідного Фріцика за це тепер у виправний дім пошлють.

— Що-що? На плящі з карбідом? У який виправний дім?

— Еге. Це він мій карбід узяв, отой нечистий.

— Який нечистий?

— Та Фріц же.

Старий Густав штовхає Роберта ліктем під бік.

— Ти сам бачив, як Фріц брав карбід? — питає Роберта Лисий Куцак.

— Миші його не їдять, а то б уже подошли.

— Коли ти бачив, як він брав карбід, то, виходить, сидів удома і бив байдики. А якщо не бачив, то образив мене з сином. І тепер знаєш, що буде? Доведеться тобі йти від мене. Забирай свої папери — і щоб я тебе не бачив.

І Лисий Куцак хряпнув за собою дверима. Аж каганець у кутку заблимав. Наймити починають умовляти Роберта.

Роберт виймає з рота недожовану картоплину, кладе її знов на тарілку й каже:

— Вибачатися? Перед оцим? Та у вас не всі вдома! Я ж у Спілці вільної молоді!

— Коли я мав стільки років, як оце ти, то теж кілька разів зчепився був з хазяїном, — застережливо каже Густав. — Нічого путнього з того не вийшло.

— З тебе теж не вийшло нічого путнього!

І двері хряпнули вдруге.

— То Фріца віддали до виправного дому?

— Ти що! Все повернулося зовсім навпаки. — Гудзик зіскакує з підвіконня. В нього, видно, потерпили ноги. Він сідає коло мене скраю на ліжку.

— Гудзику, розкажи, як усе повернулось.

— Гарзд, розкажу й одразу побіжу додому.

Коли Білий Клаушке почув, що Фріц мене трохи не вбив, він почав розповідати про все — і про колісну мазь — на громадській раді. Його вже не можна було спинити. «Це питання треба винести на загальні збори!» — вимагав він.

Але бургомістр Кальдауне відповів: «Про таке треба говорити на батьківських зборах». Білий Клаушке погодився й на це — йому аби лиш говорити. На збори, де

пахне скандалом, сходяться майже всі — байдуже, чи вони батьківські, чи сільські.

Учитель Керн скликав батьківські збори. Здоровенні чоловіки сиділи на низеньких наших стільчиках і вибивали люльки об наші столи. Мій дід так розхвилювався, що заткнув свій розжований тютюн просто в чорнильницю. Пані Вурмштаппер з батьківського комітету дістала той тютюн шпилькою і попросила діда поводитися на зборах пристойніше. Дід їй відповів: «А тобі чого треба, вороно?»

Перший скандал почався тоді, як учитель Керн оголосив, що змушений був, на жаль, залишити мене й Фріца Кімпеля на другий рік. Ні Лисий Куцак, ні дід, ані наш солдат досі нічого не знали. І це була помилка нашого вчителя. Він і сам її визнав. Наш солдат сидів і мовчав. Лисий Куцак лише похитав головою і напустив на себе поважний вигляд.

Дід подивився на Лисого Куцака і несподівано як бовкне:

— І що воно за нова мода пішла — залишати дітей на другий рік! Раніше такого не було.

Вчитель і оком не змигнув. Він почав спокійно доводити дідові, що я не дурний хлопчик.

— Для Тінка вчити вірші — однаково що насіння лускати! — сказав він.

— Чхати мені на твої вірші! — вигукнув дід. — Хлопця треба розуму вчити, а не залишати на другий рік, ти, пекарю нещасний! Ти зганьбив перед усім селом сім'ї Краске і Кімпеля. Я тобі цього не забуду!

Наш солдат і Пауле Вунш ледве вгамували старого. Вчитель нарешті зміг говорити далі. Він дорікнув батькам, що вони самі винні, коли їхні діти залишаються на другий рік. Лисий Куцак закрутив носом.

Дід знов підхопився на ноги:

— Цього ще мені бракувало! Ти що, хочеш, щоб я тобі ще й уроки робив, мавпо борошняна?!

Вунш підхопився й собі.

— Партія не потерпить, — заявив він, — щоб якийсь безголовий чоловік обливав тут брудом справжнього народного вчителя!

Потім Вунш запитав діда, як же це він, колишній член партії, докотився до того, що розучився поводитися на зборах? Після цього дід трохи заспокоївся і знов узявся жувати свій тютюн.

Наші витівки впливали на чисту воду одна за одною. І кожну розбирали на зборах вздовж і впоперек. Учитель Керн визнав, що він дещо занедбав. Наприклад, не пояснив дітям, що з нас, другорічників, не треба дражнитися.

На поверхню впливали і п'яні кури, й колісна мазь, якою ми вимастили хлопців. Згадали й мені про те, як я торгувався з Фімпелем-Тімпелем за велосипед. Дід при всіх людях божився, що йому нічого не варто було б купити мені велосипед і отого нещастя з зачарованими грішми не сталося б.

Шпетили й тих, хто обзивав Шепеляву Кімпельку відьмою. Лисий Куцак весь час мовчав. Тільки зневажливо кривив рота. А коли мова зайшла про його Фріца й пляшку з карбідом, то лише мовив:

— Слухайте, шановні, хіба ви ніколи не були дітьми, не пустували?

— Пустощі з роками минають, — сказав бургомістр Кальдауне. — А от підлота — не завжди. Ми не хочемо, щоб вона лишалася в наших дітях!

Вчитель Керн і Пауле Вунш довго мусили переконувати батьків. Вунш закликав усіх помагати школі виховувати дітей. Ніхто не має права вимагати від дітей, щоб вони працювали в полі. Головне для них — школа.

Дід знов не стерпів і почав лаяти партію. Вона повинна, мовляв, покарати вчителя, який зганьбив шановних господарів! Лисий Куцак підбадьорливо кивав йому головою. Дід удруге за цей вечір почав божитися. Цього разу він божився добитись, щоб учителя Керна вигнали з роботи. Дід так розмахався руками, що на ньому тріснула куртка. Люди засміялися. А що ж їм було робити?

Підвівся пан Грюн, другий наш учитель, і знов заговорив про Шепеляву Кімпельку. Грюн теж у партії, але не в тій, що Пауле Вунш, учитель Керн, Білий Клаушке і наш солдат. Грюн у такій партії, де всі дуже побожні. Він належить до якоїсь там спілки і навіть грає в церкві на органі, коли хворіє горндорфський органіст.

— Відьом на світі немає! — заявив пан Грюн. — Хто вірить у відьом, той забув бога!

Вунш пригладив собі чуба, що вже взявся сивиною. Його брови, схожі на дві смужечки чорного оксамиту, спінулися. Гачкуватий ніс роздувся.

— Люди, — сказав він, — серед нас є такі, що ладні зробити з своєї нерідної матері відьму, аби лиш забрати в неї виділ. Та вже ж, відьмі, мовляв, господарство не потрібне! Вона сама наворожить собі що схоче!

Всі засміялися. А Вунш вів далі:

— Якщо дров їй не дадуть родичі, то відьма наворожить їх з громадського лісу. А чого ж!

Всі засміялися ще гучніше, і Лисий Куцак, здригаючись від люті, вискочив з класу.

— Якщо на це діло подивитися так, — озвався старий Кубашк, шкрябаючи потилицю, — то Вунш, мабуть, таки правду каже.

— Ще б пак! А то хіба б Лисий Куцак утік звідси?!

— Але скажи, Вунше, — провадив Кубашк, — хіба це не відьомство, коли серед літа всі мої свині раптом поприпадали на ноги? А чого? Того, що Шепелява зайшла до мене в двір.

— Ніяке це не відьомство, — відповів Пауле Вунш. — Ти краще підсип свиням кормового вапна. Воно зміцнює кістки. І не давай їм валятися в багні, от і все.

— А хіба це не відьомство, — підпрігся інший селянин, — коли в мене серед дороги раптом колесо розсипалось? А чому? А тому, що я забув привітатися з Шепелявою!

І чого тільки Вуншеві не доводиться пояснювати!

— Це теж ніяке не відьомство, — відповів він. — Не накладай на візок багато гною. Та не давай, щоб він цілими днями пересихав на сонці. Не завадить і в ставок заїхати, щоб обіддя трохи набрякло. Отак-то, хитрюго!

Після цього Вунш почав агітувати батьків, щоб їхні діти вступали до нової шкільної спілки. Це, мовляв, не проста спілка, а дружина, і ті, хто до неї вступить, називатимуться юними піонерами. Там діти відучуватимуться робити шкоду, і взагалі, чого тільки там не буде!

— Тео, мій син, уже вступив, — оголосив наприкінці Вунш.

Білий Клаушке підняв руку і сказав:

— Товариші, колеги і друзі! Мій син теж не стоятиме збоку, коли створюється піонерська дружина! І лихо тому, хто спробує вимазати колісною маззю хоч одного піонера, як це вже сталося! Таких елементів ми більш не потерпимо серед нас!

Наш солдат також підняв руку. Це він підняв її замість мене. А дід як гримне:

— Ви краще придумайте таку спілку, де діти повчилися б у полі працювати! Бач, які мудрагелі! Та в цьому ділі ви самі ні біса не тямите! Тож-то й воно. Тільки виростиш хлопця, вила в руках навчиш тримати, а ви зразу його в яку-небудь спілку, де він у м'ячика грається та байдики б'є. Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Хто бджіл не доглядає, той і медом не ласує! Хліба й сала ви мені не давали годувати мого шибеника.

Знов діда на сміх узяли. Наш солдат, мабуть, вирішив не лаятися з дідом на людях, тож мене в юні піонери не записали.

Другого дня Лисий Куцак послав навмання в Готбус листа «Директорові Найвищої школи». В листі йшлося про те, що він, себто Лисий Куцак, який мав честь учитися в приватній школі барона фон Буковіца, хоче дати високу освіту і своєму синові й спадкоємцю Фріцу Кімпелю. Його Фріц, повідомляв далі Лисий Куцак, дитя розумне, а сільські вчителі всі дурні, а то б вони звертали більше уваги на такого кмітливого хлопчика і не залишили б його на другий рік. «Тутешні вчителі не здатні оцінити антилігентність мого сина, через те вищезгаданий марнує її на безглузді витівки, що вас, ваше високородіє пане директор, анітрохи не здивує».

Кімпелів лист повернувся назад до Мерцбаху. «Директора Найвищої школи» в Готбусі не виявилось. А лист був уже геть пошарпаний. Оскільки на конверті прізвище відправника не стояло, листа передали на дальший розгляд бургомістрові Кальдауне. Бургомістр офіційно, при свідках розпечатав його і прочитав. Потім зробив помітку «Адресат невідомий» і відіслав Лисому Куцакові.

А коли люди почали нишком насміхатися з того листа, Кімпель сказав: «Всяк має право поцікавитись, чи є в тих нероб Найвища школа».

От що на білому світі діється. А тут лежи в постелі! Коли тобі про все тільки переказують, то вже зовсім не те. І я твердо вирішую якнайскоріше видужати. Враз мені стає краще. Вже й на ногах не так хитає. Я виходжу надвір і годую курей. Потім беру драбину і приставляю її до порослої виноградом стіни. Позриваю солодкі ягоди, а то їх оси повисмоктують. Та тільки-но

я простягаю руку за налитим гроном, як небо наді мною починає крутитись. Так і не зірвавши грона, я мушу злазити на землю. Отже, я ще не видужав. Побуду трохи на сонці — і відразу стомлююсь.

Одного дня навідати мене приходять учитель Керн. Я ще ніколи не залишався з ним наодинці й тепер ладен сховатися з головою під ковдру. Це він по мій табель прийшов, я знаю. Таки не дїждався. Аякже, йому ж кортить довідатись, хто його підписав — дід чи наш солдат.

Але вчитель чомусь не питає про табель. Він приніс мені книжку з віршами. Їх там з півсотні. Я й не думав, що є так багато віршів.

— Почитаєш, коли перестане крутитись голова, — каже вчитель. — А потім розкажеш, сподобалось тобі чи ні.

Еге ж, довго йому доведеться ждати!

— І нащо ви собі ото голову морочите! — кажу я, як чув од баби. — Завдали собі стільки клопоту! Спасибі. Господь бог віддячить вам і забере вас до себе на небо.

І я ховаю книжку під ковдру, щоб учитель більш не заводив про неї мови. І чого це він так позирає на мене збоку? Часом не сміється? Еге, добре йому сміятися, не його ж залишили на другий рік.

Надворі сокотять кури. Вони вже звикли, що о цій порі я виношу їм корм. Ніколи мені теревені розводити. Та Керн, видно, всівся надовго. О, вже й окуляри протирає, а очі примружив і наче спить. Каже, що мене вже ніхто не дражнитиме другорічником.

— А Чехові Зеппу хоч і цілий фунт масла дайте, він однаково дражнитиметься.

— Як-як?

— Та так!

Керн питає, хто такий Чех Зепп. Теж мені вчитель — мерцбахських хлопців не знає!

— Це ми так Зеппа Вурма називаємо. Тепер і ви будете знати, пане вчитель.

— Ай-ай-ай!.. — хитає головою вчитель і пояснює, що з національності людей не можна робити прізвисько. Потім він розповідає мені про чехословацький Берлін. Вони там називають його Прагою. Там нібито жив один чоловік, якого звали Юліус. За правду і свій народ він пішов на смерть. Але перед тим як померти, Юліус за-

писав у в'язниці, як смерть усе ближче й ближче підкрадалася до нього. Так йому було важко, що мені аж сльози на очі навернулися. Я даю собі слово, що ми ніколи вже не називатимемо Зеппа Чехом, тільки нехай не дражнить нас із Фріцом другорічниками-свинопасами. Може, називатимемо його Кнедликом, але Чехом — нізащо.

Учитель питає, чи хочеться мені у свій колишній клас.

— Ще й як хочеться, пане Керн!

— А чому?

— Мені не можна більш водитися з Фріцом Кімпе-лем. Нечистий він елемент.

Учитель гучно сміється. Мені навіть видно, що в нього не всі кутні зуби.

— Де це ти підхопив?

— Білий Клаушке завжди так каже в кооперативній крамниці.

Керн знов починає протирати окуляри. Коли він не хоче, щоб по його обличчю бачили, про що він думає, він щоразу заходжується протирати окуляри.

— Можливо. Через півроку ти, гадаю, зможеш повернутися у свій клас.

— Я?

— Так. Але ти повинен бути старанним.

— А-а...

— Я повинен бачити, що ти стараєшся.

— Це залежить не від мене.

— А від кого?

— Від того, скільки роботи буде на полі.

— Е, ні! — лясає себе по коліну вчитель. — Тепер буде інакше. Твій батько подбає, щоб ти мав досить часу.

— Тоді вони погризуться.

— Що-що?

— А чого вона не присилає сюди машин?

— Хто?

— Таж партія. У Кляйн-Шморгау вона краща.

— Вона й сюди пришле.

— Справді пришле?

— Справді.

— Навіть у цьому році?

— В наступному. Всі машини стоятимуть у Кляйн-Шморгау.

— А нам що з того?

— Вони приїздитимуть працювати й до нас, у Мерцбах.

— Правда?

— Ну звичайно.

— О, тоді я скоро вернуся в свій клас!

— Я тобі вірю, Тінку. Ти читаєш газету?

— Ні. Наш солдат завжди ховає її, щоб дід не одніс до нужника.

— Все дід та дід! Чи в тебе батька немає?

— Не знаю.

— А ти вступиш у юні піонери, як видужаєш?

— Це залежить не від мене.

— А від кого?

— Від того, хто кого перекричить. Дід...

— Дід, дід, дід! — перекиривляє мене хтось у кухні.

Двері рвучко розчиняються. Ми й не знали, що нас підслуховує дід.

— Я ж тобі казав, що не віддам хлопця до вашої пришепкуватої спілки!

Дід і Керн втуплюють один в одного очі. В кімнаті стає тихо-тихо. Чути навіть, як за вікнами шумлять дерева.

— Вибачте, я зайшов провідати Тінка,— каже вчитель і підводиться з ліжка.

— У тебе що — зовсім немає клепки в голові? Залишив хлопця на другий рік, зганьбив нас усіх, а тепер корчиш із себе святого, винюхуєш тут, падаєш навколішки у нього перед ліжком?

— Пан Керн приніс мені книжку. Ось поглянь, діду-сю!

Дід вириває у мене з рук книжку, жбурляє в куток за грубою і знов напускається на вчителя:

— Хочеш, видко, на той світ його спровадити? У хлопця он і так з головою щось не те. Так він і зовсім розуму стратиться.

— Вибачте,— вже різкіше мовить Керн,— але я, як не є, його вчитель.

— Хто, хто ти такий? Не вчитель ти, а мучитель! Тютя! Забирайся звідси! Нічого ти тут не загубив!

Учитель тисне мені руку й поспішає до дверей. Обличчя в нього бліде, жовна посіпуються. А очі сумні-сумні. Дід сипле услід йому лайкою. Двері зачиняються, і дід замовкає. Я від сорому ховаюся з головою під ковдру.

— Ми йому показали, де раки зимують, еге ж? Клятий учитель-мучитель...

— Ти його прогнав.

— Що?

— Прогнав ти його. Накинувся на нього, як шуліка на курчат.

— То ти, песиголовцю, вже здійсмаєш проти мене голос?! Оце-то так! — Дід стає на порозі і про щось замислюється. Очі йому наче застеляє туман. Потім він починає ковтати слину. Зненацька дід ляскає долонею по одвірку: — Ні, Августа Краске вони до своїх рук не приборуть! Не візьмуть його під ніготь! Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Старий віл з борозни не зверне!

РОЗДІЛ XIV

Нарешті хвороба покинула мою голову. Ще раз прийшов лікар і послухав мене. Струс мозку минув. Цікаво, де дівається хвороба, коли покидає людину?

— Пане лікар, тепер йому можна нахилитися?

— Чому ж ні, пане Краске? Він уже здоровий.

— Пане лікар, а опускати вниз голову теж можна?

— Нащо ж йому опускати голову?

— Бачте, коли він збирає картоплю, то сідає навпочіпки і опускає голову між коліна.

Лікар зачинає свою валізку.

— Ні. Ні в якому разі. Такому малому хлопчиків взагалі не можна важко працювати. А як справи в школі? Чуєш, хлопче, то як там посувається наука?

— До школи він ходить і, слава богу, справно.

— Я питаю, як він учиться?

— Та вчиться, пане лікар, учиться. Наш Тінко розумніший за трьох своїх однолітків. Якби ще бог дав, щоб

і вчителі були такі самі тямущі! Ви ж бо чоловік учений і знаєте, як воно нині ведеться.

Лікар нічого не відповідає. Він тільки дає мені кілька добрих порад і прощається.

— Цим другорічництвом зробили мені з хлопця каліку! — бурчить дід до баби.

— Що-що? — перепитує баба, і на очі їй набігають сльози. — Я завше казала. Ось до чого призвело твоє товаришування з Кімпелем! Зробили хлопця калікою!

— Ти Кімпеля не займай!

— А хто ж, як-не він, винуватий?!

— Коли я кажу, що вчитель, значить, учитель!

Баба замовкає. Діда знов краще не чіпати. Картоплю ї буряки ми в селі копатимемо останні. Тепер уся надія на пані Кларі — з мене помічник ніякий.

Зранку дні сірі. У кронах лип уже гніздиться осінь. Сидить і помалу скидає додолу листя. Поки що осінь сором'язлива і все ховається серед віття. Згодом вона розгуляється, стане сміливіша і позлизує з листя всю зелень. Обсмоктане листя вона виплюне на вітер і не вгамується доти, доки не обнесе догола всі дерева.

Вірші з книжки вчителя Керна я повивчав напам'ять. Часу мав досить. Коли до мене підходив дід, книжку я ховав. Якщо тепер він і забере книжку, вірші все одно залишаться зі мною. У мене вся книжка в голові. А вчитель нехай питає мене, скільки хоче. Я добре поста-
рався.

Як тільки пані Кларі вертається з скляного заводу, вона одразу біжить на наше поле. В нас знов почалися щасливі дні. Дід подобришав. Баба зітхає вже не так часто.

З поля наш солдат і пані Кларі вертаються пізно. Потім вони ще годують удвох худобу. З повітки долинає сміх пані Кларі. Здається, то ластівки прилетіли з вирію. Солдат і пані Кларі розмовляють, сміються, щось насвистують. А ось пані Кларі заводить пісню:

Після мандрів довгих у село
знов кохання хлопця привело...

Голос у пані Кларі ніжний. Наш солдат підхоплює басом:

Знає хлопець давній свій секрет —
він купляє дівчині букет.

Зі стайні виходить дід. Він нахилиє наперед сиву, коротко обстрижену голову, прислухається і глибоко вдихає м'яке осіннє повітря. Далі заходжується малювати носачом черевика на піску якись палички та кружечки. Стукають двері. Дід похитує головою і йде далі.

— Чи вони на ярмарок зібралися, що так веселяться?

Баба стоїть на кухні край розчиненого вікна. Руки вона сховала під фартухом. Баба теж прислухається. Потім ськається у фартух. А я причепився до ручки водяного насоса, розгойдуюсь і спостерігаю за хмаркою мошки, що витанцьовує над калюжею біля колодязя.

Пані Кларі й солдат обнялися і стоять. Вони саме зібралися до клуні по сіно. Ручка насоса рипить. Вони одразу відступають одне від одного. Я їх сполохав. Я починаю насвистувати і намагаюся впіймати мошку, так наче нічого й не бачив. Нехай собі одружуються, про мене. І Стефані хай до нас перебирається. Може спати коло діда. Мені там уже не подобається.

Я знов ходжу до школи. Ми сидимо за одним столиком з Малим Шуріхтом. Хлопчик він слабенький. Торік Шуріхт мало не отруївся електрикою, через те що залишився на другий рік. Ручки в нього тоненькі, голова малесенька, але взагалі він дуже старанний і ретельний. Малий Шуріхт весь час боїться, що знов залишиться на другий рік. Вранці, поки ще нема вчителя, Малий Шуріхт відповідає мені домашні завдання. Він усе вивчив.

— То я вивчив чи ні, Тінку?

— Вивчив, вивчив, Малий Шуріхте. Тільки розкажи мені ще раз.

Отак я і вчу свої уроки, коли не встигаю зробити це вдома.

Приходить учитель Керн і починає викликати нас до дошки. Малий Шуріхт стоїть і не може відповісти йому ні слова.

— Ти не хвилюйся,— каже вчитель.— Я ж бачу, що ти вчив.

Малий Шуріхт нервує і тремтить ще дужче.

— Тінку, розкажи ти домашнє завдання.

Я розказую. Я ж бо вивчив. Малий Шуріхт дивиться на мене так вдячно, немовби це відповідає він сам.

На другий день він питає мене:

— Ти даси мені списати твір про виноградного слимака?

— Хіба ти сам не написав?

— Написав. Дві з половиною сторінки.

— О, то в тебе ж більше, ніж у мене! Я ходив копати буряки.

І все ж Малий Шуріхт списує про виноградного слимака в мене. Він поспішає і розвозить у зошиті чорнило. Аж шкода його.

— Якщо мене викличуть, Тінку, я краще твій прочитаю твір, — каже він. От і збагни цього Шуріхта!

Коли поблизу нема нашого солдата, то з моїх домашніх уроків нічого не виходить. Дід мене швидко випроводить із-за столу.

— Та покинь ті книжки! Знов од них у голові густиме. А хліборобові потрібна здорова голова.

А часом мені аж на душі стає легше, коли дід відтягає мене від книжок. На другий день я списую уроки в Малого Шуріхта. Але він і сам не покладається на свою писанину, і ми обидва дуже потерпаємо.

А чого нам, власне, потерпати? За весь час Керн тільки один раз ударив учня. Білого Клаушке. Тоді вчитель ще бігав підробляти до пекаря Нагори і на уроках був стомлений, знервований. Того дня Білий Клаушке виліз на свій столик і почав виголошувати промову: «Товариші! Ми сміливо, одностайними лавами виступимо на боротьбу з горндорфськими мухоловами. Як тільки ці агенти імперіалізму поминуть сливову алею...» Цієї миті до класу ввійшов учитель Керн. «Товариші! Плечем до плеча ми...» — тільки й устиг сказати Білий Клаушке, як ураз дістав ляпаса. Він заверещав і задрігав ногами. А тоді підійшов до вчителя і сказав: «Ударите мене ще раз, батько заявіть про вас у партію!» Тоді вчитель Керн заїхав Білому Клаушке ще раз — просто в його нахабну пику. Білий Клаушке у чому був вибіг з класу. А вчитель сів за кафедру, склав руки і ліг на них головою.

Перегода до школи прибіг з кооперативної крамниці в білому халаті старий Клаушке. Керн вийшов з ним надвір. Довго вони там сварилися.

Потім Кернові довелося відповідати перед партією. Вони там усе сперечалися — залишати Керна у школі чи ні. Тоді Пауле Вунш сказав старому Білому Клаушке: «А ти знаєш, я б на його місці теж затопив твоєму

синочкові в пику. Щоб не був таким нахабою. Ти повинен краще його виховувати».

Керн залишився в нас учителем, але відтоді нікого вже не бив. Та, власне, так нахабно більш ніхто з ним і не поводився.

Чому ми так потерпаємо, коли не поробимо уроків? Я, приміром, тому, що не можу дивитись, як учитель засмучується через мене. Малий Шуріхт потерпає, щоб школярі не підняли його на глум, коли він скаже щось не те. Але з нього ніхто не має права сміятися. Ми так домовилися з учителем. «Кожен може бовкнути якусь нісенітницю — ти, він, вона... — мовив Керн. Учитель показав тоді й на мене. — То невже ми так і сміятимось одне над одним? Краще хвалімо одне одного, коли хтось скаже щось розумне». І ми пообіцяли вчителю так і робити.

Тільки Фріц заявив на перерві:

— А я все одно сміятимусь, коли мені буде смішно. Малий Шуріхт почув це. Тим-то він і потерпає.

Кімпель сидить тепер з Малим Кубашком. Той дуже радий і страшенно пишається. Аякже, адже Кімпель хлопець дужий, забіяка, значить, і він, малий Кубашк, теж дужий, коли водиться з Фріцом. Кімпель уже не мазатиме Кубашкові штани колісною маззю. Неохота ж третій рік залишатися в одному класі — хто ж йому тоді підказуватиме!

Я з Фріцом більш не розмовляю. Де грається він, там не граюсь я, а де граюсь я, там не грається він. Тепер у мене новий товариш — Гудзик. Він пильнує, щоб Фріц не чіплявся до мене, — проводить аж додому і жде, поки Фріц пройде, а вже тоді й сам рушає додому. «Бракувало тільки, щоб жертва водилася з своїм убивцею», — каже Гудзик.

А Фріц шкодує, що я ожив, і переказує мені це через Малего Кубашка.

Табель мій підписав солдат. Все було дуже просто. Може, найстрашніше самé перемололося у мене в голові? То пані Кларі нагадала солдатові про табель. Це було за день до того, як я мав знов піти до школи. Дід якраз порався надворі. Солдат мовчки проглянув табель і сказав принести ручку. Потім посикав крізь зуби, підписав табель і віддав мені. «Тепер, лихо його матері, нам треба старатися! — мовив він. — Ми ж не якісь там нездариська, еге?»

Картопля й буряки вже в кагатах. У кожному дворі стоїть дух пареної гички. Шпаки вже полетіли. Просякнутий запахом їжі дим в'ється над вулицею. Сумно попискують синички на голих деревах. Хати й сама вулиця закутуються туманом. Життя наче лягає спати. З усіх кутків виповзає нудьга й підкрадається до людей. Вона добирається по обвислих вусах і до дідового обличчя, сірою павутиною залягає у зморшках між носом та підборіддям. Дід підходить до шафи, дістає з шухляди застільцювану колоду карт, пропускає її під великим пальцем і питає:

— Ти чуєш, Тінку, як чорт виграє?

Чортової музики я не чую. Я сиджу коло плити на ящику з дровами і читаю книжку. Її дав мені вчитель Керн, коли я розказав йому напам'ять двадцять віршів з п'ятдесяти. Він схвально кивав головою і поправляв мене, коли я, на його думку, робив неправильний наголос. А я багато слів вимовляв неправильно. І все ж таки потім учитель сказав:

— Я бачу, що ти стараєшся, але... Але з домашніми завданнями в тебе не все гаразд. Узимку ти повинен більше думати про домашні завдання.

— Та я думатиму, пане Керн, навіть якщо дід не думатиме.

— Знов цей дід! Ну добре, я побалакаю з твоїм батьком.

— Угу.

— Хочеш іще одну книжку?

— З віршами?

— Ні, на цей раз не з віршами. Пригадуєш, коли ти хворів, я розповідав тобі про Юліуса Фучіка? Тобі цікаво було?

— Угу, про Юліуса цікаво.

— А хочеш сам прочитати цю книжку?

— А чого ж, можу.

І ось я читаю все, що Юліус Фучік написав у в'язниці. Він і до своєї дружини там писав. Мені робиться сумно-сумно. Якщо його все ж таки вб'ють, значить, усі вони гади.

Рипнули кухонні двері. Я ховаю книжку в ящик з дровами і знов сідаю зверху.

— То ти чуєш чортову музику чи не чуєш? — питає дід і підморгує.

— Дідусю, в мене болить голова, коли я лічу очки...

— Болить голова, кажеш? А воно що — шилом шпигає чи молотком гупає, коли ти лічиш?

— Частіше молотком гупає.

— Як? Молотком гупає? Тоді треба намочити в оцті ганчірку і покласти на голову. Як рукою зніме. І зможеш трохи пограти зі мною.

Дід гукає з повітки бабу і наказує їй покласти мені на голову компрес. А я сиджу і не встаю з ящика. Хоч би вони скоріше пішли з кухні! Кортить же дізнатися, що буде далі з Юліусом. Баба знов іде в повітку, Дід сідає на осліні під плитою, випростує ноги й починає дрімати.

— Гупає ще чи вже можеш лічити?

Я вже давно знов читаю книжку.

— Гупає ще, дідусю, гупає.

Минає трохи часу. Дід, мабуть, думає, що баба й досі на кухні, й питає:

— А Бачко вже їсть? А то доведеться повикидати йому зуби.

Я відповідаю бабиним голосом:

— Та їсть уже, їсть...

І дід дрімає далі. Що ж вони зроблять з Юліусом Фучіком?

— А ти звідки сіно береш коровам — з причілка чи спереду?

І я знов відповідаю бабиним голосом:

— Та спереду ж, спереду беремо...

На цей раз я не вгадав. Баба мусить спершу вибрати сіно від причілка. Я про це й не подумав. А дід уже встав, щоб вилаяти бабу за таку безгосподарність.

Записи Юліуса Фучіка у в'язниці стають дедалі сумніші. На очі мені набігають сльози.

— Ага, то читати тобі можна, дарма що очі від того гупання на мокрому місці! А грати в карти, значить, не можна? Рідного діда дурити, еге? Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Книжка псує людину швидше, ніж горілка. Ану давай її сюди!

Не встигаю я сховати книжку, як дід шорсткою рукою хапає її у мене з колін. Брязкають дверцята плити, і вогонь жадібно накидається на мою книжку. Намочена в оцті ганчірка падає з голови на долівку.

— Ти взяв на душу гріх, дідусю! — кричу я. — Не сяду я більше грати з тобою в карти! — І вибігаю на встелений туманом двір. Мені здається, що то дід спалив

не книжку, а самого Юліуса Фучіка. Ось візьму і розкажу все нашому солдатові. Нехай покарає діда!

З гілок липи на мене капає вода. Курточка намокає, мов губка. Але поки дід сидітиме в хаті сам, я туди не піду. Нарешті приходиться солдат. Мені хочеться назвати його «татом» і розповісти все-все. Та краще я нічого йому не скажу, а то доведеться потім слухати бабине голосіння, коли вона розборонятиме солдата з дідом. Я все сушу голову над тим, як би його допекти дідові. Можна сісти після обіду за уроки. А коли дід не дасть їх робити, вискочу на вулицю і в крик: «Він б'є мене, він мене б'є за те, що я старанний!»

Після обіду я сідаю за уроки. Пишу повільно-повільно — щоб не закінчити, поки ввійде дід. А він усе не йде й не йде. Тоді я починаю писати ще повільніше. А діда нема. Я висовую з стола шухляду і заходжуюсь гупати в неї, як у бубон, марш. Ще й виспівую влад:

Б'є мене він, б'є та б'є,
я ж кричу, що сили є:
буде знати цілий світ,
що це нелюд, а не дід...

Та хоч як повільно я пишу, а уроки в мене кінець кінцем уже пороблені. Дід так і не прийшов. Баба каже, що він подався до Зандберге забрати з ремонту хомут для Язикатого.

Якщо дід знов захоче грати зі мною в карти, я візьму біблію і сяду читати. Тоді він розлютиться і жбурне біблію в плиту, а баба накинеться на нього за те, що він божим благословенням картоплю варить.

Можна, звичайно, і до юних піонерів піти. О, дід як дізнається, то не знайде собі місця. Так я і зроблю.

— Тінку, а ти теж вступиш до нас? — питають мене хлопці на другий день.

— Ні, я хочу тільки подивитися.

— Ну гаразд, дивися. Сьогодні ми членських внесків з тебе ще не братимемо.

За піонервожатою в них учитель Керн. Сьогодні він саме поїхав до міста на курси. Отож піонерами керує Білий Клаушке. Він голова ради дружини. Я хотів був примоститися поруч з Малим Шуріхтом, як на уроках, але Білий Клаушке як гримне на мене від кафедри:

— Ти не маєш права сидіти тут! Ти не зареєстрований!

Гудзик підхоплюється і гукає:

— Тут не кооперативна крамниця! Тут немає ніяких зареєстрованих!

Тоді Білий Клаушке накидається на Гудзика:

— Ти знов порушуєш дисципліну?! Будеш відповідати за це перед радою дружини!

Гудзик мовчить.

— Де ж мені сісти, Білий Клаушке? — питаю я.

— Я тобі тут не Білий Клаушке! Запам'ятай це собі! Я голова ради дружини, а тепер заступаю вожакого. Сідай на задню лаву.

Я сідаю на задню лаву й питаю:

— А руки мені скласти чи що з ними робити, товаришу дружній голова?

— Голова ради дружини! — поправляє мене Білий Клаушке. Потім він, випнувши груди, стає біля кафедри.

— А тепер привітаймо нашого гостя Тінка Краске. Будьте готові!

Піонери схоплюються на ноги, згинають над головою праву руку й кричать:

— Завжди готові!

З переляку я й собі підняв праву руку. Але що робити з нею далі? Я збентежено чухаю тією рукою за вухом.

Аж глядь — Білий Клаушке вже стоїть біля мене:

— Ти неправильно віддав салют! — І хапає мою руку. Пальці в нього мокрі від поту, під нігтями аж чорно. Він ретельно складає мої пальці один до одного, потім бере мою руку за лікоть і підіймає високо над головою. — Ось так треба. Зрозумів?

— Ага, — кажу я.

— А тепер зроби сам.

Я роблю. Але пальці я склав усе ж таки неправильно. Білий Клаушке смикає мою руку донизу і знов починає складати пальці. Потім на крок відступає і наказує:

— Ще раз віддай салют сам! Піонерський салют — це перше, чого повинен навчитися кожен, хто хоче стати юним піонером. Отже, почнемо. Будь готовий!

Я стою і мовчу. Руки теж не підіймаю. Натомість вискакую на стіл, перестрибую через прохід на інший

стіл, а звідти на підвіконня. Вікно саме відчинене, і я спускаюся по дикому винограду на шкільне подвір'я.

Я хотів допекти дідові, а допік сам собі. Якби ж дід не довідався, що я був у новій шкільній спілці!

РОЗДІЛ XV

Сутеніє. Дід умивається, зачісується. Потім дістає з шафи свою зелену непромокну куртку. Мені теж наказано одягтися у вихідний костюмчик. Дід його оглядає з усіх боків. Рукава короткі. Я підріс. Комірці і лацкани позбігалися, зім'яті. Я в костюмчику бігав під дощем.

— У нього більш нічого немає, крім цього мішка? — питає дід бабу.

— А немає. Ти б купив йому щось новеньке...

— А куди ми підемо, дідусю?

— Мій товариш покликав нас у гості.

Баба обсмикує на мені піджачок. Але зморшки не розгладжуються, а поли й рукава не довшають.

— Я з Кімпелями більш не гуляю, дідусю.

— Дурне теля ти, Тінку. Ви що, покидалися трохи старими грішми і вже не можете помиритись, еге? А мій приятель Кімпель переказав, щоб і ти на свіжину прийшов, шкварочками з Фріцом поласуєш.

— А коли я хворів, Фріц до мене й разу не прийшов, дідусю.

— То й що? Хлопець, мабуть, боявся... Зачешися мені як слід, та мерщій! Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Дружба любить, щоб її зігривали!

— І що він не бачив у тих чваньків? — питає баба. — Той Фріц трохи в могилу хлопця не звів, усі ж люди знають!

— Що воно тут пищить під ногами? — Дід грізно дивиться на бабу.

Баба мовчить.

У Кімпелів на вершечку даху сидять шпаки і поглядають униз на подвір'я. Різник Бубак саме робить ковбасу. Собаки гарчать один на одного. Кожному перепало по свіжій свинячій кістці. Але жоден не гризе її. Ніколи їм — треба стерегти кістку від інших собак.

У Кімпелевому будинку з балконом світяться всі вікна. З ганку сходить якийсь чоловік у чорному сюртуку. Він мацає рукою, шукаючи поруччя. Але поруччя нема. Чоловік спиняється і, ледь похитуючись, чогось чекає. Видно, сподівається, що йому підставлять поруччя. Потім одкочує чорні поли сюртука, сгяє рукою до кишені штанів і дістає хусточку. Ось він скинув окуляри і протирає їх. Це наш пастор. Дід придержує мене. Не годиться ж зіткнутись на східцях з таким святим чоловіком. Пастор надягає окуляри і вже й забув, що поруччя на ганку нема. Він мацає в сутінках рукою і, не встоявши на місці, швиденько переступає два останні східці.

— Добрий вечір, пане пастор! — вітається дід. — І ви свіжини прийшли покуштувати, еге?

— Хто зі мною говорить? — питає пастор і знов починає протирати окуляри.

— З вами говорить хазяїн Август Краске, конфірмований у тисяча вісімсот вісімдесят дев'ятому році, пане пастор, — відповідає дід.

Пастор знов надягає окуляри і дивиться вниз так, наче перед ним безодня розверзлася.

— Август Краске, кажете? А-а, пригадую, пригадую. Тисяча вісімсот вісімдесят дев'ятий рік... Ми тоді якраз великий дзвін освячували. Пані баронеса в мереживній сукні співала соло. Ти ще пам'ятаєш, сину мій?

— Аякже, пане пастор! Я ще пам'ятаю, як Адольф Гімпель поліз на дзвіницю чіпляти дзвін, а тоді як зірветься та як покотиться з гуркотом по сходах!

— Так, так, бідолашний чоловік! За віру й за церкву оддав життя своє...

— Та він, пане пастор, трохи той... свяченої водиці перепив. Хіба ж ні?

— Тсс, гріх обмовляти покійних, сину мій!

І пастор знов опускає очі додолу, ніби в безодню.

— А скажи-но, Краске Августе, чи й у тебе там, унизу, такий самий туман, як у мене тут, нагорі?

— Та ви ж уже внизу, пане пастор!

— Хіба?! Внизу, кажеш? Бачиш, як мене засліпило світло в хазяїна Кімпеля!

— А ви додому зібралися, пане пастор?

— Та ні, сину мій, я, бач, хотів тільки... Але тепер мені, либонь, таки ліпше піти додому. Коли ласка, проведи мене до воріт, а перед Кімпелем вибачся за мене. Скажи, що я побоявся, аби вночі туман не впав ще густіший. А отому дурникові Фімпелю-Тімпелю... От добра душа, він там свіжину смакує... Га-га-га! Чого він тільки не виробляє!.. Йому перекажи од мене вітання!

Дід бере пастора під руку, і в цю мить пастор помічає й мене.

— Ти що — з мішком прийшов, Краске?

— Це мій онук, пане пастор.

— Коли ж ти пришлеш його до мене, щоб він на службі божій біблію почитав?

— Та я... звісно, пане пастор, служба божа... — затинається дід. — Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Нині легше сотню бліх зловити, ніж побожну людину знайти... А біблія, пане пастор, вона ще трохи важкувата для малого...

— А ти його, Краске, — гик! — ти його тільки пришли до мене. Я йому продам євангеліє — воно легеньке й похватне.

Біля воріт пастор обіймає діда й каже:

— Ну, тепер я вже й сам дорогу знайду, Краске Августе. Спасибі тобі, сину мій. Як тепло стає на душі, коли стрічаєш отак свого конфірманда, живого-здорового, і господь одвів од нього всі лиха... Господь возлюбив тебе, сину, його недремне око бачить тебе нині, і присно, і вовіки...

— Амінь! — закінчує дід.

— Як, як? — не зрозумів пастор.

Дід аж торопіє.

— Я кажу, пане пастор, — відповідає нарешті дід, — що як дійдете до стельмаха Фелька, то глядіть не зачепіться там за колючий дріт. — Потім зачиняє за пастором хвіртку і стоїть, прислухаючись, як святий чоловік важко ступає вулицею.

Лисий Куцак ждав, що пастор вернеться. Але замість нього входимо ми з дідом і кажемо, що в пастора потуманіло в голові. Кімпель пискливо хихотить і ляскає себе від утіхи по ногах.

— Ось звідки той туман! — каже він і показує на пляшку з горілкою.

Фімпель-Тімпель сидить у куточку на канапі і шкіриться. Його кругла голова аж червона. Він нахилився і щось жує: Сорочка розхристана, і його щелепа, немов леміш, раз у раз грузне у волохатих грудях. Надворі вже холодно, мокро, але Фімпель ходить ще як улітку. Невже в нього нема куртки? Та ні, куртка в нього є, тільки він її глядить. Він надягає її лиш у неділю, як іде до шинку грати. Черевики на дерев'яній підозві Фімпель скинув біля порога. Тепер він ставить одну на одну босі ноги і так гріє їх.

— Ви прийшли на найкращий фокус! — верещить Лисий Куцак, навіть не запрошуючи діда сісти. — Давай, Фімпелю! — наказує він. — А як їсть мавпа?

Фімпель-Тімпель хапає з тарілки шматок ліверної ковбаси, вискакує на спинку канапи і починає бігати очима, як мавпочка в катеринщика. Оглянувши і обнюхавши з усіх боків ковбасу, він хапає її зубами і швидко з'їдає. Час від часу він гарчить, вуркоче і шкіриться на уявного ворога. Кишку, що лишається від ковбаси, Фімпель-Тімпель по-мавпячому намагається натягти, мов капелюшок, на свою лису голову, але зрештою ховає в кишеню.

Тим часом Лисий Куцак уже налив по чарці. Мавпочка Фімпель стрибає з канапи на стіл, сідає навпочіпки і, вип'явши губи трубочкою, смоче з чарки. Потім хапає пляшку і п'є нахильці.

Кімпель від реготу мало по підлозі не качається. Тоді підскакує до Фімпеля і хоче вирвати в нього пляшку. Фімпель ошкірює зуби й легенько кусає Лисого Куцака за палець. Той відсмикує руку. Фімпель-Тімпель тим часом устигає ще раз хильнути з пляшки.

— А тепер буде з нас мавпи! — перестає сміятися Лисий Куцак. — Проквітнеш на одній нозі шматок ковбаси, як чорногуз жабу, дістанеш у нагороду ще один. Це вже шостий шматок, — пояснює нам Кімпель.

Фімпель-Тімпель стає посеред кімнати на одній нозі і, закинувши назад голову, ковтає ковбасу.

Ох, наївся жаб од пуза —
напувайте чорногуза! —

приказує він і зиркає скося на пляшку.

— Молодця! — вигукує Лисий Куцак і, підморгнувши дідові, наливає чарку. — А тепер ось що, — звертається далі до Фімпеля, — як з'їси сьомий шматок, стоячи

догори ногами, я відпущу тебе ще й оддам свою стару куртку.

Фімпеля-Тімпеля двічі просити не треба. Він хапає сьомий шматок ковбаси, підбігає до канапи, стає на неї лисою головою і закидає ноги вгору. Голі його підшви ляпають по великій картині, що висить над канапою. Там намальований Наполеон після битви під Ватерлоо. Стомлений імператор сидить на пеньку і дивиться на чорні, як рілля, п'яти Фімпеля-Тімпеля. Нарешті той стає рівно, роззявляє рота і показує великі гострі зуби. Зав'язку від ковбаси він відкушує і випльовує просто на стіл. Сьомий шматок зникає у Фімпеля в горлі, мов вуглина в топці чавунки. Лисий Куцак від утіхи аж верещить і бігає по кімнаті. Його синок присів і плеще в долоні. Дід крутить головою і все примовляє: «Отак-так!» А мені Фімпеля шкода. Он як доводиться йому старатись, щоб заробити драну куртку. Обличчя в нього робиться дедалі червоніше й червоніше.

— А якщо він заллється і впаде? — каже дід.

Лисий Куцак наче нічого й не чув.

— Слухай, Фімпелю, а з тебе не повискакує вся ковбаса назад? — гукає він.

Щоб назад ковбаску не пустити,
треба горло добре промочити! —

відповідає з повним ротом Фімпель.

Фріц підносить йому повну чарку. Добре, що Фімпель хоч устигає проковтнути ковбасу, бо горілка попадає з рота в ніс, і він починає кашляти й чхати. Його п'яти ляпають по обличчю Наполеона. Потім Фімпель зіскакує на підлогу і бігає по кімнаті, кашляючи горілкою та шматками ковбаси.

— Годі вже! Годі! — кричить Лисий Куцак і виштовхує Фімпеля за двері. — Скажи Берті, щоб дала тобі мою стару куртку, ту, що висіла торік на вишні замість опудала.

Фімпель-Тімпель спритно хапає з тарілки шматок ковбаси, ховає за пазуху і каже:

Бідак, щб звечора надбає,
те на сніданок має!

І його тільки й бачили.

До кімнати, човгаючи ногами, входить стара Берта. Вона приносить миску гарячої свіжини, квашену капус-

ту і чисту чарку дідові. Фріц умощується на спинці канапи. Одну панчошу він стяг і длубається між пальцями на нозі. Дід тисне Фріцові руку і киває мені, щоб і я зробив те саме. А я не хочу вітатися з Фріцом. Ми з ним вороги. Я вдаю, ніби шукаю, куди покласти кашкета. Наймичка бере його у мене з рук. Тоді я починаю порпатися в кишнях, немовби шукаю хусточку. Ніякої хусточки в мене, певна річ, нема. Дід теревенить з Лисим Куцаком про се про те. Руки Фріцові я так і не подав. Зате його батько простягає мені свою. Лисий Куцак ще ніколи не подавав мені руки. Досі він на мене й не дивився. Коли я, було, вітався з ним на вулиці, він казав: «Здоров був, хлопче! Перекажи батькові, щоб до завтра полагодив мені драбки до гарби!» — «Я не Фелько, — відповідав я. — Я внук діда Краске». — «А-а! Чого ж ти зразу не сказав?!»

А тепер ось Лисий Куцак сам подав мені руку. Видно, хоче помацати того, що вже був мертвий.

Свіжина жирна така.

— А ти випий однецьку, тоді і їстиметься краще, — каже Лисий Куцак і наливає мені в пасторову чарку.

Не питиму я з пасторової чарки. У пастора сива колюча борода. А я не хочу, щоб і в мене така виросла.

— Та не комизися! — бурчить дід. — Випий одну, нагрієшся!

Дідові також не щастить умовити мене випити з пасторової чарки. Тоді Лисий Куцак киває Фріцові головою. Той підскакує на одній нозі до столу, хапає пасторову чарку й двома ковтками випиває жовтувату горілку. Нехай п'є, як хоче, щоб у нього виросла кошлата борода!

— Бачиш, що таке справжній хазяїн! — хвалиться Лисий Куцак.

Дід люто зиркає на мене і підсуває свою чарку. Я одним духом вихиляю її.

— Ого! — вигукує Лисий Куцак і знов наливає собі й дідові.

Дід задоволено розгляджує вуса. Фріц тим часом краде в батька повну чарку. Він теж хоче вихилити її одним духом, як я, але поспішає і захлинається. Горілка так і бризкає у нього з рота й носа, як у Фімпеля-Тімпеля. Фріц бігає по кімнаті, хапаючись за горло.

— Оце-то так! — промовляє дід і змовницьки підморгує мені.

Фріц, хитаючись, мов п'яний, іде надвір.

Нарешті я сам і на мене ніхто не звертає уваги. Тепер можна їсти, скільки душа забажає. Я вминаю три шматки кров'янки і шматок ліверної ковбаси. Дід з Лисим Куцаком також плямкають і розмовляють. Вони розмовляють про те, що треба здавати картоплю. Кімпель оголосив бургомістрові війну. Він здаватиме картоплю не тоді, коли треба бургомістрові й партії, а коли сам схоче.

— Бо головне що? Головне — річну норму здати! Виходить, я маю час до тридцять першого грудня! — бундуються Кімпель. Останній мішок картоплі він, мовляв, однесе до бургомістра новорічного вечора.

Ні Лисий Куцак, ні дід не здали й відра картоплі, коли здавало все село. Ми картоплі тоді ще й не копали. Нашу норму за нас здали інші. Це наш солдат попросив людей, йому вони зробили послугу. Заради діда ніхто б і пальцем не поворухнув. Наш солдат подбав і про те, щоб ми одразу, як тільки викопали картоплю, віддали борг тим, хто нас виручив. Дід спробував був сваритись, але солдат махнув на нього рукою.

— Ти коли здаватимеш решту картоплі? — питає Лисий Куцак діда.

Дідові не хочеться признаватись, що солдат показав у нас сам, не спитавши його.

— Як усе буде гаразд, то на Андрія, — відповідає він.

— Значить, уже в кінці листопада?

— Якщо розкрити кагати пізніше, картопля ще померзне.

Лисий Куцак стріляє в діда нищівним поглядом:

— А чи не здав ти вже всю картоплю, Краске?

— Я? Хто це вам сказав?

— Кальдауне щось таке правив.

— Нічого я не здавав! Хай у чорта червоний хвіст злиняє, як я здавав! Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Краске під чужу дудку не танцюватиме!

Ой забрехався ж дід! Геть заплутавсь. Аж соромно за нього.

Фріц знов прослизнув тихенько до кімнати. Дід з Лисим Куцаком мовчать. Один — через те, що забрехався, другий — через те, що спіймав його на брехні.

— Сім раз одмір, а раз відріж, — озивається Лисий Куцак, щоб якимось прогнати за двері тишу.

Дід і собі знаходить що сказати:

— По-моєму, нашому Тінкові оті старі гроші даром не минулися,— каже він, радіючи, що і йому вдалося ткнути Кімпеля носом.

— Не минулися? Отих кілька мідяків?

— Атож. Боюсь, він так і буде без одної клепки.

— Але ж ви застраховані, еге?

— Та застраховані. Тільки як страховий агент дізнається, від чого воно в нього, то, звісно, тоді...

— Нічого в хлопця з головою не сталося,— перебиває дід Лисий Куцак.— Іди сюди, Маттесе!

— Мартін його звати, Мартін,— поправляє Кімпеля дід.

Кімпель хапає мене за руку, показує на щілину між дошками в підлозі й наказує:

— Ану пройди рівненько по щілині!

Я не знаю, що робити. Дід гадає, що в мене від горідки крутиться голова, і підморгує мені. Я обережно переступаю ногами і йду по щілині. Не хитаюся, не заточуюсь, навіть ні разу не оступлюся. Дід з Лисим Куцаком стежать за кожним моїм кроком, затамувавши дух. Кімпель важко сопе. Потім я обертаюся і йду по щілині назад.

— Молодця! — вигукує Лисий Куцак і наливає мені чарку.— І ти кажеш, що в хлопця немає одної клепки? Чистісінькі дурниці! Лікарі завжди люблять прибільшувати. Людина собі здорова, а вони набалакають їй, що вона вже трохи не вмирає, тоді підлікують і хваляться, які вони, мовляв, чарівники.

— Річ у тім,— каже дід, чухаючи потилицю,— що ці шибеники не хочуть більше знатися.

— Що-що? Не хочуть знатися? — Лисий Куцак дивиться на мене, потім переводить очі на Фріца.— А хто з вас дужчий, га?

Фріц посміхається так, що аж виглядають кутні зуби. А я не знаю, що мені діяти. Потім хапаю дідову чарку і перехилью до дна гірку горілку.

— Оце-то так! От молодця! — хвалить мене Лисий Куцак.

Дід совається на стільці й підкручує вуса.

— Він у тебе, видно, взагалі міцний хлопець, га, Краске? — каже Лисий Куцак і підходить до мене. Він хоче помацати мої м'язи. Я відступаю назад. Дід дивиться так, наче продає вгоданого бичка.

— Не комизися, Тінку! — гукає він. — Та ви помацайте його, помацайте, хазяїне Кімпель! Дід з бабою в нього непоганого коліна.

Лисий Куцак заганяє мене в куток біля дверей. Там він обмацує мої руки й ноги.

— Хлопець він нівроку, міцненький, — примовляє Лисий Куцак. — Що правда, то правда. А що ти поставиш, як мій усе ж таки покладе його на лопатки? Га, хазяїне Краске?

Оце «хазяїне Краске» для діда наче музика. Він уможується зручніше, немов у церкві на лаві.

— Ану ж поборіться, ну! — підбадьорює нас Лисий Куцак. — Хапайте один одного за барки! Однаково комусь доведеться лежати насподі. Комусь завжди доводиться бути насподі. Намніть, натовчіть один одному боки — зразу й помиритесь і знов товаришуватимете.

Фріц стягає з ноги другу панчошу й закачує рукава сорочки. Дід киває мені головою.

— Хочу попередити вас, хазяїне Кімпель: мій Тінко підіймає півмішка картоплі. Цілого півмішка, не брешу. Давай я подержу курточку, Тінку, давай...

Але я не даю дідові куртки. Я натискаю на клямку, двері відскакують, і я, хитаючись, ступаю за поріг.

— Ану вернись! Вернись, кажу! — гукає дід і схоплюється на ноги.

Та куди йому наздогнати мене! Я вже збігаю з ганку і щодуху кидаюся додому.

Вночі дід повертається, співаючи:

Хто зватись німцем сміє?
Хто чарку випить вміє,
той німцем зватись сміє!..

Отже, тепер вони з Лисим Куцаком знов товариші? Дід падає на ліжку. Я вдаю, що спляю. Не вмикаючи світла, дід втуплює в мене очі:

— О, ти диви! Лежить! Скільки ж він чарок вихилив, що в голуба Кімпеля од заздрощів аж очі на доба полізли? А тепер, бач, спить як убитий! Хоч круть, хоч верть, а що виходить? — І дід знов співає:

Той німцем зватись сміє!

Прокидається баба.

— О господи! Що це з старим? Щоб серед ночі будити людей такими грішними піснями!

Співаю я, мов та пташина,
що в'є гніздечко у куцах...—

знов заводить дід, але йому не вистачає духу, і останні слова він уже не співає, а проказує. Нарешті гасить світло і, щось бурмочучи, втикається в подушку. Від нього так несе перегаром, що я відвертаюся до стіни.

І все ж таки дружба з Лисим Куцаком у діда стала, видно, не та, що була. Остюком стирчить у ній дідова брехня. Це я, мабуть, винний, що їхня дружба дала нову тріщину.

— Важко тобі було вчора ввечері трохи побитися, га? — дорікає мені дід.

— Важко.

— Що? Важко, кажеш? Дуже ти, бачу, розумний! Я тебе навчу, як поводитись у порядних людей!

— Чи ти з глузду з'їхав, старий! — втручається баба. — Щоб він у чужих людей бійку заводив?!

— Що ти тямив у людях? Роби своє діло! Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Часом задля пристойності і в чоботи наробити можна!

— Дідусю, я б Фріцові сорочку розпанахав!

— То чого ж ти не розпанахав?

— Ага, щоб потім я був винен, ге?

— Як це?

— Ти ж сам казав: з такими людьми завжди треба поводитися так, ніби ти сам винен, коли що станеться. Так буде порядніше.

— Але ж учора нічого не сталося, чорт забирай! — І дід починає бігати по кухні з кутка в куток.

— А от би й сталося: я б Фріцові сорочку розпанахав!

— То й що, якби розпанахав? Ти диви, який песиголовець! — Дід хапає з ящика поліняку.

Двері хрюпають, і поліняка гупає в них. Я вже на дворі.

Годі, не спатиму я більше з дідом. Торік восени я все боявся нашого солдата. Навіть не хотів залишатися з ним у кімнаті. А солдат нічого мені не зробив. Тільки один раз потрусив за плече, коли розсада в парнику загинула. Але я й досі не хочу спати в нього нагорі, не

хочу! Я хочу бути сам, ввечері і вранці, коли засинаю і коли прокидаюся.

— Бабусю, постели мені сьогодні в комірчині на горищі.

— Хіба ти не хочеш більше спати з дідом, Тінку? Це ж чого?

— Не хочу і все, бабусю.

— То як хочеш, Тінку. Але ж на горищі немає світла.

— Я візьму свічку, бабусю.

— А ти хати нам не спалиш, Тінку?

— Не спалю, бабусю, не спалю!

І хоч дід і здійсмає крик, баба стелить мені нагорі. Солдат поставив ліжку, поклав на нього дошки, а зверху солом'яний матрац.

— Воно й правда, — каже він, — чому б тобі не спати у своєму ліжку? Ти в нас уже великий.

— Угу, великий.

І ось я лежу у власному ліжку. Тремтить язичок свічки. В щілини між черепицею завиває жовтневий вітер. Мені здається, наче під дверима комірчини тупцює баба. Мабуть, хоче подивитися, чи погасив я свічку. Я гашу свічку. Мені не хочеться, щоб згоріла моя комірчина. Якусь мить я ще бачу в п'ятні полум'я свічки. То мої очі пригадують світло. Коли темно, вітер надворі свистить немовби ще голосніше. Виходить, досі свічка горіла голосніше, ніж свистів вітер?

У кімнаті в солдата тихо. Його ще нема вдома. Тепер я знаю, де він ходить. Гудзик мені розповів, що ввечері наш солдат сидить у його батька. І що його туди тягне? «Вони все розмовляють про партію, про односельців», — казав Гудзик. А одного разу завели розмову про Лисого Куцака. Він зовсім не такий лагідний та добрий, як дехто думає. Він чи то шкільний ворог, чи то класний, чи ще якийсь. Ні, Лисий Куцак не такий уже й добрий чоловік. А як він мучив ковбасою Фімпеля-Тімпеля! Фімпель, правда, не повертає мені завдатку за велосипед. Але я все одно не мучитиму його.

Що воно там зашаруділо? Мабуть, миші. Певна річ, миші. Тепер вони перебираються з поля до хат. Завтра я візьму до комірчини нашу Мінку. Нехай трохи мишей поганяє. О, щось гуркає на даху просто у мене над головою. Невже куниця аж туди забралася? А може, то злодії? Он у Кубашків торік до хати залізли злодії. Розібрали дах і вкрали з коптильні три великі шматки

сала. О, знов щось гуркає. І чого це наш солдат щовечора біжить з дому? Як тільки вони почнуть розбирати черепицю, я побіжу кликати діда. Знов гуркає! Але черепиці поки що не розбирають. Може, все ж таки збігти вниз і закричати на гвалт? Ні, почекаю. Якщо на даху нікого не буде, дід посміється наді мною і скаже: «Спи краще зі мною, ти, страшко!» О, знов! І знов! І гуркає, і шарудить, і тарабанить. Я вже не зводжу з даху очей, але ніде не видно ні клаптика неба, ані зірки. Ні, черепиці наче ніхто поки що не розбиває. Гуркоту більш не чути. Тільки вітер свище та лютує. Я трохи заспокоююсь. Вітер мене заколисує. Я пливу на його хвилях — усе вище, вище — і засинаю...

А вранці дивлюсь — лежить серед двору відчачнута від груші гілляка. Я розрубую її на цурпалки й несу на кухню. Тепер вона вже не гуркатиме вночі по даху...

Цього року зеленушок у лісі хоч греблю гати.

— Тінку, біжи назбирай зеленушок, ніколи мені по лісі швендяти, — каже баба.

— Гаразд, бабусю, я назбираю зеленушок.

Я дістаю з бабиного комода білу торбину з грубого полотна, а з шухляди — гострий кухонний ніж. Я добре пам'ятаю, де назбирав торік багато зеленушок. Вони там навіть повилазили були з лісу й росли просто на піску, в колії від возів.

Упав туман. Над землею пурхають сойки. У дзьобику в кожній зелені жолуді. Це пташки переносять їх з вигону та з дубового гайка до себе в комірки. Якщо мені пощастить знайти синьо-білу пір'їнку сойки, я встромлю її в кашкет і тоді хіба ж скільки назбираю грибів! Сойки пронизливо скрикують. Це вони попереджують усю звірину в лісі, що йду я. «Та вгамуйтеся, годі галасувати! Нічого поганого я вам не зроблю! Я тільки хочу пір'їнку вашу знайти...» Але сойки мене й не слухають. Аж у вухах лящить, так скрегочуть. «Дайте мені спокій, ви, крикуни пернаті! Я прийшов збирати зеленушки».

Але зеленушок не видно, трапляються лише бурі польські гриби, руді сиройжки, слизькі маслюки та оксамитові чорнушки. «Ховайтеся, ховайтеся, зеленушки, я й без вас повну торбину назбираю!» А зеленушкам заздро стає, що вони не потрапляють до моєї білої торбинки, і вони — фррр! — так і пороснули з-під сухих соснових

голок мені під ноги. «То ось де ви! А я вже думав, що ви ще не повиростали». Гриби вітають мене жовто-зеленими шапочками, з яких звисають, підморгуючи мені, краплі роси.

З моху виглянув грибок —
невеличкий та ще й змок.
Я на нього зла не маю —
хай грибочок підростає! —

наспівую я. Знайшлися-таки мої зеленушки. Їх цілий гурт. Просто один на одному сидять. Ану ж ідіть, ідіть сюди, зеленушки! Котрий не влізе в торбинку, тому знайдеться місце в кашкеті.

— Що це ти собі надумав?! Це моя галявина! — раптом чую я голос, і з-за молодої сосни виходить Фріц Кімпель. — Ану геть з мого грибовища! Боягуз, утік од мене!

— Я перший їх знайшов. Це мої гриби!

— Я знайшов їх ще тоді, як ти пелюшки мочив!

— То чого ж ти не позбирав їх тоді?

— А нащо мені їх збирати? Це наш ліс! А ти спершу віддай свої борги.

— Там залишалось усього півмарки.

— А процентів скільки вжеросло?

— Заплачу я тобі ще й проценти!

Фріц підходить ближче і штовхає мене ліктем:

— Ану ж спробуй! Спробуй! Що, боїшся?

— І зовсім я не боюсь. Чеши звідси!

— Думаєш, ти мені щось зробиш? Злякався я твого кухонного ножа!

— Я з тобою і без ножа впораюсь, — кажу я і кидаю ніж та торбинку у верес.

Але тепер мені треба бути насторожі. Фріц наступає на мене і штовхає все дужче й дужче.

— Злодюжка! Чужі гриби крадеш! — кричить він і заціджує мене кулаком.

— А ти вбивця!

— Хто, хто я такий?

— Убивця ти!

Ми зчіплюємось, намагаючись кинути один одного на землю.

— Знаєш, що я тобі зроблю, боягуз ти нещасний!

— Нічого ти мені не зробиш!

Ми знов відскакуємо один від одного.

— Зразу видно, який ти страхополох!

— Ось я тобі зараз покажу, який я страхополох!

І ми знов налітаємо один на одного. Фріц пригинається і хоче схопити мене за ноги. Я кидаюсь на нього згори, він не витримує і простягається черевом до землі. Ось я й сиджу на ньому верхи. Тепер нехай спробує встати! Я гупаю йому по спині, як у бубон. Обличчя у Фріца перекошилося, він аж звивається піді мною.

— Ну стривай же, зараз я ножа дістану, собако!

Ножа? Якщо Фріц дістане ножа, він таки штрикне мене. Великого Шуріхта він он як каменюкою зацідив. А Гудзика хотів задушити мотузком. Фріц і мене штрикне ножем, якщо я дам йому дотягтися рукою до кишені. Дуже мені треба лежати підрізаним у лісі і сходити кров'ю! Я схоплююсь на ноги і щодуху кидаюсь геть. Фріц поволі встає, заточується і засовує руки в кишені. Хоч би не догнав мене! Я біжу до дороги, Фріц пускається за мною.

— Я тебе дожену! Не втечеш! Ти повалив мене випадково, боягуз нещасний! Але я тебе дожену!

Я мчу вузьенькою стежкою вниз. Чую, Фріц ось-ось мене наздожене. Он уже й у кишнях у нього щось дзенькає. Що робити?

— Фріце! Фріце! Не ріж мене, а то в тюрму підеш!

Дзелень-дзелень! Ось зараз Фріц схопить мене. Я мчу скільки є духу. Все в мені тремтить. Дзелень-дзелень!

— Гляди, переїду, хлопче! — лунає раптом чоловічий голос.

У мене підгинаються ноги, і я падаю.

— Що це тут діється? — чую той самий голос. — Чи за тобою сам чорт женеться, га, хлопче? — Велосипедист зіскакує на землю. Це робітник із скляного заводу, він повертається додому. — А може, тебе гадюка вкусила?

— Ніхто мене не кусав.

— То чого ж ти так біжиш?

— Я біжу... я так біжу через те... — Треба скоріше щось збрехати, бо чоловік уже знов закинув ногу на велосипед.

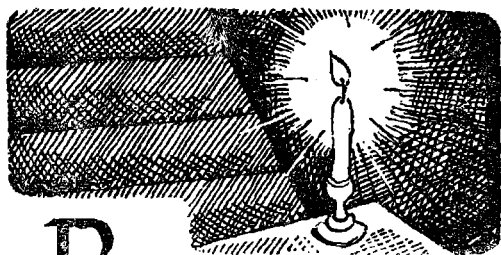
— Іди помаленьку, хлопче, а то ще ноги поламаєш.

— Де ж твої гриби, Тінку? — питає мене вдома баба. — Ти зовсім захекався, аж мокрий увесь...

— Зеленушки? — Мені не хочеться брехати бабі.—
Через дідову дружбу... через його дружбу мені довелося тікати з лісу,— кажу я і вже не можу стримати сліз.

— А штани теж через дідову дружбу порвав?

На штанях у мене така дірка, наче їх собаки тягали.

РОЗДІЛ XVI

Вночі я прокидаюся від страшного сну. Приснилося, ніби хтось давить мені на груди. Це був Фріц Кімпель. Він вихопив зі свого черевика довжелезного ножаку і загнав мені в серце.

— Чого ти стогнеш, Тінку?

Я протираю очі. Коло ліжка стоїть наш солдат.

— Пора вставати, Тінку,— каже він.— Штани тобі залатали. Ось вони.

Він дістає з газети мої штани. Навіщо було загортати їх у газету? Мабуть, щоб дід не побачив.

Наш солдат береться до роботи, а я натягаю штани. О, як гарно їх залатали! Зразу видно, що вони побували в золотих руках пані Кларі. Баба так не вмє латати. Пальці в неї цупкі, як зубці в граблів. Вона шие тільки грубою дратвою, бо тонкої нитки її пальці не вхоплять.

Еге, то це пані Кларі латала мої штани? До чого тут наш солдат і пані Кларі? А я думав, він ходить до Гудзикового батька. Думає, вечори на зборах просиджує...

В моїй комірчині можна непогано жити. Од вітру порипують крокви, чути, як по черепиці збігає дощ. Шашіль точить бантини, і здається, наче по всьому горищі цокають маленькі годиннички. Щоранку наш солдат будить мене до школи. Він стукає у двері й водночас щось насвистує або наспівує. Я тоді думаю, що в його кімнаті є щось таке, чим він ніяк не натішиться. Іноді я довго не озиваюся і все лежу та слухаю, як він наспівує. Хочеться запам'ятати його пісеньку про дівчинку, що ходила по ожину:

Дівча схопилося до днини —
ще й сонечко не встало —
й до лісу бігло по ожину,
тра-ля-ля, по ожину,
як сонечко ще спало...

До села вже заповзають сірі осінні дні. Люди кутаються, хрипнуть і кашляють. Наша баба теж занедужала. Вранці, коли вона встає, по всій хаті чути її зойки та стогін. Це вона так розходиться. Але через годину зойків уже не чути, баба лише стомлено охає та зітхає.

В комірчині на горіщі я читатиму вірші, і дід не заглядатиме через моє плече в книжку. Я знаю один вірш про туман — про такий самий, як оце в нас надворі. Але в тому вірші ні стогне баба, ані хрипнуть і кашляють люди.

Лист облітає за вікном,
туман заліг під полотом...
Ми добрим сонячним вином
цю осінь позолотим!

Авжеж, позолотимо! Нехай і в моїй комірчині буде золота осінь!..

— Пане Керн, а ви маєте ще півсотні?

— Півсотні чого?

— Віршів.

— А-а, он що! А ти вже віддав мені книжку про Фучіка?

— Ні, не віддав.

— От бачиш. І нічого ще не розказав мені про Фучіка.

— Я розкажу, пане Керн, розкажу!

На другий день учитель знов питає мене про ту книжку.

— Фучік, пане Керн, Фучік навіть... він навіть смерті не злякався! Від ворогів, пане Керн, від ворогів не треба втікати. Вороги, пане Керн, можуть зробити кухонним ножом дірку в грудях, але від них однаково не треба втікати, наче тебе гадюка вкусила...

— Що це з тобою, Тінку? Ти не хворий?

— Ні, пане Керн. Це все через Фучіка...

Назавтра вчитель знов питає про свою книжку. Певно, вона дуже йому потрібна. Керн, мабуть, теж іноді боїться своїх ворогів.

— Книжка в плиті, пане Керн. У тій, що на кухні.

— Що?!

— Я сидів на ящику з дровами й читав, а він хотів, щоб я грав з ним у карти. Тоді він як сказиться...

— Хто?

— Дід.

— Неймовірно! — Обличчя в Керна робиться блідим, і він закушує свою товсту спідню губу. — Він повинен за це заплатити. Звичайно, повинен заплатити! Кинути в плиту книжку! Я побалакаю з твоїм батьком. Ну гаразд, а коли ти збираєшся вступати в піонери?

— В піонери?

— Там ти міг би читати багато книжок. І ніхто б тобі не заважав, ні дід, ніщо.

— Та я приходив до піонерів, пане Керн. Але вони нічого не читали. Він усе вчив мене складати пальці, але я все одно не навчився віддавати правильно салют. Тоді я вискочив у вікно. Я ще не вмю віддавати салют так, як вони.

— Як хто?

— Як Білий Клаушке і решта.

— Білий Клаушке?

— Атож, кооперативний Клаушке.

Вчитель дістає хусточку і пирскає в неї. І нащо йому хусточка, коли він просто хоче засміятися? А може, йому смішно з того, що я вистрибнув у вікно?

— Гаразд, я розберуся, — каже вчитель. Обличчя в нього аж червоне, так йому хочеться сміятись. — А ти все одно приходи до піонерів. Подивишся, як там що. Тобі сподобається.

Але вчителеві ніколи розібратися в усьому зразу. Йому й уроки в школі провody, і на збори ходи. І в пожежну команду треба «вдихнути нове життя», щоб вона добре гасила, як щось займеться! І з співочим гуртком доводитися сперечатись, доводити, що тепер він називається народним хором і має співати не лише про студентів та про гулянки. Керн мусить іти з нами збирати колорадських жуків і грюкати кулаком по столу, а то в нас і на той рік у жнива не буде трактора. Вчитель керує піонерами і їздить до міста на курси. Йому треба покреслити наші зошити чорнилом і самому не забувати, що і його перевіряють, чи досить у нього в голові науки.

Сірий день у листопаді. Сьогодні вчитель знов кидає юних піонерів на Білого Клаушке. У Керна скоро іспити, він мусить їхати до міста і добре вчитися.

— Сьогодні ми підемо знайомитися з природою, а потім організуємо про це дискусію, — каже Білий Клаушке юнім піонерам.

— А де ж ми будемо знайомитися, Білий Клаушке?

— Ви повинні називати мене «голова ради дружини».

— А де ж ми будемо знайомитися, білий голова ради дружини?

— Зараз самі побачите. Я вже намалював муштрут. Знайомство з природою ми проведемо в полі і в лісі, там, де вона тепер влаштовується на зиму.

— В полі ми природу й так щодня бачимо, як копаємо буряки.

— Але ж ви зовсім не придивляєтесь до неї. А треба провести детальний огляд. Так записано в інструкції. — І Білий Клаушке постукує пальцем по тоненькій книжечці.

— Давайте краще пограємо у «мисливців і лисицю»!

— Ой, давайте! — вигукують дівчата.

— Я буду лисиця! — озивається Інга Кальдауне.

— А ти й так лисиця! — каже їй Великий Шуріхт. Це тому, що в Інги руде волосся.

— Тихо там! Дисципліна! — кричить Білий Клаушке. — Коли я кажу, що підемо знайомитися з природою, значить, підемо знайомитися з природою. Дисципліна! І ніяких балачок!

— Ох уже цей Білий Клаушке! Все він та він! І чого це він весь час у нас головою ради дружини?

— А ми можемо обрати когось іншого!

— Звичайно. Я так і скажу вчителєві: ми хочемо обрати нового голову.

Білий Клаушке супиться. За те, що його обрали головою ради дружини, батько відкладає гроші йому на велосипед. І якщо тепер піонери оберуть собі іншого голову, батько за ті гроші купить матері нове пальто на зиму.

— Отже, проголосуємо, — каже Білий Клаушке. — Хто за те, щоб грати в «мисливців і лисицю»?

Всі тягнуть руки вгору. Наостанку Білий Клаушке й сам нерішуче підносить руку.

— От бачиш, ти й сам «за»!

— Та вже ж!

— Пані Керн, можна нам зайти до підвалу? Нам треба нарвати паперу.

— Нарвати паперу? Адже сьогодні у вас гурток «Умілі руки». Скоро ж ялинка!

— Ні, пані Керн, сьогодні у нас гурток «мисливці і лисиця».

В підвалі піонери рвуть старий сірий папір на дрібненькі клаптики. Незабаром у кожної з дівчат у пелені виростає ціла гора таких клаптиків.

— То хто буде лисицею — Інга Кальдауне?

— Ні, не Інга! Нехай усі дівчата будуть лисицями, а хлопці — мисливцями. Ти хоч раз бачив, щоб жінка була мисливцем? Жінка ніколи не знайде слідів.

— Фе! — каже Стефані. — Що він меле?

Білий Клаушке не втримується:

— Ми за рівність жінок!

— Не за рівність, а за рівноправність, — поправляє його Гудзик.

— Цього ніколи не буде! — кричить з кутка Великий Шуріхт. — Дівчата не вміють лазити по деревах, вони соромляться...

— Тю на тебе, дурню! — гукає Інга Кальдауне і запускає в Шуріхта паперовою кулькою.

— Слухайте моє розпорядження, — каже Білий Клаушке. — Всі дівчата будуть лисицями. — Потім він наказує зібрати весь папір у мішок.

Дівчата з галасом вибігають на вулицю.

— Тільки не забувайте кидати назад себе клаптики! — кричить навздогін їм Зепп Вурм. — А як не стане клаптиків, то сідайте й не розбігайтеся хто куди!

— Та ти вранці книжок своїх не можеш знаходити, а ще нас збираєшся шукати, старий Чеху! — відгукуються дівчата.

Зепп ображається:

— Хіба я винен, що ми живемо в темній норі, як кролики?!

Білий Клаушке суворо дивиться на свій наручний годинник. Через чверть години хлопці галасливо вискакують зі школи на вулицю. Вони біжать паперовим слідом. Клаптики ведуть спочатку берегом сільської річечки, а далі через старий поміщицький парк і повз нові хати переселенців. На лузі слід розбігається на два боки.

— І куди ті кози подалися? — важко сапає Малий Шуріхт.

Слід поминає хатину Шепелявої Кімпельки.

— Вони обвели нас круг пальця!

- Он куди слід пішов, через Кімпелеве поле!
- Через Кімпелеве поле? О, тепер ми попобігаємо!
- До Кімпелевої ріллі я ще добіжу, а там годі з мене!

Хлопці добігають до Кімпелевої ріллі, і Великий Шуріхт падає на землю.

— Не хочу я ганяти за ними, як собака за кішкою! — каже він.

Зепп, хакаючи, й собі падає на землю.

— І де вони поховалися? В ліс заходити побоятися. Мабуть, у кар'єр позалазили. Знаємо таких!

— Давайте краще відпочинемо, — пропонує Великий Шуріхт. — Дівчата самі вийдуть зі своєї схованки. Вони ж цікаві, як сороки! — Він дістає з кишені жменю смаженого гарбузового насіння і починає лузкати його.

— Знаєш що, Білий Клаушке, давай пограємо у свинки, поки ті дівахи вернуться!

— Не дівахи, а юні піонерки, чорт забирай!

— Про мене, нехай будуть юні піонерки!

І все ж Білий Клаушке не важиться перечити. Він ніяк не може забути про свій велосипед.

— А де ж ви візьмете палиці й цурки?

— Та он же вони стоять! — І Великий Шуріхт, лежачи на землі, показує рукою вперед.

— Гарні мені палиці! Ти що — хочеш поламати молоді яблуньки Лисого Куцака на палиці? — недовірливо питає Малий Шуріхт свого брата.

— Зараз побачиш, що я хочу! Гей, Кубашку, вставай! Катай додому по ножівку! Наробимо собі палиць.

Тепер нами командує вже Великий Шуріхт, і Малий Кубашк з високим біжить додому.

Гудзик підходить до Великого Шуріхта:

— Юні піонери повинні берегти природу!

Як тільки Гудзик що-небудь скаже, Білий Клаушке неодмінно заперечить йому:

— Ти знов лізеш не в своє діло, Гудзику! Думаєш, як тебе обрали до ради дружини, то все тобі можна? І взагалі, ти ще не дав самокритичної оцінки власному вчинку. Адже минулого тижня ти прогуляв гурток. Копав буряки в садівника Мачке. Ми все знаємо!

Гудзик на ці слова й оком не змигнув.

— Юні піонери повинні берегти природу! — повторює він. — Оце тобі моя оцінка.

— Оті тоненькі яблуньки — хіба це природа?

— А що ж, по-твоєму?
— Це просто... це... це власність класового ворога!
— Це яблуні!
— Кімпель класовий ворог. Я, мабуть, знаю, що кажу.
— Але яблуна — не класовий ворог!
— Ану тихо! Розкричалися! — гримає Великий Шуріхт. — Нам потрібні палиці, і край. А Лисий Куцак узагалі... Він примушував мою матір гнути на нього спину! Хлібом з висівок платив, собака! Я сам мусив той хліб їсти.

Діставши підтримку, Білий Клаушке й собі хоче сказати, чому він вважає Кімпеля своїм ворогом:

— Він мої штани й сорочку собі залишив. Щоб я голий-голісінький селом пройшов. А люди дивилися б на мене й сміялися. Ось що робить з нами класовий ворог! Мій батько теж так каже. Геть класового ворога, каже він!

— Атож. Геть класового ворога, а не яблуньки! — каже, пожовуючи травинку, Гудзик і всміхається.

— Боягуз ти, та й усе! Капітулюєш перед класовим ворогом! Я притягну тебе до відповідальності.

З'являється Малий Кубашк і покладає край нашій пересварці. Він приніс ножівку. Великий Шуріхт підбігає до яблуньки і висмикує з землі кілочок, до якого прив'язане деревце. Потім бере кілочок поперек колін і відрізує цурки сантиметрів по десять кожна.

— Ось вам і цурки! Ще й які!

Білий Клаушке присідає навпочіпки біля яблуньки. Жик-жик!

— Не смій, Білий Клаушке!

Та пізно. Тоненьке деревце вже зрізане. Гудзик вивирає з рук Білого Клаушке пилку. Ватага розпадається надвоє. Спершу прихильників Гудзика менше, але згодом від кар'єру підходять дівчата. Вони так і не діждалися своїх мисливців. Білого Клаушке дівчата не люблять. Розпалюється битва. Хлопці, дівчата — всі змішалися. Хлопці кричать, дівчата верещать. Кашкети летять на землю. Стрічки валяються під ногами в грязюці. В Інги Кальдауне з руки вже тече кров, однак вона знов і знов наскакує на Білого Клаушке:

— Я тобі покажу лисицю, знатимеш у мене! Зараз ти сам побачиш, як ця лисиця вміє дряпатись!

Білий Клаушке спльовує. Стефані вже дістала від Великого Шуріхта ляпаса. Але вона не розпускає нюні.

Вона тримає здорованя за поли піджака доти, доки решта дівчат валять його на землю.

— Лисий Куцак іде! — раптом скрикує Малий Кубашк. Він хапає свою пилку і підстрибом, мов дикий кролик, кидається по ріллі до хат.

Білий Клаушке виривається в Інги й собі тікає через ріллю геть. Перескакуючи, мов гладкий горобець, з борозни в борозну й розмахуючи руками, Лисий Куцак біжить до нас. Ще кілька піонерів кидаються куди очі бачать, решта, підбадьорюючи одне одного, залишається.

— Нехай тільки підійде! — цідить крізь зуби Великий Шуріхт. — Він годував нас висівками, через те що ми переселенці.

Сопучи, Лисий Куцак спиняється. Він бачить зрізану яблуньку, дивиться на розпиляний на цурки кілочок — і очам своїм не вірить: діти накоїли шкоди і не тікають?!

— Ви що ж собі думаєте — що вкоїли бозна-яке чудо, га?

Мовчанка.

— За моїх часів ми б... Та я ніколи б собі такого не дозволив! Наробили шкоди ще й нахабно дивитесь мені у вічі!

— А хіба ви теж були піонером? — бурмоче собі під ніс Великий Шуріхт.

Лисий Куцак швидко обертається:

— Що-що? Хто це сказав? Хто?

Мовчанка.

— Ви, бачу, штучки! Докотилися до краю! — Лисий Куцак повертається до Малого Шуріхта: — Ану руки за спину і марш!

Малий Шуріхт здригається, починає тремтіти і скоряється Кімпелеві. А той розмахується і з обох рук щосили б'є малого по щоках.

Великий Шуріхт підскакує до Кімпеля:

— Гей, ви! Не зачіпайте мого брата! Бийте мене! Ви нас висівками годували!

Він закладає руки за спину і стає перед Лисим Куцаком. Той розохочується, шкірить зуби і на всю руку замахується. Шуріхт надимає щоки. Лунає такий звук, наче лопнув надутий паперовий мішечок. Лисий Куцак витирає рукавом з обличчя слину Великого Шуріхта.

— Ну стривай, я тобі покажу, я тобі!..— лютує Кімпель і знов замахується. Але Шуріхт спритно пригинається, і Кімпель не влучає.

— Це я зрізав яблуньку. За неї ви мене вдарили, і годі. Вдруге я вам щоку не підставляю.

— Нащо ти порізав кілочка, га? Кажи, біженський виродку!

— Господи, та нам цурок треба.

— А-а, цурок?!

Лисий Куцак розмахується, але Великий Шуріхт знов устигає пригнувшись. Обидва скачуть один круг одного, мов у якомусь дикунському танку. Піонери, що стоять довкола, починають несміливо усміхатися.

— А дерево нащо... нащо ти зрізав дерево?

— А дерева я не зрізав.

— Не зрізав? Не зрізав, лобуряко?!

Лисий Куцак кидає Великого Шуріхта, обертається і його погляд падає на Стефані. А та стоїть і всміхається.

— Хто зрізав дерево? Ану кажи, щеня!

— З нас ніхто не зрізав,— відповідає, тремтячи, Стефані.

— Ти ще скажи, що його зрізав господь бог! Цурки, бачте, господу богу знадобилися!

Піонери гучно сміються. Якусь мить Лисий Куцак безпорадно дивиться на них, потім наказує:

— На коліна! Всі на коліна! Потолоч нікчемна! На коліна!

Малий Шуріхт і довгонога Лене Ламперт стають навколішки, але Гудзик враз зводить Шуріхта на ноги.

— Ми не винні. Ми були проти,— каже Гудзик.

— Та вже ж, ви були проти! А яблуньки немає, сама впала! Просто їй скортіло подрімати після обіду! Свині брехливі! Христопродавці окаянні!

Діти регочуть. Лисому Куцакові, мабуть, щось спало на думку, і він береться за Гудзика. Він сьгає рукою до задньої кишені штанів, витягає гаманець і дістає товстими пальцями гроші.

— Я дам тобі цілу марку, якщо скажеш, хто зрізав мою яблуньку.— І махає грошима під самим носом у Гудзика.

— А я не скажу!

— Не скажеш?! Чому?! Подумай, ціла марка, ціла марочка! За моїх часів... Ти, бачу, хлопець не дурний,

а марки не хочеш брати. Тільки одне слово, одне-одні-сіньке слово — і марка твоя!

Гудзик мовчить. Та Лисий Куцак гадає, що ось-ось умовить малого.

— Як же тебе звати, хлопчику? Ти часом не Кубашків? Не Вільгельма Кубашка синок?

— Мене звати Тео Вунш.

— То ти червоного Вунша?! Це ти зрізав дерево, ти, сучий сину!

Лисий Куцак уже замахується на Гудзика, але в цю мить Великий Шуріхт гукає:

— Мені дайте марку, дайте мені! Я все скажу!

Кімпель обертається:

— Хто скаже?

— Я скажу! — І Великий Шуріхт виходить наперед.

— Кажі!

— Спершу марку дайте.

Зітхнувши, Лисий Куцак віддає марку.

— Це я зрізав! — викрикує Шуріхт і, прослизнувши у Кімпеля між ногами, швидко розштовхує дітей, а потім щодуху кидається широкими стрибками через ріллю.

Лисий Куцак насуплено дивиться вслід своїй марці. А вона, мов маленький прапорець, майорить над полем у руці Великого Шуріхта. Кімпель крутить головою і йде геть.

— Я розкажу про все вчителю. Нашому вчителю. Членові нашої спілки, панові Грюну. Він вас так пробере, що дим вухом піде!

Через два дні у піонерів збори. Вони тривають чотири години. Вчитель Керн блідий і сумний. Піонери завдали йому прикрошів, і це тоді, коли він готується до іспитів! Не всі чотири години вчитель розмовляє з ними спокійно. Коли він сварить дітей, голос у нього суворий. У всіх членів ради дружини червоні вуха й червоні щокки. Великому Шуріхтові дають догану. А що з Білим Клауцке? У раді дружини йому тепер не місце. Хто ж буде головою? Стефані чи Гудзик? Більшість піонерів за Гудзика.

— Все це прикро, дуже прикро, — каже вчитель. — Досить покинути вас на день самих, як ви чогось накоїте.

— Я зразу сказав, що ми не хочемо знайомитися з природою, — озивається Великий Шуріхт.

— Та помовч, ти, довготелесий! Тепер мені доведеться йти до Кімпеля і все залагоджувати. А в мене ось-ось іспити. Ви лише про себе думаєте.

Піонери мовчать і тільки поглядають на вчителя.

— Оце так ви мені допомагаєте! — дорікає їм Керн, і його очі стають дедалі сумніші.— Тепер ви повинні трудитись, як бджоли, ось що я вам скажу. Бо хто ж нам повірить, що ми робимо добре діло?

Слово бере Великий Шуріхт:

— Тепер ми, пане Керн, так працюватимемо в гуртку, що аж пір'я летітиме! Я сам виріжу з липи десяток маленьких коників, гарненько розфарбую, і подаруємо їх малюкам.

— І додержиш слова?

— Додержу! Щоб я з цього місця не зійшов, як не додержу!

Вчитель іде до Лисого Куцака вибачатися за вчинок піонерів. З ним Стефані та Гудзик. Лисий Куцак привітний, як сонечко навесні. Навіть запрошує вчителя випити чарку. Вчитель випиває й закашлюється. Кімпель наливає ще одну. Керн дякує і відмовляється. А стара Берта виносить Стефані й Гудзикові бутерброди з шинкою.

— Поїжте гарненько, любі дітки, та йдіть надвір, трохи погуляйте. Мені треба побалакати з вашим учителем.

Слова в Лисого Куцака солодкі, як мед. І про що це він говоритиме з паном Керном?

— Пане Кімпель, вважайте, що до вас прийшов не вчитель Керн, а піонервожатий Керн.

— А-а, піо...

— Піонервожатий.

— Ну що ж, це непогано, — крекче Лисий Куцак.

Входить стара Берта з великим пакунком у руках. Лисий Куцак хоче передати його вчителеві.

— А це ось, пане піонервожак, для пана вчителя Керна.

— Піонервожатий.

— Атож, піонервожатий. Чи не зробите ви мені послугу і не передасте цей пакуночок учителеві Керну?

Вчитель примружує очі і пильно дивиться на господаря. Чого це Лисий Куцак від нього хоче?

— І спитайте, будь ласка, пана вчителя, чи йому це

сподобається. Якщо сподобається, дам іще. Тільки щоб такий собі Фріц Кімпель по два роки не сидів у кожному класі.

Тепер починає говорити вчитель.

— Наскільки я знаю вчителя Керна, — каже він, — цього пакунка він не візьме. Він ще не забув хліба з висівок, яким його дружині колись заплатили тут за її тяжку працю. До того ж, якщо я не помиляюсь, учитель Керн залишає на другий рік тільки тих учнів, які самі з усієї сили цього прагнуть...

Лисий Куцак гупнув за Керном дверима. Тепер він дражнить піонерів «дереворізами». А хто в селі теж називає піонерів «дереворізами», тому Лисий Куцак уже натуркав повні вуха. Але ж хіба піонери не попросили пробачення? І Лисий Куцак при вчителеві простив їм. Чого ж він іще хоче? Навіщо цькує піонерів? Яку капость замислив?

Сонце пливе поза хмарами. А на землі люди ходять у тумані. В листопаді туман стає дедалі настирливіший. Чіпляється за дерева, клубочиться на дорогах. Іноді буває, що й за три кроки нічого не видно. Малесенькими краплинами туман зависає на віях і гойдається там. А ще заповзає людям у носи, а вони чхають і зичать одне одному здоров'я. Старим людям він залазить у крижі. Тоді вони кладуть компрес, щоб вигнати ревматизм. Але це вдається не завжди. У декого той ревматичний шпичак стирчить у крижах цілий рік. Часом туман в'їдається і в серце. Такі люди ходять сірі й похмурі. Нічого їм не мило, не вірять уже вони ні в літечко, ні в сонечко. Вони тільки жаліються, плачуть та помалу зводять себе в могилу. А шашелі в моїй комірчині туман не страшний. Вона знай точить собі крокви та бантини. Хрусь-хрусь, трісь-трісь. Чим старіше дерево, тим смачніше воно для шашелі. Їй байдуже до того, що якогось дня вся хата може завалитись. Люди нову поставлять. А шашіль і до нових балок добирається. Вже й там шарудить, точить, перетирає...

— А в нову хату її можна не пустити, — каже мені солдат.

— Як?

— Треба лише спершу побризкати балки хімікатами. Шашіль тоді хіба ж такий нежить схопить!

Солдат примостився скраю на моєму ліжку. Він побачив, що в комірчині ще горить свічка, і зайшов посидіти. А я не знав, що сказати, і завів мову про шашіль. Солдат задумливо дивиться на полум'я свічки і все крутить, мене в руках кашкета.

— Я прийшов до тебе... справа, бач, така... Ти любиш пані Кларі?

— Звичайно, дуже люблю!

— Так, пані Кларі, вона...

— Я знаю, що то вона. То вона залатала мені штани!

— Так, звичайно, але вона ще й...

— Вона ще й погладила мене. Тоді, коли приходила до нас. Але я її не просив!

— Вона любить тебе, Тінку! — Солдат знов скидає кашкета. Він аж спітнів. — Вона тебе любить і сказала, що хоче, так би мовити, вийти за мене заміж. Як ти на це?

— Робить, що хочете.

— Так, але річ у тому...

— А чого їй виходити за тебе, коли вона любить мене?

— Але ж це... Ми з нею хочемо... Звичайно, вона, так би мовити, любить і мене... Воно-то так...

— Нащо ж вам я?

— Без тебе ми не можемо. Ось, приміром, Стефані. Товариш Керн каже, що вона добре вчиться. А ти, каже він, вчишся не так добре. Це через те, каже він, що вдома в тебе погане оточення.

— А він не сказав тобі, що в мене всі руки чорні від землі? А що я можу зробити? Ми копали буряки.

— Ні, про це він нічого не казав. Поміркуй, Стефані допомагала б тобі робити важкі уроки...

— Думаєш, я буду списувати в дівчиська?

— Ні, вона б тобі дещо показала...

— Що вона може мені показати? Як у ляльок гратися? Вона поробила їх з ялинових шишок та картоплі! Велике діло!

— Ти не любиш Стефані?

— Щоб дуже, то ні...

— Вона щось зробила тобі?

— Нічого вона мені не зробила. Просто вона зозуля!

— Зозуля? Чому?

— Тому. Прийде сюди й почне забирати в гніздах яйця. А на комоді понаставляє дурних своїх ляльок.

Розпустить патли й ходитиме по хаті. Руки в неї завжди будуть вимиті, чистенькі, а в мене брудні.

— Чому ж? Хіба й тобі не можна помити руки?

— І не подумаю! Щоб я через неї та мив руки?!

— Послухай, Тінку. Стефані не перебиратиметься сюди. Ми...

— Ви покинете її там?

— Можливо... А може, перейдемо до пані Кларі.

— Я туди не піду. Де я там спатиму? У них немає кімнатчини на горищі, в них нічого немає. Дві ложки та три тарілки. Що я — сидітиму і ждатиму, поки вони насиплять мені їсти?

Так ми розмовляємо, розмовляємо, але домовитись ні до чого не можемо. З кімнатчини солдат іде наче аж ображений. Оце в мої роки переселяйся до чужих людей, а тоді сиди та жди, поки тобі виділять якусь халупку, як ото Шепелявій!

Сірий туман заповзає і в моє серце.

Отже, вони хочуть розлучити мене з місцями, де минуло моє дитинство. На думку мені спадає вірш про старого чоловіка, що похитує сивою головою і каже:

Згадав я своє дитинство
і голову сиву схилив:
он там, за отим віконцем,
найкращий свій сон я снів...

Учитель Керн поки що не дав мені нової книжки з віршами. Такі книжки, певно, дорогі. А в нього ж їх жоч греблю гати.

А може, мені й справді піти в піонери? Тепер у них за головного Гудзик. Він уже двічі кликав мене.

На ранок туман густішає. Груші за моїм віконцем майже не видно. Гичка на буряках тепер, мабуть, холодна й слизька. От добре, що зранку мені йти до школи! А то довелось б разом з усіма копати буряки. Пополудні буде вже не так холодно й мокро. Діда туман теж доконав. Тепер він гукає на мене «хлопче». А раніше казав «онучку», «Тінку».

— З школою сьогодні діла не буде, хлопче, — бурчить дід. — Нехай він сам до неї ходить. Треба копати буряки. Ще днів три, а там ударять морози. Бабу он крижі замучили. Значить, жди морозу.

Наш солдат умивається. Ось він завмирає, прислухається. Дід на кухні люто спльовує в куток. Він так і жде, щоб його хто-небудь зачепив. Баба нахилиється і бла-

гально дивиться на сина. Солдат не звертає на неї ніякої уваги.

— Та покинь ті буряки, нехай стоять, — каже він. — Переори ту погань. Від них тільки в череві у корів бурчить. А пуття ніякого — як ввійшли, так і вийшли.

— Тихо! Слово має пан колгоспний піп! — глузує дід. Солдат розуміє, що дід кепкує, але говорить далі:

— Де вони дінуться, твої буряки? Марна це робота.

— А ти щось краще на зиму припас, ти, проповіднику російський?

— От якби ти посіяв був по стерні конюшину та засилосував кукурудзу...

— Якби та якби! — перекирвляє дід солдата. — У нас тут Німеччина, а не Росія!

— Твоя непутяща голова — то ще не Німеччина.

— А ти тут не хазяїн, і нема чого порядкувати. Годі!

Дід таки знайшов з ким погиркатися. Йому поляється — що мені цукерку посмоктати.

— Хлопець піде до школи, там його місце! — І наш солдат гатить кулаком по мисці з водою. Каламутна вода бризкає на всі боки. — І дай йому три марки на книжку, яку ти спалив. Я не збираюся платити за твої неподобства. Та в мене нічого й немає, ні пфеніга.

— Три марки за отакеньку книжечку?! Та я твоєму вчителєві, отому комуністові, біблію пошлю! Біблію! Нехай сам прочитає, як усе має бути. Що треба батька-матір шанувати і таке інше. Хоч круть, хоч верть, а що виходить? У своєму домі я крамольної писанини не потерплю! Я за його книжку і п'ятака не дам!

— Твій дім, твій кінь, твоє поле, твій гній, твої мухи! Мені це остогидло понікуди! Все, досить з мене! Я не наймит, щоб гнути на тебе спину!

Досі такі сварки були для баби як дощ за вікном. Але тепер вона насторожується: це вже не дощ, а просто град! Солдат рушає до своєї кімнатки. Баба стає на порозі і обома своїми старечими руками стривожено хапається за клямку:

— Ернесте, синочку, невже це твоє останнє слово?

— Останнє. Піду я од вас.

— Покинеш свою стареньку матір? А я тебе так люблю, так...

— Це він! — свариться кулаком солдат. — Це все він!

— Та він уже старий, з розуму вижив. Йому пора вже про місце на кладовищі подумати.

— Еге, він як подумає, то ще й не таке нам придумає! Набридло мені його слухати! Все, годі!

Дід відтягає бабу від дверей.

— Пусти його! Нехай іде до своєї вдовички, отої біженки. Вона йому запаморочила голову. Я вже давно бачу. Схаменеться, як у порожні горшки позаглядає!

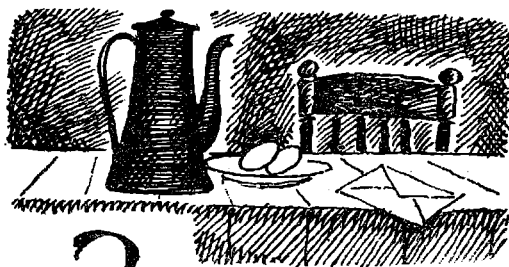
А я реву ридма:

— Не піду я з ним! Не хочу в порожні горшки заглядати!

Солдат підскакує до мене і навідліг б'є широкою долонею по щоці. Я відлітаю до плити. Зразу грюкають двое дверей: одні у двір, за дідом, другі — на вулицю, за солдатом. В кухні чути лише мій плач та бабине схлипування.

Цю ніч я не йду спати на горище. Мені страшно. Гляди, вернеться солдат і наб'є мене за те, що я не пішов з ним. Я лягаю спати з дідом, але відсуваюсь від нього якнайдалі. Баба й уві сні схлипує. А то ще злякано схопиться і починає казати «отче наш». І все стогне та перекидається з боку на бік.

Туман розвіявся. У вікно зазирає холодний місяць. На морозі потріскує віття дерев.

РОЗДІЛ XVII

З

а три дні, що я не ходив до школи, ми викопали всі буряки. Руки в мене порепали. То їх мороз покусав. Шкіра пече. Дід каже мені, як можнавилікувати порепані руки. Але я цього не робитиму. Не побіжу ж я до нужника кропити собі руки!

А солдат наш так і не вернувся. З собою він не взяв нічого, крім вузлика, з яким прийшов до нас. Увечері баба вийшла нагору в його кімнатку і збрала йому постіль. Адже гріх пускати сина з дому без білизни. Але дід розв'язав клунок і кинув усе на своє ліжко:

— Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Що я собі надбав, те мене й гріє. Це моя постіль, хоч подавлюся нею! Нехай свою наживе. Прибіжить! Там його перини не грітимуть!

Баба тільки схлипує.

Викопані буряки лежать на току. Ми до ночі сидимо біля купи й чистимо їх. Гичка зів'яла й аж посивіла від морозу. Коровам дід дає одно буряки та й буряки. Вони вже їм як гірка редька. Нарешті корови відвертають від буряків морди. Краще їсти солому, що кидають на підстилку.

— Ти ба, які великі панії! — лає дід корів. — Сіна я вам ще не дам, хоч хвості собі пообгризайте!

А корови таки не їдять буряків. Саму обмішку злизують і з дня на день дають усе менше молока. Тоді ми починаємо запарювати буряки. Кілька днів корови їдять їх, а тоді знов крутять носом. З самих буряків, мовляв, молоко не потече. Як хочеш мати молоко, діду Краске, то дай сінця, а в пійло трохи зерна підсип. Дід лається, але корови молока не дають, і він приносить сіна. Решту буряків дід прикопує в садку.

— Тепер уже й корови російською модою заразилися, тьху! Добрих німецьких буряків їм уже мало! Стривайте ж, настане час — і бурякам раді будете! — приказує дід, роздаючи сіно, і штурхає корів навильником під бік. — Ану поверніться, великі панії, а то валятиметесь у мене цілу ніч у гною!

Мотріна повертається. Коли дід лається, корова стає неспокійна і починає метляти хвостом. Ось і тепер вона попадає старому по очах.

— Чого своїм віялом розмахалася, ти, велика панія! — І дід лупить корову навильником по клубах.

А на полі — ох, на полі роботу ми геть занедбали. Як доведеться надолужувати, то школи мені вже, мабуть, не бачити. Вчитель Керн прислав нам додому листа. Його приніс листоноша з пошти. Учитель вимагає, щоб дід послав мене до школи.

— О, боже праведний! Ти бачиш, стара, вони вже злигалися — твій любий синочок і отой учитель-мучитель! — свариться дід з бабою. Потім він підпалює від плити листа і задоволено дивиться, як папір догоряє у нього в руках. Дід навіть розтирає між долонями попіл, а насамкінець ще й плює на нього. — Хай тільки оті

писаки поткнуться сюди! Анцихристи! Я їм покажу, де раки зимують!

Але на другий день, коли я збираюся до школи, дід нічого мені не каже. Зате після уроків він уже чатує на мене. Став посеред вулиці, щоб йому до самої школи видно було, і стоїть. Побачивши його ще від шкільної хвіртки, я біжу додому. Гудзик поспішає за мною.

— Тінку, тебе сьогодні знов візьмуть боронувати? — питає він.

— Візьмуть. Он бачиш, уже жде мене.

— Прийти помагати, як пороблю уроки?

— Та в тебе й свого клопоту є — ти ж тепер у піонерів за старшого, — кажу я, бо знаю, що саме Тео Вунша дід на своє поле не пустить. Я навіть не хочу, щоб старий бачив, як я з Гудзиком іду зі школи. Добре, що Тео якраз покликали піонери. Я кидаю його і мчу додому.

В селі майже всі вже посіяли озимину. А ми ще й половини насіння не вкинули в землю. Багато хто з селян бере в Селянській взаємодопомоги сівалку. І кіньми одне одному пособляють. Бургомістрові Кальдауне кортить нарешті доповісти в округ, що Мерцбах обсіявся. Не хочеться ж йому весь час бути найгіршим бургомістром, щоб на нього всі шишки летіли. Та хіба ж він може доповісти, що Мерцбах обсіявся? Звісно, що ні. Адже дід і Лисий Куцак не поспішають. Ану ж хтось із окружного начальства поїде, як на злість, повз Мерцбах і побачить на полі діда чи наймитів Лисого Куцака? Отоді брехня й впливе на чисту воду.

Кальдауне йде до Лисого Куцака.

— То як, хазяїне Кімпель, ви б не могли трохи поквапитися з сівбою? Ви ж бо самі знаєте: коли озими на почне кушитися до снігу, то урожай буде кращий.

— Та вже ж, пане Кальдауне. — І Лисий Куцак наливає бургомістрові чарку. — Отож я й кажу: цього року у нас сіється, як мокре горить. А чого? Бо добрі наймити перевелися. Що рік, то робоча сила все гірша й гірша. Ви б не могли замовити слівце на скляному заводі, щоб їм там платили не такі великі гроші? А то в моїх наймитів у голові макітриться, як почують про ті заробітки.

Ні, на скляний завод бургомістр вплинути не може. То не його діло. У нього і в селі клопоту досить. Нехай краще він, Кімпель, платить як слід, тоді робітники

й не порозбігаються. Але цього бургомістр Лисому Куцакові не каже. Не за це він прийшов сьогодні сваритися. До того ж, Лисий Куцак і не сперечається. «Славний чоловік, — каже багато хто про нього в селі. — Його сам дідько не примусить сперечатися». А Пауле Вунш відповідає: «Лисиця в лісі теж по-собачому не гавкає, а зайця однаково не пошкодує, роздере». Кальдауне з тих людей, що мають Лисого Куцака саме за таку лисицю, отож від третьої чарки бургомістр відмовляється.

— То ви ж не баріться, поспішіть! — каже, прощаючись, бургомістр. — Кому ж приємно, що Мерцбах завжди плентається в хвості.

— Та вже ж, звісно, а хіба ж як, — відповідає Лисий Куцак, як вовк, наївшись крейди. — Ви ж бо в нас бургомістр, еге... Зрештою, вам треба звіти складати, і щоб у них усе було як слід... А я вам, господь не дасть збрехати, на заваді не стану. Завтра ж так намілю голову своїм наймитам, що воші подумують — війна почалася!

Бургомістр іде додому і спить одну ніч спокійно. Одному упертюхові, думає він, я обламав роги. Тепер треба ще отого Краске взяти в роботу. Та не відійшов ще Кальдауне й від воріт, як Лисий Куцак пішов до наймитів і сказав старому Густаву:

— Сівалка наша поламалась!

— Та що ви, хазяїне! Сівалка не поламалася, хвалити бога, вона ще ціла! А то б ми й до різдва з сівбою не впорались.

— А я кажу, поламалась. Я сам бачив, старий телепню. Завтра зранку відвезете її до коваля.

— Що ж він з нею робитиме?

— Я сам скажу йому, що з нею робити.

Три дні сівалка стоїть перед кузнем. Тепер кожен бачить, що в Кімпеля поламалася сівалка. На третій день коваль нарешті береться за неї. Бургомістр наказав йому полагодити сівалку негайно. Коваль дивиться, дивиться, але що в ній поламалося — не бачить.

— Що з твоєю сівалкою? — питає він Лисого Куцака.

— Що з сівалкою? По-моєму, пора нові шини натягти.

— Отакої! Таж я їх навесні тільки понатягав!

— Навесні? Невже? Ось бачиш, тепер на приїжджих наймитів анітрохи не можна покластися. Від таких, крім

шкоди, нічого не жди. Я вже як на голках сиджу: сівабу ж пора кінчати. Коли ж тепер озимина зійде? А сівалка вже третій день у тебе перед кузнею стоїть. Хіба тут не схопишся за голову!

Коваль низиує плечима:

— Що ж тут лагодити, коли вона ціла?!

— Та вже ж, лагодити тут нема чого! На ось, випий чарочку на дорогу! Та пий, пий!

А дід чекає від товариша сівалки. Поки що він розсіває жито руками, як це робив його дід-прадід. У біблїї написано, що й Авель так сїав. Зернята скочуються в рівчачки, що поробила борона. Тих рівчачків наскородили ми з Язикатим. Зернята попали сюди з затишної комори і тепер дивуються: як тут вітряно, туман! Їм, видно, таке й не снилося. Ніби немовлятка, лежать вони на землі у своїх колисочках. То зернята мене ждуть. Я йду з бороною і пригортаю їх грудочками землі. «Укривайтеся, ховайтесь, я вам поможу!» — гукаю я до голеньких зернят. А сам аж пишаюся, що допомагаю їм тепленько вкритися на зиму. Поки я думаю про зернята, Язикатий думає про себе. Йому аби швидше до межі поскубти останньої зеленої трави. Непомітно кінь тягне борону й мене вбік — туди, де на вітрі тремтить сама-самісінька зелена билинка.

Я йду собі збоку, поважно так розмовляю з зернятами, а Язикатий тим часом дурить нас. Цілий клинець залишився незаборонований. Треба повертати назад, доки дід не помітив.

А буває, передні зубці борони пригорнуть зернинку, а задні знов вигорнуть її з земляної постільки. Тоді лежить вона серед поля і беспорядно дивиться в небо. Та не довго — гайворонам тільки попадись! Вони так і ходять за мною, ніби я вчитель, що вивів їх на екскурсію. Запушу в них камінцем, а вони тільки трохи підлетять над землею, щоб згори краще розгледіти, де лежать непригорнені зернята, і знов сідають. А коли я з криком припущуся за ними, вони неквапно перелетять до крайньої сливи на межі, вилають мене своїм карканням, а тоді розставлять крила — і знов на полі. Часом їх ціла сотня збирається. І всі набивають собі вола нашим зерном.

— Дідусю, коли вже ми купимо сівалку?

— Спершу треба другого коня купити. Справжній господар повинен мати двоє коней.

— Але ж гайворони склюють нам усе зерно. А за сівалкою вони не дуже поживляться, мишей полетять ловити.

Дід гризе кінчик вуса.

— Що правда, то правда, — каже він. — Але без гайворонів теж не можна. Вони благословляють посів.

На поле до нас, посмикуючи борідку, іде в чоботях бургомістр Кальдауне. Його очі так і бігають, так і бігають довкола.

— Довго ти ще, Краске, тягатимеш клумака на череві та гайворонів добрим насінням годуватимеш?

— Поки твій цікавий ніс не відпаде! Чи, може, ти за мене посієш?

— Хоч ти й не заслужив, але я тобі поможу. Іди в Селянську взаємодопомогу й візьми сівалку. Вона якраз звільнилася.

— А замість другого коня запрягати кого — тебе, писако?

— Годі тобі глузувати. Візьмеш у Фелька вола.

— Ти, бачу, скоро примусиш мене свиню з конем запрягати. Тільки я тобі не циркач! Настане час, буде в мене своя сівалка. Обійдусь і без таких сватів, як ти.

— Якби ти так хвацько й сів, як язиком мелеш!

— Що-що? Язиком мелю? Ох, писака ти нещасний!

— Я тебе питаю: коли ти сіятимеш пшеницю?

— Що? Пшеницю? — Дід сідає на мішок і заходжується шукати коробку з тютюном.

— Атож, пшеницю.

Виявляється, дід мусить посіяти шість моргенів пшениці. Громада дістала норму на пшеницю. А в Кімпеля й діда — найкраща земля в селі. Отож вони й повинні сіяти пшеницю. Бургомістр навіть папір такий дідові прислав. Але дід, як завжди, зразу кинув той папір у плиту. Торік дід сів лише півморгена пшениці. Все зерно в баби пішло на паляниці та пироги. Тоді з діда ніхто пшениці не питав, але ж і з громади її не питали.

— А де я насіння візьму — з неба впаде? — Дід уже задалегідь радіє, що зараз дійде до пересварки.

— З неба тільки дощ падає. Візьмеш у мене квитанцію і поїдеш по насіння в Зандберге.

Отак вони гиркаються, гиркаються, бургомістр мучиться з дідом, а тому як горохом об стіну.

— Роби як хочеш! Але якщо через тебе і Кімпеля громада знов не виконає хлібоздачі, я про вас до газети напишу. Хай усі знають, що ви за люди.

Сказав бургомістр і пішов. А дід сидить на мішку, і йому наче мову відняло. Цього ще бракувало! Щоб на старість та в газету потрапити!

Довго сидить дід, хрущить пальцями та крутить головою.

Ні, до газети дідові не хочеться потрапляти. Два дні стіни в хаті здригаються від його лайки. Як завжди, винна баба, і їй дістається найбільше. Аякже, це ж вона всю торішню пшеницю на пироги та паляниці змолотила! А тепер дід мусить викидати гроші на вітер — купляти насіння.

Дід іде з своїм клопотом до товариша. Кімпель завжди знає раду.

— На біса тобі купляти дорогу російську пшеницю? — каже Лисий Куцак. — Вона й сходить погано, а потім, гляди, ще курей нею потруїш і пиріжки зіпсуєш. Хтозна, що вони до неї домішують!

Одне слово, нічого дідові слухати отих розумак. Сіяв споконвіку жито, нехай і тепер сіє. Гаразд, а газета? Адже дідові не хочеться до неї потрапляти.

— Газета? Від газети ще жодна корова не заслабла!

Навпаки, дід, мовляв, ще й прославиться. Всі господарі, які знають собі ціну, мають його за людину, вірну давнім німецьким звичаям.

Бути людиною, вірною німецьким звичаям, дід не проти, але потрапляти до газети йому все ж таки не хочеться. Бо газета — це ще гірше, ніж суд.

О, дідів товариш знає, що порадити чоловікові, який і вірною людиною прагне лишитись, і до газети не хоче потрапити. Будь ласка, нехай дід виміняє в нього, Кімпеля, жито на пшеницю. За центнер жита він одержить півцентнера пшениці. Це не дорого, майже задарма. Справжнього товариша завжди добре мати.

Дід задоволений. Тепер він заощадить гроші, які пішли б на пшеницю, і відкладе їх на другого коня. Досить лише відвезти Кімпелеві жито, і все буде гаразд. Як тільки випаде вільна година, Лисий Куцак навіть пришле своїх наймитів разом з сівалкою та кіньми на вироблене під пшеницю наше поле і засіє його. Отож дідові нема про що турбуватися.

— Тепер ти бачиш, що таке справжній товариш?! — хвалиться ввечері переді мною дід.

Листоноша не поспішає. Він сідає в кухні на осліні і всміхається до діда з бабою.

— Може, ви почастиєте мене чашечкою кави? Я б не образився, якби мене й бутербродом пригостили. Як ото, знаєте, ведеться... А то я іду з дому здебільш натщесерце...

— Ти знов, старий шкандибайло, приніс од бургомистра якусь писанину? Коли так, то гляди, щоб язика не попик моєю кавою! — каже дід.

Ні, листоноша приніс не писанину від бургомистра, а листа. Дід з бабою, мовляв, будуть раді його прочитати.

Баба заклопотано сновигає по кухні. Заварює каву, намазує бутерброд.

— А кури у вас не несуться? — питає листоноша.

— Як?! — дивується дід. — Хіба ми не виконали клятої яйцездачі і нас протягли в газету?

— Та що ви! — Листоноша розглядає бутерброд.

Баба натяк зрозуміла і вже виносить з комірчини двоє яєць. Двоє великих серпневих яєць, відкладених на зиму. Варити яйця баба кладе в кавник.

Листоноша відставляє лікті, перебирає закоцюблими пальцями в торбі листи й примовляє:

— За таку звістку листоноші й добрий шмат ліверної ковбаси не завадило б покласти.

Баба хвилюється дедалі дужче. Вона розв'язує хустку і накидає її на плечі. Дід задумливо похитує головою і вичищає з-під побитих нігтів землю. Нарешті листоноша знаходить нашого листа. Він крутить його у тремтячих руках так і сяк, потім довго чіпляє на ніс окуляри і перечитує адресу.

— Все правильно, — каже він хрипким голосом і подає листа дідові.

Баба підбігає, мов кішка, до діда, і не встигає той сісти, як вона вихоплює у нього з рук конверта.

— Ох-ох-ох! Сказано — жінка!

Баба намагається прочитати, від кого лист. Вона призмурює очі і тримає конверт у випростаних руках перед очима. Так нічого й не зрозумівши, вона сумно віддає листа дідові:

— Може, в тебе очі трохи слухняніші...

Очі в діда добрі, але почерк він ніяк не може розібрати.

— Наче курка лапою нашкрябала! Хіба ж порядна людина, хазяїн таке прочитає? І коли вже люди навчаються писати без оцих хвостиків та закарлючок?

І дід повертає сірий конверт листоноші. Нікому й на думку не спадає, що листа, може, прочитав би я.

Листоноша, не перестаючи жувати, знов чіпляє окуляри:

— Листа, значить... листа прислав... так... прислав ваш Маттес.

Баба спирається рукою на плиту.

— Господи... Наш Ма...— Вона кидається до листоноші і торсає його за плечі.— Знаєш, що я тобі скажу? Якщо ти нас, старих людей, на сміх здіймаєш, то хай тобі хліб наш поперек горла стане!

Дід бере свій складаний ніжик і обережно надрізає конверт. Руки в нього тремтять.

— Я з того боку надрізаю, Тінку?

— З того, дідусю.

— Бо часом так заклеять, що й слова поодрізаєш.

Баба від хвилювання просто серед кухні сіла навпочіпки.

— Чи не сон це, Петере-Вільгельме? Не сон, га? — все питає вона листоношу.

— Не сон, не сон. Гляди тільки, щоб яйця не порозварювались.— І листоноша ложкою виловлює з кави, що кипить, яйця.

Дід тим часом виймає з конверта лист і мовчки передає його листоноші:

— Встигнеш нажертися!

Листоноша хутко відкушує ще шматок бутерброда, а яйця ховає в кишеню. Потім протирає окуляри, надягає їх і, затинаючись, починає читати:

— «Дорогі тату й мамо!

Я надумав написати ще раз. Може, ви ще живі, а лист, який я послав вам два роки тому, загубився. Скоро я звідси поїду...»

— Куди ж він поїде? — Дід неспокійно совається на стільці.

— Помовч та спершу послухай!

— «Коли ви одержите цього листа, я вже, мабуть, буду в дорозі, і мій полон залишиться поза-

ду. Як хочеться застати вас живими-здоровими! У нас почнеться нове, краще життя. Ви радітимете за свого Маттеса. Аж тепер я зрозумів, що таке батьківщина.

Міцно обіймаю вас. До побачення.

Щиро ваш *Маттес*.

Р. С. Може, Ернст уже вдома і господарює? Ну, скоро приїду, сам побачу».

Баба сидить на підлозі і схлипує.

— Маттес! Наш Маттес!

— Я ж вам казав, що оближетесь, як прочитаете! — хвалиться листоноша і наливає собі кави.

— Іж, їж! Ковбаси теж дамо, — каже дід, потім устає і хоче рушити до комірчини. Але враз і спиняється, ніби не знаючи, на яку ногу ступити. Невже такі ноги переплутав? Коліна тремтять, голова хитається.

Прийшов у наш дім папірець, на ньому лише кілька рядків, а все перемінилося. В баби радісно блищать очі, порожевіли щоки. Вона виходить на вулицю і всім, хто йде повз наш двір, розповідає про своє щастя. А люди похитують головою і йдуть собі далі, а потім переповідають про бабине щастя своїм сусідам.

Дід іде до стайні й насипає Язикатому подвійну порцію вівса. Почувши, як мукає Мотріна, він і їй кидає оберемок сіна. «На, їж, велика панія! Ось приїде Маттес, він тебе відучить від російських капризів! І в домі достаток з'явиться».

Увечері дід з бабою заводять мову про те, як воно все буде, коли дядько Маттес повернеться додому.

Колись давно наш солдат і дядько Маттес посварились. Обидва хотіли дістати в спадщину невелике дідове господарство. Так вони й не помирились. А потім пішли на війну. Дядько Маттес молодший від нашого солдата. Дід його дуже любить і надумав відписати йому господарство та орендну землю.

Обидва брати працювали на скляному заводі в Зандберге. І обидва після роботи гнули спину на клаптеві землі, що її орендував дід. Дядько Маттес спав у горішній кімнатці, а наш солдат — у комірчині на горішці.

Баба без угаву розповідає, як воно було і як тепер буде.

— А він не взяв би за жінку Марту, Вільгельмову Кубашкову дочку? — питає дід. — Дівка моторна, в тілі, та й приданим її не обділять.

— Мені б це було на руку, — каже баба і аж тремтить від радості. — Така молодиця в господі не зайва. А міг би й... — Баба міркує, яку б ще дівку міг узяти Маттес.

— Можна було б... А чи не покликати їх сюди, як він приїде? — пропонує дід.

— Усіх зразу?! Ти з глузду з'їхав! Сьогодні одну, завтра — іншу. Отак треба.

— Може, запросимо Фімпель-Тімпель? Він би пограв, а дівки потанцювали б. Та й нам легше було б роздивитися їх.

— Ой, давайте, давайте! — вигукую я. От гарно буде, коли в нас почнуться танці. Свої танці! І гратиме сам Фімпель-Тімпель!

— Слухай, бабо, в тебе не знайдеться клаптика цигаркового паперу?

— Цигаркового паперу? У мене? Нащо він тобі?

— Хочу трохи пограти на гребінці. Може, в мене вийде, як виходило колись. Тоді нам не доведеться платити гроші Фімпелеві-Тімпелеві. Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Яка не є, а своя музика! Це тобі не мішки з картоплею перти. А Фімпель нам швидко всю копченину пожере!

Баба не проти, щоб дід пограв на гребінці. Адже не щодня в дім надходять листи з такою звісткою. Яка радість! Баба вже й про крижі забула. Вона дістає із скриньки клаптик цигаркового паперу. Дід очищає гребінець від бруду та волосся. Потім прикладає до нього рожевий цигарковий папір і починає дути. Музика виходить така, наче вся сусідська дітвора позбігалася до нашої хати й розревлася. Дід від утіхи заплющує очі і прислухається до своєї музики. Він грає вальс. Це сумний вальс. Баба підспівує:

Ой, долиною та жінка йшла...

— Пум-та-та! — вторить на гребінцеві дід.

Ліг далекий перед нею шлях, там-та,
Помарніла, біла вся була, там-та,
Сльози бігли, бігли по щоках, там-та...

Це пісня про змарнілу дівчину, що пішла шукати квітку чоловічої вірності. Дівчина все шукає, шукає,

але нічого не знаходить, бо «не ростуть такі квітки, не ростуть ніде, пум-та-та!»

Дід кидає грати — він хоче пропустити останній куплет. Але баба тремтливим голосом співає далі:

Молода колись і я була,
вірила й любила гаряче.
Мріяв гордим не було числа,
а тепер лиш каяття пече...

— Але як приїде Маттес, ми цієї пісні не співатимемо, — вирішує дід. — Треба якусь веселішу, а то всі дівки з хати повтікають! — І він грає знов.

Баба прислухається, намагаючись угадати, що це за танок. Нарешті киває головою, підбирає спідницю і наспівує:

— Ой пастушко молоденька...

Співаючи, баба погойдує станом, і домашні капці спадають у неї з ніг. Баба пританцює далі в самих панчохах:

Спідничинка червоненька!..
— Червоненька, аж сія, —
я пастушка не твоя.

Лівою рукою дід ляскає себе влад по коліні. А мені не до вподоби, як баба танцює. Краще нехай спокійно сидить на ослоні. А то ще люди сміятимуться, коли побачать, як вона танцює.

Я нишком вмикаю радіо. Музика, наче буря, перебиває і дідову музику, і бабин танок. Баба, хитаючись, мов сухий листок на вітрі, дибцяє до ослона.

— А дядько Маттес ось як танцюватиме! — вигукую я і стаю на канапі догори ногами.

— Отуди-бо! — дивується дід. — А про цю коробку з музикою ми й забули. — І заганяє гребінець у свій коротко обстрижений чуб.

Лисий Куцак таки посіяв нам пшеницю. І коли він це зробив? Ми й не помітили. Дідько його знає, коли Кімпель устиг посіяти нам пшеницю! Ми відвезли йому жито — центнер за півцентнера пшениці. А тепер бачимо — посіяно.

Відколи надійшов лист від дядька Маттеса, вдома в нас ніби поселилися добрі гноми. Озимину ми посіяли. Тепер бургомістрові нема чого до нас ходити. Залишилося тільки зорати поле під ярину, і ми, як каже дід,

«вискочимо чистенькі». Нехай тоді настає зима! Нехай роз'їждає окружне начальство, оглядає поля — в господаря Краске ще до снігу в землі все, що й має там бути.

У неділю дід іде на клин, де його товариш посіяв нам пшеницю. Дідові кортить подивитися, чи ж вона вже зійшла. Він надяг білу манишку, заклав руки за спину і міркує про те, яке гарне господарство застане його Маттес. Дід нагинається і колупає пальцем закоцублу землю. Аж ось і зернина показалася. І кільчик уже видно. Дід бере зернину на порепану долоню, щоб роздивитися її ближче. Зернина не пшенична. Зернина житня! Невже товариш посіяв йому не чисту пшеницю? Дід виколупує з землі ще одну зернину, ще. І знов попадаються самі житні зерна. Що ж це тут наробив його товариш?! Невже на другий рік, коли саме приїде Маттес, діда протягнуть у газету?

Лисий Куцак люто міряє з кутка в куток по-недільному прибрану вітальню.

— Тепер ти бачиш, хазяїне Краске, як можна покладатися на своїх наймитів? Чи, може, ти хочеш, щоб я сам сів тобі пшеницю, коли ті телепні роблять усе не так?

Ні, дід цього, звісно, не хоче. І все ж, підозра його не розвіюється. Хіба товариш не радив йому сіяти жито, а не пшеницю, як сказав бургомістр?

— Та воно-то так, хазяїне Кімпель. Тільки я собі подумав... адже ви самі... самі казали, щоб я той... щоб я начхав на їхні накази і сів жито...

— Це правда, казав. Але ж ти не хотів! Ти хотів сіяти пшеницю, от ми з тобою й помінялися. Бо дружба для мене — це все!

Дід аж устає. Оце слова! Такі слова не щодня доводиться чути. Ні, така людина, як Кімпель, знає ціну дружбі.

У двері стукають.

— Заходьте!

Двері рвучко відчиняються, і на порозі стає наймолодший Кімпелів наймит.

— Ти що, не вмєш постукати, як стукають порядні люди, га? — визвіряється Лисий Куцак, усе ще міряючи з кутка в куток кімнату.

— Я ж постукав, пане Кімпель.

— Та вже ж, а влетів сюди, наче тебе ззду хто головою припик! Що, не знаєш, як треба заходити до хазяїна?

Дід згідливо киває головою. Він дуже лихий на недбалих наймитів.

— Сьогодні ввечері я не зможу зробити коневі компрес, — каже хлопець.

— Як це — не зможеш?

— Я хочу піти на танці в Зандберге.

— Я хочу, я хочу!.. У тебе кінь заслаб, а ти танцювати зібрався? Геть звідси! Геть!

Але наймит не вискакує за двері одразу, як того хотілося б Лисому Куцакові.

— Я вже третю неділю підряд на конюшні стирчу.

Нарешті й дідові уривається терпець.

— Це ти в мене сіяв? — питає він.

Хлопець киває головою.

— Чого стовбичиш? — кричить на нього Лисий Куцак. — Ану забирайся!

Наймит повертається до дверей, але дід його доганяє і хапає за комір:

— То чого ж ти посіяв жито, бовдуре довгов'язий? Хіба тобі не пшеницю наказали сіяти?

Хлопець скрегоче зубами.

— Жито мені наказали сіяти!

Лисий Куцак втручається знов:

— Хіба то не пшениця стояла в мішках на току?!

Молодий наймит хрипко відповідає:

— Та ви ж самі сказали: «Пшениця нехай стоїть. А отому Краске, що в хазяї пнеться, посій жито». Ви ще звеліли сіяти не дуже густо. Я піду собі од вас. — І хлопець гупає за собою дверима.

Дід і Лисий Куцак мовчки дивляться один на одного. На світі тисячі слів, а вони не знаходять жодного. Потім дід хапається за шапку і хоче йти. От і кінець їхній дружбі. Лисий Куцак піймався.

— Чи ви жартів не розумієте, хазяїне Краске?

— Жартів?!

— А хіба торік ти не обдурив мене? Хіба я не сам значився в чорному списку? Про тебе подбав твій синок-комуніст, а ти хоч пальцем кивнув, щоб завадити йому?

То он воно звідки вітер віє! Дідові спирає дух:

— Та мене ж... та я ж у газету попаду, і всі тикатимуть на мене пальцем, як на того грішника на тайній вечері!

— От-от! А ти думаєш, легко зберігати вірність, шанувати давні німецькі звичаї?! Ні, бідному Краске це, бачу, не під силу. Кролик хоч і гризе, як заєць, а все ж він кролик. А ти як був бідняк, так ним і лишився.

Ні, це вже для нашого діда забагато. Він хазяїн, а не бідняк! І ладен зберігати вірність давнім німецьким звичаям!

— Звідки ви знаєте, хазяїне Кімпель... Звідки вам знати, чи я вірний, чи ні? Хіба я кому-небудь хоч слово сказав? Та я нікому й не натякнув про вашу витівку! Нікому!

— Цього ще бракувало! Яке кому діло до того, хазяїне Краске, що ми між собою говоримо? Та й яка ж це витівка? Просто це тобі наука. Це, щоб ти знав, наука наперед. Тепер у нашій дружбі не повинно бути ні трищинки! Ні найменшої! А дружба для тебе — штука вигідна...

Дід виходить від Кімпеля так, немовби його манишку щойно накрохмалили. Він простує сільською вулицею, мінає контору бургомістра, але далі манишка стає трохи м'якшою. Що ж це вони з ним роблять?! Цілий вік він працював не покладаючи рук. Рідко коли купляв сигару, — все жував тютюн. Попіл до пилиночки з плити вигрібав та на поле носив. Своє масло продавав, а сам купляв маргарин. До лікаря не ходив, щоб не викидати грошей. Рани свої слиною мазав та присипав порохом. Нажив собі грижу. І нікому він нічого не винен. А тепер вони он що з ним роблять! Чого вартий товариш, який сіє йому замість пшениці жито? А вороги тільки очікують, поки зійде жито. Вони хочуть про нього, Августа Краске, який недосипав і недоїдав, який усі свої мрії закріпив на власному полі, написати в газету. Але не для того, щоб його прославити, ні, — для того, щоб знеславити, зганьбити, виставити на посміх перед усіма господарями!

Аж коли дід увійшов до власного двору, він згадав про лист від Маїтеса. Він став і посварився кулаком у бік села: «Гей, ви! Не думайте собі! Я ще маю на кого спертися — син додому їде. Він не дасть, щоб рідного батька в газеті розмалювали!»

Якусь хвилину дід у задумі стоїть серед двору, потім, киваючи головою, рушає до стайні підсипати Язикатому на обід корму.

РОЗДІЛ XVIII

Вдарив мороз. Це його вночі лютий вітер приніс. Над ранок вітер полетів, а мороз лишився. На все довкола лягла сива паморозь. Навіть на жито, що саме зійшло в нас замість пшениці, сивий мороз дихнув своїм крижаним подихом. Вся кров землі відринула до її серця. Тепер уже не чути, як воно б'ється, але воно є. Тільки той, у кого в самого клекоче в грудях вулкан, іноді чує, як б'ється серце землі.

У віконце моєї комірчини щось тихенько стукає. Ні, то не серце землі б'ється. То просто горобчик. Сидить на вузенькому підвіконні і кліп-кліп на мене. «Хочеш до хати, горобчику? Ніжки хочеш погріти?» Але горобчик до хати не хоче. Як тільки я підходжу до віконця, щоб одчинити кватирку, він летить геть. Горобчик, певно, голодний. Адже мороз замкнув його комірку. Ось прироблю я до свого віконця годівницю. Гудзик розповідав мені, що піонери для голодних пташок роблять годівниці. А я змайструю свою годівничку. Вона буде краща, ніж у піонерів. І поставлю в ній березові лавочки, щоб пташкам було зручно відпочивати перед моїм віконцем. Може, й синичка моя прилетить — та, що влітку жила в нас. От, мабуть, здивується, як побачить, що я вже видужав! А може, вона мене й не впізнає. Адже тепер я сплю в комірчині сам, як дорослий...

Хто то в шибку стукає?
То не відьма-злюка, —
пташка невеличка...
Це ж моя синичка! —

наспівую я.

Раніше перший мороз завжди заганяв діда на ослін під плитою. Там він і сидів, очікуючи, поки я прийду

зі школи. Потім ми сідали грати в «шістдесят шість». А тепер дід товчеться в повітці. От якби він щодня вищизав коло свиней! А то приїде раптом дядько Маттес, а свині й повилазять, як чорні кроти. Щонеділі і щосередини дід загібає і підмітає у дворі. Це щоб дядькові наречені, коли поприходять, побачили, яке в нас чистеньке господарство. А я тепер можу бігти куди хочу.

Я вирушаю до березового гайка за кар'єром. Треба нарізати березових гілочок на годівницю. В березняку попискують маленькі синички. Пір'я вони понастовбурчували — щоб мороз до тільця не дістав. З-поперед мене вискакує сполоханий заєць. Він вимостив під березою кубельце з сухої трави. Заєць не дуже мене й боїться. Він сонно трюхикає до кар'єру і знов сідає в ріденькому вересі. Я мацаю його кубельце. Воно ще тепле. Вухатому, видно, мороз не страшний!

Я виходжу з березового гайка знов на дорогу і раптом наскакую на нашого солдата. Він повертається пішки з скляного заводу. За спиною в нього рюкзак. Синій, як у всіх складувів, фартух, метляється на вітрі. На душі в мене робиться так, як тоді, коли Фріц гнався за мною з ножем. Я повертаюсь і кидаюся тікати. Солдат робить кілька стрибків — чути, як у рюкзаку в нього дзенькає пляшка з-під кави, — і хапає мене за комір.

— Ти куди? Куди ти, Тінку? Боїшся мене?

В горлі у мене наче дерев'яна груша стала. Або наче там геть усе попечене. Стою і слова не можу сказати.

— Ніяк отого ляпаса не забудеш, еге? Боляче було?

Я киваю головою, хоч уже й не пригадую, що в мене від того ляпаса дужче щеміло — щока чи серце.

— Сердишся на мене?

— Угу! — нарешті видушую з себе.

— Так, так. Ти ось гніваєшся на мене, втікаєш. Але ти не гнівайсь. Я тоді тебе... Твій дід... Краще б я тоді тебе не бив! Скажи, правда ж, я тоді тебе даремно вдарив?

— Угу.

— То ми з тобою вже помирилися?

— Тільки я з тобою однаково не піду до пані Кларі.

— Ні, звичайно, не підеш. Тебе ніхто й не силує. Але якщо тобі схочеться, приходь. Хоч і щодня. Щоб ти знав. Так уже воно виходить...

Він гладить мене по голові, і я не пручаюсь. Потім солдат відпускає мене, і я йду.

Вдома я вистругую з березових гілок лавочки для моєї годівниці. Руки в мене й досі тремтять. Що воно за людина, наш солдат? Спершу б'є, а тоді хоче, щоб я забув. Чого ж тоді було бити, коли я маю забути? Адже дорослі, кажуть, б'ють дітей для того, щоб ті довго пам'ятали. Може, наш солдат зовсім інша людина, ніж дід? Авжеж, він таки інша людина. Скільки ж усяких людей живе на світі! —

Увечері до нас приходять пані Кларі. Чи вона з глузду з'їхала?! Хіба пані Кларі не знає, як дід кричав, щоб вона забиралася до своєї Польщі? Я потерпаю, що зараз на кухні вдарить грім. А пані Кларі нічого не боїться. Як завжди, всміхається і простягає дідові руку. Дід підставляє їй ліктя. Він саме замішує свинням корм. На бабу раптом нападає кашель. Пані Кларі плеще її по спині. В лівій руці у неї невеликий пакуночок. Вона тримає його так обережно, ніби там немовля. Пакуночок загорнений у білу полотнину.

— Здоров, Тінку! — Пані Кларі гладить мене, як завжди, по голові.

Але вона не тільки гладить, вона ще й дає мені той пакуночок. А я стою, як свічка, і тримаю його в руках. Ніхто не запрошує пані Кларі сісти. Вона здивовано спиняється серед кухні й позирає то на того, то на того. Пухка спідня губа в неї блищить, а голубі очі немовби осявають усе довкола. Пані Кларі ще помолодшала. Інші люди старіють — як он Шепелява Кімпелька, наша баба. А Труді Кальдауне навіть заміж доводиться виходити, бо вона все старішає і старішає. А от пані Кларі молодішає. Вона бачить, як холодно зустрічають її дід із бабою, червоніє і бентежиться.

— Отакі-то, значить, справи... — промовляє вона. — А ви обоє все працюєте, працюєте...

— Атож, усе працюємо, працюємо... — передражнює її дід. — «І чого ти так біжиш?» — питає лисиця зайця, якого хоче схопити.

— Це ви на мене натякаєте? — питає пані Кларі, дишаючи частіше.

— А на кого ж ще! Бач, яка молодичка-жалібниця! — І дід жбурляє в стіну вареною картоплею, яку саме розминав. — Походжаєш тут у білих черевичках, наче бо-зна-яка цяця, а сама заманила до себе нашого сина!

— Та що ви, діду Краске! Він сам прийшов. Невже я повинна була прогнати його?

— Еге, дідькові лисому розкажи! От горличка! Зама-
нила, бо він знадобився тобі, так і скажи!

Пані Кларі вся аж здригнулася.

— Навіщо ви на мене таке набалакуєте, діду Краске?

— То що ж мені — дякувати тобі, в ручку цілувати
за те, що ти зробила?

Пані Кларі закидає назад голову:

— Не смійте більше так говорити зі мною, діду Крас-
ке! Не смійте!

Дід розгинає спину і дивиться на розпалену пані Кла-
рі. Так із ним навіть баба ніколи не розмовляла. А пані
Кларі хапає його за руку і поквално каже:

— Я прийшла запросити вас на весілля. А Тінкові
костюмчик принесла. Нащо нам сваритися? Ернстові
вже за тридцять. Він, я гадаю, знає, що робить. Я так
його лаяла, коли він покинув вас! Але він не схотів
вертатися. Що я могла вдіяти? А що я люблю його, ви
самі знаєте, це вам не новина. Ви давно вже помітили...

— Та вже ж, помітили! По картоплі в погребі та по
яйцях у комірчині! — ущипливо каже дід і випльовує
тютюн просто у відро для свиней.

— До чого тут Ернст, діду Краске?

— А хто ж, як не він, тягав з дому яйця та кар-
топлю?

— Але ж не до мене, діду Краске!

— Звісно, не до тебе! То він пасторові носив, щоб
той помолвився за його грішну душу.

Мені стає шкода пані Кларі, і я вигукую:

— Яйця й картоплю він носив до Вуншів! Не лайте
пані Кларі!

— Отуди к бісу! Курчата вже починають кукуріка-
ти! — кричить дід і вихоплює у мене з рук загорнений
у полотнину пакуночок. Закалявши пакуночок своїми
брудними пальцями, дід кидає його на стіл перед пані
Кларі. — Ось вам ваше весілля! Треба буде — я сам
хлопцеві костюм куплю! Волоцюг не проситимемо!

Пані Кларі проймає дрож. Дідова грубість для неї —
як суховій для квітки. Вона переводить погляд на ба-
бу, що вся згорбилась коло плити і тремтячими руками
розгладжує на собі фартух.

— А ви чого мовчите, бабусю? Хіба ми погано лад-
нали одна з одною?

— Та непогано... — мурмоче баба, поглядаючи збоку
на діда. — Ладнали ми непогано, це правда, але на дум-

ці у вас було недобре. Тепер я вже бачу. Я на поміч сподівалася, а ви забрали в мене поміч. Я вам це в очі кажу, господь свідок.

— Ох, бабусю, бабусю, — сумно каже пані Кларі, — не підмовляла я його, їй-богу, не підмовляла. Хіба я вам коли-небудь казала неправду?

Баба хитає головою:

— Не знаю, може, у вас там у Польщі мода така, щоб чоловіків до весілля додому водити, а в нас такого немає.

Сором заливає пані Кларі лице. Вона стоїть і мовчить. Світло від лампи полискує на її гладенько зачесаному волоссі. Вона хоче сказати ще щось і нахиляється до баби:

— Послухайте, бабусю... Він дуже тривожиться за вас. Хоче, щоб ви перебиралися до нас і жили з нами. Він каже, що ви заслужили пожити на старість спокійно.

Баба схвильовано сплескує руками.

— Отакої! А тут що буде?

Більш їй нічого не вдається сказати. Дід усе добре чув.

— Ага, то у вас і така є мода?! Ще й матір переманити! Щоб худоба тут з голоду поздохала?! А я, чоловік, щоб у бруді сидів?.. Ану киш, киш звідси, квочка ти польська! — Він розставляє руки і виганяє пані Кларі, наче курку, що наслідила в хаті. Потім хапає зі столу пакуночок і викидає його через глову пані Кларі в сні. Баба тихенько схлипує у фартух. Тепер і я радий, що пані Кларі пішла. Вона хотіла забрати нашу бабу. А мені що — самому тут із дідом сидіти? А їсти хто нам варитиме, хто стелитиме постіль?..

Стефані до школи не прийшла. Може, захворіла? Та ні, не захворіла. Сьогодні в них весілля.

— Добре мені весілля! За молодою нестимуть шлейф її власні діти і цілими тарілками жертимуть пироги!

— Ти теж підеш на весілля, Тінку?

— Немає в мене ніякого весілля!

— Але ж твого батька женять!

— Нехай женять...

Після уроків ми одразу біжимо до села. Аж ранці за спинами торохтять. Збираємося у дворі Малого

Кубашка. Вони мають невелику столярню і багато всяких інструментів.

— Візьміть тички від квасолі, — наказує Великий Шуріхт.

Малий Кубашк тягне тички від квасолі. Ми витрушуємо з кишень мотузки, сточуємо їх і прив'язуємо до двох тичок. Виходять такі собі ворота.

— А чим ми прикрасимо ворота? Адже квіток немає.

— Щось придумаємо. — Великий Шуріхт завжди знайде раду.

Він посилає Малею Кубашка до хати пошукати у скрині барвистих стрічок. Той приносить зелену й червону широкі стрічки колишньої спілки велосипедистів «Солідарність». Заразом Кубашк прихопив і дві пари рожевих штанців своєї сестрички.

— Штанці не годяться, — висловлює сумнів Зепп Вурм.

— Прив'яжемо їх угорі. Вітер як понадимає — буде хіба ж так кумедно! Молоді розсміються і кинуть нам з карети більше грошей, — вирішує Великий Шуріхт.

Ми прив'язуємо штанці до тичок. Хлопці десь дістають іще шапочку з китичкою і шматок покривала. Все це чіпляємо на наші ворота і вирушаємо до церкви.

— А де карета молодих?

— Яка там карета! Їх Фелько волом повіз.

— То де ж той віл?

— Потяг возика з гноем на цвинтар. Тепер пасеться на могилах.

Мені не до вподоби, що хлопці так глузують з весілля пані Кларі, хоч вона й хотіла переманити до себе нашу бабу.

— Та вони без карети вінчаються — адже їм тут недалеко, — каже Малий Шуріхт.

— Далеко чи недалеко — хіба то весілля без карети? Ще фата в кізяки впаде!

— А Кете Ноке, щоб ви знали, вийшла заміж без усякої фати й карети!

— То ж Кете Ноке. В неї все не так, як у людей. У неї й дитина без батька знайшлася.

Малий Кубашк пропихається наперед і показує Великому Шуріхтові, як він збиратиме весільні гроші. Він притьмом нахиляється, обіруч зриває жмути пожухлої трави і запихає до кишень.

— Гроші слід у руках тримати, — повчає його Великий Шуріхт. — Треба по-чесному. Щоб усі бачили, скільки ти зібрав.

— А можна й до кишень ховати, — заперечує Малий Шуріхт. — Але як будемо ділитися, нехай стане догори ногами, і всі гроші витрясуться з нього.

Ми й не помічаємо, як до нас підходить на високих кублуках пасторова дочка.

— Що ви тут робите?

— Сама не бачиш? Молодих зустрічаємо. — Великий Шуріхт зневажливо кривиться.

— Пан пастор просять не зчиняти тут галасу. Пан пастор складають недільну проповідь.

— А хто ж благословлятиме молодих? — дивується Великий Шуріхт.

— А ти не грубіянь! Нахаба! Пан пастор цих молодих не благословлятимуть. Вони анцихристи.

— Ха! От сказала! Анцихристи, як хочеш знати, тільки в Африці бувають. Вони чорні.

Дівчина копилить губи. Вона добре не знає — правду кажуть хлопці чи ні.

— Ідть додому і не галасуйте тут, — каже вона і, ніби пританцьовуючи, дибцяє на своїх каблуках далі.

— Ох і сімейка ж у вас, Тінку! — каже Великий Шуріхт.

— Хіба я винен, що ми анцихристи?

— Та це ж цікаво! Я вже давно хотів стати анцихристом. Вони такі страшні! — Великий Шуріхт вишкіряє зуби й гарчить.

Кожен знає, що анцихристи до церкви не ходять, а записуються тільки в загсі. Отже, нам треба перехопити молодих, коли вони повертатимуться каретою з горндорфського загсу. У Мерцбаху нема кому працювати в загсі. Хто ж бо хоче спочатку записувати молодих, а потім бути винним, коли вони одне з одним не поладнають.

— Річ зовсім не в тому, — каже Білий Клаушке. — Просто в загсі мало платять.

— Хто тобі сказав?

— Батько. Якби там більше платили, він би вже давно покинув кооперацію і перейшов до загсу.

Довгенько ми чекаємо на бруківці, що веде до Горндорфа. Наці весільні ворота лежать у рівчаку. Знічев'я ми починаємо грати у «ведмедика». «Ой ведмедика

сердитий, перескочиш — будеш битий!» Малий Кубашк не грає. Ми поставили його стежити за дорогою, щоб не прогавити весілля.

Час минає. Ми так розбігались, так розгулялися, що майже забули вже, чого сюди прийшли. Раптом Малий Кубашк починає край дороги підсакувати й кричить:

— Ідуть! Ідуть! Весілля!

Ми хапаємо ворота й біжимо до Кубашка.

— Чи тобі повилазило, Кубашку? Де ти бачиш карету? Де ж ті молоді?

— Он вони! Он! — Малий Кубашк показує рукою просто в поле. — Он, дивіться! Щоб мою бабу обсіли болячки, якщо то не пані Кларі й Тінків дядько Ернст!

Через поле Лисого Куцака в бік старого поміщицького парку йдуть вузькою стежкою четверо людей: наш солдат, пані Кларі, бургомістр Кальдауне і Пауле Вунш. Оце таке весілля?

— То й що! — каже Великий Шуріхт. — Марно ми готувалися? Гайда до них! Часом людей мало, та від них більше перепадає.

І вся ватага кидається через Кімпелеву озимину до тих чотирьох. Мені трохи страшнувато, і я рушаю межею. Краще, як вони не бачитимуть мене. А то ще на весілля затягнуть. Бракувало ще мені горілку пити, коли тут таке горе.

А хлопці, галасуючи, вже ставлять на стежці ворота.

Тільки-но ступить дитя перший крок... —

заводить Великий Шуріхт. Решта підхоплюють:

Бризне сльозинка солона в пісок...

Весілля спиняється. Всі заходжуються шукати по кишенях грошей. Тільки наш солдат не шукає, а лише похитує головою. На ньому новий сірий костюм. Рукава трохи короткуваті. Пауле Вунш також порпається своїми ручиськами в кишенях. І дивиться на пані Кларі. На його зморшкуватому обличчі розпливається усмішка. Він нічого не знаходить і теж хитає головою. Пані Кларі раз, потім ще раз відчиняє свою невеличку сумочку, що висить у неї на руці. Великий Шуріхт підштовхує наперед Білого Клаушке:

— Дивись, щось знайшли...

Їх очі зустрілись. Прекрасная мить!

І щастям сльоза в молоді бринить!.. —

знов заспіває гурт.

Я пригадую, як ми грали у весілля в школі. Тоді я теж стояв збоку, бо мені було соромно. О, скільки сорому й ганьби завдадуть ще мені ці люди! Потім у них знайдеться мале, і мені доведеться називати його братом чи братиком. Після весілля у всіх одразу народжуються діти. Стефані нехай називає його як хоче — братиком чи племінничком, про мене. Я ніяк його не називатиму. Краще вже відкусити собі язика.

Бургомістр Кальдауне нарешті знаходить у себе гроші. Великий Шуріхт знов хоче підіпхнути Білого Клаушке, але той уже й сам кидається вперед — адже він має збирати гроші, — і Великий Шуріхт, втративши рівновагу, дає сторчка. Однак тички з рук не випускає. Лежачи на землі, Шуріхт співає далі:

Обнялись, поцілувались та й побралися навик.
Пішли діти, пішло горе, зажурився чоловік...

Весілля підступає до воріт, а ворота зачинені. За прохід треба дати викуп. Бургомістр підкидає вгору паперову марку. Хлопці — за нею. Білий Клаушке і Малий Шуріхт разом хапають марку і рвуть її навпіл. Хлопці підіймають першу пару тичок і пропускають весілля. Пані Кларі хотіла була й собі кинути гроші, але солдат затримав її руку. Він побачив, що ворота відчинені ще не зовсім, тож не варто сипати грошима завчасу. Перед другою парою тичок пані Кларі дає Зеппові Вурму двадцять пфенігів. Зепп розчаровано дивиться на свою долоню, так наче туди хтось пліюнув. Решта хлопців теж повтуплювали очі в ті двадцять пфенігів. Який мізерний викуп! Ворота не розчиняються. Бургомістр мусить ще раз зазирнути до свого гаманця. Він дістає банкноту на двадцять марок.

— Це в мене останні гроші, діти. У вас є дев'ятнадцять марок решти?

Таких грошей у дітей нема. Доведеться весіллю обходити ворота. Всі четверо чалапають по ріллі Кімпеля.

Оце-то весілля! Та ангелята в небі, дивлячись на таке весілля, зо сміху сорочечки собі пообмочують!

А хто це там плентає, спотикаючись, від Кімпелевого двору через пасовище? Так і є — Фімпель-Тімпель! Чи не на весілля зібрався? Але ж його ніхто не запрошував. Та хіба ж обійдеться яке весілля без Фімпеля-Тімпеля! Бідолашні люди й не здогадуються, що без Фімпеля-Тімпеля їм просто не буде щастя!

Фімпель-Тімпель узяв та й запросив себе на весілля сам. Похитуючись, він підходить у своєму чорному сюртуку до молодих. З кишені визирає порожня пляшка. Фімпель і з горілки вміє робити музику. Подме в кларнет — і горілчаний дух обертається на звуки. Витерши об штани спітнілу руку, Фімпель-Тімпель подає її нареченій, потім нареченому і розкланюється, шаркаючи ногою. Пауле Вуншу і Кальдауне він лише вклонається:

Тьма гостей! Усіх вітаю,
молодим добра бажаю!

— Іди собі, йди! Не затримуй нас, — нетерпляче тупає ногою Кальдауне. — Ти свої фокуси-покуси покажуй, тільки не спиняйся.

Фімпель-Тімпель дивиться скоса на бургомістра і відповідає:

Сидить начальство угорі,
а мишам жити у дворі...

Потім дістає з кишені штанів кларнета, приставляє до губів і, надуваючи щоки та пританцьовуючи, рушає поперед молодих.

Наш солдат знизує плечима і оглядається на Пауле Вунша. Той, похитуючи головою, позирає на бургомістра.

— Що це він грає? Знайома пісенька.

Солдат схиляє набік голову і прислухається.

— Та що він гратиме? Ложка, миска, тра-ля-ля... Як завжди.

— «Справляв жебрак весілля попідтинню», — каже пані Кларі.

— Який жебрак? — обурено питає Вунш.

— Це він так грає.

— А ти не помиляєшся?

— Я ж не глуха.

— Його хтось підбив! Кладу голову на колоду! — тихо лається бургомістр.

— Треба його запросити. Після третьої чарки він сам признається, хто його послав.

— Охота вам своїми грішми прополіскувати йому горлянку? Я й безплатно все випитаю, — каже Кальдауне.

Бургомістр доганяє Фімпеля-Тімпеля, дістає свої двадцять марок і, ніби граючись, перекладає їх з рук в руку. Білий Клаушке і Великий Шуріхт вибігають на-

перед. Вони, мабуть, вирішили, що бургомістр передумав і всі гроші перепадуть їм. Але Кальдауне відмахується від них і штовхає Фімпеля ліктем під бік. А той дме у свій кларнет, аж очі на лоба лізуть. Та коли він бачить двадцять марок, його погляд від жадібності враз застигає. З кларнета вихоплюється ще один жалюгідний, наче квакання, звук, і Фімпель відриває інструмент від рота, наче хвостик від стиглої груші.

— Скільки тобі дати, щоб ти заграв нам на лапландському роялі? — тихенько питає Кальдауне.

Але Фімпель-Тімпель не має лапландського рояля. Адже в нас роялі тільки німецькі.

— В лапландських клавіші не так стоять, — відповідає Фімпель.

— Гаразд. Тоді заграй на цитрі!

Цитри у Фімпеля-Тімпеля теж нема.

— А що ж у тебе є?

Вдома Фімпель має контрабас, скрипку і корнет. Бургомістр довго розмірковує, який інструмент замовити.

До старого поміщицького будинку вже зовсім недалеко. Весілля порівнялося з хатами новосельців. Ті махають з вікон або вітають весілля, стоячи на воротах. Дехто дарує молодим барвисті букети гайстр, які ще не померзли на морозі. Наш солдат струшує плечима так, наче після довгих мандрів по холодних краях повернувся до теплого рідного дому.

А бургомістр думав, думав, нарешті питає:

— А скільки тобі заплатити, щоб ти заграв нам на контрабасі?

Швидкі поросячі оченята Фімпеля так і стріляють у Кімпелів двір.

— Он звідки вітер! — підморгує Кальдауне.

Фімпель-Тімпель непомітно киває головою.

— То скільки?

— Вісім.

— Вісім марок?!

Як дасть десять чоловік,
буде йому довгий вік!

— Кинь свої вихиляси! Перед тобою стоїть бургомістр! Вісім марок — і квит!

— Тільки не на контрабасі.

— Це ж чому? А ми хочемо послухати контрабас.

Виявляється, на контрабасі у Фімпеля не всі струни. Краще він скрипку принесе.

— Не треба нам ніякої скрипки!

Кальдауне добре знає, що йому потрібно. Тоді нехай Фімпель спершу збігає до Зандберге по струни. Ось так. Що, немає грошей?

— Позич мені дві марки на струни! Завтра віддам! — гукає бургомістр до пані Кларі, що вже стоїть з нашим солдатом перед поміщицьким будинком.

Фімпель-Тімпель бере гроші на струни. Навряд чи він дійде з ними до Зандберге — адже дорога туди веде повз шинок.

— І не потикайся сюди без контрабаса! — гукає навздогін йому Кальдауне.

Фімпель-Тімпель не обзивається. Він збагнув, що його перехитрили.

З вікна поміщицького будинку виглядає прибрана на весілля Стефані.

— Винеси шматок пирога! — вимагає Великий Шуріхт.

Стефані поправляє на голові віночок і зникає. За хвилину вона виносить тарілку нарізаного пирога, посипаного цукром.

— У нас тільки такий, — тихо каже вона.

— Ну, господи благослови! — каже Великий Шуріхт і починає наминати пиріг.

Я йду геть. Не хочу я ніякого пирога. Несила мені більше гуляти це весілля. Цікаво, що вони зроблять з моїм весільним костюмом?

Старожили рідко з'являються на вулиці. Свиней покололи, зерно в коморі, овочі в кагатах та льохах. Починається домування біля теплої груби. Правда, худоба і взимку їсти просить. Але це вже діло жіноче. А то нащо ж жінки? Хіба чоловіки не гнули спину цілу весну й ціле літо, а тоді ще й восени? Тепер вони хочуть спокійно діддатися різдва.

А от новосельців холод до хат не зажене. Вони ставлять навколо своїх садіб огорожі, будують повітки для всякого реманенту й соломи. Вони майструють курники з великими вікнами, де кури, навіть як надворі тріщатиме мороз, порпатимуться в землі та полові. А дехто з новосельців на зиму наймається на скляний завод, щоб підробити трохи грошей. Жінкам треба покупляти пальта й черевики, занавіски на вікна, та й дітям на

різдво не дуже співатиметься про «райські ворота», коли на столі буде порожньо.

Тепер новосельці не голодують. А от в їхніх кишенях здебільшого вітер свище. Господарство любить гроші: туди марка, туди дві...

Піонери дотримали обіцянки, яку дали вчителеві Керну. Вони докладають зусиль, щоб бути надією людства. Великий Шуріхт уже вистругав з дерева шість коників. Після уроків клас стає то фабрикою іграшок, то сценою. Хлопці й дівчата сідають по кутках, затуляють долонями вуха і щось бубонять. Це вони вчать напам'ять ролі до новорічного вечора.

— Пора нам мати свою піонерську кімнату, — каже Керн. Учитель уже не такий блідий і знервований, як був восени. Він склав на курсах останній іспит. Тепер нехай хто-небудь скаже йому, що він був пекарем. «Звичайно, раніше я був пекарем, — відповість Керн. — Але зараз я вчитель. Я вивчився на вчителя. Мій новий фах — не манна з неба». Тепер учитель Керн весь напханий книжками.

— Піонерську кімнату? — перепитує Великий Шуріхт. — Окрему кімнату для піонерів?

— Для всіх дітей. Для тих, що вже піонери, і тих, що хочуть стати піонерами, — відказує вчитель і лукаво усміхається.

— Оце діло! — І Великий Шуріхт витирає рукавом носа. Він саме вирізьблює коневі вуха. — А може, пастор віддасть нам громадську залу?

— Не віддасть, його фісгармонія не любить піонерських пісень.

— Та ну її, оту стару маслоробку!

З поміщицького будинку недавно вибралися дві сім'ї новосельців. Восени вони закінчили власні хати. До Мерцбахів ніхто більше не приїздить, отож тепер одну звільнену квартиру займуть Вурми. Тим часом пан Вурм заробив собі на скляному заводі на нові меблі. А їхню кімнатку віддають Бограцьким. Отже, тепер у селі на одну колотнечу буде менше. А з другої звільненої квартири ще одну кімнату візьме пані Кларі.

— А хіба в тих Кларі вже є дитина?

— Ні, дитини немає, але Стефані потрібна своя кімнатка і своє ліжко.

— Вона стала така гомориста, — кидає Малий Кубашк і морщить носа.

— Гомориста? А що це таке?

— Я в книжці читав. Так кажуть, коли хтось дуже дере носа, наче в нього не ніс, а громовідвід.

— Не займай Стефані! — вигукує Великий Шуріхт, блиснувши очима. — Вона непогана дівчина. Хоч і старанна, а списувати однаково дає. Вона майже як хлопець.

— А я щось знаю! — хвалиться Інга Кальдауне. Вона саме клеїть зірку для ялинки. — Другу кімнату в тій квартирі віддадуть піонерам.

Учитель Керн, прибиваючи кулісу для новорічної вистави, киває головою. Його таємниця вже не таємниця.

— Навесні й переберемося туди. Піонерська сім'я матиме власну оселю!

Великий Шуріхт, шліфуючи наждачним папером дерев'яного коника, наспівує:

— Там-та-рам-та-там! А я хочу, щоб там стояла софа, чи як там називають канапу.

— Ось зараз! Спеціально для тебе поставлять софу! — глузує Інга. — Ти ляжеш, а ми роззуємо тебе і поїтимемо кавою!

Але працювати без перерви ніхто не може. Навіть піонери. Їм теж кортить покататися на ковзанах чи просто посковзатись. Або, поки ще не стемніло, погратися в «розбійників», щоб ноги не закоцюбли. А на Андріїв день треба, вбравшись Рупрехтами¹, обійти всі хати в селі і спитати дітей, чи вони слухняні.

— Гудзику, ти сьогодні ввечері будеш Рупрехтом?

— Ніколи мені.

— А може, тобі просто забороняють?

— Ніхто мені не забороняє!

— Партія не дозволяє. — І Великий Шуріхт влучно плює в електричний стовп.

— Хто це тобі сказав?

— Білий Клаушке.

— Партія взагалі нічого не забороняє! — махає пальцем Гудзик. — Вона перевиховує людей!

— Ти мелеш усе вслід за своїм батьком! Наче ти й справді якийсь східний мудрець. А як багато розмаху-

¹ Рупрехт — персонаж німецького фольклору. Дід Мороз, що приносить дітям подарунки.

ватимеш пальцем, то я його відкушу! Ніхто не забороняє, еге? То чого ж ти не хочеш бути Рупрехтом?

Гаразд, Гудзик доведе, що йому ніхто не забороняє бути Рупрехтом. Але спершу піонери мають написати листа. Якого листа? А такого — польським піонерам. Домовились? Цей лист буде новорічним подарунком для вчителя Керна.

Моторна, завжди привітна пані Вунш ніяк не натопить удома кухні. Двері все рип та рип. Хлопці сходяться до Гудзика з вузликами під пахвою. Дівчата приходять без вузликів. Вони не переодягаються Рупрехтами, бо лякаються темряви і здійсмають вереск. Їх навіть малюки не бояться.

Пані Вунш заварює для галасливої ватаги каву. Вона дістає з мисника всі свої чашки й каже:

— Пийте, а то носи он геть посиніли на морозі!

— То з чого почнемо? — питає Гудзик, сидючи з ручкою за кухонним столом.

— А що тут думати? — каже Великий Шуріхт. — Пиши: «Вельмишановні польські піонери!» Так усі листи починаються.

— Піонерам ніхто так не пише, — заперечує Інга, замислено сьорбаючи гарячу каву.

— Ох уже ця всезнайка! Пишіть що хочете, про мене. Тільки не знаю, як вони цей лист прочитають, коли ви напишете по-німецькому.

— Їм хто-небудь перекладе, — відповідає Гудзик. Він морщить лоба і вмочає ручку в чорнильницю.

— Ти певний? А то тільки марно старатимемось. — Великий Шуріхт дістає з-за пазухи старий капелюх і приміряє.

— Просто ти, Шуріхте, не хочеш помагати.

— Багато ти знаєш! Я не такий учений, як ви, зате куплю поштову марку. Зароблю Рупрехтом і куплю. — Шуріхт рушає до дверей.

— Ти куди? Спершу давай листа напишемо.

— Я забув бороду. Але марку я таки куплю. — І Великий Шуріхт аж гуркоче сходами вниз.

Решта дітей сідають хто де — троє на табуретках, інші на ящику з дровами, на ослінчику. Малий Кубашк вилазить на підвіконня, а цибата Лене Ламперт гріє біля плити ноги. Всі напружено думають і важко дихають. Помалу народжується лист.

«Любі польські піонери!

Ми сидимо всі на кухні і пишемо вам листа. Лише в нинішньому році ми почали провадити роботу на благо нашої батьківщини. Пан Керн, наш піонервожатий, нічого про цей лист не знає. Ми вирішили приготувати йому новорічний подарунок, і тому пишемо без нього. Якщо хочете, давайте обмінюватися досвідом. Ви, звичайно, вже багато років провадите піонерську роботу, а нам, коли казати самокритично, поки що похвалитися нічим. Нам цікаво знати, як там у вас з піонерською формою...»

Стефані підносить руку:

— А навіщо писати, що ми сидимо на кухні?

Гудзик перечитує перший рядок і каже:

— Так затишніше. А можна й викреслити.

Малому Кубашкові хочеться написати, що вчитель Керн дуже гарний піонервожатий. Пропозиції сиплються з усіх боків. Гудзик відкладає зіпсований лист набік і бере новий аркуш. Пані Вунш, усміхаючись, радить нам, як краще написати, і стежить, щоб не було помилок. Нарешті у нас виходить славний лист, який не соромно показати іноземним піонерам. Стефані сідає переписувати. У неї найкращий почерк. А листа, якого написав Гудзик, ми подаруємо вчителю Керну.

Гудзик ще врочисто слинить язиком конверт, а хлопці вже починають переодягатися. Великий Шуріхт приніс клоччя на цілий десяток борід. Пані Вунш допомагає хлопцям, і скоро їх не впізнати. Дівчата галасливо збігають сходами вниз.

— Думаєш, я питатиму в малих дітей, чи знають вони молитви? — каже Гудзик, підводячи сажею брови. — Я й сам їх не знаю!

Великий Шуріхт завжди знайде раду:

— Головне — добре налупцювати, коли хто-небудь не знатиме молитви зовсім чи збиватиметься!

Фріц удома теж переодягається Рупрехтом. Відколи він трохи не вбив мене отими грішми, всі його бояться і ніхто не хоче з ним гратися. Кажуть, тепер Фріц сам блукає по лісі і навіть поставив там собі куреня. А ще кажуть, що він ходить до Фімпеля-Тімпеля і той за горілку вчить його кричати по-пташиному.

Фріц намазує щоки клеєм, бере клоччя і заліплює ним усе обличчя. Виглядає тільки рот та зуби. Фріц хоче бути схожим на мавпу. Потім влізав у батькові весільні штани і вдягає задом наперед латану куртку старого Густава. На голову Фріц натягає панчошу, а зверху, замість чорної корони, надягає старий батьків циліндр, у якому той ходив колись до церкви. Лисий Куцак, уздрівши сина в такому вбранні на канапі, кидається за двері і кричить:

— Гвалт! Рятуйте!

Фріц на весь рот регоче.

Батько чує синів голос і вертається до кімнати:

— Думаєш, я тебе не впізнав, шибенику?! Я тебе по голосу впізнав! Зразу впізнав!

А Фріц шкірить зуби. Його червоні губи раною зяють на волохатому обличчі.

— То ти, синку, хочеш Щепеляву трохи налякати?

— Таж сьогодні Андріїв день, батьку.

— А-а, Андріїв день! Так, так. Чого ж ти в хаті сидиш, як домовик? Хіба ви з Краске ще не помирилися?

— Він мазун і рюмса. Я більше з ним не гратимусь. Його трохи торкнеш, а він зразу беркиць — і лежить.

— А з Кубашком ти не хочеш погратися?

— Та він же малий.

— То ви з Краске не поборюкалися? Це хіба ж так помагає!

— Він не хоче.

— Як це не хоче?! Ось я побалакаю з старим... З Августом Краске побалакаю. А тепер іди, походи Рупрехтом. Це тобі не завадить, синку. Побігай досхочу.

— Я бігатиму як скажений, тату!

Лисий Куцак бере книгу, де записує, скільки платить наймитам, і пляшку горілки. Випивши три чарки, він сідає переглядати записи. На лобі в нього збираються зморшки. Надто часто міняються цього року молоді наймити. Наймички теж ніяк не нагріють собі місця. Декотрі ледве місяць пороблять.

— Місяць... а за моїх часів... — мурмоче Лисий Куцак.

Але, полічивши свої видатки, він вирішує, що так йому навіть вигідніше. Раніше взимку доводилося більше платити. Працювали наймити чи не працювали, а грошики їм давай. А тепер нових людей він на зиму не бере. З роботою справляються й ті, що лишаються. А це вже ошадність.

«А ви самі спробуйте заманити молодих, як ви такі розумні! Нема їх. Усі біжать на скляний завод, а там людей тільки псують», — відповідає він, коли його осілі наймити починають бурчати.

За дверима щось шарудить. Із комірчини, де живуть наймички, долинає вереск. Лисий Куцак прислухається. Невже злодій у дім зашелепався? Ні, то не злодій. То Рупрехти прийшли. Ось вони вже стьобають по дверях березовими дубцями.

Лисому Куцакові таке до вподоби. Нехай молодь розважиться. Зима довга, а дні короткі. Адже не можна весь час сидіти над конторською книгою і рахувати...

— Заходьте, Рупрехти! Заходьте!

Рупрехти не чекають, поки Лисий Куцак запросить їх удруге. Ось вони вже й у кімнаті.

— А ваші діти знають молитви? — питають у господаря. Вони зазирають під канапу, відчиняють дверцята шафи, перекидають догори дном усю вітальню. І все допитуються: — А ваші діти знають молитви? — Рупрехти шукають дітей, що не знають молитов чи лінуються їх казати і ховаються від березових дубців.

— Та що ви, Рупрехтоньки, у нас немає дітей! — відмахується Лисий Куцак. Він марно намагається впізнати серед перевдягнених хлопців свого Фріца.

Рупрехти струшують торбами і бряжчать невеличкими карнавками. Вони ждуть доходу. Он пастор за спасибі теж нічого не робить. Чого ж Рупрехти старатимуться задарма?

У Великого Шуріхта все обличчя в сажі і ще й борода з клочья. Він так люто витріщає очі, аж страшно стає. Брязкаючи карнавкою, Шуріхт скаче навколо Лисого Куцака.

— Тобі налити, чорний Рупрехте? — питає Кімпель. Великий Шуріхт крутить головою.

— Спершу молитву прочитай! — каже він зміненим голосом.

Сьогодні Лисий Куцак у доброму гуморі. Чого б йому й не зробити дітям приємність? І він стає навколішки. Рупрехти починають хихотіти. Вони забувають, що треба змінювати голос. Лисий Куцак і собі всміхається. Чом би й не прочитати молитву?

Мамо, двері зачиняй,
блохи з ліжка виганяй!

Гаси світло, тату,—
я вмираю спати!

Рупрехти регочуть і з галасом бігають по кімнаті. Такої молитви їм ще не траплялося чути. Вони просять Лисого Куцака проказати їй ще раз і повторюють за ним, щоб запам'ятати.

— Лисий Куцак чоловік хоч куди! — бурмоче собі в бороду Малий Кубашк. — Жартує з старим і малим!

Один Рупрехт з білою бородою відштовхує Великого Шуріхта вбік і підходить до Лисого Куцака, що й досі стоїть навколішки. Невдоволено крутячи головою, Рупрехт наказує хрипким голосом:

— Молись! Прокажуй за мною: «Я ніколи більш не дражнитиму піонерів дереворізами...» Ану молись!

Лисий Куцак схоплюється на ноги:

— То це ви, халамидники?!

Він хапає Рупрехта з білою бородою, але той виривається. Лисий Куцак скаженіє:

— Ах ви ж поганці, песиголовці! Котрий із вас видурив у мене марку? Де він?

Великий Шуріхт, уже стоячи біля порога, гукає:

— Ось ми скажемо на небі, що ти лаяв Рупрехтів! — Потім штовхає двері і вискакує надвір.

Решта хлопців кидаються за ним. У дверях зчиняється штовханина, крик. Лисий Куцак шукає свого батога, але не знаходить. Тоді хапає за ніжку стілець, розбиває його об підлогу і кидається з ніжкою за Рупрехтами. Хлопці метушаться по темному подвір'ї, мов гномики. Лисий Куцак навмання запускає ніжкою в одного з них. Малий Кубашк скрикує і, накульгуючи, втікає.

— «Блохи з ліжка виганяй!» — гукає Великий Шуріхт од воріт.

Рупрехти біжать до села.

— Ось тобі й Лисий Куцак! Бач, як він жартує з старим і малим! — крекче Гудзик, тягнувши за собою Малиго Кубашка. Той і досі припадає на ногу.

— Він сатана! — шепоче Малий Кубашк і тремтить.

Збуджені Рупрехти й не помітили, що тепер їх стало більше. До них приєднався ще один Рупрехт. На голові в нього чорний циліндр, і взагалі він схожий на мавпу.

Захекані Рупрехти спиняються біля нашого двору перепочити. Кімпель їх так налякав, що вони й досі не можуть прийти до тям.

— Я до старого буркуна Краске не піду. Крику не оберешся.

— Я теж не піду. Він гірше чорта лається.

Гудзик, Зепп Вурм і Великий Шуріхт вирішують зайти до нас утрьох.

— А я спитаю діда, коли Тінко вступить у піонери, — заявляє Гудзик.

— То й схопиш у плечі!

Рупрехтам щастить. Я щойно прочитав дідові листа від дядька Маттеса.

— А-а, заходьте, заходьте, Рупрехтики! Не пошкодуйте! Наш Тінко проказує молитву, аж гай шумить!

Рупрехти хльоскають дубцями по торбах і бряжчать карнавками.

— А ваші діти знають молитви? — Один Рупрехт замахується палицею і підходить до мене. Весь волохатий, як мавпа, а чорний циліндр насунутий аж на очі.

Побачивши занесену палицю, дід затуляє мене собою.

— Гей, хлопче, нема чого розмахувати тут батогом! Ти собі дубця візьми, як і годиться. — І дід вихоплює в Рупрехта батога.

Але той однаково не відступає від мене:

— А ваші діти знають молитви?

Голос у нього, як у захриплої кози. Чого б я казав молитву? Грім не гуркоче, і вмерти ніхто не вмер.

— Ні, діти не знають молитов! — кажу я.

Рупрехт хапає мене за барки. Він хоче підняти мене й кинути на долівку. Я не піддаюся. Ми починаємо борюкатись. То він насадає на мене, то я на нього. Дід підбадьорює мене. Я кидаю Рупрехта на долівку. Тоді він починає дряпатись і кусатись. Дід стоїть про всяк випадок над нами з тим батогом.

— Ти, голодранцю, ану не кусайся! У нас тут лише ковбасу кусають!

Рупрехт лежить на лопатках.

— Я не казатиму молитви! Здавайся, Рупрехте!

Він киває головою. Я його відпускаю. А він одразу накидається на мене знов.

О, а це що таке? Я хапаю Рупрехта за бороду, а він у крик, як порося недорізане. Та це ж Фріц Кімпель! От тобі й посланець божий! В руках у мене лишається цілий жмут клоччя. Решта Рупрехтів вже й забули, чого прийшли до нас. Я виганяю Фріца-Рупрехта з хати і про всяк випадок накидаю двері на клямку. А то він

ще з ножем вернеться! Фріц гупає ногами у двері. На лобі в мене виступає піт. А Фріц усе гамселить ногами, аж хата двигтить. Дід одпихає мене вбік і рвучко відчиняє двері. Фріц сторчака влітає в кухню. Дід замахується пужалном.

— Це ж твого товариша!..— кричу я.

Дід нічого не слухає і лупить Фріца пужалном.

— Ах ти ж паршивцю, хочеш двері нам вибити?

Пужално аж свистить у нього в руках. Решта двоє Рупрехтів вискакують надвір. Фріц із криком кидається за ними.

На вулиці галас, тупіт. У кухні стає тихо.

— Дідусю, то ж був син твого товариша...

— Що?! — Дід розглядає пужално.— Не може бути... Тишибеники, мабуть, украли цього батога в хазяїна Кімпеля.

— То був сам Фріц, дідусю!

Дід падає на стілець. Обличчя в нього робиться бліде.

— Він трохи не виламав нам дверей. Я думав, то котрийсь із тихшибайголів, що прибилися до села. Тимшибеникам чужого добра не шкода...

З повітки вертається баба:

— Це ти кричав, Тінку?

— Я не кричав, бабусю.

— Чого ти причепилася? Як кричали, значить, треба було кричати! — гримає на бабу дід і все крутить у руках батога. Він шукає, куди б його сховати. В кухні батога не можна лишати. Зрештою дід виходить з ним надвір.

А я радий, що взяв гору над Фріцом — і то голими руками!

В селі пахне пирогами та коржиками. Селяни печуть їх у невеликих печах за хатами. Хрумкі, добре підсмажені коржики господині несуть через засніжені подвір'я до натоплених хат. На запах смаженого злітаються ворони. Вони сідають на липах край вигону, схиляють набік голови і позирають услід запашному печиву.

Малий Шуріхт теж принюхується крізь паркан до свіжих коржиків. Господиня саме несе їх на деку через садок.

— Ти з біженців, хлопчику? А скільки коржиків напекли ви?

— Ніскільки.

— У вас там удома на різдво, певно, нічого не печуть?

— Печуть.

— Мабуть, твоя мати не вміє пекти?

— Уміє.

— То чого ж вона не напекла?

— На пироги йде багато масла.

— Це правда. А ви потроху відкладали б — от і набиралось би. Бо хіба ж то різдво без пирога?

— А ми спечемо бабку!

— Ох, ці мені чужі моди!..

Дідові скортіло пограти в карти. А мені зовсім не хочеться.

— Я спершу ще раз прочитаю листа від дядька Матте-са, — кажу я.

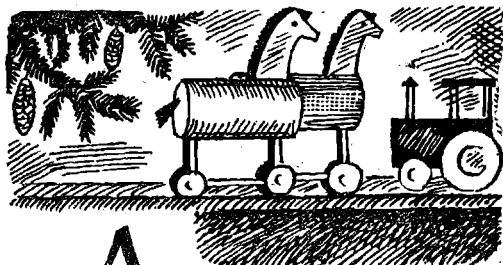
— Читай голосно! — наказує дід.

Я читаю. Лист уже аж почорнів. А конверт зім'ятий, як ганчірка.

Після кожного речення дід киває головою. Сьогодні його щось тривожить. Він виходить на подвір'я, грюкає там, шкребе. Дядьків лист добре помагає проти карт. Але проти бабиного ревматизму він не помагає.

— Чи ж воно правда, що там написано? Чи від нього лист? — недовірливо примовляє баба і, охаючи, береться до роботи.

Після різдва дід запряже Язикатого і повезе її в Занд-берге до лікаря.

РОЗДІЛ XIX

— **Д**ідусю, де ти дів Кімпелевого батога?
— Ніде я його не дівав. — Дід задумується. — Не мели дурниць! Просто не було нагоди віддати. А хіба Фріц уже питав про нього в школі?

— Я з ним не розмовляю.

— Аякже, ти надто розумний, щоб з ним розмовляти, еге?

— Ми з ним уже не товаришуємо.

— Не товаришуємо!.. Вони, бач, уже не товаришують! Тебе нечистий попутав. Дружба — це дар божий.

Дід тільки й жде, щоб Лисий Куцак гукнув його. Хоче перепросити за свою необачність. Але Кімпель усе не гукає, і дід уже починає тривожитись.

Піонери закінчують готуватися до новорічного свята. Тепер вони переривають удома комоди й скрині, шукаючи всіляких непотрібних речей та строкатих клаптів для маскараду. А в школі вже стоять два столи, заставлені саморобними подарунками: там десяток дерев'яних коників, що їх вирізьбив Великий Шуріхт, плетені торбинки з ласощами для дівчат, маленькі дерев'яні тракторці, ляльки з вати й клаптів та інші іграшки.

— А ви вберетесь Рупрехтами, як роздаватимете дітям подарунки? — питає Фріц дівчат.

— Ось зараз! Ці іграшки не з неба впали. Нехай малюки знають, хто для них старався, — відповідає Інга Кальдауне.

— Дуже ти старалась!

— А поглянь: тричі врізала собі пальця!

— У жінок руки до роботи не стоять.

Лясь! В Інги заробити недовго.

— Нахаба! Чого ти тут усе винохуєш, Кімпелю? Чеши звідси!

Фріц такий задерика, який і був. Куди він поткнеться, там зразу бійка. У школі дружити з ним майже ніхто вже не хоче. Ось і тепер у нього нічого не вийшло.

— Тінку, ти прийдеш до нас на новорічне свято? — питає мене Гудзик.

— Я не вмю салют віддавати так, як ви.

— А ми там не віддаватимемо салюту. Ми як заспіваємо, то аж стіни задвигтять!

— То прийду. Я люблю дивитись, як бавиться дітлашня.

Гудзик вражено дивиться на мене:

— В тебе вже розмови, як у діда Краске!

Піонери пишуть запрошення і розносять їх по селу. Запрошення написано навіть тим, хто дражнить піонерів «дереворізами». Але хто піде до Лисого Куцака? Піонери мовчки перезираються.

— Я понесу йому запрошення, — каже по хвилі Стефані.

— А якщо він примусить тебе пити горілку?

— Я й вип'ю, а тоді виплюну надворі у сніг!

Запрошення дідові й бабі я беру додому сам.

— Знов той пекарчук щось нагрудззяв?

— Ні, дідусю, це лист від піонерів. Вони запрошують тебе на новорічне свято.

— Падоньку мій! Ці шмаркачі вже накази розсилають! Хоч круть, хоч верть, а що виходить? То вони на мій гаманець зазіхають!

Дід боїться, що його запрошують, аби лиш він пожертвував гроші. А дід ніколи нічого не жертвує, навіть для Народної солідарності.

— Ті пожертви все одно дістануться тим, хто й так усе має, — невдоволено каже дід. — Треба працювати, а не жертвувати збирати. — Піонерам він теж нічого не дасть — однаково ті гроші учитель Керн, мовляв, заGREбе собі.

Та піонерське свято відбудеться й без діда. Якраз того вечора Кімпель кличе його до себе. Хмари над їхнім приятелюванням начебто розвіялись. Баба з полегкістю зітхає. У неї на душі так, ніби щойно вщухла гроза. Баба викачує рублем мою білу сорочку, чистить курточку на свято й каже:

— Іди, Тінку, йди. Погуляй, поспівай гарненько.

А мені сумно, що не можна взяти з собою бабу. Вона боїться, що не дійде слизькою бруківкою до шинку, де буде піонерське свято.

Гудзик уже чекає мене біля входу до шинку. Він уперше одягся в піонерську форму. Але вона дуже тоненька, і Гудзикові холодно. Щоки в нього посиніли і стали майже як галстук¹.

— А твоя баба хіба не прийде? — питає мене Гудзик, цокаючи зубами.

— Та вона боїться, що не дійде...

— Зате ми не боїмося! — відповідає Гудзик і махає комусь рукою.

З садка біля шинку одразу виїздять з возиком Малий Кубашк та довгонога Лене Ламперт. Це візники. Кількох старих людей вони вже привезли на возику, а тепер поїдуть по мою бабу.

¹ У німецьких піонерів галстуки сині.

Гудзик веде мене до зали. Вона вже гуде від людей. Стефані з Інгою носять з сусідніх кімнат стільці. На піонерському святі ніхто не повинен лишатися збоку.

Он посеред зали сядула біла шия пані Кларі. Поруч сидить наш солдат. Треба від них якомога далі, а то ще почнуть розпитувати, чому я не прийшов до них на весілля.

Біля дверей стоїть Великий Шуріхт. Він голосно вітає гостей:

— Добрий вечір, пане Кубашк!.. Добрий вечір, пані Вурмштаппер!.. Добрий вечір, добрий вечір...

Дехто з гостей питає, скільки платити за вхід. Платити нічого не треба. Та коли вже хтось дуже хоче заплатити, то будь ласка, біля Великого Шуріхта стоїть тарілка.

— Нині гроші нікому не завадять, навіть піонерам, — примовляє Великий Шуріхт.

Гості сміються і дістають гаманці.

Вчителя Керна не видно. У нього ще багато роботи на сцені. Хтось трохи відслоняє збоку завісу, і з'являється хлопчача голова. Вона така розмальована, що годі й упізнати, хто це.

— Інго, музику! — кричить голова.

Інга Кальдауне хутенько підсовує ще стільця Шепелявій Кімпельці і біжить наперед. Перед сценою вже сидять піонери з мандолінами і бринькають. Інга задає їм тон на гармонії. Музиканти припадають вухом до мандолін і, прислухаючись до гармонії, підтягають струни.

До зали входить і моя баба.

— Ой людоньки! Ми летіли, як на пожежу! Я й гроші забула взяти... А які славні дітки!

Стефані приносить бабі стільця. Баба дивується:

— Ти на нас не сердися, Стефані?

— Ні, бабусю Краске, на вас ніхто не сердиться, — відповідає Стефані і ставить стільця якомога далі наперед, щоб бабі було краще видно.

Я теж приношу собі стільця й сідаю поруч з бабою.

Починає грати музика. В залі стає тихо. Баба прислухається. Незабаром на очах у неї виступають сльози.

— Ой людоньки! Як же гарно вони виграють своїми пальчиками! Як у церкві!

Малий Шуріхт підходить до мене і схвильовано шепоче:

— Тінку, можна я сидітиму коло тебе, як у школі?

— А чого ж, звичайно! Сідай, Шуріхте!

Я посуваюсь, і малий сідає скраєчку на моєму стільці. Він тремтить.

— Ти чого тремтиш, Шуріхте?

— Та я... Та мені треба розказувати вірша. «Нехай і осінь, хай туман...» Ти знаєш цей вірш?

— Звісно, знаю.

Малий Шуріхт штовхає мене ліктем:

— Розкажи тихенько! Я хочу послухати, чи я так розказую, як ти.

Знову грає музика. Я розповідаю Малому Шуріхту вірш, поки баба штовхає мене під бік:

— Ану тихо! Розцвірінькались, як горобці! Я через вас не чую музики.

Лунає дзвоник. На сцену виходить Гудзик і стає перед завісою. Спалахує прожектор. Піонери почепили його на стіну. Світло заливає Гудзика. Здається, хлопець ось-ось потоне в ньому. На мить Гудзик заплющує очі і глибоко вдихає повітря. Мені страшно за мого товариша. Хоч би не збився! У світлі прожектора його галстук світиться, мов синє весняне небо.

— Чий це хлопець — Пауле Вунша? — шепоче баба.

— Так, бабусю. Він ще головний у шкільній спілці і мій товариш.

Гудзик вітає батьків і решту гостей. Він розповідає, що піонери вже зробили, відколи створили в селі свою спілку, і що вони ще зроблять.

— Ми листуємося з польськими піонерами, — повідомляє Гудзик.

У залі робиться так тихо, що чути, як люди дихають. Дві тонкі білі руки висовуються з-за завіси і гучно плещуть. Це руки вчителя Керна. В другому кінці зали плеще наш солдат. Долоні в нього широкі й тверді. Помалу й решта людей починають плескати.

— А яблуні в Кімпеля теж ви позрізали? — кричить хтось із кутка зали таким голосом, як у папуги.

Знов западає тиша. Гудзик стоїть і не знає, чи йому ховатися за завісу чи лишатись. І тоді посередині зали гримить голос бургомистра Кальдауне:

— Про дурницю з яблунями вже нема чого згадувати. До того ж, то було тільки одне деревце, і Кімпель прилюдно вибачив піонерам їхню витівку. А тепер тихо, і не заважайте!

Раптом баба починає щосили плескати в долоні. Сусіди підхоплюють, і ось уже по всій залі прокочуються оплески. В цей час дві жінки виштовхують у плечі Фімпеля-Тімпеля за двері:

— Марш надвір! Там хоч і папугою кричи, старий п'яничко!

Фімпель-Тімпель весь зіщулився, згорбивсь. Він чекає, що на нього знов посиплеться град штурханів, але людям ніколи панькатися з підпилим музикантом.

— Де це він серед тижня взяв грошей, щоб нализатися? — тихо питає баба.

— Я бачив, як він од Кімпеля виходив. Він уже тоді хитався, — каже Малий Шуріхт і знов починає тремтіти.

Гудзик говорить далі. Він просить батьків, як їм сподобається це свято, присилати дітей до піонерів.

— Язикатий нівроку, як і його батько, — знов шепоче баба. — Видно, вчителем буде.

Завіса розсувається. Виступає піонерський хор. Перші пісні відомі не всім, і люди не знають, що думати: гарні вони чи погані. Але потім Інга Кальдауне розповідає веселий вірш про вола і трактор. Віл із трактором побігли наперегони. Віл програв, і йому дуже сумно, бо ззаду в нього немає такої труби, як у трактора. Гості сміються і плешуть.

Перед виставою знову спалахує світло. Великий Шуріхт поважно ступає через залу. Люди шепочуться, що це він гратиме головну роль. Баба нахилиється до мене:

— А ти, Тінку, виступатимеш?

— Ні, бабусю, не виступатиму. Я ще не в спілці.

— А багато вступних треба платити?

— Ні.

— То вступи.

— Дід таке зчинить!

— Дід? Ой людоньки! Та я його трохи придержу.

— Я й віддавати салют не вмію так, як піонери. — Мені шкода, що доводиться розчаровувати бабу.

Починається п'еса. Її написав для піонерів учитель Керн. У ній розповідається про двох братів та їхню сестру. Ролі грають Стефані, Зепп Вурм і Великий Шуріхт. Шуріхта у п'есі звати Гансом. Він робить усе по-своєму. Брат із сестрою сідають вчити уроки, а Гансові хочеться гратись і перекидати все догори ногами. Стефані й Зепп роблять уроки, а Ганс їм заважає. Ті

двоє повчили уроки і зібралися на вулицю, а Ганс сідає до столу. І так весь час. Якось усі трое вирушили до лісу по ялинку на Новий рік. Ганс вимагає іти дорогою, якої вони зовсім не знають. Він сам простує тією дорогою і скоро бачить, що заблукав. Настає ніч, брат із сестрою вже давно вернулися з ялинкою додому, а Ганс ніяк не може вибратися з лісу.

Великий Шуріхт блукає по сцені між невеличкими соснами і все шукає дорогу. Він удає, ніби ось-ось замерзне на бурульку, дрижить і щільніше загортається в курточку. Руки він сховав глибоко до кишень, але йому однаково холодно.

— Так тобі й треба! — гукає з зали чийсь малюк.

Шуріхт вражено завмирає, але зразу похоплюється і знов шукає дорогу, притупуючи ногами, щоб зігрітись.

— А братик і сестричка вже давно вдома! — знов гукає той самий малюк. — Он вони доїдають твої цукерки!

Глядачі сміються. Великий Шуріхт підходить до краю сцени і гукає вниз:

— Ану не кричи! А то я через тебе ніяк добре не змерзну!

Зала сміється ще голосніше. Вчитель Керн мусить виходити на сцену і вгамовувати глядачів. Він киває Шуріхтові головою: грай, мовляв, далі і не давай збити себе з пантелику. Помалу брат із сестрою знаходять Ганса, який любив робити все по-своєму. Він і собі, й іншим зіпсував новорічне свято. Це була йому добра наука.

— Нехай мене дідько вхопить, як я ще раз отаке втну! — каже він наостанку.

Вистава кінчається. Малий Шуріхт штовхає мене під бік. Зараз йому розповідати вірш. Бідолашний Шуріхт! Стоїть на сцені й раз у раз затинається. Скаже два рядки, весь затремтить, почервоніє, а тоді туп сердито ногою. Потім пригадає ще два рядки і знов зіб'ється. Раптом він як закричить на всю залу:

— А Тінко теж знає цей вірш!

У залі знов знімається сміх.

— Тінку, Тінку, розкажи ти! — гукають діти.

Вчитель Керн виходить на сцену і вгамовує глядачів. Примруживши очі, він когось шукає в залі. Нарешті знаходить мене і махає рукою. Я встаю, як у класі, і починаю декламувати вірш:

Нехай і осінь, хай туман,
чи поле побіліло...
Ми обміркуєм добре план —
і візьмемось за діло.
Книжок збагнемо глибини,
зоремо першу борозну, —
нас праця не злякає.
Співа нам вітер весняний
і ясне сонце сяє!
І ясне сонце сяє!

— Ні, виходь сюди! — гукає вчитель.

Як — іти на сцену?! Видно, таки доведеться. Малий Шуріхт щасливо усміхається мені назустріч.

— Виходь, виходь, Краске!

Спотикаючись, я йду на сцену. Малий Шуріхт хапає мою руку і тисне її. А в залі все плещуть, плещуть. Я б уже радий утекти зі сцени, але вчитель міцно тримає мене.

— А тепер Малий Шуріхт доведе, що й він уміє розповідати вірш так само гарно, як і його однокласник Мартін Краске, — каже вчитель.

Так воно й виходить. Малий Шуріхт розпалюється, як дошачок. Закинувши назад голову і втупивши в стелю очі, він розказує вірш і жодного разу не збивається. У залі знов вибухають оплески. Нам з Малим Шуріхтом плещуть сьогодні найбільше.

Потім учитель починає говорити про нас двох. Тепер, каже він, усі батьки можуть переконатися, як добре, коли діти підтримують одне одного і вчать одне в одного. І все це робиться в піонерських гуртках.

Баба пригортає мене до себе:

— Який же ти в нас розумний, онучку!.. Залишися в піонери, запишишся!

Різдв'яні свята минають, і в хатах лишаються тільки їхні запахи. Сніг злягається, мороз лютує все дужче. Дні йдуть непомітно, тихо, ніби вони в товстих повстяних пантофлях. Пташкам стає чимдалі сутужніше. Настовбурчені чорні ворони — ті, що клювали в нас жито, — стукають тепер у моє віконце. Вони вкрали шкварку, яку я почепив синичкам. Ворони з голоду стали довірливі.

— Думаєте, я вам цілу свиню згодую?! — гукаю я до ворон. — Іжте ось картоплю!

Ворони нічого не кажуть, але картоплю їдять. Тепер нехай самі роблять з неї сало, як свині.

Я мріяв, щоб на Новий рік мені подарували книжку з віршами, але ніхто не подарував.

— Віршами ситий не будеш, — сказав дід.

Вони з бабою подарували мені шапку з навушниками і новий костюмчик. Добре, що хоч пальта не подарували. Пальто завжди тільки заважає. Його треба скидати, коли граєш у сніжки, а то напевне програєш. Добре, що мені й велосипеда не купили. Кажуть, Фріцові подарували велосипед. Цікаво, як він їздитиме на ньому по такому глибокому снігу?

Канікули минають якось сіро, нудно. Я не знаю, де себе діти. Книжки ніякої нема, і я радий, що нарешті знов починаються уроки. Про піонерів баба вже не згадує. На один лише вечір вона знялася на крилах радості, але тепер ті крила опали. Дід наче й забув, що мав намір відвезти бабу до лікаря. Не поїде ж він по такому снігу возом, щоб загнати коня!

Зима впала й на дідові вуса. Сивини в них стає дедалі більше. Дід ходить по хаті, мов цар-мороз. Куди він увійде, скрізь замерзають усмішки. Приятель Кімпель добре його провчив. Гудзик і Великий Шуріхт розповіли в селі, що Фріц уночі перед Андрієвим днем нарешті своє дістав. І покарали Фріца його ж таки бато́гом. Гарно погуляв той батіг у руці старого Краске. Батькові Фріц нічого не сказав, та Лисий Куцак однаково про все довідався. Адже вух у нього десятків два. А він ще й горілкою їх прополіскує, щоб краще чули.

Ох, той батіг! Ми з бабою пішли на піонерське свято, а дід — до свого товариша. Той сам покликав його. Дід поліз на горище, дістав з-під сіна батога і сховав у рукав. А як підійшов до Кімпелевого двору, перекинув батога через паркан у садок.

Обидва Кімпелі грали в гру, що називається: «Не гнівись!» Цю гру Лисий Куцак щойно привіз із Шенеберга. Лисий Куцак був із дідом, як завжди, дуже привітний. Він запросив діда пограти з ними і раз у раз підливав йому в чарку. Так вони просиділи до пізньої ночі. Коли це чують — надворі завили й заскавучали собаки. Видно, почули лисицю, що підкрадалася по снігу до курника. Через тих собак Лисий Куцак ніяк не міг підрахувати очки. Тоді він заходився шукати батога, щоб угамувати собак. А батога, звісно, нема.

— Де мій батіг? — питає Кімпель сина. — Ти його не брав з собою, як ходив Рупрехтом?

— Брав.

Дід неспокійно засовався на стільці. А Лисий Куцак як блисне очима на Фріца:

— То ти десь посіяв мого батога?

Фріц тільки плечима знизує.

— Ох, діти, діти! — перебиває цей допит дід. А під оком у нього тільки смик, смик. — Як щось погано лежить, неодмінно поцуплять! Але ж і ми, зрештою, були такі самі, хазяїне Кімпель. Ох-ох-ох! Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Бува, а що виходить? Бува, часом шукаєш те, що в руці тримаєш. Ти його шукаєш, а шукати й не треба... Перегода воно саме знаходиться...

— Але якщо він його загубив, — каже Кімпель, — то я просто не знаю, що собі думає той, хто знайшов. Знаєш, як це називається? Привласнення чужого!

Фріц сидить і не зводить з діда очей. А дідові здається, що хлопець нишком сміється з нього. От він і не знає — радіти йому, що налупцював Фріца, чи краще взяти й щиро покаятись.

— Нехай-но я в кого побачу свого батога! Я йому всиплю перцю! — закінчує Лисий Куцак цей неприємний допит.

Отож тепер дід і не знає, що про нього думає приятель. І це так гризе йому душу...

— Ти не чув, чи хазяїн Кімпель уже знайшов свого батога? — питає мене дід.

— Де він його знайде? Може, в нас на горищі?

Лясь! Ось і дід дав мені ляща. Я зразу в плач, щоб баба прибігла мені на допомогу.

— От звір! Звір та й годі! — голосить баба. — Щоб тобі відсохла та рука, яку ти підняв на рідного внука!

Я біжу в сльозах до своєї комірчини, кидаюсь на ліжко й бачу, як у діда помалу відсихає рука. Так йому й треба! Скоріше б діждатися, поки в нього зовсім відсохне рука. Як би це дідові досадити? Я трохи заспокоююсь. Коли не ревеш, то швидше щось придумаєш. Ось уже я й знаю, як досадити дідові.

Я вирушаю до Гудзика. На Новий рік Гудзикові подарували «Конструктора». Це така коробка, в якій повно пластинок з дірочками. Їх можна поскручувати гвинтиками, і вийде трактор чи паровоз.

- Хочеш зі мною погратися, Тінку? Можеш подавати мені гвинтики. Я хочу скласти ліфт.

— Ніколи мені гратися,— відповідаю я Гудзикові.— У мене діло до тебе.

Гудзик здивовано підводить на мене очі і відкладає ключ:

— Хочеш списати домашнє завдання?

— Ні, списувати я не хочу. Я хочу вступити в юні піонери.

— Справді?

— Справді. Тільки навчи мене віддавати салют тут, не при всіх.

— А чому ти хочеш стати піонером?

— Щоб досадити дідові.

— Е-е, так діло не піде.

— І щоб книжки з віршами читати.

— Так можна. Але спершу принеси письмову згоду від діда.

— А від баби не можна?

— Не можна. О, стривай! У тебе ж є отой солдат! Нехай він і дасть тобі згоду. Адже він твій батько.

— Хто, солдат? Та ми з ним трохи погиркались. Я не пішов до нього на весілля.

— Дарма. Згоду він тобі дасть. Адже він член партії і товаришує з піонерами.

— Справді?

— Кажу ж тобі!

Стефані пішла до ставка кататися з дівчатами на ковзанці. Я гукаю її:

— Стефані, у мене до тебе діло.

— Хочеш забрати новорічний подарунок? Він у нас удома. Ще від весілля лежить. А ти все не йдеш і не йдеш...

— Я не хочу заходити до вас.

— То я сама тобі винесу. А ти зачекаєш надворі.

Побачивши нас удвох, дівчата починають глузувати:

— Ви, мабуть, теж поженитесь?

— А ти, Інго, помовчала б! Сама он з Великим Шуріхтом ходиш!

— Дуже він мені потрібний! Він ще носу рукавом витирає!

— А ти б вишила йому хусточку!

— Пхе! Краще я прив'яжу йому до носа торбину!

Дівчата більш не нападаються. Стефані вже хоче йти.
— Слухай, Стефані! А він не вижене мене, якщо я попрошу в нього письмової згоди?

— Якої згоди?

— Щоб у піонери вступити.

— Не вижене. І згоду дасть. Наш тато навіть зрадіє. А разом і подарунок свій забереш.

І Стефані біжить. Вона не хоче, щоб дівчата знов дражнилися. Бач, як сказала: «Наш тато!» І як вона може називати нашого солдата своїм татом? Мабуть, у неї таки не всі вдома!

Надворі завірюха. І все ж було б непогано, якби мені подарували пальто. А то стою тут, немов прибулда якийсь, і скоро мене вже снігом замете. У поміщицькому парку вітер шарпає крони старих дерев. Добре людям, що живуть у тому будинку. Сидять собі в теплих кімнатах, а мені тут тиняйся та жди письмової згоди. Пані Кларі й наш солдат уже повернулися додому. Я бачив, як вони спинилися біля дверей і обтрушували одне на одному сніг. Наш солдат навіть змахнув із кіс пані Кларі сніжинки. І змахнув тією самою рукою, якою дав мені ляпаса! Потім обое прослизнули в будинок і тепер гріються собі. Їм добре! Вони й згоду мають, яка декому потрібна, щоб досадити дідові. І чого це таких згод не продають у крамниці? Ось виросту, нароблю цілий мішок згод і розкидаю на вигоні. І всі діти, кому будуть потрібні згоди, братимуть собі скільки завгодно.

О, а ото часом не Стефані вискочила з дверей? Таки Стефані. Мені краще не ховатись, а то вона ще подумає, що я снігова баба, і побіжить далі.

А Стефані йде просто до мене.

— Це ти, Тінку? — питає вона.

— І я, і снігова баба.

— Ти тут стоїш, мерзнеш, а твоє пальто лежить у нас удома. Йди в будинок. Зараз я теж прийду. Тільки швиденько в кооперацію збігаю.— І Стефані біжить геть.

— Стефані! Стефані!

— Ти мене гукав, Тінку? Вітер так завиває!

— Стефані, а ти б не могла... мені незручно заходити, я весь у снігу, і взагалі... Ти б не могла винести мені згоду?

Стефані підходить до мене. Вона схиляє набік голову, зазирає мені в очі й каже:

— Спершу я винесу тобі пальто, потім збігаю в кооперацію, а вже тоді принесу згоду! — І біжить до будинку.

— Стефані! — кричу я проти вітру. — Але як вийде ваш батько і схоче мене забрати, я втечу!

Ніхто не виходить. Дуже я їм потрібний! От Стефані — славна дівчинка. І чого я не маю сестрички?

Стефані виносить пальто, розгортає його і хоче допомогти мені вдягнутись.

— Стефані, я не можу взяти таке пальто задарма.

— Бери, бери. Це наш подарунок тобі на Новий рік. Я пришивала гудзики і обкидала петлі.

— Хіба ти вмієш? Ой, я весь у снігу і пальто зі споду геть уберу в сніг!

Але Стефані стоїть на своєму. Доведеться таки вдягтися в пальто. Наостанку Стефані ще й застібає мені гудзики. Щастя, що хоч Інга Кальдауне не бачить, а то б уже сказала, що ми женимось.

Стефані біжить до кооперації. А мені в новому пальті тепло, як у вусі. Але що я робитиму з цим пальтом удома? Віднесу нишком на горище. Щоб дід і не бачив.

З кооперації Стефані вертається з пакетиком прального порошку. Вона заходить до будинку і виносить мені записку:

— Тобі привіт від нашого тата. Він ще звелів сказати тобі «Будь готовий!»

— Стефані, а ти вмієш правильно віддавати салют?

— Умію. — І Стефані показує, як треба віддавати салют. Потім вона вчить мене правильно тримати руку. Долоні в неї м'якенькі, як лапки в нашої кішки, коли та сидить під плитою. Потім Стефані обома руками залазить в рукава мого пальта.

— Тепер тобі тепло-тепло, правда?

— Стефані, а я правильно віддаю салют? Будь готовий!

— Завжди готовий! — відповідає Стефані. — Ось бачиш, ти вже й навчився.

— Стефані, ти... ти дівчина на всі сто! — випаляю я і біжу геть. Тепер мені не доведеться турбувати Гудзика через той салют.

Пальто я не ховаю на горище. Все одно дід знайде. Може, я роздрочу його, коли скажу, хто подарував мені пальто? Невже він не розсердиться?

— Що це ти за балахон на себе натяг? — питає мене дід. Очі в нього сердито поблискують, вуса стирчать.

— Це пальто.

— І де ти взяв цю рясу?

Далі я не зважуюся сердити діда.

— Цю рясу... мені дав один мій товариш.

Дідове обличчя ясніє:

— От бачиш, на таких людей завжди можна покластися. Навіть серед зими. Славне пальтечко, тепле, бачу. Такі люди можуть собі дозволити робити подарунки. Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Дружба — вона завжди гріє. А ти ж гарненько подякував?

— Там така завірюха, що я не схотів наносити їм снігу...

Може, сказати дідові, що це не його товариш, а мій? Ні, не скажу. Тепер мене грітиме товаришеве пальто. Як доведеться, я в ньому і в снігу переночую.

Настала масляна, почалися свята. Тепер дорослі переодягаються, як діти напередодні Андрієвого дня. Кожному кортить побути тим, про що він потай мріє. Кете Кубашк хочеться бути нареченою. Вона вбирається у вінчальну сукню, фату і йде на маскарад. А в Малого Препка на спині горб. Препко мріє бути струнким, як і решта хлопців. Він купляє маску з хвацькими вусиками і позичає чорний костюм на танці. Щоб не було видно горба, на спину під костюм він накладає клоччя. Препко хоче побути нареченим. На танцях він зустрічає Кете, вбрану нареченою. Ось Кете й знайшла собі нареченого. Цілий рік вона навіть не помічала Малого Препка. А тепер помітила. Грає музика, і Кете проходить з ним попідручки через залу. Обоє задоволені, веселі й щасливі, поки розпорядник на танцях наказує всім скинути маски. Дехто з переодягнених гостей ще загодя вийшов із зали. Навіщо всім знати, що комусь хочеться бути турецьким султаном чи танцівницею! Малий Препко залишився. Він жартує з нареченою, лякає її. Йому так хочеться, щоб вона заговорила. Але наречена не зронила жодного слова і не виказала себе. Кете також кортить дізнатися, хто ж цей настирливий

наречений, що висне у неї на руці. Всі скидають маски. Кете пирскає сміхом, виривається і червона від сорому тікає з зали. То он хто був її нареченим — Малий Препко! А Малий Препко знов стає такий сумний, як і був.

Ми обліпили знадвору всі вікна шинку. Мені що — я в теплому пальті і холоду не боюся. Час від часу шинкар Карнауке завішує вікна ковдрами, щоб до зали ніхто не підглядав нечистим оком. Але ми маємо там своїх людей, і вони знов відслоняють нам ті ковдри. А хлопців і дівчат, що ходять до школи останній рік, ми вже тепер задобрюємо яблуками й цукерками — це щоб вони на другий рік відслоняли нам вікна.

Та коли на маскарад з'являється учитель Керн з дружиною, ми відходимо од вікон. Він, правда, нічого нам не каже, не карає нас, але потім цілий тиждень мовчить. Скаже тільки найнеобхідніше і все ходить, ходить, а погляд такий холодний-холодний. Це найгірше. Навіть Великий Шуріхт цього не витримує. Добре ще, що вчитель сам учиться і не дуже часто ходить на всякі забави.

Зненацька хтось хапає мене за комір і тягне од вікна. Це Фімпель-Тімпель. Де він узявся? Щойно ж стояв на сцені і дув у свій кларнет!

Завдатку вже немає, —
велосипед чекає.
Дай грошки мершій —
велосипедик — твій! —

каже він.

— Не дам я тобі більше грошей, Фімпелю-Тімпелю! Ти хотів продати велосипеда моему ворогові. Все, годі. Віддавай завдаток, а то скажу дідові!

Фімпель-Тімпель нахиляється до мене. З його великого рота тхне перегаром.

Розкажу я всім тепер,
що ти юний піонер.
От зрадіє твій дідусь,
та у вухо внучка — лусь!

— То й розкажи йому! Нехай посердиться! — відповідаю я.

Але тепер мені це вже байдуже. Дідового ляща я помалу забув. Не хочеться знов заводитися з ним. Однак Фімпелеві-Тімпелеві я кажу:

— Розповідай дідові що хочеш. Мій завдаток він усе одно... Він усе одно забере в тебе гроші.

Не задумуючись, Фімпель примовляє:

Хто у вікна очі дер?
Тінко, юний піонер!
Вунш похвалить: «Молодець!
Добра зміна — хай їй грець!»

І зникає в темряві. Я зіскакую з вікна. Мого спокою наче й не було. Думки обсїдають мене, як рій мошки. Невже Фімпель завжди був такою нещирою людиною? Раніше я сміявся з нього, а тепер ладен плакати. Хто ж посіяв у ньому нещирість? Вона обсотала всього його, мов коріння пирію. Сказати правду, я теж чув, що юні піонери дали слово не підглядати у вікна. А я ще й місяця не ходжу в піонерах. Хіба я можу все знати? Звичайно, ні. Але дещо я все ж таки знаю. Виходить, я виступив проти піонерів? Кінчиться все тим, що вони більш не дадуть мені читати книжок.

Я пригинаюсь і вшиваюся геть. Якщо мене бачив хтось із піонерів, тоді що — я загинув?

Однак я не загинув. Я пішов до Гудзика і сказав, що взяв на душу гріх і порушив піонерську заповідь.

— Яку заповідь? — нічого не розуміє Гудзик.

— «Не зазирає до ближнього свого у вікна». Хіба це не заповідь! «Біймося господа бога і любимо його...»

— Годі, годі! — Гудзик затуляє собі долонями вуха. — У нас немає ніяких заповідей. Є десять піонерських законів. На ось, почитай. — І дає мені якийсь аркушик. На ньому надруковано десять піонерських законів.

— А я думав, Гудзику, що ви трохи побожні. Я тільки трішечки подивився на Малого Препка. Він замостив собі горба.

— Він теж витанцьовував?

— Ага. Скакав там з Кете Кубашк.

— Ти більш нічого не знаєш?

— А що я маю ще знати?

— Я гадав, ти чого-небудь навчився, порозумнішав.

— Та ні...

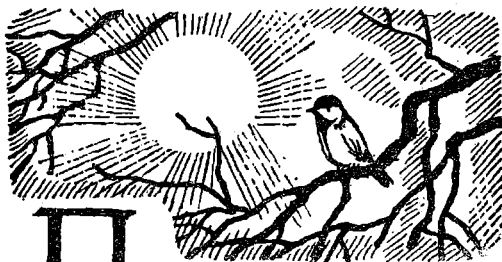
— Скоро ми... скоро в нас свої танці будуть, піонерські. А як погано виходитиме, то буде карнавал.

— Карнавал? А що це таке?

— Маскарад.

— Справжній?

- А ти ж як думав?!
- Тоді я теж виступатиму!
- Що ж ти робитимеш?
- Одягнусь у свій новий костюм і розказуватиму всі вірші, які тільки знаю!

РОЗДІЛ XX

Просто неймовірно! У повітрі вже чути подих весни. Сніг, правда, ще не розтанув, але він мокрий, важкий. Весна дихнула на нього й зачарувала. Виглянуло сонце, і сніг плаче, бо йому треба вмирати. Він чіпляється до ніг і хоче сховатись у хаті. До дерев'яних підшов налипають цілі грудки. Але нікому снігу не жалко. Перед порогом кожне його обтупує. Доведеться тобі, сніжку, розтанути й напоїти озимину!

В садку вже пробує голос синичка. Аж із вола добуває вона пісеньку, що її цілу зиму вигривала під теплим пір'ячком. «Тіві-тіві! Тіві-тіві!» — щебече синичка. Чорні дрозди теж веселяться. Вони стають перебірливі і клюють не все, що я кладу до годівниці. У клуні сокоять кури. Баба ходить дивитися, чи не почервоніли ще в них гребені.

— Червоніє гребінець — буде повно в нас яєць! — каже вона.

Але курям байдуже до того, що баба жде яєць. За цілу зиму вони не знесли ані яєчка. Коли солдат ще жив у нас, він курей узимку надвір не випускав. У курнику він уставив велике вікно, щоб сонечко і взимку трохи світило курям. Солдат ще чіпляв на мотузочках хліб, щоб кури підсакували й грілися. А зерно він сипав просто в підстилку. Курям доводилося гребтись у соломі й вишукувати зернятка. Це їх теж гріло. Весело їм тоді жилося, тож вони неслись і взимку.

Але дід тих нових російських мод не визнає.

— Цього ще бракувало! Курей розпещувати! Нехай надворі гребуться. Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Яйце тоді лише смакує, як даром у горня мандрує. Як ото годувати курей, морочитися з ними, то краще вже я сам нестимусь!

Але нестися дід не став, і кури ні. Горня, в яке баба збирала яйця, цілу зиму простояло в комірчині порожнє.

— Ви за перші два місяці не здали жодного яйця, — обережно нагадує дідові бургомістр.

— А ти сам побалакай з курми — може, вони порозумнішають і почнуть серед зими нестися!

— Я не дозволю, Краске, так розмовляти зі мною!

— Подумаєш!

На тепло повилазила й шашіль. Вона знов точить, перетирає крокви. Чути, як над селом летять дикі гуси. А на серці в мене тривожно. Щось гризе мою душу. Мені теж хочеться злетіти з дикими гусьми аж попід зорі. У віршах багато пишуть про тугу. Може, це й на мене туга напала?

Чого це я прокинувся? Чи не постукав хтось у двері? Так і є, тепер я добре чую, як хтось стукає до нас. Може, в сусіда Фелька телиться корова? Дід уже встав? Ні, в хаті тихо. О, знов стукають, уже дужче. Цього разу тарабанять у вікно, де сплять дід із бабою. Чутно чийсь глухий голос, а тоді здійсмається такий гармидер, що ось-ось наче стеля впаде.

— Ой людоньки, де ж це моя спідня спідниця? — кричить баба.

Мабуть, десь пожежа. Я підхоплююся з постелі. Може, горить уже клуня, а я тут вилежуюсь і бозна-чого жду.

Нема ніякої пожежі. Приїхав дядько Маттес. Він хапає мене в самій сорочці, підіймає над головою і мне мені боки.

— Це вже Ернстів такий? Невже Ернстів?! Великий... просто парубок!

Баба сидить посеред хати просто на долівці і плаче в пелену спідниці. Далі ноги її не донесли.

— Дожила таки, діждалася! Тепер і вмирати можна. Нехай ангели господні потішаються, як стара Краске до них прийде. От уже потанцюю та поскачу! Люди подумують, що на небі вечорниці почалися...

Дядько Маттес підводить бабу з долівки. Вона пручається, але він усе одно бере її на руки й кладе на ліжко.

— Та пусти мене, сину, пусти! Мені ж бо треба тебе нагодувати. Либонь, зголоднів з дороги...

Але дядько Маттес не зголоднів. Вигляд у нього свіжий, здоровий. Щоки червоні й лисняться. Дядько Маттес і діда бере на руки, мов ляльку.

— Ох-ох-ох! — мурмоче старий. — Ми не такі легкі, як ти думаєш. П'ятдесят моргенів!.. П'ятдесят моргенів під плугом. Цілий невеличкий маєток.

Дядько Маттес наче й не чує про ті п'ятдесят моргенів. Він садить діда на канапу і знов підкидає мене над головою:

— А де живе твій батько? Де живе тато? Далеко звідси?

Дядькові Маттесу ніхто не відповідає.

— Ернст вернувся живий-здоровий?

Я дивлюся на діда. Дід кахикає і не підводить очей. За нас відповідає баба:

— Та живий, здоровий. Либонь, здоровий... Тільки він оженився.

— Оженився? Ну, і як? Добра жінка? Гарна?

— А сніг надворі ще тане? — питає дід.

— Де ж він тепер живе, наш Ернст?

— Як сніг так і далі танутиме, то скоро будемо сіяти овес.

— А мале ще не знайшлося?

— Ні, до такої ганьби я ще не дожив, — відказую я.

Дядько Маттес не сидить у задумі під плитою, як колись сидів наш солдат. Вранці дядько обійшов двір, позазирав мимохідь до худоби і зник.

— Він уже бачив наших чотирнадцятеро свиней? — питає дід.

— Та бачив, либонь. Не спіши хвалитися! А то знов спішиш...

— Балакай!

Дід згрібає у дворі мокрий сніг. З-під снігу виглядає чорна земля.

Дід спирається на лопату і переводить дух. Він довго дивиться на свіжу землю, нахиляється і мацає її рукою, наче гладить.

Щоб поговорити з нашим солдатом, дядькові Маттесу доводиться чекати вечора. Але він не нудьгує. Він ходить по селу і вітається до знайомих: «Доброго здоров'я!» Або: «Як ся маєте?» Посидить трохи в гостях, а тоді знов пускається по селу і все посвистує, мов той шпак. Заходить до бургомистра Кальдауне, до шинку, на кладовище. Цікавиться, коли повернеться з роботи Пауле Вунш, і навіть на обід не приходить додому.

— Що ж це воно таке? — каже за столом дід. — Чи він приїхав по селу никати?

— На бога, дай йому спокій! Нехай трохи походить, погуляє. Не бурчи. А то як проженеш його, то і я ляжу в могилу...

Дядько Маттес і ввечері не йде додому. Він сидить у пані Кларі і розмовляє з нашим солдатом. Щоки в пані Кларі порожевіли, вона все снує туди й сюди, накриває на стіл і навіть приносить своякові домашні пантофлі, які сама пошила з клаптів.

— Якщо ти й далі так догоджатимеш мені, то я, чого доброго, ще й заночую у вас! — каже дядько Маттес і гучно сміється.

— А чого ж, лишайся. Одне ліжко у нас іще вільне. Хлопчик ще не перебрався.

Вдома баба прибирає для дядька Маттеса в кімнатці, де жив наш солдат. Дід затих і сам приносить постіль. Дядькові Маттесу нічого не шкода. Потім сідає скраю на плиту і жде, поки чорт його знов смикне за язик.

— Картоплі наварила, а сало де? Приїхав, шибеник, додому і швендяє по селу, ніби п'ятдесят моргенів землі — це казна-що!

Хтось тихенько стукає у двері.

— Заходьте, чого стукати! — гукає дід і підхоплюється з плити.

На кухню входить по-недільному вбрана Кете Кубашк. У руках загорнений у папір вазон.

— Я не зарані? — питає вона і розв'язує на голові хустку.

— Не зарані, ми вже всі ждемо.

Дід помагає Кете скинути пальто і, наче пританцьовуючи, проводить її до кімнати. Кете стоїть і не знає, що робити з вазоном.

— Отак-то воно... — промовляє дід. — Немає ще нашого сина. Видно, застряв десь по дорозі. Ох-ох-ох!

Кете розгортає вазон. Це розквітлий кактус.

— Ти на цю трояндочку викинула, мабуть, купу грошей? — підлещується дід: — Постав отам, де сидітиме Маттес. Ох-ох-ох!

Баба прислухається, чи ніхто не йде.

— Там хтось гукає, старий!

Загавкав Тіло.

— Мабуть, Маттес.

Дід полегшено зітхає. У снігах чути важкі кроки. Дід відчиняє двері. Світло з кухні падає на Марту, дочку сусіда Фелька. В руках у неї щось загорнуте в цигарковий папір.

— Ой, люди, надворі так темно, холодно! Я не спізналася?

Дід із бабою багатозначно перезираються.

— Заходь, заходь, гладухо! Чим пізніше, тим веселіше. Ох-ох-ох!

Баба бере Мартині руки в свої і розтирає їх.

— Молодця, що прийшла! Зараз я зварю каву. Ми й пиріг спекли.

— А де ж Маттес? — Дівчина зазирає до кімнати. Побачивши там Кете, вона червоніє по самі вуха.

— Та він... Маттеса поки що немає. Либонь, засидівсьдесь.

Парує кава. Пахне пиріг. Вогонь у плиті аж гуде. Дід гомонить із Кете Кубашк.

— А у вас тлі на капусті ще не було?

— Ні.

— От живуче бісове зілля, скажу тобі!

— Еге.

— То ти ніколи її не бачила?

— Ні.

— Зовсім не схожа на блоху.

— Еге?

Кете не дуже цікаво, яка там та тля. Їй більше кортить знати, який там той дядько Маттес.

Марта з бабою розмовляють про те, які були останнього разу танці.

— А ти, Марточко, не виходила надвір, як музики відпочивали?

— Ні.

— А коли дівчата перший раз кавалерів вибирали, ти, пустохо, кого вибрала?

— Я перший раз ніколи нікого не вибираю. А то ще почнуть ляпати язиками...

Баба задоволено киває головою:

— То в тебе, значить, ще нікого немає?

— Ні.— Марта нетерпляче позирає на двері.

Кете уриває розмову про капустяну тлю і вся червона виходить на кухню:

— Аякже, тихенька, скромна, аж нікуди! А ми всі бачили, як ти на перерві загравала із зандберзьким складувом!

Марта схоплюється на ноги:

— Хто б казав! Соромно перед людьми, а то я б таке про тебе розповіла...

— Що б ти розповіла?

— А з Генріхом Кальдауне ви до ліска чого ходили — гриби збирати?

— А хіба то не він проводжав тебе додому з ярмарку?

— Ніхто його не просив.

— Я хочу побалакати з тобою віч-на-віч.

Кете тягне Марту до кімнати. Дід, хитаючи головою, прослизає на кухню.

— Ох-ох-ох! — примовляє він, потім нахиляється до баби й шепоче: — Ти котру кликала?

— А ти котру? — теж пошепки відповідає баба.

— Гладка Марта мені не до вподоби. Та й язиката дуже...

— А ця худорба Кете мені й поготів не подобається,— каже баба. Потім голосніше: — І як вони стрижуться?! І не парубок, і не дівка.

— Тсс! — цитькає дід і, гупаючи ногами, вертається до кімнати.

Дівки вже, видно, дійшли згоди. Обидві сидять, обнявшись, на'ослоні під грубою.

Дід умикає радіо. З коробки лунає весела музика. Чоловік співає про те, що поворожить на гудзиках і приверне до себе дівчину чи щось таке. Дід тупає в лад ногою.

— Веселенька пісенька!

Він ще трохи слухає, як той чоловік щось лічить на гудзиках, потім плює на долоні, пригладжує свій ко-струбатий чуб і, підбігши до Кете, вклоняється.

Кете штурхає Марту ліктем під бік. Обидві пирскають зо сміху. Дід вклоняється ще раз. Кете не хочеться ображати свого майбутнього тестя. Вона розгладжує

сукню і встає. Дід кладе їй на стан руку і з хвилину стоїть, чогось чекаючи.

— Ні, це таки не вальс,— нарешті вирішує він і починає водити Кете по кімнаті.

— Але ж це й не уанстеп¹; діду Краске! — Кете підморгує Марті.

Дід старається, як уміє. Потім запрошує Марту.

— Треба трохи підскакувати, діду Краске! Це бугі-вугі.

Підскакувати, то й підскакувати. Дід не проти. Але бабі здається, що дід танцює все ж таки польку.

Час минає. Марта розгортає свій пакуночок, дістає пару вовняних шкарпеток і кладе їх поруч із вазоном Кете. Баба уважно розглядає шкарпетки. Аж окуляри надягла, щоб видніше було, чи рівні на п'ятках петлі. Нарешті невдоволено похитує головою.

Каву випили. Пирога з'їли. Дід задрімав на канапі. А дядька Маттеса все нема й нема. Дівки вже позіхають і разом починають прощатися, розбудивши діда. А він бурчить:

— Отуди-бо к лихій годині! Стараєшся, стараєшся, як можеш, і все даремно!

Марта шепочеться на кухні з бабою. Кете нашіптує дідові:

— Ви б Тінка до нас прислали, як прийде ваш син.

Дід радо киває головою. Виходить, Кете ще не перехотілося заміж! Хихочучи, дівки йдуть від нас.

Уже пізно. У мене злипаються очі, але кортить дочекатись дядька Маттеса. У нього таке веселе обличчя. Здається, в хаті все усміхається, коли він тут. Вечеря й досі стоїть на столі. Дід втуплюється у накраяну великими шматками шинку й мурмоче:

— Ні, ми не якісь там дрібні людці!

Баба задрімала на ослоні під плитою. Її хворі ноги здригаються. Хустка спала на плечі. Нарешті озивається Тіло. Прийшов дядько Маттес. Він одв'язує песика, який усе ще гавкає, і вносить його до хати.

— Ой людоньки! Чи ти з глузду з'їхав, Маттесе? Він же кусючий, як гедзь!

А дядько Маттес тільки сміється. Видно, трохи випив у нашого солдата.

¹ Повільний танець.

— Я ж тут не чужий. Такий песик знає, хто до нього по-доброму. Нехай трошки погріється.

Тіло стає на задні лапи і тягнеться писком до тарілки з шинкою. Дядько Маттес відрізає йому ласенький шматок. Дід хитає головою.

— Ох і мода пішла! Ох-ох-ох!

Дядько Маттес бере мене на руки:

— А ти впертий хлопчик, справжній упертюх! Але пальто все ж таки взяв. Ха-ха-ха! Маєш голову на в'язах!

Дід із бабою від подиву застигають.

— Хіба пальто тобі подарував не Кімпель? — питає мене дід і, роззявивши рота, втуплює в мене погляд.

— Пальто мені подарував мій товариш, дідусю.

І де тільки в мене взялася сміливість так відповісти дідові? Мабуть, її дядько Маттес привіз. Кошлаті дідові брови сходяться на переніссі. Ось-ось ударить грім.

— Та ти не дивися так сердито, батьку, — каже дядько Маттес. — Хлопець добре зробив. Хто ж у мороз відмовиться від такого теплого пальта? — І він тягне мене на кухню. — Я приніс тобі костюмчик — той, що тобі купили перед весіллям. Виходить, не схотів жити з ними... А костюмчик славний! Скидай курточку. — Дядько починає мене роздягати. — Стягай штани! Зараз приміряємо. Хочу побачити, як тобі в ньому.

Обоє старих, човгаючи ногами, входять на кухню. Дядько Маттес не дає їм сказати й слова:

— Ша, тихо! Ви тут вітру не гонить, а то ми застудимось. Тут приміряють костюм.

— Ти що, п'яний? — питає дід.

— Може, й п'яний, батьку. Випили по чарці з Ернстом. Помирилися ми з ним. Помирилися нині, і прісно, і на віки вічні! Він став іншим, та і я тепер не той, що був. Чого ж нам сваритися через оце злиденне господарство? Тепер я ніяк не збагну: чого ми тоді так зчепилися за нього?

— Хай господь простить тобі твої гріхи! — зітхає баба.

— Злиденне господарство?! — спантеличено перепилює дід. — Як-як ти сказав? Злиденне?

Але дядькові Маттесу ніколи розводиться про господарство.

— Ви тільки подивіться на цього хлопця! Оце вже школяр. Справжній московський школяр!

— Це хміль йому вдарив у голову! — заламує баба руки.

Дід, похитуючись, іде назад до кімнати.

— Прибирай зі столу, мамо, я вже повечеряв, — каже дядько Маттес. — Ох і нагодувала ж мене Ернстова жінка! По зав'язку!

У кімнаті дід вигрібає з комода якісь папери. Руки в нього тремтять.

А мені до вподоби новий костюм. У піджачку є справжня спідня кишеня, як у дорослих. Коли я матиму записничка, то кластиму його туди. А на спині складка. Тепер я, мабуть, схожий на спортсмена, яких друкують у газетах. Я одягнуся в костюмчик, коли піонери знову влаштують свято. От здивуються!

— Ось вони, ось! — надсадно гукає дід із кімнати. — На, подивись, яке в мене злиденне господарство! Ти ба, він ще й глузує! П'ятдесят моргенів під плугом, півтора гектара лісу, сім корів, чотирнадцятеро свиней і...

— Та облиш, батьку! — Дядько Маттес морщить лоба. — Знаю я. Знаю.

— Злиденне, кажеш? Ми тут надривалися, здоров'я не шкодували, а ти — злиденне! — не вгаває дід.

— Цить, батьку, цить. Не кричи! Я не глухий. Атож, надривалися, це ти правильно сказав. Сам собі зашморг накинув, себе й матір у могилу тянеш... А господарство злиденне.

— О боже! Оце такими синами ти мене нагородив! Нещасна я мати! Кого ж я на світ спородила!

— Мамо, матусю, кинь голосити! Адже про вас подбають. Ернст хоче забрати тебе до себе. Вони любитимуть тебе, піклуватимуться. Вони присягалися мені.

— Не піду я до Ернста з його полькою! Краще в яму ляжу! Краще зразу в яму!

Я сиджу на ящику з дровами і реву. Що мені новий костюм, коли в нас отаке діється!

Дід кидається на канапу і дригає ногами, мов неслухняна дитина. Чашки летять зі столу.

— Що з тобою, батьку?

Дід не слухає.

— Це вони російської отрути наковталися! Хочуть усе поламати, усе понищити! Колгосп хочуть зробити. Жебраків із нас поробити! Щоб ні майна не мали, нічого. В них і подвір'я пирієм заросте, по самі вікна. В них лінощі пустили коріння. Який гріх! Який гріх!

— Таж послухай, батьку!

— Матір забрати надумали, собаки! Украсти матір! А я на старість у лайні сиди?! — Дід схоплюється на ноги, хапає зі столу тарілку і викидає всю шинку Тіло.— На, жери, собача душа! Жери, поки не луснеш, пекельне поріддя! — І він штурхає Тіло ногою. Тіло скавучить і хапає діда за штани. Але дід нічого не помічає. Він тупцяє по кімнаті, тягаючи Тіло за собою.

— Жери найкраще м'ясо! Жери, щоб ти здох! Настають собачі часи! Жери!

На кухню придибує баба. Вона обіймає мене за шию і, мов сніг, тане на очах, обертаючись на маленьку сіру грудочку.

— Батьку, батьку, схаменися! — благає діда дядько Маттес.— Ми й про тебе подбаємо.

Дід випростується:

— Щоб сидіти у вас на порозі? Хліб із-під ніг їсти, а шинку собаки жертимуть, еге?

— Навіщо нам сваритися, батьку? Адже мені треба їхати. Завтра я поїду далі.

— Атож, далі! Далі в російський степ! Він вас укоськає. Чого ти сюди приїхав? Що тобі треба? Сидів би у своїх поляків та росіян. Приїхав сюди, як злодій, і відриваєш мені від серця останнього сина! Краще б твої кості степовою травою заросли! Він поїде далі! Чого ж ти стоїш? Прийшов повбивати старих своїх батькаматір?

— Не хочу я з тобою так розмовляти, батьку. Може, покликати Ернста, і побалакаємо всі разом?

— Ернста? Ха-ха-ха! Він ще й Ернста покличе! Тільки посмій! Собаку спушу, щоб і ноги вашої у дворі не було. Хату підпалю! Помилуетесь, як батько з матір'ю живцем горітимуть, бо не схотіли пити російської отрути! Все! Годі! Геть з моєї хати!

Дядько Маттес намагається підвести з долівки бабу.

— Геть, кажу! Не чіпай мені матір своїми брудними руками! Сокиру візьму!

Дядько Маттес неквапно виходить у сени. Там він бере з вішалки вузлика, з яким прийшов напередодні. Знадвору в кухню тягне теплим весняним повітрям. Двері причиняються. Дядько Маттес пішов.

А що робити мені? Баба мовчки сидить серед кухні. Дід усе тупає з кутка в куток по кімнаті. Я згрібаю

з бабиного ліжка ковдру і вкриваю її просто тут, на долівці. Баба витикає з-під ковдри голову, наче боїться, що її занесе снігом. Дід знов починає кричати. Але кризь нічну тишу до нас долинають лише окремі слова: — Злиденне господарство!.. — Перегодя знов: — Отрута! Отрута!.. Не хочу я ковтати російську отруту!

Знов гупають його ноги. Гуп-гуп, гуп-гуп, гуп-гуп!

А я так і сиджу в своєму новому костюмі. Злипаються очі, хочеться спати. Але ж треба пильнувати, щоб дід хати не підпалив.

— Пущу вам усе вогнем! Вогнем пущу!..

Гуп-гуп, гуп-гуп, гуп-гуп!

У комині завиває весняний вітер. З даху монотонно капає: кап-кап, кап-кап...

— Все! Годі! — гримить дідів голос.

Гуп-гуп, гуп-гуп, гуп-гуп...

Я схоплююсь на ноги. Що, вже горить хата? Ні, не горить. Я тільки задрімав. Кап-кап, кап-кап — капає з даху. Це весняна вода втішає мене.

На вулиці чути гомін — то діти йдуть до школи. Баба у мене в ногах також прокинулась. На всю хату лунає її пронизливий крик:

— Де це я? Де я?

— Ти тут, бабусю. А це я сиджу на ящику з дровами. Тільки на мені новий костюм. Не бійся, бабусю! Не бійся!

Баба, стогнучи, встає. Я підставляю їй стільця. Вона спирається на спинку і так переставляє ноги. А де ж дід? На ліжку його нема. Я біжу до клуні, зазираю в повітки. Діда ніде нема. Язикатий ірже до мене. Думав, що я прийшов насипати йому вівса. Свині хрюкають, верещать. Мотріна повертає голову і теж чогось чекає. Ніколи мені годувати її — треба збиратися до школи. Мотріна розчаровано сопе.

— Стефані, дядько Маттес у вас?

— Я думала, він у вас.

— Ні, у нас його немає.

— А ти новий костюм і в будень носитимеш?

— Ні, це я в нього тільки сьогодні вдягся.

— Через те, що приїхав дядько Маттес?

— Наш дід зійшов з дому.

— Я його бачив, — озивається Великий Шурихт.

— Де?

— Він ішов до Кімпелевого лісу. Я ще кажу йому: «Доброго ранку!» А він як витріщить на мене очі, ніби я пацюк облізлий, і бурмоче: «Злиденне господарство...» А дядько Маттес багато горілки привіз?

— Ага, він... він... А дід був з тачкою?

— Ні, він ніс сокиру. Мабуть, ішов по тички.

— По тички?

— Атож.

Я вже й зі школи прийшов, а діда й досі нема. Баба, як завжди, порається по господарству. Руки в неї тремтять, але ж робота не жде. Робота й таких рук не цурається.

— Ти не бачив діда, Тінку?

— Не бачив, бабусю. Шуріхт бачив.

— Де ж він?

— Пішов по тички.

— Слава тобі господи!

Але дід ходив не по тички. Тичок і в нашому ліску досить. Дід, мабуть, і сам не знав, чого подався до лісу. Може, хотів підстергти на зандберзькій дорозі нашого солдата і вбити. А може, взяв сокиру, щоб дядька Маттеса вернути. Дід уже не на них сердився. Він сердився на весь світ.

Спершу дід заходився в лісі кричати. Збіглися лісоруби — подумали, що сталося нещастя:

— Ти чого кричиш, Краске? Живіт болить?

— У мене злиденне господарство, ви, плюгавці! Ану забирайтеся геть! Чи хазяїнові, порядному чоловікові, вже й заспівати в лісі не можна?!

— А-а, то ти співаєш?! Це зовсім інша річ. Та вже ж, буває, від радощів не знаєш, що робити. Ми чули, ваш Маттес вернувся?

Дід лісорубів більш не слухає. Він знову кричить:

— Все! Годі!

Але світ тісний, у ньому самі кутки. Навіть у лісі ніде покинути своє горе. Дід іде до шинку й замовляє зразу три чарки горілки.

— Прийде ще хтось? — обережно питає шинкар Карнауке в розхристаного, злого діда.

— А-кого тобі ще треба, ти, пиворізе? Чесному хазяїнові вже не можна й трьох чарок випити? Чи тобі шкода?

Ні, шинкареві горілки не шкода. Він навіть радий її продати.

Дід зразу випиває всі три чарки, здригається і витріщає очі. Якусь хвилину він дивиться перед себе, немов прислухається, як у череві розливається горілка. Потім замовляє ще три чарки і навіть трохи веселішає.

— Це я п'ю з своїми синками, — пояснює дід шинкареві. — Атож, із синками! Вони зі мною пити не хочуть. То й добре, я сам за них вип'ю. Наливай!

Випивши так дев'ять чарок, дід рвучко відвертається від прилавка.

— Все! Годі! — каже він і махає шинкареві рукою.

Карнауке навіть не зважається спитати грошей. Надто вже грізно поблискувала в діда під пахвою сокира.

Далі дід рушає до свого товариша. Адже в нього, біс його матері, є товариш!

Лисий Куцак збирається в дорогу. Він їде до Берліна, у Шенеберге. На канані вже стоїть спакований рюкзак з яйцями.

— Гляди, на рюкзак не сядь, хазяїне Краске, — попереджує Кімпель. — Там у мене курчата. Курчата в шкаралупі.

Авжеж, Кімпель так і сказав: «Хазяїне Краске!» Ці слова для діда — як музика. Тут його поважають, ставляться як до рівні, не те що. А дід уже язиком не поверне.

— Що це з тобою, Краске?

— Хазяїне Краске! — виправляє дід Кімпеля.

— Що?

— Я хочу, щоб казали «хазяїне Краске»!

— Годі тут теревені розводити! Ніколи мені, сам ба-чиш.

— Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Тільки негідник приймає добро за гниле яблуко. Я прийшов за пальто подякувати. За пальто.

Дід забув, що пальто мені подарувала пані Кларі. А Лисий Куцак про те пальто сном-духом не знає.

— Та воно, звісно... За пальто, кажеш? Пальто тепле. Гарне. Нехай носить на славу тобі і всій твоїй родині!

Ох, дідусю, дідусю! Як же ти не розумієш, що він із тебе сміється!

— Гаразд, яюсь воно та буде, — каже Лисий Куцак, пов'язуючи зелену краватку. Коли вже такі люди, як

Краске, з доброго дива починають хвалити його, то нехай хвалять, як їм хочеться. Лисий Куцак стоїть перед дзеркалом і пишно придивляється до діда, що сидить на канапі.

— Люди подейкують, що тепер ти обох здихався. Кажуть, уже й другий пішов.

— Усе! Годі! — раптом махає руками дід, і по щоках у нього котяться сльози. Вони капають на його коліна, немов весняна вода з даху, і входять у штани, як осінній дощ у суху землю.

— Ти його на дорогу хоч батоном відшмагав, як мого? — питає Лисий Куцак.

А дід сидить, похиливши набік голову, немов до чогось прислухається у темному лісі.

— Злиденне господарство... — нарешті промовляє він.

— Що ти там мелеш? Відповідай, коли тебе питають, Краске!

Дід здригається:

— Що?

— Кажу, ти йому хоч батоном усипав, як моему?

— Господь усе бачить! — каже дід, потім устає і нерішуче спиняється серед кімнати. — Я вашого сина набив, хазяїне Кімпель, це правда. Нехай мене покарає господь. А бити треба було своїх. Простіть мені цей гріх. Ваш переодягся мавпою, от я й подумав...

— Подумав, подумав! — буркотить Лисий Куцак. — Ти йому доброї лупки дав. Хлопець прийшов додому весь у синцях. Люди мені все розказали. Хіба він винен, що мої наймити замість пшениці посіяли тобі жито?

— Не через пшеницю так вийшло! Щоб я з цього місця не зійшов, не через пшеницю! Я тільки подумав...

— Знов ти подумав?! — Лисий Куцак надягає куртку, відсовує діда вбік, немов стільця, й питає: — А де мій батіг?

— У вашому садку... Мабуть, у вашому садку.

— Принеси!

Дід, крякчучи, іде в садок шукати батога.

Батіг уже наполовину вгруз у розмоклу від весняної води землю, але дід знаходить його і приносить Лисому Куцакові. Той стоїть з рюкзаком на спині й прикурює сигару.

— Ти мені більш нічого не скажеш, Краске?

— А що казати? — мурмоче отверезілий дід. — Своїх мені треба було бити, своїх. Присягаюсь: попадуться мені на очі, обох так...

— Та що там! Радій, що червоних тарганів з хати вивів! А присягатися будеш перед попом чи перед господом богом — про мене. Тільки не переді мною. Ти мені докази давай. Ділом дружбу свою доведи, а не батогом.

І Лисий Куцак виходить, лишивши діда серед кімнати самого.

Дід знов рушає до шинку. Тим часом туди вже позбігалися, як ото злітаються ситі мухи на гній, ті, хто любить випити на дурничку. Не обійшлося і без Фімпеля-Тімпеля. Дід пригощає і Фімпеля, і решту п'яниць. Нехай усі знають, що хазяїн Краске не скупердя! Він навіть може мати свого придворного блазня, як його приятель Кімпель!

Пияки примушують Фімпеля-Тімпеля пірнати головою в цебер з помиями і діставати губами з дна монети. Перехожі, що спиняються, зачувши п'яний регіт, похитують головами й кажуть: «Старий Краске збожеволів!» І йдуть геть. Потім до шинку заганяють вгодовану свиню, садять верхи Фімпеля і наказують грати на кларнеті. П'яниці смикають свиню за хвіст, щоб вона верещала дужче за Фімпелів кларнет. Кінець кінцем свиня скидає з себе музиканта і забивається під прилавок.

Коли трохи темніє, біля наших воріт спиняється ціла процесія. Це компанія привезла на тачці діда. А він лежить — ані ворухнеться. Поперед тачки йде Фімпель-Тімпель і виграє пісеньку про цвяхаря, що спився.

— Ой людоньки! — голосить баба. — Що ж це ви з моїм старим зробили, іроди! До смерті впоїли! — Вона метушиться довкола тачки, мов мурашка в роздубаному мурашнику.

Крекчучи й регочучи, пияки заносять діда в спальню, кидають на ліжку і з криками виходять із хати.

— Це сам дідько розкидавсь грішми старого Краске. Тікаймо, поки старий не скаменувся!

Фімпель дме в кларнет, і те квакання помалу віддаляється до вигону.

Дід непорушно лежить на ліжку. Обличчя в нього все чорне. Це компанія вимазала його ваксою — хотіла зро-

бити з нього негра. Тільки сиві вуса стирчать на чорному обличчі, немов жмут примороженої трави.

Настає ніч і вкриває все темрявою: вимазане дідове обличчя, його п'яне хропіння, бабин стогін і зітхання. А зараз і той дроз, що проймав мене цілий день, неначе шашіль тисячами точила моє серце.

РОЗДІЛ XXI

Уже третій день дід не встає. Лежить і не ворухнеться. Не їсть, не розмовляє. Тільки загрозовито зціплює кулаки, як баба хоче покликати лікаря.

Компанія в шинку — то гнойові мухи, а Шепелява Кімпелька — добрий ангел. Вона крізь стіни чує, кому треба допомогти.

— Ось я й прийшла, Мінно, — каже вона.

Баба так закрутилася, так змучилась, що не знає, на якому вона світі.

— Чого тобі, Шепелява?

— Я собі подумала, Мінно, що вам тепер не з медом. От я й прийшла допомогти тобі.

Баба киває мовчки головою і витирає сльози.

Шепелява заходжується по господарству. Робота горить у її дужих руках.

— А ви думали, Шепелява вже ні на що не годна? Ще й як годна!

Кинувши корм Язикатому, вона чистить його і вигрібає зі стайні гній. Кінь форкає і хвищається. Але Шепелява по-чоловічому прикрикує на нього, і він з переляку забивається під стіну.

На вигоні і в нашому садку наростає пташиний гамір. Висвистують зяблики. Горобці збуджено цвірінькають і заводять сварки за горобчих. Ворони, що досі чекали весни край села, переселяються до лісу. Над чорними полями пурхають куріпки.

А Шепелява вичищає з-під свиней, пораяється біля корів. Потім варить картоплю та буряки, розкриває в садку кагати і перебирає картоплю. І все це вона робить так, немовби споконвіку хазяйнувала в нашому домі.

Минають три дні. Дід знов починає їсти і випиває цілий півлітровий кухоль сколотин. Про господарство він не питає. Дід і не знає, що нам помагає Шепелява. Він то кашляє, то стогне, то гукає принести йому чогось попоїсти чи випити, але розмови ні зі мною, ні з бабою не заводить.

— Нехай полежить, Мінно, нехай полежить, — заспокоює бабу Шепелява. — Не такий він уже й поганий чоловік. Недуга відіб'є йому охоту сваритись. Ти ще заживеш із ним, як у раю.

Баба хапається за кожне добре слово Шепелявої.

— То й що, як чоловік трохи полежить? Хіба це вже кінець світу? — веде далі Шепелява. — Ось я виведу коня й поїду виробляти поле під овес.

Шепелява запрягає Язикатого і їде закривати вологу. Кінь застоявся й аж гарцює, але Шепелява кілька разів гаркає на нього, і гнідий смирнішає.

Настає четвертий день. Дід натягає штани і виходить на подвір'я. Стайня порожня!

— Де кінь? Взаємодопомога забрала?

— Ніяка Взаємодопомога його не забирила.

— Де ж він?

— Шепелява поїхала виробляти поле під овес.

— Чи ти здуріла, стара?! Пустити на поле Шепеляву?! Бити вас треба всіх підряд! Мало того, що замість пшениці жито підкидьком росте? Тепер вона мені ще й ярий клин зачарує! Стара ти вже, як коза бородата, а розуму ніяк не наберешся. Викурю я вас звідси, викурю!

І дід — у самій сорочці, підтяжки теліпаються — біжить на поле. Він вириває в Шепелявої з рук віжки й відпихає її:

— Сатану собі запрягай, а мого коня не чіпай! Геть звідси, геть! Щоб ногі твоєї більш не було на моєму полі!

Шепелява не дуже й злякалась. Вона знала, що її можуть прогнати, і тепер сягнистою ходою рушає до межі. Але «сатана» все ще лунає в неї у вухах. Вона випростує спину, очі блищать:

— Якби я хоч кігтик сатани коли бачила, я б тебе прокляла, щоб ти згинув! Не знаюся я з ним. Скільки тобі казати?

І Шепелява, гордо підвівши голову, йде геть. Дід випрягає Язикатого. Борону він так і лишає серед лану. Спершу нехай дощ змие з поля відьомські прокльони!

Сонце встає з-за лісу з дня на день дедалі сміливіше. Воно напоює теплом холодне повітря. Повітря зігрівається і пестить бузкові бруньки. Лілові пуп'яночки прокидаються. Тепле повітря будить і нарциси в садку та бджолині вулики. Бджіл воно жене на перші весняні квітки.

У школу приходить листоноша. Як — листоноша? Атож, листоноша. Хіба школа не може одержати листа! Це вже й не перший лист, що надходить до школи. Але цей особливий: він із Польщі і адресований піонерам.

У конверті запрошення. Запрошення? Атож, запрошення. Дітей запрошують до Польщі. Та ви що! Всіх дітей запрошують до Польщі? Ні, не всіх, а лише піонерів. Двадцятьох найкращих піонерів разом з піонервожатим. А чому не з найкращим піонервожатим? Та тому, що піонервожатий у нас один. Виходить, він і є найкращий.

У вчителя Керна від хвилювання аж піт на чолі виступив. Він усе ходить, ходить по класу — туди-сюди, туди-сюди. Скидає і протирає окуляри. Знов надягає їх, потім знов скидає і протирає. У класі чути кожен подих.

— Ви так скельця в окулярах попротираєте, пане Керн, — каже Великий Шуріхт.

Клас із полегкістю сміється, і тепер його вже не спишиш. Хлопці вискакують на столи і грають на губах марш. Дівчата беруться за руки і починають стрибати: «Скоком-боком, раз, два, три!»

— Пане Керн, а дівчата бугі-бугі танцюють!

— Помовч, Клаушке!

— Хто танцює вугі-бугі, той у Польщу не поїде!

— Ти знов набріхуєш, Білий Клаушке? — Інга Кальдауне стрибає в хлопця перед самим носом. — Як хочеш знати, це краков'як!

— Не краков'як, а коров'як!

Цього дня в багатьох хатах обід вихолонув, поки діти повернулися зі школи. Батьки по-різному сприймають звістку про запрошення до Польщі.

— Значить, до Польщі зібралися?

— До Польщі, мамо.

— Ти ба! Туди ж більше їздять ті, що в партії.

— Тепер юні піонери поїдуть, мамо.

— Адже ти теж у піонерах?

— Звичайно, мамо, але поїдуть двадцяттеро найкращих.

— Хіба ти не найкращий?

— Та я стараюся, мамо.

У Малого Кубашка вдома все обертається зовсім по-іншому.

— Тобі не можна їхати до Польщі, синку, не приведи господи!

— Чому не можна, мамо? А якщо я буду двадцятим найкращим?

— Не дай боже!

— А нащо богові втручатися?

— Ще Ігнацові до рук попадешся. Тоді все, кінець.

— Якому Ігнацові, мамо?

— Тому, що в нас працював у війну.

— А чого мені боятися попастися йому до рук? Він візьме мене й почне притискати. Хіба ти не розказувала, як він брав мене з коліски і притискав до себе?

— Розказувала. Але потім він зробився злий. Добре, що хоч хати не спалив. Адже він такий потайний...

— А чого він став потайний, мамо? Через те, що я дуже кричав, як він притискав мене?

— Та він... Якимось батько трохи його набив. Інакше не можна було.

— А за віщо батько його набив?

— Ох, відчепись од мене! Однаково до Польщі не поїдеш. З ним нічого не можна було зробити... все за дівками бігав...

— А чого ж йому не можна було бігати за дівками? Он Малий Препко теж за дівками бігає, і ніхто його не б'є.

— Бо той був поляк! Відчепись. І ж собі!

У поміщицькому будинку звільнилася друга квартира. З старої школи виходить пані Бограцька і простує до

будинку. Це вона до пані Вурм іде. Хіба вони не ворогували? Та ворогували, але ж не ворогувати їм цілий вік. Треба якось ладнати одному з одним.

— Добрий день, пані Вурм!

Пані Вурм недовірливо дивиться на двері:

— Добрий.

— Пані Вурм, я хотіла...

— Квартира вже зайнята. Дитячий садок переїздить.

— Я не через квартиру прийшла. Я через дірку... через дірку в стіні. Ви ж бо розумієте, що сварка вийшла через ту дірку...

— Дірку, дірку! Немає тут ніякої дірки. Чого вам іще треба?

— Я хотіла... я хотіла вас попередити. Якби в мене був син... якби в мене був такий, як у вас, син, я б його до Польщі нізащо не пустила. Адже ви самі бачите, що вони з нами зробили! А хлопчик... Ви ж не хочете, щоб він вернувся звідти босоніж і в самій сорочці? Такого й ворогові своєму не побажаєш!

— Що ж вони такого з вами зробили? — питає з другої кімнати пан Вурм.

— Пустили нас по світу з двома вузликами й одним чемоदानом.

— А ви хотіли все господарство на возик забрати?

— Та ні, але можна було б залишити нас там.

— Там? Ви ж кажете, що там вам було так погано...

— Ну, зрештою, краще, ніж тут. А що тут? Ви так говорите, ніби самі нічого не втратили. Ніби вже й самі в партії...

— Цсс! — вгамовує Бограцьку пані Вурм. — Облиште його. Не дражніть тою партією.

— А хіба він у партії? — шепоче пані Бограцька.

— Хоче вступити, — шепоче у відповідь пані Вурм. — Я за них теж не дуже заступаюся. Нехай спершу віддадуть те, що в нас забрали... Цсс!

— А ким же він хоче стати? — питає пані Бограцька, майже не ворущачи губами.

— Цсс! Ці чоловіки, як тільки трохи вичухаються з біди, зразу кидаються в політику. Вони вже давно б скрутили собі в'язи, якби ми, жінки, не навертали їх на розум...

— Мій не такий. Він каже: от раніше хоч можна було вставити своє слово...

На кухню входить сам Вурм.

— У нашому домі не шепочуться, люба пані Бограцька. У нашому домі, пані Бограцька, розмовляють так, щоб усі чули.

— Та ми не хотіли вам заважати.

— Заважати чи не заважати — все одно. До речі, вчора я прочитав у газеті, що потрібні годинники.

— Годинники?!

— Я сам читав.

— Це моему чоловікові підійшло б. Він працював би за своїм колишнім фахом і міг би кінець кінцем чогось добитися...

Пані Бограцька пішла.

У нас удома про запрошення до Польщі нема мови. Дід усе сохне й сохне, як печена груша в духовці. Чуб, що вибивається з-під кашкета, стає чимдалі біліший, неначе в ньому торішній сніг залежався. З нами дід майже не розмовляє. За обідом він дивиться на нас і нікого не бачить. А як залишається в хаті сам, то починає щось бурмотіти собі під ніс. А тоді як лусне кулаком по столу, встане і знов біжить на подвір'я чи в поле.

Бургомістр іде до Лисого Куцака. Треба нарешті з'ясувати, хто ж винен у тому, що в нас замість пшениці зійшло жито.

— Це тебе Краске послав, Кальдауне? — лукаво питає Лисий Куцак і по-дружньому всміхається.

— Люди кажуть, що з Краске тепер узагалі не можна розмовляти.

— А відколи це бургомістр став прислухатися до жіночих пліток?

— Я того й прийшов сюди, що не прислухаюся. Я хочу, щоб ти сам сказав: хто посіяв в Августа Краске жито?

Лисий Куцак наливає бургомістрові чарку і, привітно усміхаючись, доводить, що в тій прикрій помилці винен його дурноверхий наймит. Тоді бургомістр цікавиться, де ж той наймит. А звідки ж Лисому Куцакові знати! Того ж таки дня, коли все виплигло на поверхню, наймита й слід запав. Тепер пан бургомістр сам бачить, які нині наймити. Кальдауне хоче разом ще спитати, чи Лисий Куцак не pomoже старому Краске здати пшеницю. А чом би й не допомогти, відповідає Лисий Куцак. Чого тільки не зробиш задля дружби! Але вище себе не

стрибнеш. Кімпель спершу побачить, який буде врожай і що в нього залишиться після того, як він здасть свою норму.

Кальдауне, скрегочучи зубами, йде додому. Він хотів був спіймати гадюку, та не пощастило схопити. Тепер до газети не напишеш ні про старого Краске, ні про Кімпеля. А Лисий Куцак такий лагідний, що хоч до рани прикладай. Увечері бургомістр побалакає про це з Пауле Вуншем.

Я теж, як треба поговорити про свої справи, йду до Вунша. Все село бігає до нього. Пан Вунш мов добра фея. Для кожного він знаходить раду. І де він їх бере? Може, спеціально вчився, як лікар? І так, і ні, Вунш майстер на скляному заводі. Він там працював, кажуть люди, ще до війни. Але весь час гризся з хазяями за платню робітникам. Коли дід і решта червоних вигнали його з Мерцбахського товариства, Вунш пішов у Зандберге і записався в партію. «Пропав чоловік, — сказали про нього червоні в Мерцбаху. — Тепер Пауле комуніст. Скоро його червоне нутро вилізе нагору».

Пауле Вунш був добрий складув, своє діло знав. Зате ж і хазяям умів показати зуби. Як тільки на заводі чинили з ким-небудь несправедливо, чоловік одразу йшов до Вунша. Так тривало й після того, як гітлерівці розігнали його партію. Отож Пауле Вунш ще тоді помагав скривдженим порадою. Потім хазяям це набридло. І вони послали Вунша до війська. З Пауле зробили солдата. Якось він приїхав у відпустку, і його спитали, чи до вподоби йому військова служба. «Дуже, дуже до вподоби! — відповів Пауле. — Ніяких суперечок за платню, лежи собі цілий день на череві, а навколо такі славні люди...» Вунша слухали й не знали — вірити йому чи ні. «А якщо тебе заберуть на фронт?» — спитали його. «Ох, скоріше б уже! — відповів Пауле. — Тоді вони на решті побачать, хто я такий!»

Людам було невтямки, чого йому так хочеться на фронт. У липні 1941 року Пауле Вунша послали воювати, і відтоді він як у воду впав.

Люди почали здогадуватись, чому Пауле не хотів сидіти в казармі. Значить, він перейшов до росіян. Тепер кажуть, що Вунш там усього навчився і став розумнішим за лікаря.

Але я йду до Гудзика Вунша.

— Гудзику, в мене щось вийде з Польщею?

Той аж крізь зуби присвистує:

— А як у тебе тепер з арифметикою?

— З арифметики я аж у хвості.

— Чого?

— Я був посередині, але потім пішли оті задачі-загадки...

— Які задачі-загадки, Тінку?

— Ну, приміром, така. Дядько купляє на базарі корову. Корова коштує тисячу триста марок. Але він купляє ще й коня. Кінь коштує три тисячі сімсот марок. А дядько, як ішов на базар, узяв з собою п'ять тисяч сімсот п'ятдесят марок. Питається: скільки дядько пропив у шинку?

— Хто це тобі задає такі задачі?

— Та вони всі такі.

— Це ти кажеш про рівняння з одним невідомим?

— Не тільки з одним, а й з двома і взагалі з усіма невідомими, які лиш є на світі. Я завжди не так відгадую.

— Хіба ви їх не з іксом розв'яжете?

— З іксом. Але з ним у мене нічого не виходить.

— То треба вчитись.

— Ти балакаєш, як учитель Керн. А в мене однаково нічого не виходить. Цікаво, а в Польщі теж з іксом задачі розв'язують?

— А ти ж думав як!

— Тоді навчи й мене!

Гудзик учить мене, аж піт на лобі виступає. А я тільки зітхаю. От якби того, хто вигадав ці задачі, самого іксом по світу пустити.

Та Гудзик не журиться. Скоро я й справді повірю, що він буде вчителем. Коли я роблю щось не так, Гудзик підводить на мене очі, і вони в нього сумні-сумні, як в учителя Керна. А коли я розв'язую правильно, він задоволено потирає між коліннями руки, ніби це він розв'язує правильно.

— Одного удару мало, щоб упало дерево,— каже Гудзик і чуває потилицю.

— Ба й досить! — заперечую я. — Як блисне блискавка, дерево розлітається на друзки!

— Та вже ж. А в тебе в голові щось нічого не блискає. Приходь завтра, подивимось далі!

Другого дня ми дивимось задачі далі. Вони складнішають, а в мене знов нічого не блискає.

— Може, оті давні гроші тобі й справді трохи завадили? — міркує вголос Гудзик.

— А тих, у кого бракує клепки, ви з собою до Польщі, мабуть, не візьмете?

— Не мели дурниць! Завтра подивимось далі.

На третій день ми проходимо небагато. Вчорашні й позавчорашні задачі в мене виходять непогано. Я позавчав напам'ять відповіді. А от до нових я не знаю, з якого боку зайти.

Якось я приходжу до Гудзика, а він уже поскладав усі зошити й підручники.

— Ти тікаєш од мене, Гудзику? Через те, що я такий дурний?

— Та я сам загруз. Треба йти до Стефані. Ходімо разом, як хочеш.

— Ти що, списуєш у дівок? Відколи це така мода?

— Стефані не дівка, а піонерка.

— Все одно, вона в спідниці ходить. А ти чоловік і зганьбиш себе перед нею. Жінок треба держати в руках, а то потім кусень хліба в них проситимеш.

— Хто це таке каже?

— Наш дід.

— Вашого діда ніхто серйозно не сприймає.

— Що-о?

— Звичайно. Ти йому так і скажи, тоді він на мене кинеться з вилами.

— Нічого я йому не скажу. Він з нами не балакає.

Гудзик довго мене вмовляє, поки я нарешті зважуюсь піти з ним до Стефані.

— Завтра у вас контрольна, і якщо ти сьогодні не приготуєшся, то сядеш у калошу.

— У Стефані я, мабуть, однаково не списуватиму, — відповідаю я. — Не до душі це мені. Подивлюсь тільки, яке ліжко вони мені поставили. Їм дуже хочеться, щоб я до них у зяті пішов.

У пані Кларі тихо й тепло. В кучериках Стефані припустився промінчик березневого сонця. У дівчини всі пальці в чорнилі, але вітається вона з нами, мов доросла.

— Широ просимо, — каже вона мені.

— Широ вітаю вас, — кажу я і червонію.

Гудзик дістає свої зошити. Він тут як удома. Я навіть трохи його ревную. А чого — і сам не знаю.

Стефані приносить мені з другої кімнати стільця. Я намагаюся зазирнути туди, але ніякого ліжка не бачу.

— Яюсь так виходить, що все ніколи та ніколи, — озиваюсь я. — А то б уже давно зайшов подивитись, як ви тут. Ох-ох-ох!

— Годі розводити балачки, розумнику, — каже Гудзик. — Діставай книжки та берись до роботи.

Гудзик і Стефані обговорюють свої уроки. А я беру підручник і вдаю, ніби розв'язую задачу. Ворушу губами, супляю чоло, але про задачу й не думаю. Треба ж роздивитись, як вони тут живуть. Ці Кларі непогано влаштувалися. В кімнаті затишно. Так і кортить поперекидатися в усіх кутках. Над ліжком Стефані висить полочка з книжками. На нічному столику — електрична лампочка. Виходить, вона може читати, скільки їй заманеться. Навіть заснути не страшно — будинок усе одно не займеться. І книжок їй не треба ховати. А полочку змайстрував, звичайно, наш солдат. Мені він лише кролячу клітку почав робити. Вона так і стоїть у клуні.

— Багато ти нарозв'язуєш, коли крутитимешся, як дзига, на всі боки, — зауважує Гудзик.

— А ти тут не командуй, — відповідаю я. Нехай не зауважує мені при Стефані.

Гудзик удає, що образився. Але довго не витримує.

— Знаєте що? — каже Стефані, щоб розвеселити Гудзика. — У нас тут перший піонерський гурток домашньої підготовки.

— Таких гуртків не буває. — Гудзик напускає на себе поважність. — Ми — навчальний актив.

— Таке буває, але назва не дуже гарна.

Стефані й Гудзик свої уроки поробили. Тепер вони беруться за мене.

— Гудзику, краще я в тебе дома покажу, що я нарозв'язував.

— Чого там? Показуй тут. Адже ми піонери, а не якісь пліткарі.

О, Стефані вже взяла мій зошит! Що ця гуска собі думає! Ще й ручку забирає в мене своїми м'якенькими, як у кішки, лапками. Тепер вона побачить, що в мене бракує одної клепки.

Стефані лічить, як продавщиця в крамниці. Вона тисне пером у цифри, а підрахунки робить на окремому аркуші.

Ох, який важкий і довгий шлях до тої Польщі! Якби не ця клята арифметика, я б їздив куди завгодно...

— Стефані спокійно гортає мій зошит.

— У тебе, Тінку, чимало задач зроблено правильно, — каже вона, — але більшість усе ж таки неправильно.

— Я ж казав, що він не з того боку заходить, — поважає Гудзик Стефані.

— Та все йде непогано, тільки оцей ваш дурнуватий ікс збиває мене з пантелику.

Стефані підсовує до мене зошит і схиляється наді мною:

— Почнемо спочатку. Все вийде, ось побачиш.

Її коса лоскоче мені шию.

— Нічого не вийде, Стефані. Ти спершу відріж свої патли.

Стефані відкидає коси за спину.

— Ікс — це число, яке тобі треба знайти.

— А нащо його шукати, коли я й так знаю, що воно ікс?

— Та ні, ікс означає невідоме.

— Тоді замість нього я поставлю знак запитання.

— Гаразд, став.

З Стефані можна домовитись. Замість ікса вона дозволяє поставити знак запитання. Так легше рахувати. Схоже на те, що я все ж таки навчуся розв'язувати задачі. Щоразу, як мені щастить здолати задачу самому, Стефані на радісах стрибає по кімнаті. Часом я зумисне пишу не те, що треба. Мені приємно, коли її м'якенькі лапки торкаються моїх порепаних рук. Тоді в мені прокидаються спогади про те, як мене гладила мама...

Березень добігає кінця. В садках зацвітають персикові дерева. З котиків на ліщині сиплеться жовтий пилок і пливе у теплому повітрі. Від нього бджоли наче в жовтеньких штанцях. На лугах вовтузяться кроти. Серед молоденької травички виростають масні чорні кротовища.

Золота пора Фімпеля-Тімпеля минає. Людям тепер не до танців, і Фімпель іде ставити пастки на кротів. Наловить звіряток і білує їх. Тоді повисушує чорні шкурки і продає в місті. Так і з кротів Фімпель добуває горілку.

— У неділю піонерський збір, — каже Гудзик.

— А де ви нас збиратимете? Ми ж не цілюще зілля!

— Ми співатимемо. Будемо ходити по селу й співати пісень. Ставатимемо біля хат, де ще не здали яєць за перший квартал, і співатимемо.

— А я як закричу, кури з переляку й погублять яйця на гній! — хвалиться Великий Шуріхт.

— Ні, з нами підуть партійці. Вони вестимуть з боржниками агітацію.

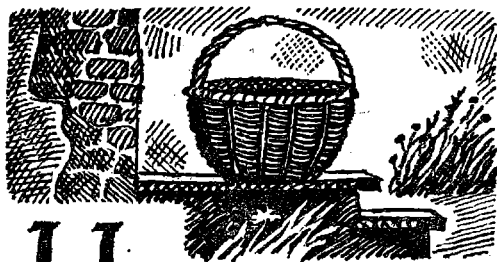
— Куди ж вони її вестимуть?

— Вони розмовлятимуть із селянами.

— А-а, так би й зразу казав. А то балакаєш, як суддя.

Я теж у неділю співатиму, та так, що аж гай шумитиме. Все одно поїду до Польщі. Нехай навіть доведеться випити весь наш ставок!

На контрольній з арифметики я, звісно, засипався. Зі знаком запитання задачі в мене йшли як по маслу. А коли в класі довелось розв'язувати їх з отим триклятим іксом, все пішло шкереберть. Тепер двійку з арифметики доведеться перекривати співами. Хтозна, може, я наспіваю найбільше яєць. Я вже постараюсь, щоб піонери на мене не нарікали.

РОЗДІЛ XXII

Неділя. Ще один день — і березня нема. Цього року, якщо не всі поздають яйця, бургомістр Кальдауне таки напише в газету. «Я боржників виведу на чисту воду!» — нахваляється він. Його обличчя, завжди веселе, лукаве, стає науплене. А кутики рота аж посмикуюються.

Ми вирушаємо на збір. Тепер уже не тільки Гудзик ходить у піонерській формі. Всі, хто хоче поїхати до Польщі, носять білі піонерські сорочки й сині галстуки. А я бігаю у своєму новому костюмі, немов чуже курча в табунці. Дівчата всі в синіх спідницях на шлейках.

Так і хочеться вхопити за ті шлейки. Сонце сяє, аж очі сліпить. Пташки нам теж помагатимуть співати, як ми підемо збирати яйця. Доріжки перед селянськими дворами святково прибрані, прометені. Крізь кірку з землі прокльовуються гостренькі кінчики трави. Луки поцятковані стокротками. Вранці по дворах перегукуються, вітаючись, півні.

За нами йдуть партійці. Ми шикуюємось перед хатою і співаємо так, що собаки починають вити. Із хати вибігає господар. Він подумав був, що в нього день народження і його прийшли привітати. Потім, пригадавши, що день народження не сьогодні, засоромлено задкує на кухню. Але партійці від нього вже не відступаються. Попереду йде Пауле Вунш, далі бургомістр Кальдауне, наш солдат, батько Білого Клаушке, продавщиця з кооперації, кілька переселенців і вчитель Керн. А ми переходимо співати до двору наступного боржника. Партійці самі домовляються з господарем про план. Деякі селяни кажуть, що вони просто забули здати яйця за перший квартал. Вони не ображаються на нас і навіть раді, що ми так гарно співаємо в них під вікнами. Вносять з комірчини кошика з яйцями і поспішають на приймальний пункт до пані Вурмштаппер. «У всьому має бути лад»,— зауважують одні. А дехто кидає: «Ще господь сказав: «Віддайте кайзерове кайзеру».

— Аби вони лиш усе поздавали, а ми вже якось перетерпимо, що нас плутають з таким опудалом, як кайзер! — сміється Пауле Вунш.

Гудзик зазирає до списку:

— А тепер ходімо до Лисого Куцака.

— А він собак не нацькує?

— Нехай тільки спробує!

— Я сам усіх його собак перекусаю, а яйця він таки здасть! — хизується Великий Шуріхт. По дорозі він виламав палицю і тепер вирізьблює на ній змію. Вона звивається навколо палиці.— Від цієї палиці й чорт завие вовком! Хотів би я побачити собаку, який не побоїться вчепитись у цю змію!

Ми шикуюємось перед ворітьми Лисого Куцака й заспівуємо: «Сонце вранці вітай, сонце вітай, піонере!» У дворі одразу починають валувати собаки. Піонерських пісень їм ще не доводилось чути. Відчиняється хвіртка. Стара Берта виносить тарілку з пирогом і припрошує вгощатися. Ми не відмовляємось.

— Хазяїн сказав, щоб я винесла ще, як схочете, — бурмоче Берта. — Тільки щоб не вили під ворітьми. Хазяїн не любить, коли люди виють з голоду.

Ми презираємось.

— Це пиріг класового ворога! — кричить Білий Клаушке. — Під ноги його!

Ти ба, як хоче потрапити в найкращі піонери, щоб поїхати до Польщі!

Ми стоїмо і ждемо, що скаже Гудзик. А той мовчки дивиться на свій окраєць смачного пирога з жовтою ячною поливою, немов лічить у ньому сливи, і нарешті запускає в нього зуби. Ми й собі наминаємо пиріг. Білий Клаушке свого шматка під ноги теж не кинув.

Підходять партійці. Дожовуючи пиріг, ми заходимо з ними у двір. Партію Кімпель собаками не цькуватиме!

Лисий Куцак чує з вітальні гомін. Він до вікна. Що там таке? Чого цим людям треба у нього на подвір'ї? Адже масниця давно минула.

— Тітко Берто, виносьте ще пирога! — гукає Великий Шуріхт. — А то знов заспіваємо!

Стара Берта виносить цілу гору пирога.

Раптом вікно у вітальні розчиняється. Це Фріц. Під крилом у батька він герой!

— Жеріть, жеріть, дереворізи голодні! — кричить він.

Великий Шуріхт підскакує до вікна й хапає Фріца за руку.

— Ще одне слово — і я витягну тебе сюди! Ми тобі покажемо дереворізів!

Переляканий Фріц ховається назад.

— Ти ба, які страшні! — гукає він, але до вікна вже не підходить.

Великий Шуріхт шепоче:

— Тінку, ти мені допоможеш, як він вийде?

— Поможу, Шуріхте, ще й як допоможу!

Лисий Куцак зустрічає партійців у сніях:

— О, що вас до мене привело, шановні громадяни?

Бургомістр відповідає, що їх привели до Кімпеля яйця. Що каже Лисий Куцак далі, ми не чуємо, бо доїли пиріг і заводимо нову пісню. Нехай Берта виносить ще пирога. Вона таки виносить, і ми одразу замовкаємо.

— Але ж у цьому винні лише мої забудькуваті наймити, — каже Лисий Куцак чоловікам, стоячи на порозі. — Фріце, принеси пляшку і дві чарки!

— Ми прийшли не до наймитів. Уся відповідальність лягає на господаря.

— Правильно, — запевняє Лисий Куцак. — Та я ладен у гною викачатись, як не здам до вечора всіх яєць. Хоч би довелося перерізати всіх курей і випатрати з них яйця.

Вунш і бургомістр розуміюче переморгуються. Від горілки вони відмовляються. Ніколи їм, треба поспішати далі. Дожовуючи пирога, ми виходимо з двору.

Скоро обід. Сонце припікає, як перед грозою. Чоловіки поскидали піджаки і взяли їх на руки.

— А до кого тепер, Гудзику?

— До старого буркуна Краске!

Ой лишенько, що ж це буде?

Мені починає муляти ногу. Воно й не дивно, адже цілий тиждень я бігаю в черевиках на дерев'яній підшві. От вони й зступилися.

— Ти знаєш, Гудзику, у мене щось черевик муляє...

— То роззуйся і йди босоніж. Тепло ж.

Я сідаю на траву край дороги. Великий Шуріхт співчутливо спиняється біля мене.

— Ти спершу розберися, що муляє — черевик чи нога. Як черевик — скинеш його. А як нога, то доведеться пошкандибати, поки обійдемо всіх боржників.

— Та це, здається, черевик.

Підходить Білий Клаушке.

— Тінко просто не хоче співати перед дідовими вікнами! Він не до кінця принциповий. Ще таких у Польщу везти!

Бракувало тільки, щоб Білий Клаушке з мене глузував!

— О, вже не муляє! — І я схоплююся на ноги.

І ось ми шикуюємося перед нашими ворітьми. Партійці вже також підійшли. Наш солдат спиняє Вунша:

— А нас тут не забагато? Може, розділимось? Одні зайдуть сюди, а решта піде далі. До обіду й упорємось.

Вунш підбирає під кашкет свій сивуватий чуб. Потім задумливо оглядає з голови до ніг нашого солдата. Нарешті, поморщивши носа, промовляє:

— Я гадаю, нам краще бути разом. Лопатою більше заребеш, ніж ложкою.

Наш солдат переступає з ноги на ногу:

— А ти певний, що нас тут не забагато?

— Цілком. Нам якраз не вистачатиме такого чоловіка, який побалакав би з твоєю матір'ю. Щоб вона не перелякалася.

Солдат скоряється. Але жовна в нього так і грають. Пауле Вунш махає нам рукою.

— А ви чого ждете? Заводьте! Та голосніше, а то старий Краске погано чує.

Ми співаємо:

Ще не встало красне сонце —
піонери вже не сплять.
Шпак мовчить ще за віконцем —
піонери вже не сплять.
Ще роса срібляста сяє —
прапорець наш гордо має!

Малий Шуріхт, Інга Кальдауне і довгонога Лене Ламперт у нас замість шпаків. Вони насвистують мелодію. Решта на все горло співають. Я кричу найголосніше. Може, почує баба і зрадіє за мене. Адже вона хотіла, щоб я вступив у піонери. Зараз із-за дверей з'явиться її невеличке зморшкувате обличчя, і вона почує, як співає її Тінко.

Хтось торгає зсередини двері. Потім вони рвучко відчиняються. На порозі стоїть дід. Він аж тремтить від гніву.

— Ах ви собаки окаянні! — кричить він у хату. Його сиві вуса стирчать, як у роздроченого кота. А очі холодні-холодні, у нас аж мороз по шкірі пробігає. — Чого розквакалися під вікнами, мов жаби! Нікчеми! Нероби! Не даєте старому чоловікові спокійно в неділю відпочити!

Раптом його погляд падає на мене. Серце моє ось-ось замре. Але дід не впізнав мене! Його лайка сиплеться на нас, мов дощові краплі в калюжу.

— Я знаю, чого ви прийшли, гемонське поріддя! Завиваєте тут, щоб позбігалися люди! Черва пекельна! Мовляв, подивіться на хазяїна Краске! Він не здає яєць для міських ледацюг! Собаки! Чортове кодрло!

Наші голоси рідшають.

— Ану киш! — сичить дід, сплигує з порога і, розставивши руки, біжить до нас. — Киш звідси! Забирайтеся, а то я вам дам яйця! Я їх на головах вам порозбиваю! Все яйця, яйця, яйця!

Ми кидаємося врозтіч. Дівчата з переляку верещать. Я й собі надаюся тікати, але дід хапає мене за комір

і повертає до себе. Я бачу його перекивлене обличчя, вирячені очі. Він хапає ротом повітря:

— Це ти?.. Ти?!. Невже й господь спився? Чи світ бачив таке від Ноя? І ти, внучку?.. Ти теж прийшов ганьбити діда? — І він б'є мене.

Мої руки безпорадно опускаються. Я не маю сили підвести їх, щоб боронитися. Поганий я хлопець. Осоромив, зганьбив рідного діда! Як же йому не бити мене? Має він на це право. Кістляві дідові долоні ляскають по моїх щоках. У голові в мене починають гудіти джмелі. Я заточуюсь і падаю. Дід мене кидає, тільки наостанок ще раз штурхає носом під бік, немов переконуючись, що я більшого й не варт, як валятися на вулиці.

— Виспівувати під дідовими вікнами? Людей на рідного діда нацьковувати? Це кров. Це все батькова кров! Гнила кров! Я її з тебе виб'ю або вб'ю тебе!

З хати виходять чоловіки і проганяють діда. Він проклинає їх. Дід проклинає все на світі й самого бога.

З носа в мене юшить кров. Обличчя розпухло. Гудзик з Великим Шуріхтом відтягають мене на узбіччя. Стефані приносить мокру хусточку і прикладає мені до обличчя.

— Тінку, не вмирай, як тоді! — благає вона. — Ти мене впізнаєш, Тінку?

— Впізнаю, Стефані.

Її хусточка вся червона. Невже мої справи такі кепські? Я пробую сісти. Сідаю-таки. Отже, цього разу не доведеться три дні лежати мертвому. Тепер я хлопець загартований, навіть Фріца на Андріїв день подужав.

— Підходить Пауле Вунш. Він сідає поруч на траву і кладе мені на плечі руку.

— Перепало тобі, хлопче? Вже легше?

— Легше, пане Вунш.

— А співати зможеш?

— Мені краще більш не співати, пане Вунш.

— Ти ще співатимеш, Тінку! Неодмінно. Ще й як співатимеш! Як ото жайворонок, що злітає високо-високо.

Вунш притискає мене до себе. Вперше я відчуваю, як буває, коли маєш батька.

— Я теж був таким хлопчиком, як ти, — каже Вунш і просить піонерів, що стоять довкола, розступитись і

не застувати йому нашої хати.— Атож, я був таким самим хлопчиком, і ми теж ходили по селу співати й збирати яйця. Це було завжди на паску. Встанемо раненько — і по дворах співати. Отак і заробляли собі трохи яєць, адже своїх курей ми не мали. А таргани за плитою яєць не несуть. Ти мене розумієш?

— Розумію, пане Вунш.

— От бачиш. А хазяї нам дарували яйця. Дехто навіть крашанки виносив. Правда, не дуже свіжі, бо ж ми були не хрещеники хазяїв. Але все-таки то були яйця. Тоді ми збирали їх для себе, розумієш? Хто скільки наспівав, те й мав. Воно не дуже й важко збирати яйця для себе, еге ж? Але для інших — дуже важко. Розумієш?

— Важко і те, й те, пане Вунш.

— Але збирати яйця для інших — куди благородніше, Тінку.

— Важко тільки збирати яйця для інших у діда, пане Вунш...

У дворі чути буркотливий, пронизливий дідів голос. Але чийсь інший перекикує його. Це голос учителя Керна, терплячого вчителя Керна.

— Нехай навіть мені доведеться забрати його до себе! — кричить учитель. — Але сюди він більше не вернеться!

З хати виходить наш солдат. Він блідий і дуже лютий.

— Ти хоч матір заспокоїв? — питає його Вунш.

— Та пробував... Найгірше для неї почнеться тоді, як ми всі підемо звідси.— У цю мить солдат помічає мене.— Що з хлопцем? — Голос його тремтить, очі застигає туман. Він бере мене на руки й несе вулицею.

По щоках у мене котяться сльози.

— Не плач, Тінку.

Я відчуваю солдатове тепло навіть крізь його куртку. Воно зігріває мене. Я мов те курча, що довго бігало по мокрій траві, закоцюбло й тепер сховалося під квоччине крило. Погріється трохи — і знов бадьоро вискочить на білий світ.

— Він тебе боляче бив, Тінку?

— Не дуже, тату... Я вже, мабуть, і сам зможу йти.

Високий насуплений чоловік тулить мене до себе, а з моїх очей усе котяться і котяться сльози, так ніби то він витискає їх із мене.

Що це за біганина в селі? То Лисий Куцак здає на приймальний пункт яйця. Як тільки ми пішли, він скликав усю свою челядь і сказав:

— Берто, скільки яєць нам треба ще здати отим голодранцям?

— Хіба я винна? Адже ви самі, хазяїне, звеліли, щоб ми не...

— Годі базікати! Я питаю: скільки яєць нам треба ще здати?

— Штук вісімсот шістдесят...

— Вісімсот шістдесят? Гаразд. Є стільки в коморі?

— Є й більше. Є ще берлінські, ті, що для Шенеберга...

— Про це тебе не питають. Я питаю: є в домі стільки яєць, скільки нам треба здати, і край.

— Та є, є! А як узяти й берлінські...

— Заткни пельку! Слухайте всі, що я скажу. Після обіду підете здавати яйця. Хто помагатиме, тому заплачу окремо.

Перше яйце на приймальний пункт приносить пополуноді старий Густав. Він служив у Кімпелів ще тоді, як був живий той Кімпель, що згодом спився і вмер. Але такого, як оце вигадав теперішній господар, старий Густав не бачив зроду.

Приймальним пунктом у нас завідує пані Вурмштаппер. Вона ще не така стара, щоб іти на пенсію, але важка робота їй уже не під силу. От бургомістр Кальдауне і доручив пані Вурмштаппер приймальний пункт. Аж до обіду вона приймала яйця. Це наші співи допомагли. Пані Вурмштаппер задоволена. Тепер можна трохи полежати, дати рукам і ногам спочити.

Тільки пані Вурмштаппер лягла, як хтось стукає у двері. Прийшов старий Густав, Кімпелів наймит:

— Тітонько Вурмштаппер, я приніс яйце.

— Що-що? Яке яйце?

— Свіже. Щойно курка знесла. Кури в нас узяти моду нестися пополуноді. Не гнівайся, тітонько Вурмштаппер!

— У тебе що — з головою не все гаразд, Густаве?

— Та в мене все гаразд, тітонько Вурмштаппер, а от у курей — ні.

— Ну, то поклади яйце он туди, я запишу потім.

Пані Вурмштаппер лягає відпочити, але через хвилину п'ять знову хтось стукає у двері:

— Не гнівайтесь, тітонько Вурмштаппер, але наші кури...

— Ти збожеволів, чоловіче! Поклади он туди!

Пані Вурмштаппер починає нервувати. Невже комусь спало на думку покепкувати з неї?

Чекати доводиться недовго. Ось уже знову стукають у двері.

— Тітонько Вурмштаппер, їй-бо, не гнівайтесь на мене, але ж це не я несусь...

— Та було б краще, якби ти сам нісся, старий дурню! Видко, господь ніяк не простить мені мого гріха, коли я замолоду не схотіла вийти за тебе, віслюка отакого, заміж. Поклади. Більш я тобі не відчиню. Поставлю за дверима кошика. Складай туди. Бігай, поки з тебе й дух вийде!

Пані Вурмштаппер ставить перед дверима кошика і йде до бургомістра. Дорогою вона здогадується, звідки вітер віє. Он уже вся челядь Лисого Куцака на ногах. Бігають по вулиці туди-сюди, мов мурашки. «От дурні ці старі наймити! Геть дурні! — міркує пані Вурмштаппер. — Та я б і за тисячу не дозволила, щоб з мене отак сміялися».

Кальдауне сидить за друкарською машинкою і клацає товстим вказівним пальцем. Не має він права вже третю неділю підряд примушувати свою секретарку сидіти в конторі й друкувати звіти окружному начальству. Цікаво, чи й окружне начальство в неділю складає звіти своєму начальству? Напевно, ні. «Що менша посада, то більше звітів», — зітхає бургомістр.

Пані Вурмштаппер схвильовано розповідає бургомістрові про свою підозру. Кальдауне на мить замислюється, а тоді як запусить у стіну прес-пап'є.

— От свині! Але ми їх перехитруємо, пані Вурмштаппер!

— Правда?

— Не буду я Кальдауне, як не перехитруємо!

Бургомістр іде з пані Вурмштаппер до неї додому і бере кошика. В ньому вже п'ятеро яєць.

— Нащо тобі бігати, ганяти сюди-туди? — каже він старому Густаву. — Настали нові часи. Ми підемо назустріч яйцям!

— Та ну?! — дивується Густав.

— Треба запроваджувати нові методи роботи, Густаве.

Старий Густав тупає за бургомістром. Йому дуже кортить побачити нові методи роботи. Біля ставка вони зустрічають глухого Гайнріха. Бургомістр щось показує Гайнріхові на мигах, і той охоче кладе яйце в кошик.

— О, я так і знав! — вигукує Кальдауне, коли на містку вони натикаються на Фімпеля-Тімпеля.

Як господар не мудрує,
а яйце з воріт мандрує! —

приказує Фімпель.

— А ти, старий дурнику, помандруєш зараз із нами. Ану, клади яйце в кошик!

Фімпель-Тімпель вагається, але кладе. Він ще не забув, як на весіллі бургомістр пошив його в дурні.

Не крав ніколи Фімпель —
дає нам яйця Кімпель! —

каже музикант.

— Та вже ж! Ходімо з нами, заберемо всі одразу. Чого морочити собі голову!

На воротях у Кімпеля стоїть стара Берта. Вона жде Фімпеля-Тімпеля, щоб передати ним яйце глухому Гайнріхові.

— Що, досить уже? — питає вона.

— Де там! — відповідає їй бургомістр. — Зараз тільки почнемо по-справжньому!

Пані Вурмштаппер обурено кидає:

— Ти бачиш, ці старі поспадали з розуму, а він їх підмовив.

— Йому треба нам'яти боки, щоб знав, як над старими людьми збиткуватися. Молоді наймити показали йому спину, так що ми не самі, — з притиском каже Кальдауне і скрегоче зубами.

Біля воріт він ставить кошика.

— Де хазяїн Кімпель?

Стара Берта прикладає до губів пальця:

— Ліг трохи подрімати після обіду.

— Звісно, чого б йому не дримати! Його пошта носить яйця справно! — Кальдауне лукаво підморгує. — Ну-ну, старайтесь. А ми теж подрімаємо.

Бургомістр розставляє людей ланцюжком від комори до воріт. Сам він стає посередині. Біля кошика стоїть пані Вурмштаппер і лічить яйця. Як ото монета, коли граються діти, яйця мандрують з руки в руку і перекочовують з комори до кошика. Фімпель-Тімпель куд-

кудаче, мов курка, яка щойно знеслася. Люди виглядають з вікон і дивуються: що воно за вервечка тягнеться від комори до воріт?

— Заткни пельку, Фімпелю! Ми несемо яйця тихенько, як зайці на паску.

Так вони працюють із чверть години. Крізь ворота у двір уже зазирають діти. Цікаво й смішно їм спостерігати цю вервечку.

— Ого, скільки яєць! Я ще зроду стільки не бачив, — зітхає старий Густав.

А стара Берта гукає з комори:

— Може, досить уже?

— Ні, ще не досить, Берто!

— Годі доведеться й берлінські віддати.

— Давай і берлінські, Берто!

Кальдауне посилає одного з хлопців, що зібралися коло воріт, до своєї контори ще по один кошик, уже більший. Незабаром і цей кошик повний. А Берта знов гукає з комори:

— Хоч кілька яєчок залиште на хазяйстві! А то я не матиму з чим і млинців спекти!

— На млинці тобі залишимо, Берто! Годі вже, досить!

Другого дня вранці біля контори бургомістра висить яскраве оголошення. «Увага! — написано червоним олівцем. А нижче синім: — Добрий приклад тим, хто зволикає здачу яєць, показав хазяїн Крістоф Кімпель. Після ділової розмови з членами партії він здав яйця вже й за другий квартал. Всі боржники повинні брати взірєць із цього свідомого господаря!»

Через три дні газета надрукувала статтю про «зразкового господаря Кімпеля». Заголовок був такий: «Людина зробила правильні висновки». У статті розповідалося про те, що Лисий Куцак після ділової з ним розмови кинув возити яйця в Шенеберг на чорний ринок. Він здав усі свої запаси і виконав норму одразу за два квартали.

Усе село сміється тепер з Лисого Куцака. А він лютий-прелютий і збирається до Берліна.

Наш дід не сміється. Він не читає газет. А веселих історій йому теж ніхто не розповідає. У селі кожен намагається обминати нашого діда. Старий живе, як на острові. З дня на день обличчя його все старіє, жовтішає і робиться аж зелене.

РОЗДІЛ XXIII

Мої речі в баби забрала Стефані. Вона й діда не боїться. Та хто їй що зробить? Образити Стефані — однаково що прибити камінцем жайворонка.

Мені сумно за бабою, але я нікому про це не кажу. Хто їй тепер допоможе, коли схопить у крижах? Дорогою до школи я роблю гак, щоб не чути, як баба скрикує від болю. Я б не витримав і забіг до хати, а дід мене знов набив би.

Ми з Стефані збираємося до школи. Стефані чистить щіткою мій костюмчик.

— Тінку, а чому ти не називаєш мою маму тітонькою?

— А навіщо?

— Вона була б щаслива.

— Про мене, нехай буде щаслива.

— То ти називатимеш її так?

— Спробую. У мене тітки ще ніколи не було.

Увечері пані Кларі питає мене:

— Тінку, ти знаєш, що я оце тобі шию?

— Не знаю.

— Тітонько, тітонько! — шепоче мені з кутка за грубою Стефані.

— Це, Тінку, твоя піонерська форма.

— Що про це говорити.

— Ти не радий?

— Я б ще й як радів, тітонько, але до Польщі я все одно не поїду.

— Що-що? — Пані Кларі аж зашарілася від радості. — Ти сказав «тітонько»?

— Ну, щоб ти була хоч трохи щаслива.

Тітонька Кларі кидає шити і обіймає мене.

— Кумедний ти хлоп'ячок! — І цілує мене просто в губи.

Мені здається, що я ось-ось задихнуся. Після того поцілунок мені солодко-солодко, але соромно перед Стефані. Я тікаю до нашої кімнати. А тітонька Кларі, мов та ласка, підскоком біжить за мною.

— Що з тобою, Тінку? Ти образився?

— Ні, не образився. Тільки краще давайте цілуватись, як нас ніхто не бачить. А то в школі почнуться балачки.

— Ах-ах-ах! Ти диви, яке потішне хлопчєня! Оце-то Тінко!

Вона притискає мене до себе і знов цілує. А мені ввижається, неначе я лежу на сонечку, і теплий вітрець обвіває моє обличчя. І я теж цілую тітоньку Кларі.

Ось і настав час їхати до Польщі. Двадцятєро піонерів збираються в дорогу. Мене серед них нема. Ох, а як намучилися зі мною Стефані й Гудзик! Навіть учитель Керн викликав мене до себе додому і намагався влити мені трохи розуму. Все марно! Тепер я вмію розв'язувати задачі навіть з двома невідомими. Що з того! Контрольних у нас уже не буде. Виходить, не встиг я. До Польщі мене однаково взяти не можуть, бо серед піонерів має панувати справедливість. Якби не тітонька Кларі й Стефані, я б і до школи більш не пішов. Коли я виросту великий, то сам куплю собі залізницю. Я поїду по всій Німеччині й збиратиму дітей, що постраждали за справедливість. Я повезу їх до Польщі і скрізь, куди вони тільки схочуть. Може, навіть повезу їх до Росії, чи, як тепер кажуть, до Радянського Союзу. Там ми побачимо величезні машини, що відразу й жнуть, і молотять. Такі машини мають називатися «Дитяча радість». Я вийду з поїзда і скажу: «Я — Тінко. Той самий Тінко, що через справедливість не зміг поїхати до Польщі. Тато й тітонька Кларі мене пускали і все йшло добре, але справедливість мене не пустила...»

Білий Клаушке до Польщі також не їде. І це справедливо. Він тільки й знає інших повчати. Як послухати його, то можна подумати, що він такий уже політично підкований! А насправді нічого не тямить. Навіть не навчився розв'язувати задачі з одним невідомим. А ще батько в кооперації працює! Гудзик сказав Білому Клаушке, щоб той приходив на наш навчальний актив. Гуд-

зик допомагає всім, хто хоче. А Білий Клаушке не схотів. Йому, мовляв, помагає батько. Тепер нехай радіє.

Але не все в них справедливо. Несправедливо те, що вони беруть з собою Малого Шуріхта. Вдома він усі задачі робить як слід, а в школі у нього нічого не виходить. Кажуть, коли вони з учителем сидять у класі вдвох, у нього все йде гладенько. То й що? Ми самі хочемо побачити, щоб він уміє. Малий Шуріхт не написав жодної контрольної, а вчитель Керн усе одно голосував за те, щоб його взяли до Польщі. І Гудзик кивав головою, хоча не всі в раді дружини були згодні. Хіба це справедливо? Учитель сказав, що Малий Шуріхт має поїхати до Польщі неодмінно. Це, мовляв, піднесе в ньому почуття власної гідності. А Великий Шуріхт заявив: «Старайтеся скільки завгодно. Нічого ви в нього не піднесете. Семимісячний він, і край».

Великий Шуріхт ніколи не сушив собі голови над тим, поїде він до Польщі чи ні. «Не стану добрим піонером — стану добрим складувом, зароблятиму багато грошей і гратиму в футбольній команді найвищої ліги. А ті по всьому світі їздять».

Життя — штука нелегка. А от батько гарно живе. Ходить на скляний завод, на всілякі збори, в нього цікава посада в партії — пояснює людям, коли вони чогось не знають.

Люди, приміром, не знають, що Польща починається за Нейсе. Вони кажуть: «За Нейсе теж Німеччина, бо там теж п'ють пиво».

Коли в батька нема зборів, він сідає читати. Він хоче, щоб і я читав. Добре йому говорити — він собі голови через ту Польщу не сушить!

Мине ще день, і вони поїдуть... А я все чекаю, що хтось прийде і скаже: в Тінка також треба піднести почуття власної гідності. Та ніхто не приходиться. А те почуття в мене, мабуть, таке маленьке, що я й сам можу на нього ненароком наступити, і ніхто не помітить. Як метелики навколо квітки, в'ються мої думки навколо поїздки до Польщі. Але мої думки — це не легенькі білі чи строкаті метелики. Вони б'ються, мов важкі темні метелики «павине око»...

Задумавшись, я не помічаю, як наскокую на діда.

— Стій! — вигукує він і хапає мене за руку.

Я весь тремчу. Мені аж ніби чується запах крові, що кошить з носа. Може, закричати?

— Що, не пускають тебе до поляків?

Я мовчу.

— Такий старанний хлопчик — і не пускають! Ганьба та й годі. Хіба ти не чипів над книжками, що аж голова репалась? Ходімо, я тобі лошатко подарую. Купимо тобі лошатко, таке біленьке...

Дід гладить мене по голові, як уміє. Він запускає пальці в мій зуб так, ніби поле бур'ян.

— А може, знайдемо чорненьке лошатко чи в яблуках...

Я мовчу.

Дід ніяково поправляє при боці баклажку. Мантачка в ній бряжчить, вода хлюпає.

— Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Багато поту, та мало втіхи. Ти гарненько поміркуй. Приходь завтра, ми з тобою самі поїдемо. В Торгау, залізницею. Там торгують лошатами.

От і збagni цей світ! Ти боїшся, що тебе битимуть, а тобі хочуть подарувати лоша! Запрошують покататися залізницею, кажуть, що пора до діда й баби перебиратися... Я вже не знаю, що думати. Найкраще, мабуть, лягти в ліжку і прикинутися хворим.

Похитуючись, я йду додому.

Хто то вже купається в ставку? Аж бризки летять. Качки, крикаючи, вискакують на берег. Може, то собака заліз у воду й наполохав качок? Я підбігаю ближче.

У ставку стоїть Малий Шуріхт. Не роздягнений, як купаються влітку. Забрів у костюмі й бовтається.

— Чи ти збожеволів, Шуріхте?

Хлопчик злякано озиряється. Обличчя в нього заплакане. Нічого не кажучи, він брьохає далі, на середину ставка. Вода вже доходить йому до грудей. Раптом він як зареве — і головою в каламуть.

— Може, ти ошпарився, Шуріхте?

Бовтаючись у воді, Малий Шуріхт знову стає на ноги. Все його обличчя у водоростях та рясці. Він спльовує і плаче:

— Я не хочу жити, не хочу!

— Тут ти не втопишся, Шуріхте. Тут дуже мілко.

Малий аж тепер помічає мене.

— Тінку! Тіночку!

— Йди сюди, Шуріхте!

Хлопчик нерішуче виходить із ставка.

— Я хочу вмерти, тоді ти поїдеш до Польщі.

— Чого це ти надумав умирати? В Польщі тобі піднесуть почуття власної гідності.

— Нічого вони не піднесуть! Я не маю піонерської форми!

Що правда, то правда: Шуріхти не мають змоги отак зразу купити малому піонерську форму. Того, що вони заробляють на скляному заводі, ледве на прожиття вистачає. Позавчора Малий Шуріхт іще не знав, що поїде до Польщі. Йому сказали аж учора. А про піонерську форму ніхто й не подумав, навіть учитель Керн.

От як воно буває на світі: я маю форму, а їхати до Польщі не можу. Малий Шуріхт може, а піонерської форми не має. Краще я похворію, аби лиш Малий Шуріхт не топився.

— Ходімо до нас, Шуріхте. Я тобі свою форму дам. Мені вона не потрібна.

— А вона не буде на мене завелика?

— Тітонька Кларі її вшиє, і вона буде якраз на тебе.

Малий Шуріхт як є — мокрий, весь у мулі — кидається мені на шию.

— Я привезу тобі з Польщі гостинця... Великого-великого, найбільшого! Я привезу тобі ладану й мирти!

Увечері в нашій кімнаті стоять двоє піонерів у формі. Стефані приміряє нову спідницю зі шлейками, а Малий Шуріхт походить, мов генерал, туди-сюди. Я теж पिшаюся не менше, ніж ці двоє. До нас приходив Гудзик і доручив мені наглядати за відсталими піонерами. Я наглядатиму за ними, як справжній піонервожатий — як пан Керн і Гудзик заразом. На уроки до нас приходитиме вчитель Грюн, але піонерами керуватиму я. Вся наша кімната наче аж бринить від радості. Тітонька Кларі поправляє на обох форми. То там щось намітить, то там. Малому Шуріхтові доводиться скинути штанці, і він у самих трусах бігає навколо столу. Стефані замріяно танцює по кімнаті. Несподівано вона підхоплює мене і крутить, як дзигу. Оце-то краков'як!

Приходить батько, витираючи спітніле чоло. Він заскакував на хвилину до Вурмів. Чех Зепп також їде до Польщі. Спершу його не пускали. Мати не хотіла, щоб він їхав. А хіба сам Вурм не в партії? Він кандидат. Але то тільки на зборах. Вдома він навіть не кандидат.

— До чого ж уперті бувають жінки! — каже батько, чіпляючи на вішалку кашкета.

— Всі? — перепитує тітонька Кларі й, лукаво всміхаючись, дивиться на батька.

— Майже всі.— Батько підхоплює тітоньку на руки і підкидає над головою.— Отак треба з ними робити, отак!

Добре, що батько вмів так добре все пояснювати, а то сидів би Зепп удома!

Сьогодні уроків не буде, але діти однаково зібралися всі до школи. Навіть Фріц прийшов. У шкільному дворі крик, вереск. Ми обіймаємось і співаємо. Малий Шуріхт уже втретє прощається з тими, що залишаються. У двір в'їздить гарба. Стельмах Фелько запряг свого вола і повезе піонерів на станцію. З боків гарба обвита березовими гілками.

— Дереворізам тільки на волах і кататися!

— Що ти сказав, Кімпелю?

— Добре, кажу, піонерам на волах кататися!

Фріц схопив Малиго Шуріхта за ремінь і дражниться. Малий Шуріхт уже хоче сідати на гарбу й випручується. Великий Шуріхт відпихає Фріца:

— Відчепись від нього! Я теж піонер!

— А тебе не взяли! Бракований ти піонер, е-е! — І Фріц показує Великому Шуріхтові язика.

— Сховай свою лопату! — Великому Шуріхтові в цю хвилину не до бійки.

Піонери вже посідали на гарбу і жваво щебечуть. Учитель Керн сідає поруч із стельмахом Фельком.

— Гей, гей! Ану тягни, ледащо!

Віл рушає.

— До побачення! Щасливої дороги!

— До побачення, до побачення!

— Привезіть нам польських значків!

— Привеземо! Я сам привезу цілий мішок! — гукає Малий Шуріхт.

Дівчата махають хустинками. Кіски Стефані повисли на березових гілочках. Вона все махає мені й киває головою:

— Не сумуй, Тінку, не сумуй!

— Я зовсім не сумую, Стефані!

— І це називається справедливість? — каже Білий Клаушке до Фріца.— Шмаркатий Шуріхт, і той іде. А я вмю не менш від нього.

— Ти в старого Керна нуль без палички,— піддрочує його Фріц.— Якщо хочеш бути в нього цяцею, то навчися тремтіти перед ним і пускати сльозу, як оті дівчиська. Знаєш, давай щось учворимо старому Кернові?

— А що? Ти вже придумав?

— Заб'ємо клоччя його помпу в садку. А клоччя ось.— Фріц дістає з обох кишень штанів клоччя.— Я взяв для свого куреня.

— У тебе є курінь?

— Навіть із чотирма віконцями!

— Де ж він?

— Так я вам, дереворізам, і скажу!

— І мені не скажеш?

— Не скажу. Ти такий самий.

— Я, може, й вийду з піонерів.

То ось який цей Білий Клаушке! Спершу голова ради дружини і взагалі куди твоє діло, а тепер збирається виходити з піонерів, бо йому, бачте, не подарували велосипеда!

Білий Клаушке підходить до мене і лицемірно питає:

— То заб'ємо Кернові помпу в садку?

— А що йому з того? — відповідаю я.— Пані Керн сама качатиме, качатиме, поки вода через верх піде.

— Нехай качає! А чого ж вона за нього заміж вишла?

Кімпель з Білим Клаушке перескакують через паркан. Фріц кричить мені з садка:

— Як викажеш, кісток не збереш!

— Ану виходьте, коли у вас боки сверблять!

— Думаєш, як ти тепер вожатий, то вже й велике цабе!

Чого це я робитиму учителеві капость? Мені на нього нічого ображатись. Керн, правда, ще не зовсім розбирається у справедливості, але загалом він непоганий член нашої піонерської організації.

Додому я пробираюся поза городами, щоб знов не наскочити на діда. Перед поміщицьким будинком сидить Шепелява і гріється на сонечку. Вона чекає дітей. Яких дітей? А тих, що ходять до дитячого садка. Хіба вона на старість найнялася в садок нянькою? Ні, нянькою вона не найнялася. Вже три дні як у колишньому поміщицькому будинку відкрили дитячий садок. Слухала, слухала Шепелява, як там сміються та співають діти, і

схотілося їй подивитися на них. Адже стара знає, як кожну дитину в селі звати. Навіть як мале щойно вилізло з колиски.

— Ходіть, ходіть сюди, зіроньки мої! Господи, воно вже на ніжки зіп'ялося! Поглянь ось, що тобі Шепелява принесла!

Так Шепелява почала приходити в дитячий садок. Вихователька не гнівається, що стара їй допомагає.

— Бабусю, ви не поводите трохи з нашими старшенькими танок? — питає вона.

— А чого ж не поводити! — Шепелява розв'язує хустку й накидає собі на плечі. Так вона ніби молодша.

Тень-телен, тарілочка!
А хто це там дзвенить?
Дівчатко-перепілочка,
поглянь, стоїть,—

хрипко співає стара.

Діти побралися за руки й ходять кружка. Деякі ще не зовсім упевнено стоять на ніжках. Вони не співають, а скоріше проказують пісеньку і якомога міцніше тримаються за старших та за Шепеляву.

Раз камінчик, два камінчик — стій!
Третій — мій!
Дзінь, дзень, дзінь!

А матері тим часом працюють у полі чи на скляному заводі.

— А Шепелява не позачарує нам дітей?

— І не думай такого! Невже ти дурніша за старого Краске? Це він два тижні ждав дощу, щоб з його поля змило відьомські прокльони. Кінець кінцем він пізно посіяв овес. А тепер, як овес ледве зійшов, старий каже, буцімто це Шепелява його зачарувала.

— Невже так і каже?

— Хіба ж я брехатиму!

— Ні, я не хочу, щоб мене рівняли з отим буркуном Краске.

— От бачиш!

Що то стоїть таке блискуче в моїй кімнаті? Велосипед! Виходить, батько купив собі велосипед? Ні, це мій велосипед. Он до керма і ярличок прив'язаний, а на

ньому написано: «Щоб Тінко не журився. Покатайся трохи, скоріше все забудеться. Твій тато і тітонька Кларі». А внизу олівцем дописано: «Твоя сестричка Стефані». Коли ж це вона встигла? Адже вранці ми разом пішли до школи. А, біля ставка вона раптом згадала, що забула хусточку і не матиме чим махати на прощання. Оце-то Стефані! Як би це мені якомога вище підстрибнути? Кого б обійняти? Я посилаю рукою три поцілунки. Один татові, другий — тітоньці Кларі, третій — Стефані. Як, і Стефані? Авжеж, і Стефані. Таку сестричку мати не соромно.

Велосипед мій не новий, але й не старий. Фімпелів проти нього — просто драчка. Торкнеш дзвоник, а він дзелень-дзелень. Мов невеличкий церковний дзвін. А ще в моєму велосипеді є насос, шкіряна скринька, багажник і електричний ліхтарик. На такій машині можна літати, як на крилах!

Я рушаю покататися по селу. Я наймолодший велосипедист на світі! Але перед поворотом я ніколи не забуваю подзвонити. Нехай усі бачать і чують, хто їде на велосипеді. Он Фімпель-Тімпель дріботить до шинку. Дзелень-дзелень! Фімпель відскакує вбік, тричі спльовує на дорогу і лається:

Так з переляку можна вмерти!
Ти хочеш носа мені втерти? Тьху, тьху, тьху!

Тепер ти бачиш, Фімпелю, які бувають справжні велосипеди! І я стрілою пролітаю повз нього.

Білий Клаушке стоїть перед крамницею і жбурляє камінцями в бідони з молоком, що стоять на возі.

— Ти не дуже дери носа! — гукає він. — Думаєш, я не матиму велосипеда?

Але я вже проминув його. Навздогом мені летить камінець. От виховання! Порядній людині вже не можна спокійно проїхати по селу.

Всі дороги збігаються в одну. Переднє колесо велосипеда намотує її на себе, а заднє знов розмотує. Та ніхто не помічає, як я мотаю дорогу своїм новеньким велосипедом.

А я дивуюся не надивуюся. Світ одразу став менший. Ось я вже й у лісі. Куди веде ця стежка? Так я випереджу й наших піонерів, що поїхали до Польщі. Повз мене пролітають дерева. На галяві пасуться козулі й не дивляться на мене. Людини, що не ходить по землі,

а летить у повітрі, вони не бояться. Я поїду до Кляйн-Шморгау.

У Кляйн-Шморгау все будують, будують. Край села, просто серед поля, виростають будинки. Один великий і кілька менших.

— Що ви будете, дядьку?

— А ти спершу на землю злізь, як хочеш зі мною побалакати.

А й справді, адже я не верхи на велосипеді народився. Я спиняюся серед балок та куп цегли й зіскакую на землю.

— Ти що, хлопче, з неба впав?

— Я з Мерцбаха, дядьку.

— А-а, з Мерцбаха. А старого Краске знаєш?

— Знаю, дядьку.

— Я чув, що він трохи з глузду зсунувся.

— Ні, дядьку, він з глузду не зсунувся.

— Колись ми з ним разом працювали. От був душогуб! Такі або з глузду зсуваються, або великими хазяями стають...

— Дядьку, а тут позичають машини?

— Які машини?

— А ті, що називаються «Дитяча радість».

— Ти, хлопче, бува, не той?..

— Це в мене, дядьку, від зачарованих грошей.

Він мені слово, я — йому. І ніяк ні до чого не домовимось. Видно, дядько не поспішає. В нього саме сніданок.

— Чого ж ти зразу не сказав, що питаєш про трактори! — бурчить він. — Через місяць вони вже будуть тут. Ти ж бачиш, як ми поспішаємо.

— А в Мерцбах ви теж позичатимете?

— Цього я не знаю. Спитай когось іншого. А ти, видно, не любиш у полі працювати, еге?

Аж тепер мені спадає на думку, що цього року я не гнутиму спини в полі. То й що? Адже є стільки дітей, які так чекають машин. Я знов сідаю на велосипед:

— Спасибі, дядьку!

— За що? Я ж тобі нічого не дав! На ось, візьми шматочок ковбаси. А як побачиш старого Краске, привітай од мене. Скажеш, Червоний Вільгельм переказував вітання.

— Не можу я, дядьку, переказати йому вітання.

— Не можеш? А ще кажеш, мерцбахський.

— Та ми, дядьку, розлучилися з старим Краске.

— А в тебе, хлопче, й справді не всі вдома. Їдь уже. Та гляди ковбасу до уха не понеси!

Батько Білого Клаушке збирається кидати кооперацію. Він сам заявив про це на партійних зборах.

— А що тобі кооперація поганого зробила, товаришу Клаушке? — спитав його Пауле Вунш.

— Сама кооперація нічого, — буркнув Білий Клаушке. — Але серед вас дехто потурає несправедливості.

— Якій несправедливості?

— Мій хлопець сидить удома, а решта школярів, що не провели й чверті тієї свідомої політичної роботи, яку провів він, катаються собі по Польщі.

Пауле Вунш гадає, що це слід обговорювати на батьківських зборах. Але Білий Клаушке з таким рішенням не згоден.

— Одне з двох: або справедливність, або я покину кооперацію.

— Ну, коли так, — каже Пауле Вунш, — ми тебе не триматимемо.

— Он воно як! Оце така мені дяка від партії? — Білий Клаушке заходжується перелічувати, від скількох вигідних посад у місті відмовився, аби лиш налагодити як слід роботу кооперації в Мерцбаху. Він зачитує з папірця, скільки зборів відвідав і скільки провів сам, скільки прочитав лекцій, скільки разів ходив по селу пояснювати людям те чи те, скільки разів агітував людей у себе в крамниці...

— Годі вже, Клаушке, годі! У тебе часом не записано, скільки ти привернув своїми агітаціями на наш бік?

Білий Клаушке мовчить. Слово просить пані Вурмштаппер.

— Він тільки голови людям морочив, з пуття їх збивав, — каже вона і звертається до блідого від злості Клаушке: — А щодо вигідних посад у місті, від яких ти нібито відмовився, то ти просто побоявся, що там доведеться голодувати, он як!

Білий Клаушке хапає свого великого портфеля і йде. Ні попереджень, ні вмовлянь Вунша він не слухає.

Невже у нас тепер закриють кооперацію? Де там! Продавщиця вміє не згірш від Клаушке рахувати й пи-

сати звіти. Їй не вперше. А хто ж би це робив, як Білий Клаушке цілими днями просиджував на зборах та нарадах?

У селі стало на двадцять дитячих голосів тихіше. На поле мені вже не треба бігати, я живу, мов на хуторі. Часу вільного багато, але що з ним тепер робити?

Нарешті можна спокійно вчити уроки. Я мушу їх учити. Що б то був за піонервожатий, якби він не вчив уроків?! Адже не рівнятися мені на Фріца Кімпеля чи Білого Клаушке!

— А навіщо нам задля того цибатого Грюна старатися, надсаджуватись? — кажуть вони. — Приїде старий Керн, однаково доведеться перевчатись. Так можна мізки геть висушити!

З Великим Шуріхтом ладнати легше. Він, правда, і при вчителєві Керні не дуже себе переобтяжує, і при Грюні не все робить. Зате не водиться з Кімпелем та Клаушке.

— Нечисті вони елементи. Нельтрайні, — каже про них Великий Шуріхт.

На подвір'ї співають діти з Шепелявою. В кущах під вікном мухоловка звилала гніздо. Часом вона сідає на підвіконня і позирає на мене своїми цікавими оченятами. Дивись, дивись, мала мухоловко! Перед тобою бравий велосипедист і заступник самого піонервожатого! Бачиш, ось він сидить і дає лад паперам. Отакі-то справи. Та в тебе, мабуть, і свого клопоту досить. Треба ж налавити мух і понапихати свою малечу.

У двері стукають.

— Заходьте!

Невже сам бургомістр Кальдауне?! Що йому треба? Адже батько й тітонька Кларі на роботі.

— Добридень, малий Краске! Бачу, в тебе теж писанина. У кожного своя робота...

— Та вже ж, — зітхаю я. — То піонерами керувати треба, то ще щось.

— Отож-то. Я чув, тепер ти в піонерів за старшого?

— За старшого, пане Кальдауне.

— То мені сідати чи й постояти?

Я підсовую йому стільця.

— Купа роботи, пане бургомістр...

— Одне слово: мені потрібна ваша допомога. Гадаю, ми порозуміємось.

Виявляється, бургомістра привели до мене колорадські жуки. Треба, щоб піонери допомогли їх збирати.

— А може, пане бургомістр, ми самі візьмемо зобов'язання зібрати жуків?

— Усіх одразу? Важкувато вам буде, хлопче! Ти його шукаєш, шукаєш, а він сидить у землі і сміється з тебе. А на ранок глядь — знов листочки об'їдає. Осоромитесь ви зі своїм зобов'язанням.

Добре, що в мене свій велосипед. Отож пополудні збираю швиденько всіх піонерів. Білий Клаушке не хотів прийти. Знов торочить про справедливість. Він, мовляв, не піде з нами ганятися по картоплі за якимись жуками. Коли з ним повелися так невдячно...

— Як приїдуть наші, ти повинен неодмінно доповісти про нього, — нагадує мені Великий Шуріхт.

— Кажуть, Клаушке кидає кооперацію, і вони виїдять до міста чи ще кудись.

Ми збираємо колорадських жуків. А в них свої химери. Бува, цілу ділянку обійдеш — і жодного обгрізеного листочка. Ми нічого не розуміємо і розгублено перезираємось. Чи ми шукали не так, чи вони нас обдурили?

— А що ти хочеш? Просто цей сорт картоплі їм не до вподоби. Я сам не всяку картоплю їстиму, — каже Великий Шуріхт.

Йдемо далі. На сусідній ділянці за п'ять хвилин знаходимо відразу десяток жуків. Потім знову жодного.

— Це вони саме поприїздили і якраз розпаковують валізки, — міркує вголос Великий Шуріхт.

На третій ділянці знов ані жука, самі личинки.

— А ти хіба сидів би на місці, як усе пожер? — питає Великий Шуріхт.

— Цікаво, чи колорадські жуки думають?

— Вони думають лише про картоплю, — зауважує хтось. — А то б і овес та пирій пожерли.

— Жуки взагалі не думають. — Великий Шуріхт роздуває ніздрі. — Жуки тільки носом водять та все принюхуються, поки їм попадеться на зуби картоплинтя. Отоді вони й накидаються на нього.

— Дуже ти мудрий! А де ж у них ніс? Ану покажи, де в цього жука ніс?

Нашу суперечку уриває Шепелява. Переступаючи корчі, вона неквапно підходить до нас.

— Шепелява, ти теж прийшла жуків збирати?

— Авжеж, чом би й ні. Чого я сидітиму, згорнувши руки, як дітки так славно працюють!

— Ми не дітки, Шепелява, ми піонери, — каже Великий Шуріхт.

— Атож, атож... А це ви таких гарних пісень співаєте?

— Ми, Шепелява. Хочеш, заспіваємо?

— Та мені незручно, щоб задля мене співали...

— Зручно, зручно, Шепелява.

Браконьєр усміхався:
Йому заець піймався!
«Браконьєре, пустіть,
дуже хочу я жить!»

— А Шепелява нічого не начарує в картоплю?

— Ти що — здурів! Дай хоч ти Шепелявій спокій. Я був би радий мати таку бабусю.

Браконьєр не зважає,
він ножаку виймає...
«Братця! — заець кричить. —
Ой, біжіть, допоможіть!»

— А ти хоч раз бачив, як Шепелява чарує?

— Не бачив, але ж дехто каже...

— Дехто каже, що ми дереворізи!

— Твоя правда.

Як набігло зайців
із усеньких кінців!
Браконьєрик злякався,
аж на дуба забрався.

— Дивись, який гладкий! Уже три листочки зжер!

— Запам'ятай місце, треба кругом усе гарненько обшукати. — І Великий Шуріхт кидає гладкого жука в банку з водою.

А вухаті як сіли —
дуба чисто під'їли, —
браконьєр тільки плює —
і в болоті загруз!

Ми переходимо на великий лан картоплі Лисого Куцака.

— А Фріц, мабуть, сидить удома й длубається в носі, — зауважує Шуріхт.

— Вони з Білим Клаушке до лісу подалися, — каже хтось. — Збиратимуть вони вам колорадських жуків, аякже!

— Дивіться, Лисий Куцак іде!

— Це він по чарці нам несе за те, що ми збираємо в нього жуків.

Лисий Куцак не по чарці нам приніс. Він прибіг прогнати нас зі свого поля.

— Мені ще вас бракувало! Налетіли, як сарана! Всю картоплю витопчете. Хто вас послав, га?

— Бургомістр Кальдауне. Усім наказано збирати жуків,— відповідаю я.

Лисий Куцак витріщає на мене очі, ніби я диво якесь.

— А ти чий? Часом не Краске?

— Краске, хазяїне Кімпель. І заступник піонервожатого.

— То перекажи своєму дідові, щоб прийшов до мене. Я хочу йому щось позичити. Скажеш, що я хочу позичити йому свого батога.

Увечері ми лічимо всіх наших жуків та личинок і здаємо бургомістрові.

— Хто добре працює, тому добре й платять! — каже бургомістр і дістає з шафи пакунок з цукерками.

А ми навіть не знаємо, хто з нас скільки зібрав.

— Завтра нехай кожен лічить! За жука десять цукерок, за личинку — п'ять,— нагадує бургомістр.

— Пане Кальдауне, а не можна зсипати в одну банку? Адже всі збирають, навіть Шепелява, на всіх і цукерки давайте,— кажу я.

— Ні, з одною банкою діло не піде,— каже бургомістр.— Оце-то піонервожатий!

Великий Шуріхт штовхає мене під бік:

— Адже це зрівнялівка!

Коли я лягаю спати, перед очима в мене стоїть сама картопля. Уві сні я назбирую повну банку колорадських жуків. Таку повну, що аж кришка підіймається. Я вже боюся, що банка ось-ось трісне. А один жук навіть голову з-під кришки вистромив. Він просто на очах росте, росте і лізе на мене. Я вже добре бачу в нього ніс. Справжній ніс, як бараболя. І раптом жук починає говорити людським голосом, та так, наче його рот картоплею напханий:

«Тінку,— каже,— ти тепер король над усіма піонерами і взагалі...»

«Ніякий я не король, щоб ти знав! Я тільки тимчасово наглядаю за піонерами».

«О всевладний Тінку! — белькоче жук. — Зглянься над нами. Хоч на день дай нам спокій. Ми тільки покладемо по кілька ячок і полетимо далі. І ніхто вже не нарікатиме на нас...»

«А ми якраз і стараємося, щоб ви не понакладали ячок», — кажу я.

Жук дістає з-під крильця пелюстку макового цвіту і схлипує в неї.

«Реви собі, мені не шкода. На мені лежить відповідальність!»

Несподівано жук зникає, натомість з'являється пика Фріца Кімпеля. Фріц шкіриться до мене...

На картоплю Лисого Куцака ми більш не йдемо. Бургомістр зажадав, щоб той хитрюга сам знайшов людей, і вони за гроші позбирають у нього жуків. Кімпель згодився. Закон є закон. Проти закону Лисий Куцак не піде. Людей він, мовляв, найме, хоч майже певен, що на його полі ота погань не водиться. Лисий Куцак кличе до себе Фімпеля-Тімпеля. А Фріц і Білий Клаушке помагатимуть Фімпелеві збирати жуків.

Потім піонери приходять на поле самого Кальдауне. Тут ми вже постараємось, під кожний листочок зазирнемо, щоб бургомістр на нас не нарікав. Бач, і в бургомістра попадаються личинки.

Картопля Кальдауне межує з полями Лисого Куцака. До нас підходить Білий Клаушке.

— Можна з вами збирати?

— Особливого запрошення не жди, — відповідає Великий Шуріхт.

— А скільки вам дають цукерок за одного жука?

— У нас спершу збирають, а тоді питають плату,

Білий Клаушке починає збирати жуків разом з нами і знаходить на одному корчі цілий десяток.

— Як же це вони все картоплиння не об'їли? — дикується Великий Шуріхт.

— Та вони... — затинається Білий Клаушке. — Вони щойно прилетіли. Ще й посідати не встигли.

Оце-то жуки! От погань! Виходить, вони просто з неба сюди впали!

— Значить, ти заробив сто цукерок, Білий Клаушке.

Білий Клаушке поплескує себе по животу:

— Ну, тепер я знов піду помагати Кімпелям. Я до них найнявся.

— Піонери не наймаються!

— Де це написано? Такого піонерського закону немає. Дурний ти, Краске. Ти ще й піонерських законів не знаєш.

— Нехай іде! — каже Великий Шуріхт і затуляє мені долонею рота.— А ми все про нього розкажемо!

Скоро обід. Знов з'являється Білий Клаушке:

— Прийшов оце ще трохи вам допомогти.

Великий Шуріхт обертається і, не довго думаючи, підскакує до Білого Клаушке:

— Ану вивертай кишені!

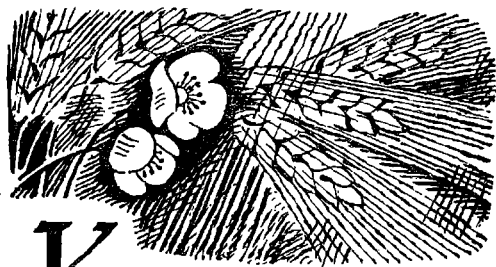
Білий Клаушке точиться назад.

— А хто тут у вас головний — чи ти Краске?

— Вивертай кишені, кажу!

— Нема чого командувати! — кричить Білий Клаушке і кидається через картоплю тікати.

— Бачив? — стискає кулаки Великий Шуріхт.— Знов хотів нам жуків підкинути! Неодмінно винеси його поведінку на раду дружини!

РОЗДІЛ XXIV

Коли небо синє, по ньому пливе сонце, а коли всипане зірками, то пливе місяць. А як небо сіре, сонце й місяць пропливають за сірою завесою, і їх не видно. Сонце приносить дні, місяць — ночі. А дощик та сніг приносять літо й зиму.

Люди борються з часом. Одним він тягнеться надто довго, і їм кортить трохи його вкоротити. Іншим він минає надто швидко, і їм хотілося б щодня трохи його доточувати. Але нема на світі таких ножиць, щоб укорочувати час, і нема таких ниток, щоб його доточувати. Де той час, який ще настане, і де дівся той, що вже минув? Чи й на зірках є час, чи тільки на Землі? Коли зірки не світять, то, може, в них немає часу?

Наша баба стає все менша й менша. Але я цього не бачу. Адже я не буваю в неї, а вона не приходиться до мене. Тепер ми зовсім не бачимось. Дід також не вийде. Він ходить згорблений, лихий, наче ось-ось накине-ться на весь світ. Але світові нема до нього ніякого діла. Дід мов старий пеньок серед дороги: хто тільки їде — кожен намагається обминуть його. А корчувати трухлявого пенька теж не варто — які з нього дрова! Час підточив його. Він розсипається і зрівнюється з землею.

Місяць буває довгий, буває й короткий. Все залежить від того, на що його витратити. Батько Білого Клаушке за місяць знайшов собі в місті нову посаду. Чхати йому, каже він, на Мерцбах і на ті мізерні гроші, які тут платили. У місті Клаушке пішов на підвищення. Отже, наша продавщиця теж піде на підвищення. Тепер вона завідуватиме в селі кооперацією і візьме собі дівчину-ученицю.

Пан Бограцький теж перебрався до міста. Лагодить у державній майстерні будильники. «Теперішні будильники запізнюються дзвонити, — каже пані Бограцька. — А чого? Бо нема добрих майстрів. А мій чоловік знає те який майстер! У нього золоті руки, а він прикладав їх на якомусь скляному заводі». Пані Бограцька вже купила собі срібну каблучку. Скоро й вона до міста переїде. А піонери не дуже за нею й плакатимуть. Тоді звільниться стара школа, і ми матимемо цілий свій будинок! Треба буде побалакати про це з товаришем бургомистром.

— Тепер у місті забули про голод. Село своє діло зробило. Хто не прижився, той збирає манатки, — каже Кальдауне. — А стару школу віддамо вам. Ви допомогли мені жуків збирати, а я допоможу вам. Вийте собі там піонерське гніздечко, співайте пісень, веселіться!

Шепелява також часу не гаяла. Вона стала куховаркою в дитячому садку. Атож, тепер у садку і їсти варять. Малеча вже не гризе в обід сухого хліба. Шепелява варить їй супчик. Громада залюбки платить старій за роботу. Були в селі й такі матері, які вирішили спершу зачекати, чи не захворіє після того обіду або чи не помре котрась дитина. Але нікотре не померло. Всі здоровенькі, поправляються. «Мабуть, ніяка вона не відьма», — сказали ті матері, які вирішили були зачекати, і пустили й своїх дітей обідати в дитячий садок.

Лисому Куцакові час тягнеться надто повільно. Він усе прислухається до балачок: чи не стане в селі знов так, як було раніше? Навіть до Шенеберга їде — поспитати, чи скоро вернуться давні часи. А в Шенебергу йому кажуть: «Терпляче ждїть і потроху крутїть назад, от вони й вернуться!»

Лисий Куцак їде додому і знов прислухається. Але вух у нього стає чимдалі менше. Ось хоч і Бограцький. До міста перебрався, лагодить тепер годинники. Колїсь Лисий Куцак за три чарки та шматочок сала чув навіть, що робиться на скляному заводі в Зандберге. А тепер — зась. «Вони поприкладали Бограцькому до вух годинники, і тепер він, крім цокання, нічого не чує», — каже собі Лисий Куцак.

Нині майже все по-новому. Старі часи відходять у минуле. Трапляються навіть такі люди, які про старі часи вже не хочуть і згадувати. Невдячні то люди, нове для них — однаково що старе. Взяти хоча б отого вискочня Краске. Хїба він, Лисий Куцак, не переказував, щоб той прийшов? Доведеться тепер самому подбати про нього.

У неділю Лисий Куцак несподівано з'являється в діда з бабою на кухні. Баба поставила варити на обід картоплю й задрімала коло плити.

— Господи праведний! Сам хазяїн Кімпель до нас завітав! А я сьогодні ще й не прибирала! Ви вже даруйте нам, хазяїне! Ох, ніженьки мої, ніженьки!.. Так наче їх хробаки точать.

У кімнаті рипить канапа. То встає дід. Груди йому знов розпирають гордоші. Його не забули! Ні, не всі його цураються! Сам хазяїн Кімпель прийшов! До нього ходить такий чоловік, як хазяїн Кімпель! Коли це таке було?!

Лисий Куцак падає на канапу. Його примружені очі бігають по кімнаті.

— Ви часом не занедужали, хазяїне Краске?

— Та де! — махає рукою дід. У нього, мовляв, іще ніколи не було на душі так добре, як оце зараз.

Лисий Куцак протягає в руці батога, потім цьвохає, аж свистить. На душі в діда робиться вже не так добре.

— А тобі не переказували, що я кликав тебе?

— Ні. Та щоб з мене кози сміялися, як я брешу!

Кімпель дає дідові батога:

— На ось. Настав час. Тепер він тобі, я гадаю, потрібніший, ніж мені. Гарного ж ти внука викохав.

Дід зважає батога у своїх сірих, як камінь, руках.

— Та хлопець, бачте... Тінко з нами більш не живе.

Баба кривить губи, намагаючись привітно всміхнутися.

— Цить мені! — гримає на неї дід і хутко ставить батога в куток за шафу, так наче він йому обпік руку.

— То хлопець сам вибирає, де йому жити?

— Та діло таке, що в нього там батько... — Баба стомлено всміхається.

— Цить, я сказав! — Голос у діда стає грізний. — Краще роздобудь чогось випити. Та міцнішого, щоб не соромно було хазяїна пригостити!

Баба пов'язується чистим фартухом і, човгаючи, виходить з хати.

Лисий Куцак показує дідові очима, щоб той сів поруч на канапу. Дід сідає. Але не зовсім поруч, а трохи збоку.

— Ти чув уже, що тепер вони з тракторами на нас ідуть?

Дід такого не чув. Адже він на люди не виходить. Йому до цього байдуже. Нехай хоч гарматами по полях їздять. До себе він нікого не пустить.

Лисий Куцак прижмурює одне око і пильно дивиться на діда.

— Я про це розкакую не кожному. — Кімпель довго прокашлюється. — Нехай у дурні пошиються ті, в кого менше смальцю в голові. Я на тебе могу покластися, Краске?

— Як на свою матір, хазяїне Кімпель!

Згадка про матір Лисому Куцакові не дуже приємна. Рідної матері він не знав, а другою матір'ю в нього була Шепелява.

— Я собі так гадаю: чим ближче добрі давні часи, тим щиріше треба доводити дружбу.

— Я доведу, хазяїне Кімпель! Нехай мене хоч і четвертують! — Дід каже те, що справді думає. Всі ж на світі покинули його. Хіба він, господар, посміє розчарувати такого чоловіка, як хазяїн Кімпель? Адже той прийшов до нього в неділю, мов боже благословення!

— Їхні трактори — це погибель, — шепоче Лисий Куцак. — Голота, дармоїди на них наживатимуться, а для нас, справжніх господарів, — воно отрута. Розумієш?

Дід повагом киває головою:

— Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Як я тієї отрути не ковтатиму, то вона мені й не страшна.

— Правду кажеш, — притакує Лисий Куцак. — Але ж не всі такі розумні. Понаганяють тракторів, розведуть агітацію! На їхній гачок попадалися й не такі розумні люди. Продає коня й біжить лизати п'яти трактористам! Все йому треба швидше, швидше. А тоді й виходить. Позбудеться всього й сидить, голим тілом світить. — Лисий Куцак знов прижмурює одне око, а другого не спускає з діда. — Тому, хто тільки називає себе хазяїном, вони оратимуть хоч і задурно. За дрібняки. А з нас знаєш скільки лупитимуть? Як загнуть ціну, то в тебе очі на лоба полізуть. А найгірше те, що ти їх однаково не спиниш, як не схочеш стільки платити. Отак і ганятимуть по полю, доки все перепсують, а тоді рахунок принесуть і підеш з торбами.

— Зі мною... — Дід зручніше вмощується на канапі. — Зі мною в них нічого не вийде! До жнив я куплю другого коня. Грошики я вже зібрав. Нехай вони мене... Я самостійний! Я вільний чоловік!

— А жатку теж купиш? — питає Лисий Куцак, підморгуючи.

— Жатку?! О, звісно, жатку теж!.. — Дід мало не з благанням зводить на Кімпеля погляд.

— Розумієш, жатку ти можеш брати в мене, якщо... Адже ти сам знаєш. Якщо ми стоятимемо на своєму і не дамо їм ні пфеніга, то за що вони куплять трактори? Хіба вони тоді задарма оратимуть голоті?

Ніколи ще почуття дружби з Лисим Куцаком не зігривало діда так, як цього дня. Кімпель поплескує його по плечу і підбадьорливо усміхається. А щодо коня, то Лисий Куцак теж допоможе. В сусідніх селах він має надійних людей. Вони продадуть дідові такого коня, що очі вбиратиме.

— Мені б такого молодого, молоденького! — мріє вголос дід. — Від роботи я йому постаріти не дам. А перегода, може, куплю й бричку. Восени поїдемо по селах на ярмарки...

Лисий Куцак допоможе приятелеві купити недорого й бричку, таку гарненьку мисливську бричечку. Вона трохи важкувата, от знайомий і хоче її продати. Але коли маєш двох коней — молодого і вже об'їджено-

го, — то саме таку бричку й треба купляти — важкеньку, щоб було в чому на люди виїхати.

У снігах Лисий Куцак прощається з дідом. Аж ось і баба пришкандибала додому. Вона бігала до шинкаря Карнауке й принесла восьмушку горілки. Баба засапалась і коли дає пляшечку дідові, руки в неї тремтять. Дід кидає пляшечку їй під ноги й кричить:

— Тут нема чого пити й комарові! Візьми собі кістки витирати! Наперстком горілки хочеш приятеля почастувати, скупердяго?!

Лисий Куцак відмахується. Йому, мовляв, не до горілки. Нехай краще дід сам до нього зайде, отоді вони й вип'ють досхочу.

— Ця стара мене в могилу зведе! — не вгаває дід.

Баба, схлипуючи, збирає в снігах скло.

— Не біда, не біда, — заспокоює Лисий Куцак діда. — Річ не в горілці. Головне — дружба. Треба вернути давні часи!..

Не кидаючи буркотіти, дід знов сідає на канапу. Чекаючи обіду, він обмірковує все, що йому сказав Лисий Куцак. Думки його крутяться навколо одного. Про які це давні часи правив Кімпель? Про геть старі, коли він, дід, був ще муляром і щоранку бігав на скляний завод робити печі? Ні, Кімпель говорив, мабуть, усе ж таки не про ті часи. Адже тоді вони з Лисим Куцаком не приятелювали. Дід ніяк не збагне, про які часи йшла мова. Щодо нього, то він має на думці не геть старі, а ті, що новіші, тільки не зовсім нові.

Ось і минув місяць. Настає день, коли наші піонери мають повернутися з Польщі. Ми малюємо плакат з привітанням і залягаємо після уроків край дороги виглядати друзів. Вони надсилали нам з Польщі листівки, вітали нас, писали, що їм там дуже подобається, але жодного разу не згадали про те, коли прийдуть.

— Пане Грюн, вам учитель Керн нічого не написав?

— Та прийдуть, прийдуть, — відповідає Грюн.

— Цей Грюн знає не більше за нас. І нащо він тільки вчився на вчителя? — невдоволено каже Великий Шуріхт.

Ми лежимо в рівчаку край зандберзького шосе. Кожного велосипедиста питаємо, чи не переганяв він піонерів.

- Яких піонерів?
- Та тих, що з Польщі їдуть.
- Ви що — глузуєте з мене?

Лежимо далі. Знічев'я хто заводить суперечку, хто мовчки жує стеблинку, а хто ловить коників чи виганяє з нірок сюрчків. А піонерів усе не видно.

* Один першокласник втупився в наш плакат і каже:

— А хіба «щиро» пишеться через «шч»?

— Звісно, ні. Але коли друкованими літерами, то пишеться через «шч», — пояснюю я.

Першокласник хвилину розмірковує, потім веде далі:

— А от і ні! І друкованими треба писати через «щ».

— Ти що, з глузду з'їхав? — озивається до нього Великий Шуріхт. — Я завжди вимовляю тільки «щиро»!

— Як не вірите, то загляньте в підручник!

— Може, ще підручник притягти сюди, в рівчак?

Малий збив мене з пантелику. Оце-то піонервожатий! Такий всемогутній, а не знаю добре, як пишеться «щиро». Мені соромно, але я і знаку не подаю.

— А хіба вони не викличуть Фелька з волон?

— Хто?

— Таж піонери. Щоб він привіз їх із станції.

Знов цей першачок загадав нам загадку. А й справді: адже піонери повідомлять, як приїдуть.

Невеселі повертаємось ми додому. Плакат беру з собою я. Вдома розгортаю підручник, дивлюсь — малий мав рацію. Я беруся виправляти помилку. Але тепер у слові «щиро» з'являється дірка. Плакат зіпсований. Я довго міркую, що робити. Другого дня вранці кажу піонерам, що першачок мав рацію. Всі разом малюємо новий плакат. Три дні ми чекаємо з Польщі наших друзів. А вони все не їдуть.

— Вони пішки прийдуть, голі й босі, — каже Фріц.

— Не мели дурниць!

— Правду кажу. По радіо передавали. Поляки аж божеволіють, як побачать дитячу одягу й черевики. Вони раді кожній ганчірці.

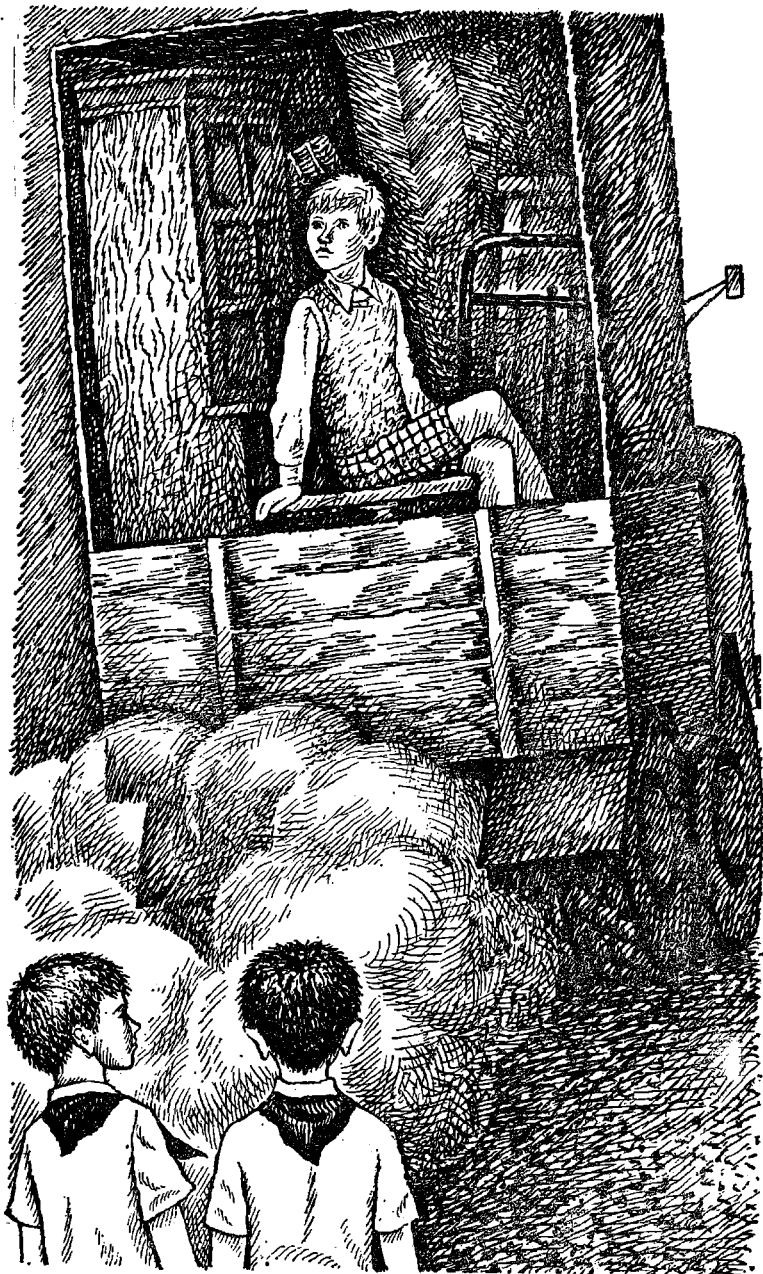
— По якому це радіо ти таке чув?

— Батько чув.

— Ти віриш? — питаю я Великого Шуріхта.

— Не вірю, — відповідає Шуріхт, і його аж пересмикує. — А якщо й так, то в нашого малого вдома є ще один костюмчик.

— Виходить, усе ж таки віриш?

— Анітрохи.

Повз школу з гуркотом проїздить вантажна машина. В кузові меблі. Шафи погойдуються. На круглому столі сидить Білий Клаушке. Він закинув ногу за ногу і зневажливо дивиться вниз, так ніби то під шкільним парканом не ми, а якась комашня. У носи нам б'є пилюка, і ми кривимось. Білий Клаушке показує нам язика. Ось машини вже й не видно.

— Ти бачив? — озивається Великий Шуріхт і шукає камінця.

— У нього язик, як лопата.

— У місті йому язика вкоротять.

— Гадаєш?

— Там усе колективно роблять.

— А як це?

— Накидаються всі на одного і гуртом дають йому лупки. Мені один складув розказував.

— Це називається «колективно»?

— А то ж як!

Увечері я питаю в батька:

— Тату, а колективно — це коли всі б'ють одного?

— Звичайно, ні, Тінку!

— А що ж це таке?

— Колективно — це коли.. одне слово, коли всі колективно, гуртом...

— А я думав, не всі гуртом...

— Та гуртом, але ж не боки б'ють! — Батько розгортає книжку й читає: — «Колектив — об'єднання людей, що виникає на основі спільної праці...» А м'яти один одному боки — це не праця, Тінку.

— Тату, а піонери — це колектив?

— Гадаю, що так.

Видно, батько й сам не все добре знає.

Наші піонери приїхали вночі. На станції їх ніхто не зустрічав. Хто ж бо знав, коли вони приїдуть! Стефані розбуркує мене. Вона вже в нічній сорочці і збирається спати. Я протираю очі:

— Вони роздягли вас, Стефані?

— Прокинься, Тінку! Дивись, це я приїхала, твоя сестра Стефані.

— Що таке? Де я?

На шиї в мене червоний галстук. Його пов'язала

Стефані. Це польський піонерський галстук. Стефані привезла його для мене. На стільці поруч ліжка лежить нова піонерська форма.

— Це ти привезла форму, Стефані?

— Ні, це мама пошила. Сьогодні ввечері закінчила.

— А де ж тітонька Кларі?

— Спить уже.

— Вона як чарівниця. Завтра я тричі поцілую її!
А що тепер буде з формою, яка в Малого Шуріхта?

— Нехай він носить.

На radoщах я довго не можу заснути. Стефані вві сні усміхається. Їй сниться, звичайно, Польща.

Вранці я вдягаюся в нову форму. Тепер я вітатиму наших мандрівників не просто так, а в парадній формі! Червоний галстук горить на сонці, як маків цвіт. Цікаво, а можна отак пройти повз дідову хату? Якщо дід вигляне на вулицю й побачить мене... Краще, мабуть, поки що сховати галстука в кишеню. «Навіщо? Навіщо? Навіщо?» — вистукує моє серце. Адже тепер дід не має до мене ніякого діла. Думки в мене плутаються. Галстука я не скидаю, але тримаюся ближче до дерев.

Оце-то зустріч! Малий Шуріхт чіпляється мені на шию і обхоплює мене ногами. На грудях у нього кілька рядів блискучих різнобарвних значків. Він ділить їх між тими, хто не їздив до Польщі. Малий Шуріхт нікого не забув. Серед тих двадцяти він був найменший, і польські друзі його балували. Всі подарунки групі приймав він. А краков'як польські піонери найдужче любили танцювати з ним. І Шуріхт, маленький і завжди такий непримітний, розквітнув, як шипшина край дороги. Вчитель Керн походжає радий, щасливий. Так наче в ньому сонце невеличке сховане. Він показує нам подарунок головного польського міністра: великий радіоприймач з програвачем для пластинок.

— Ви розмовляли з самим міністром?

— Як оце з вами!

— А про нас він питав?

— Він попросив, щоб ми переказали німецьким піонерам вітання.

Зепп Вурм чаклує над програвачем.

— Зеппе, постав пісню польських піонерів, мені ще раз хочеться послухати.

Зепп поважно дістає з коробки пластинку й усміхається:

— А чого мене ніхто не називає Чехом?

— Бо тоді ти плюєшся.

— Я вже не буду плюватись.

У Польщі наших піонерів запросили на дружню зустріч із чехословацькими школярами. Вони були там теж у гостях.

— Звичайні собі діти, як і ми, — розповідає Зепп. — Навіть цілували мене.

— А ти думав, що вони кусатимуться?

— Я думав, що вони мене битимуть.

— Забреше ж таке в голову!

— Це моя мати так думала, а тепер вона й сама дивується.

Мати Малого Кубашка також дивом дивується:

— То вони вам нічого не зробили? А Ігнаца ти не бачив?

— Ні, мамо. А міністр потис мені руку.

— Мабуть, то був його кучер.

— Ні, то був сам міністр.

— Видно, він німець. Бо чого ж би він тис вам руки!

Цілий день ми співаємо і веселимося. Мені сказали розповісти, як я тут керував піонерами. Не забуваю я й згадати, що бургомістр обіцяв віддати нам стару школу. Всі плещуть у долоні.

— Хай живе Тінко!

— Треба подумати, чи не пора нам обрати Тінка до ради дружини, — каже вчитель Керн. — Як на мене, він непогано попрацював.

Піонери знов плещуть у долоні і так тупають ногами, аж шибки деренчать. А я червоною. Що мені відповісти?

— Та чого там! Хіба мені важко, — озиваюсь я. — Спасибі, що так гарно тупали!

По дорозі додому Фріц Кімпель в'язне до мене й дражниться.

— Тепер ти будеш радником дружини і обер-піонером, еге? Мабуть, купу грошей додому приноситимеш?

— А ти, видко, забув, як свистить батіг, Лисий Куцачок?

— Скоро батіг погуляє по тобі самому, мудрачок Краске! Він уже дождає тебе за шафою. Позичили спеціально для тебе.

Тепер я знаю, що дід мені наготував. Ніколи більш не піду до нього!

— Що це з старим Краске? Чи не загуляв знову?

— Та ні, тверезий. Бачиш, навіть не хитається.

Неділя. Дід їде по селу бричкою, запряженою двома кіньми. На ньому чорний вихідний костюм. Чорного капелюха, в якому ходять до церкви, дід хвацько насунув аж на очі. Сидить на передку, мов чорний король. А чуб майже білий, як гаптована манишка на його сорочці. Сріблясті вуса дід намастив маслом і підкрутив догори. У мисливську бричку запряжені Язикатий і недавно куплений буланий кінь. Буланий злякано позирає по боках. Йому так і кортить скочити через дишель. Бричку доводиться тягти самому Язикатому.

Ззаду сидить баба. Вона пов'язалася свіжонакромаленим фартухом і примостилась на сидінні скраєчку. Здається, баба ось-ось виплигне з брички і втече. Вона раз у раз поправляє коси, що вибиваються з-під хустки, і засоромлено відповідає на привітання односельців.

— Поганяй, поганяй! Хоч би скоріше з села виїхати, — гукає вона дідові. — Я вже не знаю, де руки з сорому діти.

— Сховай їх під фартух та сядь по-людському! — відповідає дід. — Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Нема чого соромитись, коли є що показати. Нехай усі бачать, що ми — то не абихто!

Баба нахваляється зіскочити з брички. Тоді дід погрожує пропити й коней, і бричку, як баба не сидітиме нишком.

А баба ніяк не заспокоїться. Може, вона оце катається на бричці, а вони знов чогось не здали на приймальний пункт! Відколи піонери приходили співати про яйця, баба завжди в тривозі. Кінець кінцем прийдуть колись піонери з музикою і заберуть свиню.

— Дивіться, дивіться, старий Краске об'їжджає нового коня!

— Та в нього під капелюхом уже пліснява завелася! Всі люди тракторів ждуть, а він коня купляє! Не знає, де гроші діти.

Ми з Стефані граємось біля воріт поміщицького будинку. Під'їздить, подзвонюючи дзвоником, дідова бричка. Стефані і я вражено завмираємо і здивовано втулюємось у бричку.

Дід удає, ніби не помічає мене. Тільки батогом цвюхає та ще дужче випинає груди. Баба махає мені

висхлими руками, щоб я сів до неї. Любить іще мене баба.

— Може, сядемо? Я ще зроду не катався на бричці. Стефані хапає мене за руку. Я випручуюсь. Зненацька мелодій кінь рвучко шарпає назад. Сторопілий Язикатий і собі подається назад. Бричка стає поперек вулиці. Баба скрикує. Дід лупить коней батогом. Буланний раптово смикає вперед. Язикатий знов піддається йому, і бричка торохтить далі. Дід із бабою зникають у хмарі куряви.

До хлібів закрадається літо. З дня на день воно все вище підіймається по стеблинах угору. Діставшись нарешті до колосків, воно вмощується між остюками. Літо старається, щоб достигло зерно. Мов добрі синьокі феї, з жита визирають волошки. То тут, то там спалахує червоний мак. Горобці зграйками сідають на найміцніші стеблини, гойдаються і пробують молоде зерно. Поки селянин покуштує хліба нового врожаю, горобець уже наїсться. Вітрець спочиває в лісі: нехай спека погуляє на полях. А дощ помандрував десь до інших країв. Босі ноги купаються в гарячому придорожньому піску. Люди жваво снують сільськими вулицями, але обличчя в усіх заклопотані. Люди все позирають на небо, так ніби хочуть поглядом утримати там сонце. На-стають жнива.

Коли я бачу, як достигає колосся, в мені прокидається давній страх. Так наче я й на світ з ним народився. Я відчуваю, як мою голову гнітить сонце, а в ноги впи-вається колюча стерня, доки підшви стають такі тверді, що хоч по цвяхах ходи. Знов мучить липка спрага, а в мокру від поту шкіру наче в'їдається курява. Та боюся я не цього. Я боюся дідового крику й лайки, бабиного стогону, своїх стомлених рук, коли їм уже несила підіймати важкі снопи. Стигле колосся будить у мені всі муки жнив. Хочеться втекти світ за очі. Але тікати мені не треба. Цього року ніхто мене на поле не пожене. В селі ще стоїть тиша. Хіба вже не пора клепати коси? Ба ні, пора. Чуєте? Щось брязнуло. Спершу залізо по залізі, а потім глухіше дзенькнула коса. То на другому боці села дід заходився клепати косу, так ніби він єдиний, хто цього літа думає про жнива.

До нас на поля залетів якийсь дивний птах. Досі я такого не бачив. Менший від ворони, але дзьоб такий самий. Голосу не подає. Може, птах німий? Пір'я в нього строкате, на сонці міниться, мов зелений шовк. А крила наче аж прозорі. Чи не з раю прилетів цей птах сказати, що для дітей уже настали нові часи?

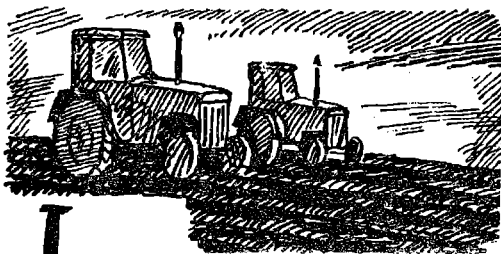
Я питаю в учителя Керна, що воно за птах. Учитель теж не знає. Просить, щоб я показав ту дивину йому. Побачивши птаха знов, я біжу до вчителя. Той дивиться, дивиться, але сказати нічого не може.

— От бачиш, як мало ми знаємо! — зітхає Керн. — Треба, щоб піонери взяли за це діло. Непогано було б створити зоологічний гурток.

— Гурток теж не знатиме, що воно за птах, пане Керн.

— Це ти знов правду кажеш, Тінку, — мовить учитель. — Але створити гурток усе ж таки треба. Мені й самому хочеться ще повчитись. Та й книжки є.

— Це й ви знов правду кажете, пане Керн.

РОЗДІЛ XXV

Із Кляйн-Моргау в село приїхали два трактори. Вони притягли великі жатки. Ці жатки сразу й снопи в'яжуть. Люди збігаються подивитись на них. Машины гуркочуть, а піонери прикрашають їх квітками. Ми стаємо позад трактористів і так їдемо селом. Селяни сперечаються: кожне хоче, щоб спочатку косили на його полі. Бургомістр усіх мирить. На поля вирушає комісія. Вона дивиться, як у кого достиг хліб, і складає список. За цим списком трактористи й жатимуть. Селяни вгамовуються. Тепер уже недовго чекати. Ці великі машини сп'ясувать збіжжя, мов величезні корови, яких місяць не годували. А ззаду на стерню скочуються вже готові снопи. Жінки та діти новосельців тільки складають їх у бабки та в копи. А чоловіки

можуть одразу запрягати корів і лущити стерню. Та коли трактори все пожнуть, то самі й стерню полушать.

З гуркотом і тріском, немов велика гроза, приходять у Мерцбах нові часи. Шурхотить стигле колосся. У малоземельних селян очі сяють радістю, як на великі свята. Діти біжать за тракторами в поле. Їм кортить побачити, чи швидко машини косять. Машини косять дуже швидко. Жовті смужки хлібів зникають одна по одній. А трактори й жатки зовсім не стомлюються. Вони все гуркочуть, косять, торохтять, скрегочуть і знов косять, косять... Ось вони скінчили ще одне поле і вже шукають нове. Татакаючи й чмихаючи, вони й тут вигризують усе до стерні.

Дід і баба самі серед цілого моря колосся. Дід з косяю наче потопає в цьому морі. Машина пожирає хліб, як величезна корова, а коса обгризає стебла, мов гусинь. Зігнувшись у дугу, баба дибцяє по стерні. Вона розставляє руки і, спираючись на свої маленькі кулачки, переходить від снопа до снопа. Дідова коса-гусинь уже прогризла стежку аж до межі. А баба в'яже снопи ще тільки посередині гінки. Дід лається на всі заставки. Зиркнувши на трактора, що стриже хліб через дві смужки, він зціплює кулаки, нахилється і в'яже снопи й собі. В'яже, аж поки в кінці гінки наштовхується на бабу.

— Цілий вік ти черепахою проповзала, черепахою й зосталась! — бурчить він і жбурляє на землю зв'язані снопи так, ніби в них якісь гади сидять.

— Може, й ми покличемо трактора? — боязко питає баба.

Дід супиться, тричі спльовує бабі під ноги, відвертається і знов хапає кося.

Дідові коні пасуться на межі. Молодому буланому треба ще погуляти, пощипати травичці.

Вранці дід, мовби помолодівши од вранішньої роси, виїздить своєю парою на поле. Баба сидить на возі, підібгавши ноги, обличчя в неї скривлене від болю.

— Чого скривилася, як середа на п'ятницю?! — сварить її дід. — Люди ще подумують, що тобі не подобається парєю коней їздити!

Баба силувано всміхається. Але біль ураз зганяє з її обличчя усмішку.

Увечері, коли вони вертаються додому, дід і собі сідає на воза. Коні за день відпочили, а буланий аж підска-

кує, наче цапок. Дід злиться і частує його батогом. Буланий стає дибки і кусає Язикатого за шию. Гнідий теж не залишається в боргу. Форкнувши, він одскакує вбік. Коні несуть легеньку гарбу путівцем. Вона підскакує, мов картонна коробка на мотузку. Баба саме розтирала собі ноги, не втрималась і впала просто в пісок. Дід був такий заклопотаний кіньми, що й не чув, як вона злетіла з воза.

А я вже потоваришував з одним трактористом. Його звати Отто. Обличчя в нього брунатне, мов дублене, а на носі ліворуч невеличка бородавка. В Отто й на руках бородавки. Я нарвав жмут чистотілу й приніс своєму трактористові.

— Що це за зілля? — питає Отто.

— Це від бородавок. Треба вичавити з стеблинки жовте молочко й помазати ним бородавки. Вони й зникнуть, ніби зернятка, що їх кури склювали.

— Невже?! — дивується тракторист.

— Рушай, Отто, рушай, а я стану позад тебе на тракторі й мазатиму твої бородавки. Ти й часу не гаятимеш.

Отто хитає головою, але мазати бородавки дозволяє.

— А як звати твій трактор, Отто?

— Та я про це ще не думав.

— А ти не хочеш назвати його «Дитяча радість»?

— «Дитяча радість»? Хіба це ім'я?

— Це найкраще ім'я в світі!

Трактор, трактор, дик-дик-дик,
косить жито, жик-жик-жик,
косить жито, снопи в'яже,
«Дітям радість!» — кожне скаже, —

наспівую я, і голос у мене дрижить разом з трактором.

Отто коситиме цілу ніч. Назустріч нам їде підвода. Коні біжать чвалом. Це дід на своїй парі. Буланий лякається трактора, шарпає вбік, і віз ускакує колесом у придорожній рівчак. Дишель ламається. Коні тремтять і тиснуться праворуч. Видно, не до вподоби їм трактор. Я й сам тремчу, як коні. Буланий хвищається і дістає батогом по череві.

Минаючи підводу, Отто стишує хід. Дід замахується батогом і починає періщити трактора. Батіг свистить і зачіпає й Отто. Тракторист пригинається:

— Здурів цей старий, чи що?

«Цей старий» — мій дід.

І раптом дід помічає за спиною в Отто мене. Батіг зі свистом оперішує мене по обличчю. Я не знаю, що робити — стояти на тракторі чи сплигнути на землю. Обличчя горить вогнем. А я навіть схопитися за нього не можу — треба ж триматися за трактор. Знов свистить батіг, але цього разу мене не дістає. Ми вже проїхали.

— Чи ти збожеволів, старий! — кричить Отто. — Як не вмієш їздити кіньми, то не їдь!

Дід нічого не відповідає. Обличчя перекривилося від люті, а з сірих очей аж іскри летять. Він хоче сплигнути з воза, щоб перекинути трактор. Отто дістає ключа й погрожує:

— Я ще до тебе доберуся, старий чорте!

«Старий чорт» — це мій дід.

Ми з Отто їдемо далі.

— Отто, он моя бабуся лежить!

Отто спиняє трактор, і ми зіскакуємо на землю. Ноги грузнуть у піску.

— Бабусю, ви не з тої підводи, що на ній полетів отой скажений собака? — питає Отто.

«Скажений собака» — це мій дід.

Баба лише охає і тримається за бік. Отто біжить у село покликати людей на допомогу. Проминаючи діда, що й досі лається, Отто гукає:

— Такому кучерові, як ти, тільки на сатані їздити!

Хустка в баби спала на плечі. Я прибираю з обличчя її коси. На мить вона перестає стогнати і хапає мене за руку.

— Тінку, Тіночку, як добре, що ти вернувся! Ти не сердишся на мене, Тінку?

— Я на тебе не серджусь, бабусю!

— Хто ж мені pomoже, Тінку?

— Поможуть, бабусю.

Дід уже зліз із воза. Розплутує посторонки, випрягає коні, штурхаючи їх носакми під черево. Найбільше дістається Язикатому. Адже він смирний, терплячий, не хвищає діда.

— А ти, недолюбню, чого за ним тягнешся?! — гримає дід на Язикатого і знов штурхає його носаком під черево. — Хоч круть, хоч верть, а що виходить? Хто не слухає вухом, нехай чує боком! Я випущу з тебе кишки!

Вдома я розповідаю про те, що сталося на полі. Батько підводить очі від книжки і зажурено дивиться перед себе. В нього саме відпустка. Часу вільного багато.

Батько дуже любить тітоньку Кларі, але коли згадує рідну домівку і обох старих, то робиться сумний. Ось він устає і починає схвильовано ходити туди-сюди по кімнаті.

— Може, сказати Шепелявій? — питає він тітоньку Кларі.

А тітонька Кларі вже одягається. Вона біжить у село допомогти нещасній бабі.

За чверть години тітонька Кларі повертається:

— Дід Краске не пускає мене до хати. Замкнувся і не пускає! Завтра я візьму відпустку.

Батько цілу ніч не спить. Я чую, як він ходить з кутка в куток по кімнаті.

Вранці баба з ліжка не встає і тільки стогне. Приходить сільська медсестра.

— Я тут не поможу, — каже вона. — Треба лікаря викликати.

— Я й без лікаря бачу, що вона слаба! — Дід відпихає сестру від ліжка.

Та ображається:

— Я на себе відповідальності не хочу брати!

Вона йде до бургомистра і викликає по телефону лікаря. Лікар каже, що в баби зламано кілька ребер. Тепер вона матиме час подбати про себе.

— Як ви не лежатимете, я заберу вас до лікарні, — попереджує бабу лікар.

А баба тепер тільки й може, що лежати.

Сонце підбивається все вище. Над полями мерехтить марево. Трактори покосили вже весь хліб. Лише дідів клопоть жовтіє острівцем серед стерні та ріллі. Дід біжить на поле й бачить, що колоски вже починають висипатися. Він поспішає до Лисого Куцака й просить жатку. Лисий Куцак привітний і, як завжди, хитрий.

— Тепер ти маєш двоє коней, двох добрих коней. Так я кажу? А от жатки — не маєш. І знов я так кажу?

— Якби ви, хазяїне Кімпель, хоч на день позичили мені жатку, я б ого скільки встиг! Двома кіньми я чимало скошу.

— Гарзд, — мовить Лисий Куцак. — Заради дружби я поспішу, як зможу. А тільки-но трохи впораюсь у себе, пришлю тобі котрусь із своїх жаток.

— Мені хоч би стареньку, аби лише зараз, сьогодні! — просить дід.

— А оце вже краще знати, либонь, мені самому. Чи не так, хазяїне Краске? — І Лисий Куцак співчутливо розводить руками.

Мов побитий, плентає дід по селу. На лобі й на носі повиступав піт. Це піт не від спеки — від страху. Дід заходить до шинку й випиває три кухлі пива. Шинкар Карнауке заводить мову про погоду. Дід нічого не чує. Що буде, як жито висиплеться? Загине весь урожай. Все село сміятиметься з Августа Краске. Мовляв, таких двоє коней — атож, двоє коней! — а врожай гине на пні!

Дід спішить додому. Баба вже махнула на все рукою. Ніколи ще в житті їй не було так добре. Дарма, що болять поламані ребра. Це не те, що вогнем печуть ноги, коли крутишся по господарству.

— Вилежуешся тут, мов дама бубнова, зуби шкіриш! А я скоро геть мізки собі висушу!

Баба зіщулюється, ніби це вона винна, що доводиться лежати. Враз усі болячки озиваються. Дід іде надвір і, проклинаючи все на світі, дає худобі їсти.

А на полі вистукує трактор. Дід заходить до клуні по соломі на підстилку. Крізь дірку в стіні для дишла видно мерцбахські поля. Коли дід дивиться на свій нескошений клапот звідси, зі схованки, його ганьба здається не такою страшною. Від люті йому хочеться вчепитись зубами у віялку. Але що це? Трактор торохтить уже на його полі! Що він там робить? Дід кидається до хати й дістає з-за шафи батога.

Батькові надокучило сидіти вдома. Він блукає полями, дивиться, як працюють трактори. «Пора вже, пора вже, дванадцята б'є», — мугиче собі під ніс. Проходить батько й повз дідове поле і бачить, що зерно ось-ось почне сипатись. Він іде до бургомистра й каже:

— Доведеться нам старого силоміць із біди визволяти. Хліб гине. Пошли трактора! На мою відповідальність.

Бургомістр не має нічого проти. Вони йдуть до тракториста й приводять його на дідове поле. Батько обкошує край бургомістровою косою. За спиною в нього гуркоче трактор. Починає стрекотати жатка.

Та ось на поле прибігає дід:

— Чого це ви товчетесь у моєму житі?

— Я думав, Краске, що ти на старість набрався розуму,— мирно каже бургомістр.

— Я питаю: що ви тут робите?

— Трактор пригнали, щоб тобі допомогти. Хіба ти сам не бачиш?

— А платитиме за нього хто — ти, писако?

— Збереш урожай і розплатишся. Скільки тої плати!

— Кінець кінцем я сам заплачу! — гукає батько. Він саме закінчив обкошувати край і підходить до межі.

— Тебе ще мені бракувало! Він заплатить! Отими дрібняками, що заробляєш на заводі? Іди звідси! Знати тебе не хочу!

— Господи, коли тобі важко заплатити зразу, ми почекаємо,— заспокоює Кальдауне діда.— Платитимеш потроху, так, як тобі буде зручно.

Дід начебто замислюється. Він збиває кашкета на потилицю і, покушуючи вуса, дивиться повз Кальдауне — туди, де повітря аж мерехтить від спеки.

— А тобі чого? — питає бургомістр Фріца Кімпеля.

Той саме підбіг по стерні до діда і спинився в нього за спиною. Смикаючи діда за ремінь, він шепоче:

— Діду Краске, мені треба вам щось сказати.

Дід рвучко обертається, Фріц, помітивши в його руці батога, злякано шулиться. Дід нахилиється до Фріца. Подумати тільки: його товариш прислав синочка щось переказати! Фріц шепоче дідові на вухо й біжить геть. Бургомістр нетерпеливиться. Чи йому в жнива нема чого більш робити, як стовбичити отут і ждати, поки Краске зволить побалакати з ним?

— Не вір тому брехунові, Краске! — застерігає Кальдауне діда. Бургомістр уже здогадався, що Фріц переказав дідові. — Не того ти приятеля собі обрав.

— Забирайтеся звідси! Дайте мені спокій! Яке ваше собаче діло до мого жита? Що схочу, те з ним і зроблю!

— Е, ні! — запалюється бургомістр і починає люто топтати траву на межі. — А я тобі кажу, це й наше діло! Хліб належить не лише тобі. Частина належить громаді, частина — городянам, одне слово — державі!

Дід сердито тупцяє довкола і — як завжди, коли зі злості втрачає глузд, — розводить руками.

— Геть! Геть звідси! Вшивайтеся! Знаємо таких друзів! Тільки й підстерігаєте чесних людей. Геть, кажу! Хоч круть, хоч верть, а що виходить? У великих заби-

раєте, щоб напхати рота малим! Ні пфеніга не дам за вашу комуністичну машину!

— Батьку, подумай, який з тебе великий? — Батько підіймає руки, немов закликає діда.

— Не тобі казати — великий я чи малий! Дармоїд! Ледащо! Геть з мого поля!

До межі з гуркотом під'їздить трактор. Тракторист хоче знов почати від краю гінку. Дід заступає дорогу. Тракторист стишує хід. Дід замахується батогами і періщить трактор так, ніби це тварина чи людина. Батіг на все поле ляскає по блясі. А трактор стоїть і не поворухнеться. Дід з люті геть стратив розум. Та ось він помічає, що від залізного наконечника лишаються на блясі сліди. Дід радий. На обличчі в нього з'являється задоволена посмішка.

Тракторист сплигує на землю і поривається до діда.

— Та невже ж на цього божевільного старого немає управи?! Ще ж учора він...

Батько з бургомістром стримують тракториста:

— Ти рушай, він сам відчепиться.

Тракторист знов сідає за кермо, дає газу й рушає. Дід відскакує вбік, мов укушений пес. Трактор з'їжджає з дідового поля. Дід, лаючись, іде по скошеній смужці. Він усе розмахує батогами, комусь погрожуючи. Але його прокльони тонуть у гуркоті трактора.

Баба знає, що робити з своєю недугою. Треба лежати, поки заживуть поламані ребра.

За лісом сідає розпечене сонце. Всю кімнату заливає вогненно-червоне світло. Дід, кречучи, все никає по господі. Повз бабине ліжко він прослизає бульдогом.

— Старий, я б що-небудь з'їла, — тихенько й несміливо озивається вона.

Дід тюпає на кухню, бере з мисника буханець хліба й зриває з гачка в комірчині шматок сала. І хліб, і сало він кидає бабі просто на постіль.

— Подай ножа, старий. Я так не вгризу...

Дід виймає з кишені складаного ножика, розчиняє його і кидає бабі так, ніби хоче, щоб вона ним зарізлась. Потім чвалає до стайні запрягати коні. Жолоб у Язикатого ще повний.

— Що, перебираєш, клята душа?! Свіжої трави захотілося? Ні, настав час показати, на що ви, окаянні, здатні! Старий Краске ще доведе отим мудрагелям!..

Дід їде до Кімпеля. Той обіцяв йому дати на ніч стару жатку. Ні, товариш не кинув його напризволяще! Але й він, Август Краске, теж виявився гідний дружби такого хазяїна. Отих собак він прогнав батогом із поля. А батога тепер носить за поясом, як шаблюку. Нехай хто-небудь спробує поткнутися до нього сьогодні вночі — живий не залишиться!

Чи не привиди метушаться ото за селом? На дідовому полі щось джеркотить, скрегоче, так наче в житі завелися величезні пацюки. Дід сидить на жатці, випроставши спину. Нарешті коні пішли розмірено. Молодий уже зник до торохтіння позад себе. Спершу Язикатому доводилося тягти жатку самому. А тепер і його треба підганяти, щоб буланій не надсаджувався. Жатка раз у раз випльовує на стерню купу соломи. Це ще не готові снопи. То й що? Завтра у діда цілий день, устигне пов'язати снопи. А ввечері знов візьме у товариша жатку.

Дід забуває про свої роки. Йому здається, що він, як колись, молодий муляр: відпрацював зміну на заводі, а тепер прибіг на другу до барона фон Буковіца. Скільки чорних ночей він протовкся тоді, мов примара, на своєму клаптеві, скільки перекопав землі!

Молодий Краске та двоє добрих коней! Завтра тим розумакам аж пики поперекошує, як побачать, що половина його жита уже в снопах.

Неподалік вистукує трактор. Гомін двигуна то напливає, то даленіє. Яскраві очі залізного звіра раз у раз вихоплюють з п'їтьми то полукіпок, то дерево, то смужку хліба, то куш, а то й зайця, що втікає геть.

Крила жатки підіймаються з жита, вгорі розпростуються і знов пірнають у чорні хвилі колосся. Дід примружує очі і цьвохає батогом у той бік, звідки на нього світить трактор. «Тра-та-та-та, дир-дир-дир-дир!» Два звірі скубуть серед ночі поле. Тільки один бачить, що жере, а другий, мов краб, повзе в темряві навпомацки.

Скреготання дідової жатки змовкає. Чи не попоїсти він спинився? Але що ж він їстиме? Адже в кишені у нього нема й крихти хліба. Дід відкушує шматок свого чорного тююну з такою люттю, аж із рота бризкає слина. Чого мовчить його жатка? Язикатий упав на стерню, качається на спині і дригає ногами. Буланій

неспокійно поглядає на нього. Дід жде. Язикатий спіткнувся.

— Уставай, уставай, ледащо! — кричить дід, помагаючи батогом коневі звестися.

Батіг так і свистить у нічному повітрі. Але Язикатий не встає. Він перекидається на бік і хрипить. Дід злазить на землю. Бракувало ще, щоб Язикатого кольки схопили!

— Язикатий, уставай! Уставай! — Голос у діда тремтить.

Язикатий важко сопе. Його задні ноги подаються, мов поршні, назад і заплутуються в посторонках. Кінь дригає ногами дедалі млявіше. Дід хапає його за вуздечку й тягне. Нічого не помагає. Очі в Язикатого скляніють. Голова важко падає на стерню. Дід блідне і зводить погляд до неба. З-за хмар випливає місяць. Дід стає навколішки і згортає на грудях руки. «Господи, зглянься наді мною, грішним! Молю тебе, як іще маєш серце, не забирай у мене коня!»

Пронизливий, жалісний крик розтинає ніч. Дід схоплюється на ноги. Невже господь таки почув його? Ні, діда ніхто не почув. То пролунав передсмертний крик Язикатого. Дід падає на мертвого коня. Останнє коневе тепло зігріває промерзлого старого. Він стискає кулаки і свариться на небо:

— То тебе там немає! Я так і знав. Тебе вигадали люди! Людина кволала... Самотня вона, геть самотня...

Дід шукає в кишнях складаного ножика, щоб перерізати посторонки і звільнити живого коня від його мертвого товариша. Нарешті пригадує, що віддав ножика бабі. І знов у ньому прокидається лють. Мов скажений собака, впивається він зубами в посторонки. Але сіра від пилуоки шкіра не піддається його старечим зубам...

Щоразу, коли очі трактора освітлюють поле Августа Краске, посеред жита видніється великий павук. Його лапи, які недавно сіпались, тепер завмерли. А поруч спокійно пасеться буланій кінь. Шкура в нього порепала, і з-під золотистої шерсті виглядає червоне м'ясо. Трохи збоку лежить ще один кінь. Він уже не пасеться. Немає в нього й ран. У нього заворот кишок. Напередодні його били ногою під черево. Слідів од тих штурханів не видно, як не видно й завороту кишок.

Край поля сидить на камені невеличкий сірий чоловічок. Півночі він щаленів, удаючи з себе молодого й

дужого. Він гадав, що може повернути колесо часу, як йому заманеться. А тепер чоловічок завмер. Сидить, наче витесаний з каменю, що бовваніє на межі. Чоловічок самотній, зовсім самотній. Він сперся руками на пужално батого, ніби тримається за нього.

Уже тричі над скам'янілим дідом нечутно пролітав невідомий птах із зеленуватим полиском. Він упіймав у повітрі коника, що скочив з купи скошеного жита, і так само нечутно знов полетів до лісу.

Ми питали Фімпеля-Тімпеля, що то за птах із зеленуватим полиском. Адже Фімпель знає все, що літає в небі, а в Лапландії навіть бачив летючих моржів. Він розповідав нам про лапландських журавлів, що кладуть яйця просто на лід. Гнізда ті журавлі в'ють нібито з оленячої шерсті. А шерсть вискубують в оленів, коли ті сплять.

— Хто це меле, той брехло, а хто вірить — той дурний! — сказав на це Великий Шуріхт.

Що то за птах із зеленуватим полиском, Фімпель обіцяв нам сказати, як ми дамо йому грошей на горілку.

Цей птах зеленим одбива,
він понад полем проплива.
Дві марочки знайдеться? —
Скажу вам, як він зветься! —

проспівав він. Але ми й не подумали давати йому на горілку гроші з піонерської каси.

Якось уранці до класу входить учитель Керн і каже: — Тепер я знаю, діти, що то за птах. То — сиворакша. — Він розгортає книжку, яку роздобув у місті, й показує нам на малюнку сиворакшу.

Ми схиляємося над книжкою. Так і є, це наш птах. Учитель згортає книжку:

— А більш тут нічого не сказано. Решту ми дізнаємося самі. То як щодо зоологічного гуртка?

— Гарзд, пане Керн, створімо гурток.

Відвідувати гурток зголошуються Великий і Малий Шуріхти, Зепп Вурм, Гудзик і я.

— Побачимо, що воно за сиворакша, — каже Великий Шуріхт. — Ось ми скинемо з неї зеленувате пальтечко, і виявиться, що вона сіра, як звичайнісінька ворона.

Ми вирушаємо за село. Я знаю, в якому лісі ховається сиворакша, як летить з поля. Це високий сосновий бір край зандберзького шосе. Туди нам і треба.

Ми заходимо під високі сосни. Побачивши на дереві гніздо, починаємо стукати по стовбурі. На стук то білочка з дупла визирне, то скрикне і пурхне сойка, то злетить на верхівку ворона і каркне на нас. Але сиворакші не видно.

— Мабуть, вона висиджує яйця в кролячій норі. У цих ворон свої примхи, — міркує вголос Великий Шуріхт. — Ті, що пишуть книжки, цього не знають, правда, пане Керн?

Учитель лукаво всміхається:

— Сиворакша висиджує яйця... Ну, побачимо.

Підходимо до молодняка. Скраю кілька сосонок зв'язані верхівками докупки, так що виходить курінь. Верхівки дерев утворюють дах, а стіни куреня викладені з сухого хмизу.

— Це, певно, лісоруби зробили собі від дощу, — каже вчитель.

— Ось я залізу всередину й подивлюся, що там, — каже Великий Шуріхт і біжить до куреня.

З куреня вискакує маленький чоловічок і, пригнувшись, кидається до лісу.

— Гей, не тікай, ми тобі нічого не зробимо! — гукає вчитель.

Чоловічок, не спиняючись, хутко озирається. Всі груди йому закриває сива борода.

Великий Шуріхт штовхає мене ліктем:

— Геть обстрижуся, коли то не Фріц Кімпель! — І припускається за чоловічком.

Ми біжимо й собі. Вчителя Керна теж розібрала цікавість, і він мчить з нами наввипередки. Чоловічок петляє між деревами, спотикається, але женеться далі. Ми розбігаємося по лісі й оточуємо його. Тепер і мені здається, що це Фріц. Але що він надумав?

Гудзик і Зепп Вурм наздоганяють і хапають його одночасно. Кімпель ледве переводить дух. Уздрівши вчителя, він намагається випрочатись. Великий Шуріхт придержує його. Ми так позасапувались, що й слова не можемо сказати. Очі у Фріца перелякані, немов у пійманої пташки. Мені навіть його шкода.

— Ти тут живеш? — питає Фріца вчитель.

Ми регочемо. Фріц тупає ногою.

— Пустить його, — вирішує Керн. — Він не втече, я знаю. А в тебе тут непоганий курінь, Кімпелю! Ти сам його поставив?

— Це не заборонено.— Фріц знов тупає ногою.

— Звичайно, не заборонено! Я б хотів, щоб усі піонери вміли робити це так гарно, як ти. Ти нам покажеш свого куреня?

Фріц підозріливо дивиться на вчителя.

— Курінь священний, чужим до нього входити не можна! Я тут головний лісовик!

— Такого зовсім не буває! — кидає Великий Шуріхт.

— Бо й буває, тільки ви не знаєте! — хвалиться Фріц.

— Я гадаю, що, мабуть, буває, — каже вчитель. — Фріце, а чого це ти надумав стати головним лісовиком?

— Не скажу.

— І мені не скажеш?

— Ні.

— Гаразд, тоді я більш ні про що тебе не питатиму. Йди куди хочеш. Нам нічого від тебе не треба.

— Я надумав стати лісовиком через те... через те, що я завжди сам.

— Сам?

— Сам. Як павук на горищі.

— О-о! — Керн безпорадно знизує плечима.

Фріц задерикувато дивиться на мене, потім знов опускає очі в землю.

— А тепер... тепер мені товаришів не треба. Нехай усі вшиваються куди хочуть!

Учитель довго міркує, що відповісти.

— Гаразд, Фріце, а може, ти скажеш нам, де гніздо сивораки?

— Я не маю права говорити про це.

Великий Шуріхт штовхає мене ліктем і пирхає. Вчитель спиняє нас.

— А хто має право говорити про сивораку?

— Головний птахівник.

— Ти нас не проведеш до нього?

— Ні, я не можу. Він живе не тут. Мені треба спершу написати йому.

— Гаразд, — згоджується вчитель. — Більш ми тобі не заважатимемо. Напиши спершу головному птахівникові. Потім скажеш, яка буде відповідь.

— Ні! — Фріц знов тупає ногою.

— Чому ж ні?

— Піонерам я нічого не скажу!

— Ти щось маєш проти них?

— Вони не прийняли мене до себе.

Вчитель на мить замислюється.

— А ти вступив би в піонери, якби вони тебе спитали?

Фріц стенає плечима.

— Батько йому тоді хіба б такої лупки дав! — каже Великий Шуріхт.

Гудзик і Зепп Вурм хихотять. Фріц відвертається. Він більш не хоче мати з нами справи. Ми залишаємо його і виходимо на шосе. Оглянувшись, помічаємо, що Фріц стежить за нами. Його борода з клоччя розвівається. Фріц, видно, не довіряє нам.

— У нього трохи не всі вдома, — каже Шуріхт.

— Річ не в цьому, — заперечує вчитель. — Щось ми в ньому прогавили. От вража сила, мені здається, що тут більше винні ми, ніж він. Ви помітили, які в нього були очі?

— Проковтну шкарпетку, як він покаже нам сиво-ракшу! — присягається Великий Шуріхт. — А «головний птахівник» — Білий Клаушке. Це ясно, як божий день.

— Треба... — озивається вчитель, зриваючи листочок акації. — Треба, мабуть, більше довіряти людям. — До самого села він мовчить і про щось думає.

Збираючись іти, тітонька Кларі трохи потерпає. А як дід знов вижене її, мов прибудну кішку? Але дід її не виганяє. Він лежить біля баби на ліжку і стогне. На кухні хазяйнує Шепелява Кімпелька.

— Слава богу, що ти прийшла, дочко, — каже вона тітоньці Кларі. — Мені треба було коло худоби попоратись, а то як же воно буде?

Тітонька Кларі трохи червоніє і береться до роботи. Так привітно у цій хаті її не зустрічали навіть у найкращі часи. Баба вибачення в неї не просить, але її очі промовляють більше, ніж будь-які слова. Вона тисне тітоньці Кларі руку, а на очі їй набігають сльози.

Приходить лікар і оглядає діда. Дід не тямить, що з ним діється. Він усе кидається в ліжку й марить:

— Бачиш, оце справжня дружба! Велика, аж до хмар! А маленька дружба — кротовина, купка землі...

Лікар вислуховує діда й замислюється.

— Може, його краще покласти в лікарню? — питає тітонька Кларі.

— Язикатого треба покласти в лікарню... Це лікар побив йому черево! — бурмотить дід.

Лікар якось непевно махає рукою і робить дідові укол.

— Де батіг?.. Батіг де? — скрикує дід. — Це все Шепелява! Я їй нічого не скажу!

— Ви його дочка? — питає лікар тітоньку Кларі перед тим, як сісти в машину.

— Невістка.

— Вам я скажу: запізно...

Тітонька Кларі блідне і йде до хати. Баба манить її рукою до себе.

— Не топтати вже йому рясту, дочко... Все, кінець... Так воно, либонь, і краще. — Хвилину баба мовчить і дивиться на стелю. Потім переводить погляд знов на тітоньку Кларі. — Не бачу я ради, не бачу... А ти бачиш, дочко?

— Покликати Ернста, мамо?

— Поклич, дочко.

Баба прислухається. Невже грім гримить? Ні, то не грім. То Шепелява перекочує на подвір'ї порожні діжки. По хвилі баба знов нашорошує вуха. Тепер це не Шепелява. Тепер справді гуркоче грім, їй-богу, грім!

— Господи, не доведи, щоб розверзлися небеса! — молиться баба. — Не дай, щоб хліб наш осипався й проріс! Господи, на все твоя воля! Ми в твоїй руці, як черв'як на полі в нашій руці! Зглянься, господи, не розтопчи нас!

Гуркіт наближається. Баба лежить, схрестивши руки, і прислухається. Грім усе дужчає, дужчає. Хата вже аж двигтить. Ледве помітна усмішка пробігає по обличчю старої. Вона полегшено зітхає. Ні, це не грім і не град — то гуркочуть трактори, про які їй розповідала невістка. На душі в баби легшає: такий грім людина може стримати.

Дід у лихоманці теж почув той гуркіт. Він силкується встати:

— Батога, батога подайте! — кричить він. — Розженіть хмари! Хмари розженіть! — І знов падає на подушки.

— Вгамуйся, старий, то не грім, — каже баба і торсає діда за плече.

Дід не чує. В маренні йому привиділося, ніби дощ заливає його поле. Цілі потоки води ллються з неба і

прибивають жито до землі. Хліб вилягає. Зерно падає на мокру від дощу землю. Ляп, ляп, ляп... Ти чуєш, як висипаються колоски? Як мить — так і зернина... Як мить — так і десяток зернин... Як мить — так і тисяча зернин...

— Мільйон! — кричить дід.

Баба знов заходжується молитись, але вже не через грім. Вона молиться за діда.

— А як забереши його до себе, господи, то будь до нього милостивий! Бо не більший він грішник, ніж усі...

А дідові ввижається, що зерна вже проросли й зійшли. Зелені сходи поперепліталися з сухими старими стеблами. Кругом ходять люди, показують на нього, діда, пальцями й кажуть: «Дивіться, он він, хазяїн Краске! Двоє коней, а врожаю не зібрав!» Молоді сходи пробиваються крізь суху соломку. Ось уже все поле зелене. А сходи повзуть до нього в подвір'я, лізуть у вікна... Ось-ось почнуть оббивати діда. Ця молода, свіжа зелень хоче задушити його! Дід силкується встати і скидає з себе ковдру. Бабині вмовляння до нього не доходять. Трактори гуркочуть он уже у дворі. Шибки в хаті деренчать...

— Все! Всьому кінець! Мій хліб! Мій хліб! — викрикує дід. Остання іскра свідомості в нього гасне.

Трактор привіз на дідове подвір'я мертвого Язика-того. Кінь лежить із роздутим черевом на возі, в який ще вчора його запрягали. Заслані туманом очі дивляться кудись далеко-далеко. Життя йде вперед, переступаючи через мертвих людей і тварин. Баба знов смикає безтямного діда за руку:

— Господь зглянувся над нами! То машина. Чуєш, як вона гуркоче? Наче приручений грім.

Дід повертається до стіни.

А тим часом на його житі гуде другий трактор. Батько ще раз домовився з трактористом і сам поїхав з ним на поле. Удвох із Шепелявою він складає в бабки готові снопи.

Потім батько йде до Селянської взаємодопомоги, а звідти поспішає до бургомистра. Він дбає про все так, ніби й не відлучався ні на день з дому.

— Молотарку відвеземо одразу на поле, — каже батько бургомистрові. — Не так зерно висипатиметься.

Кальдауне згоджується:

— А чого б не спробувати? Адже інші люди так роблять, і непогано виходить.

Пополудні трактор тягне молотарку на дідове поле.

— Старий Краске в могилі перекинувся б, якби побачив таке!

— Як?! Хіба він уже помер?

— Поки що ні. Борюкається з безносою.

— А Фімпель-Тімпель помер.

— Хіба він хворів?

— Та ні, не хворів, хоч і ходив узимку босоніж. Утопився він.

— Утопився? Де ж?

— У калюжі на Кімпелевому лузі.

— Хіба там можна втопитися?

— А це — хто і як туди впаде.

— Тоді Фімпель, видно, налігався так, що калюжа йому здалась ліжком.

— Його, звісно, хтось напоїв.

— Я здогадуюсь хто.

— Учора ввечері Фімпеля зловили на крадіжці. Підкопував у Кальдауне ранню картоплю.

— І чого це він зашелепався до Кальдауне?

— Чи я знаю?

— Тут щось не те. Хоч який Фімпель був, а красти ніколи не крав.

— Як ти це так добре знаєш, то скажи людям. У нього була нога дикого кабана. Висіла на дротині. Він робив нею сліди, щоб подумали, нібито картоплю рили дикі кабани.

— А його допитали?

— Забули. Мішок з картоплею забрали й пустили. Тепер його вже не допитаєш.

— Я гадаю, його хтось підіслав.

— Цсс!

— Підіслав той, хто хотів помститися за оту історію з яйцями.

— Цсс! Чи ти збожеволів?! Ти ж цього не доведеш!

Підходить бургомістр.

— Колись ми все доведемо! За все поквитаємось! — каже він і вилазить на молотарку.

— Я ж тобі казав: прикуси язика! А тоді будеш розводити руками й нічого не зможеш сказати.

— А хіба ти не чув: настане час, і за все поквитаємось!

Хата аж двигтить од дідового крику. Він усе лупцює кулаками смерть і нізащо не хоче помирати. Його крик чути аж надворі. Тіло підібгав хвоста й сховався в будку. Кури насторожено прислухаються: чи не кружляє над подвір'ям шуліка?

— Вона хоче занাপастити моє господарство! З косою на моє господарство!.. — вигукує дід.

Баба лежить поруч з дідом і все намагається його вгамувати. Шоки в неї палають.

— Ніхто не занাপастить твого господарства! Чуєш, старий...

Дід не чує. Бабин голос для нього — як гудіння бджіл.

— Знатимуть вони старого Краске! Верхи на гарматі прискачу! Запряжу Кімпеля і Язикатого! Но, но, Кімпелю, собача душа! Тягни, тягни! Я тепер головний! Товаришем поганяю!

— Поглянь, старий: Тінко прийшов. Стоїть і тремтить. Ти його не бачиш?

Дід щось белькотить. Я нічого не розберу.

А на полі гуде молотарка. Жито, яке мало бути пшеницею, сиплется в мішки. Помагати нам прийшли всі сусіди. Батько підвозить буланам снопи до молотарки. Стельмах Фелько відвозить своїм волом солому до нашої клуні. Бургомістр Кальдауне, перше ніж кидати снопи в машину, розрізає перевесла. Шепелява Кімпелька підносить молотникам свіжу воду, згрібає полу, подає Фелькові на хуру солому. Вона дістає з кишені пляшечку і змащує якимись бурими ліками рани від батога в буланого. Шкіра в коня здригається, а сірі мухи летять геть.

Молотарку крутить трактор. Чого тільки він не вміє! Ось настають сутінки, і спалахують його великі очі. Світ довкола міняється. Уперше в Мерцбаху молотять уночі та ще й просто в полі.

— Багато ти знаєш! Ми й раніше при світлі молотили.

— Це взимку при каганцях удосвіта у клуні, еге? Ви молотили ціпами, як стародавні єгиптяни.

— Це правда, ціпами...

До пізньої ночі тарахкотить на полі молотарка. До самого світу свариться дід із смертю. Я сиджу скраю на бабиному ліжку і затуляю собі вуха. Баба обіймає мене.

Ще раз приходиться лікар. Очі в нього стомлені, але рухи спокійні. Він довго дивиться на діда, потім захо-

джується оглядати. Дід уже не може сам сидіти. Тітонька Кларі його підтримує. Вона плаче і обережно гладить бліде дідове чоло.

Мене проймає то жар, то холод.

— Тітонько Кларі, тітонько Кларі! — гукаю я. — Поглядьте його й за мене!

Вона мовчки киває головою.

Лікар готує шприць і тихо шепочеться з тітонькою Кларі. Мене посилають на поле по батька.

Дівчата на молотарці співають. Невже вони не знають, що мій дід борюкається із смертю? Дівчата щасливі, що працюють на машині «Дитяча радість». Нехай співають.

Я шукаю батька. Он він розмовляє біля накладеної снопами хури з Пауле Вуншем.

— Ти тільки поглянь, як вони стараються! — гукає з хури Вунш.

Батько киває головою і глибоко зітхає:

— Давно б уже могло так бути, Пауле... Чого тобі, Тінку?

— Лікар сказав, щоб ти йшов додому.

Батько й Пауле Вунш перезираються. Вунш зіскакує на землю. Батько передає йому буланого і бере мене за руку. Мовчки рушаємо ми в темряві до села. Гудіння молотарки сповнює ніч.

Дід трохи втихомирився. Я сідаю в кухні на своє місце — старий ящик з дровами. Треба, мабуть, плакати, адже помирає мій дід?! Але мені не плачеться.

В хаті пахне ліками. Через кухню йде надвір у білому халаті лікар. Він гладить мене мимохідь по голові.

З своєї колишньої кімнатки виходить батько. Хвилину він стоїть біля мисника і дивиться додолу. Нарешті повільно підводить голову. Обличчя в нього серйозне. Ось він глянув на мене. Щоки в нього сіпнулися.

— Помер дідусь, Тінку.

Чути, як у спальні схлипує баба.

З Ростока приїхав дядько Маттес. Вони там будують нові кораблі.

— Дядьку Маттес, а тобі не сумно за домівкою?

Дядько всміхається, дістає гаманець і показує мені фотокартки. На них море і кораблі, що крають хвилі.

— Там ніколи сумувати за домівкою, — каже дядько Маттес.

Пурхають метелики. На липах гудуть бджоли. В небесній блакиті шугають ластівки. Я лежу під липою край вигону. З садків долинають пахощі троянд. Усі звуки разом з вистукуванням трактора зливаються у величну пісню літа.

Співає літечко, співа,
і сонце з неба палахтить,
і марево тремтить...

Я лякаюся власного голосу. Вдома збираються ховати діда, а я тут виспівую! У дворі мене гукає Шепелява.

Баба побивається:

— Що скажуть люди, як не побачать мене за його труною? Одягніть мене й несіть за ним...

Батько й тітонька Кларі відраджують її:

— Ти хвора. Старе й мале в селі це знає!

Стефані, моя сестричка Стефані, наш славний жайвоноронок, посидить з бабою, коли ми понесемо діда на кладовище. Стельмах Фелько й інші чоловіки в чорному пораються біля труни. Батько тримає мене за руку. Долоня його гладенька, тепла. Востаннє я дивлюся на дідові руки. Пальці в нього завжди були короткі й бурі, мов обрубане коріння. А тепер вони бліді й сірі, як кістки. Дід уже не мацатиме ними землю, ніби поглажуючи її. І мене більш не битиме. Оцими руками дід хотів спинити новий час. А час відкинув їх геть...

— Не плач, Тінку,— каже батько і нахиляється до мене.— Дядько Маттес візьме тебе на море.

Я й не помітив, що плачу.

Ервін Штріттматтер — один із найвидатніших письменників Німецької Демократичної Республіки. Йому належать романи й оповідання, п'єси й вірші, казки, повісті для дітей.

Штріттматтер почав писати ще в юнацькі роки. Та тільки в умовах соціалістичної Німеччини розгорнувся його літературний хист.

Перший роман Штріттматтера «Погонич волів», у якому він розповів про своє тяжке дитинство, було надруковано, коли авторові минуло тридцять вісім років.

За плечима у письменника Штріттматтера, лауреата багатьох національних премій, нелегке трудове життя. Народився він 1912 року в місті Шпребергу, на сході Німеччини, в ірсі у невеликому селі Нижньолужицького краю. Ервінів батько, сільський пекар, хотів зробити з сина вчителя чи священика. Хлопця посилають до міста вчитися в гімназії. Але, не витримавши напівголодного існування, глузливого ставлення з боку синків із заможних родин, туги за рідним селом, Ервін тікає додому. Спершу він допомагає батькові в пекарні, а згодом вирушає в широкий світ шукати щастя. Мандруючи країною, Штріттматтер працює шофером і кельнером, наймитом, конюхом і сторожем, робітником на паперовій фабриці.

З дитинства закоханий у книги, Ервін дістає їх де тільки можна й жадібно читає. Він поглиблює свою самоосвіту ночами, вивчає філософію, іноземні мови.

1934 року Штріттматтера за антифашистські погляди кидають до в'язниці. Через деякий час його забирають до армії, і солдат Штріттматтер змушений стати учасником другої світової війни. Незадовго до її кінця він тікає з фронту, а 1945 року повертається до рідного села і працює на землі.

З селом Штріттматтер не пориває і згодом. Вже ставши відомим письменником, здобувши заслужену шану в НДР і за її межами, він 1961 року оселяється на хуторі Шульценгоф в окрузі Нойбранденбург, де живе й тепер.

Отож не дивно, що переважна більшість творів Штрітматтера присвячена німецькому селу, його людям, їхньому безрадісному минулому, боротьбі за краще життя («Кацграбен» — 1954, «Кацграбен-1958» — 1958, «Оле Бінкоп» — 1963 та ін.). Про це йдеться і в романі «Тінко», який вийшов 1954 року й відразу завоював любов і дітей, і дорослих.

У творі постає невелике німецьке село Мерцбах, звільнене Радянською Армією від фашистської влади. Дія відбувається в перші повоєнні роки, коли у сплюндрованій фашизмом та війною країні панували розруха й голод. Скрутно доводиться і селянам Мерцбаха. Не вистачає харчів, одержі, взуття, сутужно з житлом і паливом, немає найнеобхіднішого.

Про те, що діється в селі, ми дізнаємося з розповіді головного героя твору — хлопчика Мартіна Краске або, як його називають, Тінка. Мартін, звичайно, спілкується з багатьма іншими дітьми Мерцбаха. Їхні стосунки — дружні чи ворожі — визначає навколишня дійсність, те, що робиться в світі дорослих.

А в світі дорослих точиться гостра боротьба між старим і новим. Селяни розподілили між собою поміщицьку землю. Під керівництвом комуністів — Пауле Вунша, Ернста Краске, вчителя Керна та інших — починає працювати сільськогосподарська кооперація, налагоджується Селянська взаємодопомога.

Помалу в селі з'являються трактори та інші машини, зводяться будинки, діти одержують школу й піонерську кімнату, життя стає заможнішим.

Проте новій народній владі чинять упертий опір ті, кому хотілося б відновити порядки часів капіталізму, коли всі землі навколо Мерцбаха належали баронові фон Буковіцу. Насамперед це куркуль Кімпель, який сподівається на повернення старого ладу і всіляко намагається шкодити своїм односельцям: затримує державні поставки, нацьковує людей на нову владу, зводить на неї наклепи.

На боці Кімпеля опиняється дід Тінка, колишній бідняк, невтомний трудівник Август Краске, який раніше вважав себе «червоним», а після війни якийсь час був бургомістром у рідному селі. Усе своє життя він мріяв стати «хазяїном», таким, як його «товариш» Кімпель. І тепер, одержавши від держави землю, старий Краске забув про те, хто йому цю землю дав. Наскрізь отруєний дрібновласництвом, він тягнеться за Кімпелем, не розуміючи, що той його дурить і зневажає. Краске відмовляється від допомоги односельців, нещадно експлуатує онука і стару, хвору дружину, примушує їх над силу працювати, пориває з своїм сином Ернстом, не знається з його сім'єю, піднімає руку на Тінка, зрештою вступає в конфлікт з усім селом. Доля Августа Краске, його самотня

старість і смерть — це трагедія людини, яка дивилася не вперед, а назад, намагаючись протистояти прогресивним силам історії, всьому новому.

Старе й нове змагаються і в боротьбі за дітей. На сторінках книги постають, як живі, однокласники Тінка: серйозний, розсудливий Гудзик, кумедний Кубашк, лагідна, чарівна Стефані, зарозумілий Білий Клаушке, сором'язливий Малий Шуріхт, його старший брат та багато інших. Діти є діти: вони присягаються у вічній дружбі і сваряться, б'ються й пустують, охочі в своїх розвагах до несподіваних вчинків і хитромудрих витівок. Водночас їхня поведінка обумовлена прикладом дорослих.

Наслідуючи батька, Фріц Кімпель з неабияким знанням справи грається в спекулянта. Старий Кімпель і старий Краске прагнуть навчити Фріца й Тінка пити горілку, прищепити їм відразу до школи й книжок, вважаючи, що саме так виховують «справжніх хліборобів».

Таке «виховання» калічить душу Фріцові, перетворює його на хулігана, на зацьковану, озлоблену й змучену істоту.

Після війни німці, що досі жили в Чехословаччині й Польщі, переселялися до Німеччини. В умовах повоєнних нестатків мерцахці не дуже привітно поставилися до переселенців. Вслід за дорослими й діти спочатку вороже дивляться на своїх однолітків — «чехів» та «поляків».

Внаслідок війни багато дітей залишилися без батьків. Не дивно, що Тінко довго не може звикнути до свого батька, який повернувся з полону. Тривалий час він залишається для хлопчика «солдатом» чи «нашим солдатом».

На долю малого Тінка, який росте в суворі повоєнні часи, випадає чимало страждань. З одного боку, непосильна фізична праця, дідів деспотизм, складні взаємини з батьком, прагнення вчитися і жити інтересами шкільного колективу, а з другого боку, любов до діда й баби, уявлення й заботони, які вже прищепив онукові старий Краске, — все це не раз обертається для хлопчика глибокими душевними муками. Але і в боротьбі за Тінка перемагає нове. Недарма хлопчик називає машини, які приходять на поля і звільняють не тільки дорослих, а й дітей від тяжкої праці, «Дитячою радістю».

Тінкова доля — це доля всіх німецьких селянських хлопчиків та дівчаток, яким новий демократичний лад приніс щасливе, повноцінне дитинство.

Тінкова розповідь про себе і своє оточення хвилює нас безпосередністю і щирістю дитини, в голосі якої то бринить веселий гумор, то тремтять сльози. Твір Штрітматтера захоплює також глибокою любов'ю автора і героя до природи, до всього живого,

багатством спостережень над життям тварин, птахів і комах, дерев і квітів, полів і лук.

Разом з Тінком ми бачимо, як шпаки годують своїх малят, як сойки набивають гнізда жолудями, як навесні плаче сніг, як каштани вискакують із колючих зелених сорочечок... Тінко живе серед природи, тому й мислить образами, запозиченими з природи, — надзвичайно поетичними, яскравими, прозорими.

Познайомившись із Тінком — малим трудівником, школярем, піонером, закоханим у природу й вірші, ми запам'ятаємо його як доброго товариша, який назавжди увійшов у наше життя.

*НАДІЯ МАТУЗОВА,
доктор філологічних наук*

Эрвин Штриттматтер

ТИНКО

Роман

(На украинском языке)

Для среднего и старшего
школьного возраста

Перевод с немецкого
Алексея Потаповича Лозвиненко

Рисунки *Людмилы Ивановны Митченко*

Послесловие доктора
филологических наук
Надежды Михайловны Матусовой

Издательство «Веселка»,
Киев-4, Бассейная, 1/2

Редактор *Е. А. Горева*
Художний редактор *В. С. Крюков*
Технічний редактор *Ф. Н. Резник*
Коректори *Л. К. Скрипченко,*
С. В. Гордіюк

Информ. бланк № 1211

Здано на виробництво 22.03.79.
Підписано до друку 12.07.79.
Формат 84×108¹/₃₂. Папір друк. № 3.
Гарнітура банніківська. Друк високий.
Фіз. друк. арк. 11.
Обл.-вид. арк. 18,24 + 4 вкл. (0,21) = 18,45
Умовн. друк. арк. 18,48 + 4 вкл. (0,42) = 18,9.
Тираж 65000. Зам. 9—996. Ціна 70 коп.

Видавництво «Веселка»,
Київ-4, Бассейна, 1/2

Головне підприємство
республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфкінга»
Держкомвидаву УРСР
252057, Київ-57, Довженка, 3.

**Ш93 Штряттматтер Э. Тинко. Роман. Для
средн. и ст. школ. возр. (Пер. с нем.
А. П. Логвиненко. Рис. Л. И. Мит-
ченко. Послесл. Н. М. Магузовой).—
К.: Веселка, 1979.— 348 с., ил.**

Роман известного писателя из ФДР о первых
послевоенных годах в немецкой деревне, о строи-
тельстве новой жизни и воспитании нового чело-
века.

70803—185
III—70803—185 142—79 4803020000 И(нім)
М206(04)—79

ДО НАШИХ ЧИТАЧІВ

ЮНІ ДРУЗІ! •

Роман Ервіна Штрітматтера «Тінко» видавництво «Веселка» випустило до 30-річчя НДР, першої соціалістичної держави на землі Шіллера і Гете. У творі автор змалював життя німецьких дітей у повоєнні роки, розповів про перші успіхи нової робітничо-селянської влади.

Про те, чим живуть ваші ровесники в НДР сьогодні, ви зможете довідатися з книжки «Пантоммель малює море». «Веселка» підготувала її теж до ювілею республіки спільно з німецьким видавництвом «Кіндербухферлаг». Це збірка оповідань таких відомих письменників, як Хорст Бастіан, Альфред Вельм, Гюнтер Герліх, Герхард Гольц-Баумерт, Йоахім Новотний, Фред Родріан та інших.

Нижче друкуємо уривки з декотрих оповідань, що ввійшли до збірки «Пантоммель малює море».

«Хлопець стояв перед горою.

— Джомолунгма, — промовив він. — Джомолунгма!

Могутньо, до самого неба здіймалася перед ним гора Джомолунгма, мов запалене сонцем холодне блакитне полум'я.

Велич гори трохи настрашила хлопця. Він

пошукав очима містечко, але воно зникло в імлі. Він швидко проказав своє ім'я, один раз, удруге, і голос його звучав так, наче то була якась клятва. Він проказав імена всіх людей, що знав і згадав, переважно жителів міста, в якому виріс.

Трохи заспокоївшись, хлопець гукнув до гори:

— Я прийшов, щоб зійти на тебе. І я зійду! Нехай усі й кажуть, що я з'їхав з глузду.

Гора нічого не відповіла на цю палку мову, її могутність не потребувала слів. Вона стояла велична й неприступна.

— Джомолунгма, — сказав хлопець, — ти найбільша й найкрасивіша з усіх гір. Я йду до тебе!..»

*Гюнтер ПРОЙС,
«ДЖОМОЛУНГМА»*

«Тієї ж миті лунає свисток. Я злякано обертаюся й не вірю своїм очам. Звідти, куди щойно помчав поїзд, іде зустрічний! А шлагбаум відкритий! Думати ніколи, я тільки можу натиснути на кнопку, яка не дасть шлагбауму піднятися зовсім. Опустити його я вже не встигну: хоч мотор і вимкнуто, важкі бруси злітають вище за інерцією, і жоден трос не витримає раптового перемикання!

Усе відбувається за якісь секунди. З сюрчком у роті я стрибаю на колію. Лунає пронизливий свист. Перехожий по той бік смикає за поводок свого собаку назад. У хлопчаків біля мене широко розплющені очі. Я розставляю руки і загороджую перехід через колію. Далеко видно червоний прапорець...»

*Герберт ФРІДРІХ,
«НЕДІЛЬНЕ ЧЕРГУВАННЯ»*

70k.

